

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE

Sectio : JURIDICO-POLITICA

Tom. VII. 2.

Redigunt : ST. EREKY et A. KISS

POLNER ÖDÖN — EMLÉKKÖNYV

—
DOLGOZATOK

POLNER ÖDÖN

EGYETEMI NY. R. TANÁR

SZÜLETÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA

ÍRTÁK:

KARTÁRSAI.

II. KÖTET

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1935

50281

TARTALOMMUTATÓ

II. kötet.

	Oldal
<i>Dr. Kováts Ferenc:</i> „Old Curiosity Shop“ — — — — —	1
<i>Dr. Menyhárth Gáspár:</i> Adalékok az értékpapír fogalmához — —	45
<i>Dr. vitéz Moór Gyula:</i> Az alkotmány — — — — —	77
<i>Dr. Szilasi Pázmány Zoltán:</i> P. Lond. 2565. — — — — —	125
<i>Dr. Surányi-Unger Tivadar:</i> Állam és tőke — — — — —	135
<i>Dr. Túry Sándor Kornél:</i> Igazságellenes tényezők a jogban — —	177
<i>Dr. Zehery Lajos:</i> A bírói fegyelmi jog reformja — — — —	319
<i>Dr. B. Kiss Albert:</i> Polner Ödön, a professor — — — — —	337

THEORY OF THE

CHAPTER I

1844

The first part of the book is devoted to a general theory of the subject. It begins with a discussion of the nature of the subject and its importance. The author then proceeds to a detailed examination of the various theories that have been proposed, and finally arrives at his own conclusions. The second part of the book is devoted to a practical application of the theory. It begins with a discussion of the various methods that have been proposed, and finally arrives at his own conclusions. The third part of the book is devoted to a detailed examination of the various theories that have been proposed, and finally arrives at his own conclusions.

KOVÁTS FERENC

„OLD CURIOSITY SHOP“

ADALÉKOK POZSONY TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETÉHEZ

A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 34, PART 1, 1904
PUBLISHED BY THE
LONDON AND WINDSOR PRINTING CO. LTD.

Pozsonyi tartózkodásom utolsó idejében, amikor még rendületlen reménységgel bíztam a pozsonyi középkori telekkönyv kiadására vonatkozó terveim¹ megvalósíthatásában, ki-céduláztam a 18. század első feléből való tulajdonjogfeljegyzési telekkönyveket (Aufgabbücher²). Megszűnt ugyan a kijegyzés célja, de megmaradt az igen becses jog- és gazdaságtörténeti anyag. Értékeségét meggyőzően demonstrálja a feljegyzések összesítése, amely szerint 1701—1750 között körülbelül³ 6163 pozsonyi ingatlan cserélt gazdát, ezek között 5315 pénzért (adásvétel útján) 2,285.003/97 (rénusi) forint áron, mely összegnek pengőben kifejezett aranyértéke 7,111.188/40 aranypengő.⁴

¹ V. ö. Kováts. Preßburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter: *ZSavStift. Germ.Abt.* XXXIX—XL. köt. (Különn. Weimar, 1918).

² Azaz egy-egy cédulára jegyeztem ki minden egyes telekkönyvi feljegyzést. A cédulák száma 5285. A (nagyszámú kötetből álló) telekkönyvsorozatban (amely 1608. évvel kezdődik), az itt tárgyalt félszázad ideje alatt csak egy kisebb hiátus található a félszázad legvégén, 1747. év október hó 1.-e—1748. év május hó 11.-e között, amely hét hónap alatt nem jegyezték fel bevallásokat. A hiátus oka valószínűen irnokváltozás volt, a leváltott irnok még nem tisztázta le a feljegyzések fogalmazványait, amelyeket a leváltó irnok nem talált meg.

³ Az itt ismertetett számadatok ideiglenes jellegűek, azaz a nyers anyag adatai kiegészítve nincsenek. A számok véglegesítését történet-statisztikai tanulmánynak tartom fel.

⁴ *Belházy János* összeállításai szerint (v. ö. Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota stb. Budapest 1898, VIII. köt. 477. s kk. II.) 1693—1717 közt az aranyat (Dukat) 240, 1717—1733 közt 246 és 1733—1771 közt 252 krajcárral ezüstre (forintra, tallérra) váltották. A rénusi forint (s csak ezt a forintot értik a pozsonyvárosi források jelző nélküli forint alatt) 60, a (birodalmi) tallér 120 krajcár (20, illetve 40 garas) aprópénzre oszlott. Ezt a forintra nézve megjegyzi a telekkönyv is: forint per 60 krajcár vagy 20 garas 7/01 és 186/03 (e törtek a cédulák sorszámaát és évét jelzik: 7. számú cédula 1701 évből, 186. sz. cédula 1703 évből. A szá-

A telekkönyvi feljegyzések jellemzően mutatják be egyrészt a pozsonyvárosi terület hasznosítási módjait, másrészt a birtokos lakósságnak összetételét és vagyoni viszonyait. Sőt még ennél is többet. A városban együttélő társadalomnak nemcsak anyagi körülményeire, gazdasági tagoltságára, kereseti viszonyaira vetnek jellemző fényt, de műveltségére, szellemi életére, fényűzésére is. Ezekből a száraz adatokból, mint régi rámból rég elporladt szép asszony képe, úgy mosolyog reánk a 18. század Pozsonyja, az „ősi koronázó város“. Török hábo-

mózás 1750-ig folytatódott). Így az arany „forintkurzusa“ 1693—1717 közt 4 frt, 1717—1733-ig $4\frac{1}{10}$ frt és 1733—1771-ig $4\frac{2}{10}$ frt volna. A telekkönyvben a forintot következetesen 100 (magyar) dénárba (den.) számítják, tehát az aranykurzusok 4 frt, 4 frt 10 den. és 4 frt 20 den. — A telekkönyvi adatok részben igazolják ezeket a váltási arányokat, részben más arányokat mutatnak be. Egyező adatok: 1704-ben házár 820 „fl und 2 Ducaten oder 8 fl Leykauf“ (fogláló) 199/04. 1744-ben az aranyat 4 frt 20 den.-ba számítja 4489/44 (3 arany $\frac{5}{8}$ -a 7 fl 88 den., $\frac{3}{8}$ -a pedig 4 fl 72 den.). — Eltérő adatok: 1714-ben elad az esztergomi érsek félházat „um 400 Kremnitzer Ducaten, macht mit Agio 1700 fl“ 994/14 (tehát a körmöci arany 4 fl 25 den.-ba számítva). 1732-ben az aranykurzus már 4 fl 20 den. (2935, 2936/32), 1733-ban 3 arany 12 fl 45 den., vagyis az arany = 4 fl 15 den. (3121, 3122/33). — 1735-ben házvétel foglalója 7 arany 4 forintjával számítva: 3299/35, egy másik esetben a foglaló 20 fl $7\frac{1}{2}$ den., ami igen valószínűen 5 arany per 4 fl $1\frac{1}{2}$ den.: 3331/35. — A vétel- (és becsü-)árakat, elenyésző kivételtől eltekintve, mint amilyen a fentidézett 1714. évi eset, 100 den.-os forintokban (fl) jegyezték fel, míg a foglaló igen gyakran aranyokban (Ducaten, Kremnitzer Ducaten) vagy tallérokban (Thaler, Reichsthaler per 2 r. fl.) volt megállapítva. Az aranyokon kívül kettős aranyok („Dublon“ 1824/22 és 2142/25, valamint „Doppelducat“ 997/14) említését is találjuk, továbbá a tallérok mellett egyszer tizenhét krajcáros ezüstpénzét (1490/19). Átlagos arany-,kurzus“-nak vettem a fenti adatok figyelembevételével, valamint tekintettel a tízéves számcsoporthozatásra, az 1701—1720 közti időre 4 fl 10 den.-t, 1721—1750 közti időre pedig 4 fl 20 den.-t. *Belházy* megállapításai szerint a körmöci arany egyenértéke volt aranykoronában 11·28—11·33 korona, átlagban tehát 11·30 kor., Az aranykorona és az aranypengő közötti kihozatali arány a két pénztörvény rendelkezései szerint 3280:3800, így aranypengőben a 18. századbeli körmöci arany átlagegyenértéke 13 pengő. Ezt az átszámítást alkalmazva, 1701—1720 között 100 r. fl egyenértéke 1300:4·1=317·07 aranypengő s 1721—1750 között 1300:4·2=309·52 aranypengő. 1701—1720 közt az eladások árösszege volt 510.707·41 fl, amely tehát egyenértékű 1,619.316·40 ar. p.-vel, 1721—1750 közt a fl összeg volt 1,744.296·56 fl, amely egyenértékű 5,491.872·20 ar. p.-vel.

rúk, *pragmatica sanctio*, Mária Terézia trónralépte, az örökösödési háború, mindezek a világesemények nem igen éreztetik hatásukat abban a városban, amelyben majdnem hiánytalanul összpontosult, ami az udvari életből Magyarországra jutott, — s amely a törvényhozás és a nagy központi kormányhivatalok székhelye volt, és mindamellett csak a század közepe táján kezd „kinőni“ középkori ruhájából, a belváros falaiból és a középkori külvárosok sáncövéből.⁵ Így aránylag szűk helyen zsúfolódott össze az egyházi és világi mágnásoknak, a gazdagabb birtokos nemességnek, a főnemesség nemes alkalmazottjainak, a magasrangú nemes katonatiszteknek, a díkaszteriumok nagytekintélyű és gyakran igen vagyonos tisztviselőinek stb., vagyis a fényűző fogyasztóknak ideiglenes vagy állandó letelepülése. Bél Mátyás szerint 1735-ben 53 házat birt a fő- és közép-nemesség a belváros 206 épülete közül,⁶ s különösen a Hosszu-utcában (Langegasse, később Herrengasse- és Lorenzergasse-nak is nevezve lsd. *Korabinszky* idézendő művét passim) egymásmellé sorakoztak a főnemesség s a vagyonosabb köznemesség házai és palotái.⁷ De birtokos volt ez a legfelsőbb lakósságréteg

⁵ A külső városkapukon, azaz a középkori külvárosok periferiáján kívül, alig állott lakott ház a 18. század elején. Ott egy-egy major körül (Erzbischofshof, a primás majorja, említve 656/10 és 1398/18, Städtisches Stadel, városi szérűskert 669/10, 1039/15 stb., Stadl, Garten, Acker ausserhalb d. Schöndorfertors 1063/15 és 1106/15, Schupfen beim Lazareth 1315/17, [részben: öder] Meierhof ausserhalb [vagy: vor dem] d. Schftor 476/08, 490/08, 701/11, 183/22 stb., ausserh. d. Dürrmauttors 562/09 stb.) szántók és kertek terültek el (Acker an der Weinerstrass 28/01, 130/02 stb., Stürzacker beim Lazareth 493/08, Spitzacker beim Erzbischofshof 656/10, 1398/18, Garten ausserh. d. Schdfitors 82/02, Garten ausser Dürrmauttort. (a későbbi Merzelgasse elején) 351/07, öde Gartenstelle ausserh. d. Schdfitor 530/09, Garten vor dem Spitalertor 1940/23, 2135/24). — 1732-ben említ legkorábban virágvolgyi (*Blumenthal*) házakat a telekkönyv: Haus und Terren im Blumenthal 2928/32, Haus und Gartl i. Bl. 2945/32, Häusl samt Gartl 3002/32, Häusl samt Acker und Garten 3049/32. — 1736-tól kezdve azután mindszűrűbben szerepelnek virágvolgyi telkek a telekkönyvben.

⁶ Idézve *Korabinszky J. M. Beschreibung der königl. ungarischen Haupt-, Frey- und Krönungsstadt Preßburg.* (Pozsony év nélkül, kb. 1791) 47. l., a továbbiakban idézve: *Korab. és lapszám.*

⁷ Ennek a jegyzetnek (és továbbra is) rövidítései: (2710/30—4405/43) azt jelenti, hogy a lent megnevezett tulajdonos 1730-ban megvette és 1743-ban eladta a házat, (2269/26—) jelenti, hogy a tul. 1726-ban megvette a házat, és (—5192/50) jelenti, hogy 1750-ben eladta a házat, de az előbbi ház

a belváros más részében is, így a Fötéren, ahol az a legdrágábban elkelt ház állott, amelyet *Paluska György* báró, előbb érseki „praefectus“, majd helytart. tanácsos özvegye 25.000 fl-ért adott el 1732-ben a magyar kamarának,⁸ továbbá a Mihály-, Ventur-,

eladásáról, illetve az utóbbi megvételéről nincs telekkönyvi adat; — sz. 4188/42 végül jelenti, hogy az 1742 évi 4188. számú telekjegyzőkönyvben, mint a szomszéd ház tulajdonosa szerepel.

A Hosszúutcában áll mindenekelőtt a XIV. század óta a *primás* pozsonyi curiája, középkori nevén a tizedudvar (Zehenthof). Ebben az utcában háztulajdonosok továbbá: *Althan* gróf váci püspök (—5192/50, v. ö. Korab. 46), *Amadé Antal* báró (2710/30—4405/43), *Balassa Pál* gróf, a helytartótanács elnöke (—3162/34, de ismét sz. 4188/42! v. ö. még Korab. 44: Graf Johann Balascha Erben), de *Bartholomeis Nándor* ögróf (—3021/33), *Berény Ádám* báró (—1067/15), *Berény Éva* grófnő (2098/24—3195/25), *zalanzi Breán Lipót Ignác* kamarai tanácsos (531/09—1828/22), *Claudius Ptolemäus* gróf [!!!] (—406/07), *Draskovich Ádám* gróf (sz. 1245/16, 2615/29, —4614/45), *Duchon* udvari számvevő és csász. tanácsos (4405/43—4598/45), *Erdődy György* gróf (4614/45— és 5269/50—, v. ö. Korab. 43: E. János gr. 2 háza!), *Erdődy* gróf (sz. 203 és 216/04), *E. Gábor* gróf örökösei (sz. 1479, 1480, 1553, 1554/19, 1752/21, 1961/23, 2144/25, 2236/25), (idősb) *Eszterházy Ferenc* gróf (—526/09), ifj. *E. Ferenc* gróf (4389/43—), *E. Ferenc* gróf generális (sz. 4405/43, 4598/45, —4800/46), *E. György* gróf helytartósági tanácsos (sz. 321/06, 3155/34—3162/34, és 5269/50—), *E. József* gróf helyt. tan. (2211 és 2218/25—, valamint 4188/41—), *Jeszenszky Antal* báró alezredes (—5192/50), *Károlyi Sándor* gróf (2 ház 2269/26—), özv. *Kéglevich* grófné (4598/45—, Korab. 46.), *Kollonich Ádám* gróf (2 ház 994/14— és 1067/15—, —2269/26), *Lehóczky Dániel* ügyvéd (3856/39—, sz. 4256/42, Korab. 43), *Maholány Tamás* báró kam. tan. (—2346/27), *Majtényi* örökösök (—321/06), *Mednyánszky Pál* báró kassai kamarai adminisztrátor (sz. 853/12, 1552/19, —2327/26), *Pálffy János* gróf (853/12—, 854/12— és 1070/15—, sz. 4800/46, v. ö. Korab. 43, 44), *Pálffy Miklós* gróf (sz. 885/13, 2535/28), *Péterffy József* báró (sz. 4318/43), *Pongrácz Ferenc* kam. tan. (2327/26—, sz. 3035/33, 4643/45 és 4780/46), *Révay Mihály* báró (1828/22—2228/25, sz. 1944/23, 2211/25), *Sándor Béla* (sz. 3091/33), *S. Pál* (—3855/39), *Sigray László* báró (—3835/39), *Széchenyi Ignác* gróf (sz. 4614/45, —5134/49, utóda említve 5269/50), *Szirmay Tamás* gróf (321/06—1245/16), *ikladi Szuha Ferenc* protonotarius (1245/16—2618/29), *Timon János* kamarai irattáros (sz. 2327/26, 1552/19—3035/33), *Ujfalussy* család (1877/22 — részben: —1879/22, *Zichy István* gróf (—4389/43), *Z. János* gróf (sz. 1722/21 és 4065/41) és *Zichy Péter* gróf (sz. 792/12 stb).

⁸ Paluskán kívül még birtokosok voltak a fötéren *Apponyi György* gróf helyt. tan. (5162/50—, v. ö. Korab. 34), *Ghillányi György* és *József* bárók (3943/40—, Korab. 35), *Jeszenák János* ügyvéd (2060/24—2536/28, továbbá 3884/39—), *Kubóczy János György* udvarbíró (694/11—), *Mednyánszky József* báró kam. tan. 2833/31—, Korab. 34), *Nádasdy Lipót* gróf,

Nyerges-, Suszter-utcákban stb., valamint utcánévvel nem jeölt belvárosi részekben.⁹ De nemcsak a belvárosban, hanem a külvárosokban is találunk mágnásneveket a háztulajdonosok közt.¹⁰ Feltűnően nagy az e társadalmi csoportba tartozóknak

akitől Apponyi vette főtéri házát. (—5162/50), és Szögény Ferenc udvarbíró (262/05—).

⁹ Mihályuccában: *Amadé Ignác* báró győri kanonok (—1110/15), *Billawitz Gábor* báró (1110/15), *Csiba Imre* ügyvéd (részletenként véve: 2454/28—, 2558/28— és 2559/28—, v. ö. Korab.: i. m. Eck [im Zwinger-gassel]), *Doliansky György Teofil* (—2454/28 és 2557/28), *Dusardt* báróné (kórházutcai házzal együtt —1056/15), *Jeszenák Pál* ügyvéd (2557/28—, v. ö. Korab. 23: Baron von Jeszenak), *Kubinszky János* ügyvéd (4330/43—), *Pongrácz Nándor Ferenc* kam. tan. (2572/29—), *Sonau* grófnő (1056/15—4330/43), és *Várady Ferenc* (2631/29—). — A Venturutcában: *Korlátkéőy László* kir. tan. (2269/26—), *Pálffy Lipót* gróf (2 ház: 4589/45— és 4643/45—), nemes *Spisicz Boldizsár* „aus Croatien“ (—1417/18) és *Zichy Károly* gróf (2426/27—). — Nyergesutca: *Paluska György* báró (613/10—1226/16), *Kubinszky János* ügyvéd (részház: 4876/47—), *Vörös Bálint* ügyvéd (3098/33—4064/41). — Papok utcája (Piaffengasse): *Souska (Zauska) János Ferenc* kam. könyvelő (1916/22— és 2195/25—, v. ö. Korab. 31: Herr von Zauschka) és *Walterskirchen* báróné (—1916/22). — Lakatosutca: *Pongrácz Nándor Ferencz* kam. tan. özvegye (4433/43—). — Tanács-köz (Ratsgassel). *Ostrasiczy* gróf özvegye (—388/07). Kalaposutca: *Szüllý Zsigmond* (2830/31—3589/37). — Hófehérutca (Schneeweisgassel): *Somogyi István* kam. számtanácsos (3356/36—). — Utca megnevezése nélkül: *Bercsényi* grófné (—2246/25), *Bersety* grófné (—719/11), *Erdődy György* gróf (1102/15—, v. ö. Korab. 32), *Eszterházy Ferenc* gróf (3 belvárosi ház: 853/12—, 1659/20— és 2087/24—4381/43), *E. József* gróf helyt. tan. (2238/26—), *Hangossy* örökösök (—1572/19), *Jeszenszky István* kam. tan. (1943/23—), *Kunics József* helyt. iktató (vesz részletekben 2 házat 4092/41—, 4777/46— és 5226/50—), *Lippay* gróf vágújhelyi prépost (—748/11), *Maholány Tamás* báró özvegye (—5059/49), *Mórocz József* judlum (—2905/32), *Onelly* grófné szül. *Maholány* (5059/40—, v. ö. Korab. 40), *Pálffy Miklós* gróf nádor (—1943/23), *Pfeffershauen* grófnő (—1102/15) és *Simonchich-Horváth* báró (—350/07).

¹⁰ Így az Apácapályán (Nonnenbahn): *Althan* gróf (5089/49—), *Apponyi György* gróf (5162/50—), *Bornemisza János* báró (630/10—), *Péterfy József Antal* báró kam. titkár (1099/15—3508/36), *Nádasdy Lipót* gróf (5162/50—) és *N. Tamás* gróf (2317/26—), — a Duna utcában (Donaugasse): *Stom* báróné (2127/24—2662/29), *Schlossberg László* alispán (! Ladislaus von Schlossberg 2649/31—3207/34), *grubi Urrichter János Ignác* báró kam. tan. (—2127/24) és *Vedrődy Pál* országos pénzverőmester (2 ház 1130/15—1152/15—3344/35), — a Kórház utcában (Spitalgasse): *Dusardt* báróné (1056/15), *Eszterházy (Antal) Pál* herceg (470/08—373/38), *Fabiankovics György* helyt. titkár (2764/30—), *Onelly* grófné (5070/49—), és *Sasvády István* fejérmegyei alispán (2 ház 515/09—), a Magasúton (Hochstrass):

majortulajdona.¹¹ Azok az urak, akik Pozonyban ideiglenesen vagy véglegesen akartak letelepedni, de megfelelő egész házhoz nem juthattak, házrészt (Theilhaus, Portionhaus) vesznek maguknak, amolyan 18. századbeli öröklakást,¹² s akik még

Péterffy Ferenc báró udvari kam. tan. (—2043/23), — a külvárosi Mihály utcában (Michelsgassen in der Vorstadt, hinter St. Michelsfriedhof, később Szélutca [Windgasse] v. ö. Korab. 58): *Burgstall* grófkisasszonyok (Comtessen) (1483/19—2955/32) és nemes *Gerber János Mihály* (2642/29—), — a Négyvödö utcában (Viereimergasse): *Jeszenák János* (—5223/50), *Nemsovay György* nyitra megyei alispán (3954/40—5092/49) és *Timon József* helyt. titkár (5092/49—), — a Part utcában (Ufergassen): *Deschan József Antal* só-igazgató (4696/45, v. ö. Korab. 82), — a Rév utcában (Urfahrgasse): *Duchon György* kam. tan. (4571/44—), — a Széplak utcában (Schöndorfergasse): *Bánó István* (—1945/23), — *Fábry Mátyás* kam. tiszt (4275/42—), özv. *Gans* szül. *Dubsky* báróné (Fehérlóvendéglő 101/02—1327/17), *Maholány* báróné (—1109/15), *Mihályffy György* (2216/25—) és *Verebélyné* (—1430/18), — az Újtelepen (Neustift, a régi Neustadt a Duna mellett): *Jeszenák Pál* (1105/15—) és a Vödricen (Wedritz): *Kálóczy Mihály* kam. iktató (—5078/49).

¹¹ *Brean* kam. tan. az Apácapályán (1571/19—), *Doliansky György Teofil* a Schluttergassén két házzal együtt (—2590/29), *Esterházy Imre* gróf nyitrai püspök a külterületen (4153/41—), *Eszterházy József* gróf helyt. tan. az Újtelepen (5015/48—), *Fesztetich Kristóf* helyt. tan. ház és két major a Kecsk utcában (Gaisgasse) (3650/37— és 3750/38—4507/44), *Jeszenák János* a Kecsk utcában (3096/33—3650/37), *Jeszenszky István* kam. tan. a Kecsk utcában (1792/21—), *Jókay* család ugyanott (—1792/21), *Keglevich József* gróf a külterületen (5225/50—), *Koller József* kam. titkár a külterületen (4773/46—), *Kubóczy János György* érseki udvarbíró (puszta major a külterületen 701/11—), *Maholány József* báró kam. tan. (2 major 4091/41 és 4459/43—), *Nádasdy Tamás* gróf helyt. tan. (539/09—1571/19), *Pálffy János* gróf a Grösslingen (mint „Pulverstadl jetzt Kornhaus“ 3805/38—), *Pálffy Mária* grófnő (—4153/41), *Pálffy Lipót* gróf tábornagy (4816/46—), *Paluska György* báró (—3014/32), *Paluska Keresztély* báró az Újtelepen (—5015/48), *Sigray Ferenc* szenci harmincados vásárol 3 pusztát majort 476/08, 490/08 és 568/09, *Sigray László* báró (—4436/43), *Stein Kristóf Henrik* báró udv. tan. az Apácapályán (616/10—2927/32), özv. *Tamásfalvyné* pusztát majorja a Kórház utcában (—1679/20), *Vörös Bálint* ügyvéd örökösei (4436/43—) és *Zichy Károly* gróf (3536/36).

¹² A házrészek nem résztulajdont jelentettek, de valójában osztott ház-„adagot“. Némely bejegyzés részletezi azokat a „darabokat“, amelyekből a házrész, vagy házportió áll, pld.: Theil Haus in der Langengassen zwischen Graf Josef Erdödy — Wildemannswirtshaus, bestehend links hinten im Hof zu ebener Erde Küche und Stuben, 1/2 Boden und Dach, samt Nutzniessung der gemeinsamen Stücke 1752/21. — Theil Haus in der Stadt hinter dem Franziskaner-Kloster, bestehend: I. Stock Stube, Kammer, Kam-

hegy felé a későbbi Kapucinus-téren az *Arany Kereszt* (Gold. Kreuz),¹⁶ a Vödricen az *Arany Bárány* (Gold Lampel) és a *Fekete Oroszlán* (Schwarzer Löw),¹⁷ a Vödrici kapu előtt az *Arany Nap* (Gold. Sone),¹⁸ s végül az Újtelepen a *Szentháromság* (Dreifaltigkeit), az *Arany Rózsa* (Gold. Rose) és az *Arany Hajó* (Gold. Schiff).¹⁹

Míg a fő- és köznemesség a (kath.) papságnak Pozsonyban élő tagjaival együtt a városlakósság felső rétegét, az „úri osztályt” alkotja meg, addig az alsó rétegbe a városlakósságnak azok a nem nemes tagjai tartoznak, akik a polgárok közé felvéve nincsenek, azonban önálló háztartást visznek s nem tartoznak a felsőbb rétegek cselédségéhez. Ezeket hivatalosan lakosoknak (Inwohner, incolae) nevezik. A középső réteg a

2800 fl-ra lett becsülve (101/02, 1327/17, 5109/49, Korab. 61: Rösslwirthsh.), — a Fekete Sas említve 1724-ben (2109/24, Korab. 74), a Vörös Ökör 1923-ban 3210 fl áron cserélt gazdát (1941/23; 1750 után a későbbi Rózsautcába lett áttelepítve, míg a széplakutcai épületből kir. postahivatalt csináltak: Korab. 52, 59).

¹⁵ 1725-ben 3000 fl, 1732-ben 3042 fl, 1747-ben 7000 fl összegben kelt el (2235/25, 2912/32, 4874/47, Korab. 55).

¹⁶ 1743-ban 5120 fl összegért eladva (4277/43, Korab. 78: das goldene Kreuzw. auf dem Kapuziner-Platz).

¹⁷ Az Arany Bárány 1711-ben 1524 fl, 1742-ben az egyik szomszédház felerészével együtt 4000 fl áron került forgalomba (743/11, 4250/42. *Korabinszky* nem sorolja fel, noha napjainkig maradt fenn, de nem a Vödricen, hanem a Szénapiacson, a Szárazvámkapu előtt, v. ö. *Ballus P. v. Pressburg und seine Umgebungen*. Pressburg 1823 131.), — a Fekete Oroszlánt 1711-ben 1510-50 fl-ért adták el (699/11, Korab. 80). *Ballus* idejében az Irgalmas-piacra volt áthelyezve, v. ö. i. m. 129.

¹⁸ 1750-ben elkelt 9058-80 fl-ért (5239/50). Később, a városfalak lebontás után, a Székesegyháztér felé épült ki (Korab. 46, 77).

¹⁹ A Szentháromság-vendégfogadó (említve 3141/33) a világhírű Zöldfaszálló őse, a Payer korcsmáros-család alapítása. Nevét onnan kapta, hogy, úgy mint az Arany Rózsa is, az újtelepi Szentháromságszobor közelében állt. Később — úgylátszik a jámbor hívők megbotrántkoztatásának kikerülése végett — átkeresztelik a „Három Zöld Fa” címére, amelyet már a 18. században Zöldfára rövidítenek (így *Korabinszky*nál 56, míg a teljes címet ld. *Ballus* 130: „Die 3 grünen Bäume”). — Ugyancsak a Szentháromságszobor közelében (Korab. 77: Neustift an der Dreyfaltigkeits-Säule... Graf Joh. Illésházy (sic), ehemdem das goldene Rösenwirthshaus) állt az Arany Rózsa, később a róla elnevezett Rózsautcába áttelepítve (Korab. 75), említve 1733-ban (3086/33). — Az Arany Hajó a hajósok vendégfogadója volt (említve 3675/37), 1750 után megszűnt (Korab. 75).

városi önkormányzatban egyedül eljárni hivatott s meglehetősen kevésszámú polgárból áll. Uri, polgári, lakosi, e három, közjogilag elég szabatosan jellemezhető osztály azonban a gyakorlati életben nem választható el élesen egymástól: a nemesi osztályt a polgárral összekapcsolják egyfelől azok a nemesek, akik a polgárok sorába felvételén rendszerint kimagasló szerepet játszottak a városi önkormányzatban,²⁰ s másfelől azok a polgárok, akik nemesi rangot nyertek.²¹ A lakósi osztályt a polgárral viszont összekapcsolják azok a polgárok, akik (legtöbbször idegenből bevándorolva) telekkönyvi szereplésüket mint lakósok (Inwohner) kezdték, s csak később nevezetnek polgároknak (Bürger).²²

²⁰ Különösen áll ez a nemes ügyvédekre. Részben városi főjegyzőséget vállaltak, mint pld. nemes Szent Miklós (akinek ügyvédi tiszteletdíj fejében Maholány báróné enged át 1715-ben 1500 fl értékű széplakutcai házat és 1968 fl értékű nyolc szőlőt: 1108/15 és 1109/15), vagy nemes Paksy (Paxy) Ferenc, akinek örökösei 1714-ben és 1715-ben félházat, szőlőt és irtást adnak el (978/14 és 1036/15), — részben városi ügyészséget, mint pld. nemes Csiba Imre, aki 1724—1728 közt városi „tanácsúr“, tehát polgár is volt (2057/24, 2355/27, 2454/28 stb). — Más nemes ügyvédek fizetési városi hivatalt nem vállaltak s csak mint tanácsurak, polgármesterek, városbírák stb. szolgálták a városi közügyeket, mint pld. a dúsgazdag nemes Skaricza Gábor, aki 1718-tól kezdve tanácsos, 1722—23-ban polgármester (1415/18, 1877/22, 1951/23 stb), vagy nemes Mikos Mihály ügyvéd (tanácsos 1706/21). Nemes ember volt Gosztanyi István királyi (fő-)harmincados is, aki 1710-től kezdve tanácsos s 1718-ban városbíró (669/10 stb. 1371/18).

²¹ Nemes polgárcsaládok a 18. század első felében pld. az Auer, Baan, Berno, Burgel, Gillig, Sámbockréty (Mihály városbíró 248/05 és 301/06) Türk, Veligrand, Wieder és Zauner családok.

²² Lakósoknak polgárokká való „előléptetését“ jellemzően mutatják be a kapások (Hauer) és szőlőművesek (Weingartsmann) fogl. ágára vonatkozó adatok. 1718-tól kezdve jegyzi fel a telekkönyv a kapásfoglalkozást, az esetek többségében kezdettől fogva azt is, vajjon a fél lakós-e vagy polgár (rövidítések ih = lakós kapás, Inwohner Hauer, iw = lakós szőlőműves, Inwohner Weingartsmann, bh = polgár kapás, bürgerlicher Hauer és bw = polgár szőlőműves, bürgerlicher Weingartsmann, a későbbi bürgerlicher Weingartner). A kapás-szőlőművesek egész soránál tapasztaljuk, hogy eleintén lakósok voltak s később polgárokká küzdik fel magukat. Így Dohrner János ih 1969/23 és bh 2755/30, Gerold János i 2167/25, ih 2860/31 és bw 3324/35, Gmachel Lőrinc ih 2048/24, 2050/24 és bw 2946/32, (bh 2992/32), Krutzer Mihály ih 1820/22 és bh 2679/29, Lechner Kristóf ih 2543/29 és bw 3121/33, Pittnauer (Bidenauer) János ih 1435/18, 1509/19 és

Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból mindenképp az érdekel, hogy miképpen oszlott meg a telekkönyvi forgalom a városlakosság e három osztálya között. Aránylag könnyű az úri osztályra eső hányad megállapítása, mert alig van eset, amelynél kérdéses volna az úri osztályhoz való tartozás. Az úri osztályt alkotják *a)* a királyi díkaszteriumok tisztviselői, *b)* a nemes ügyvédek s *c)* sem tisztviselői, sem ügyvédi funkciót nem végző egyéb fő- és köznemesek. A 18. század első felében (1701—1750 közt)

	eladtak	vettek
	pozsonyvárosi telkeket:	
a) dikaszt. tisztviselők	178.280·91	162.289·15
b) ügyvédek	68.988·40	68.321·66
c) egyéb nemesek	271.187·62	241.517·34
az úri osztály tagjai összesen . . .	518.455·93	472.128·15

rajnai forintért, vagyis erre az osztályra esett az eladási ár 22·69, a vételár 20·66, s így az összforgalom 21·68 %-a. Hogy továbbá kiszámíthassuk a nem-nemes lakosságra jutó forgalmi kvótát, az összforgalomból még le kell vonnunk az idegenek és a közbiz. testületek forgalmát. Idegenek alatt értem a Pozsonyban sem állandóan, sem idényszerűen nem tartózkodó telekkönyvi feleket, úgymint az idegen kereskedő hitelezőket,²³ akik követeléseik kiegyenlítése cél-

bh 1595/20, 2178/25 stb, Püringer István ih 2588/29 és bh 3032/33, Richter János György ih 2219/25, 2220/25 és bh 2399/27, Rössler Gottfried ih 2339/26 és bh 2540/28, Schmeltzer (Schmöltzer) András ih 2386/27 és bw 3036/33, Schmied Nándor ih 1963/23... 2496/28 és bh 2534/28, Tietz Tamás ih 2200/25, bh 2695/30 és bw 2890/31, Tonnleuthner (Dannleuthner) András ih 1487/19, 1498/19, bh 1936/23 és 1937/23, Wallner Mátyás ih 1808/22 és 1809/22 és b 2350/27, Wimmer Mihály ih 2702/30 és bw 3150/34, s végül Woba István ih 2294/26 és b 2984/32 és 2970/32.

Előfordul, hogy a lakos apának polgár a fia. Így Albrecht Mihály ih özvegye szőlőt ajándékoz fiának Albrecht Samu Mihály bw-nek 3612/37. De előfordul az ellenkezője is, az t. i., hogy polgár apának lakos a fia: Dannleuthner Mátyás bh özvegye elad szőlőt mostohafiának Andre Dannleuthner ih-nak 1498/19, aki azonban később maga is polgárjogra tesz szert (ld. előbb).

²³ Nem érdektelen ezeknek az „idegen kereskedőknek“ a felsorolása székhelyeik szerint, amelyből kitetszenek az akkori pozsonyi kereskedelem összeköttetéseinek körvonalai. Magyar városok meglehetősen gyen-

jából egyezményileg vagy bírói úton ingatlantulajdonra tettek szert s azt eladják, hogy pénzükhöz jussanak, azután pozsonyi

gén szerepelnek ebben az összeállításban, így *Brassó*: Johann Wolf Wentzl Handelsmann in Kronstadt 2090/24, — *Győr*: Daniel Lendvay Handelsmann in Rab 1026/14, 1142/15 és 1244/16, Michael Gerber 2606/29, 2758/30 és „Frau des M. G. vornehmen Handelsmann in Rab“ 3195/34 (az előkelő jelző, amelyet más esetekben is elég gyakran olvashatunk a telekkönyvben, kétségtelenül a gazdagság adta tekintélyt kívánja megjelölni), Georg Conrady (Conradt) 2717/30 és 4819/46, és a Pozsonyból oda költözött Georg Attin 3558/37, — *Kassa*: Anna Maria Aichingerin, Frau des Johann Georg Ivötsch Handelsmann in Kaschau elad házrészt, három ép és egy puszta szőlőt, szántót és rétet 1891, 92, 93, 94/22 és 2435/27 (nem kereskedelmi összeköttetés, hanem connubium tanúságai!), *Komárom*: Johann Gottfried Leythner Handelsverwandter und Messerer in Comorn 182 és 183/03, és Peter Forster Eisenhändler 1600/20, — s végül *Nagyszombat*: Johann Christof Neustädter 2144/25 és Daniel Wecz 3048/33. — Sokkal belterjesebbek a külföldi kapcsolatok, amelyekben természetesen vezet *Bécs*. Ennek a városnak nem kevesebb, mint 15—18 kereskedője szerepel a pozs. telekkönyvben, u. m. Anna Gänserin Handelsfrau (az idevonatkozó két adat szép példája a végrehajtással és kielégítési eljárással járó veszteségeknek: Gänserin 1701-ben 863 fl 21 krajcár [= 35 den.] követelése fejében végrehajtás útján szerez dunautcai 660 fl összegre becsült házat [5/01], s azt 1703-ban 400 fl ár és 10 fl foglalo összegéért adja el [162/03]), Joh. Rudolf Eisenreich Niederlagsverwandter (röv.: Nv) 48/01, 1045/15 és 2100/24, Joh. Christoph Schweiger vorn. Nv 376/07, Joh. Georg Gengel 719/11 és 2246/26, özvegye pedig 3004/32, Hieronimus Christoph Wagner Handlungsbedienter bei Leschenkolben 721/11, Paul Erbler Handlungsverwandter 69/02 és 859/13, Joh. Michael Rädli vorn. Nv in Wien und Bürger in Nürnberg 1058/15 (ennek pozsonyi pendant-ja Daniel Wohlgemuth kaiserlicher [és vorn.] Nv in Wien und Handelsmann hier azaz Pozsonyban v. ö. 4538/44), Samuel Dobosy Bedienter der Joh. Georg Winters Erben 1186/16, Joh. Jacob Stueder (Stutter) Tüchhändler (ez az úr ügylátszik sikeres telekspekulációt bonyolított le, mert a telekkönyv tanúsága szerint 4 szőlőt vásárol a pozsonyi evang. Conventtől 500 fl-ért, s e telkeket négy évvel később 850 fl-ért adja el 1600/20 és 2053/24), Peter Sigmund Heigel kaiserl. Nv 1859/22, Jacob Föer kaiserl. Nv 2750/30 és 3828/38, Johann Gottlob Kesz und Erdmann Thech, beide kaiserl. Nv 3092/33, 3557/37 és 4774/46, Joh. Ferdinand Teninger Nv 3257/35, Frau Maria Stratterin (vajjon kereskedő-e?) 3473/36, Josef Hochsteiner Handelsmann 3705/38, Wittwe Eva Kohl (kereskedő-e?) 4625/45 és 4626/25, s végül Peter Josef Kohl (kereskedő-e?) 4882/47. — Más külföldi városok *Augsburg*: Wenzl und Kallschmidt Rauchhändler (prémkereskedők) 454/08, — *Breslau*: Samuel Friedrich von Strieck (kereskedő-e?) 2761/30, — *Marbach*: Wittwe Maria Krantzlerin 3498/36 (azt, hogy kereskedő, mutatja a bejegyzésnek szövege, melynek értelmében végrehajtatta Daniel Wohlgemuth pozsonyi kereskedőt), — *Nürnberg*: Sa-

lakosok idegenben időző örököseit²⁴ s végül környékbeli gazdákat,²⁵ akik a pozsonyvárosi határ periferiáján, saját gazdaságukhoz közeli helyen elterülő ingatlanokat vásárolnak.

Közjogi testületekként szerepelnek a telekkönyvben a királyi kincstár (Fiscus, Ung. Kammer és Hofkammer néven).²⁶

Iomon Meister Handelsmann 3475/36, — s Zwitterau: Georg Anton Schwartz 2762/30 és 2862/31. — A telekkönyvi bejegyzések tanúsága szerint rokoni vagy üzleti összeköttetések állottak még fenn pozsonyvárosi polgárok és Bazin (967/14, 968/14), Buda (319/06, 554/09, 1116/15, 1889/22, 2670/29 stb), Csallóköz-Somorja (566/10, 1416/18, 1435/18, 2616/29 stb), Esztergom (426/08, 2251/26), Győr (1990/23, 4532/44), Késmárk (643/10), Kismarton (1889/22), Komárom (5259/50), Kőszeg (4795/46), Magyaróvár (581/10, 2835/31, 2882/31), Modor (2319/26), Nagyszombat (218/25, 2957/32, 3392/36 stb), Nyitra (2017/23, 2033/23), Pozsonyszentgyörgy (3113/33, 3873/39), Sopron (121/02, 933/14, 1654/20), Szeged (2034, 35, 36/23), Székesfehérvár (1716/21), Temesvár (2443/27, 2334/26 és 2498/28) és Vác (4438/43) hazai, valamint Baden, Hainburg, Markt Büchlein és Wieden alsóausztriai, Hirschberg szilézia és Regensburg német birodalmi városok lakosai közt.

²⁴ Péld.: „Michael Nemecek oder Teutsch Inwohner und Zischmenmacher in Eysenstadt und Bruder Joh. Christoph Nemecek alias Teutsch Bürger Sporer in Ofen“ eladják belvárosi házrészüket 366 fl összegért sógoruknak Reinhardt Mátyás (pozsonyi) polgár lakatosmesternek (1889/22), vagy „Matthes Kalascher Ratsherr in Hainburg“ elad dunautcai házat, két szöllőt és kertet összesen 1640 fl összegért (666/10, feltétlenül örökségből származó tulajdon).

²⁵ Kuriozumképen megemlítem, hogy e környékbeli gazdák közt, akikhez a pozsonyváraljai (Schlossgrund, Zuckermendl) lakosság is tartozik, jobbágyokat is találunk, igaz hogy 50 év alatt mindössze kettőt (Fekete Mihály „Stadtunterthan“ vagyis Pozsony város jobbágya Szőlősn 1840/22, és Thomasich György „Unterthan Kittsee“ idegen uraság jobbágya Köpcsenyben 1755/21). A pozsonykörnyékbeli gazdák túlnyomórészt szabad parasztok, akik úgy látszik, meglehetősen belterjesen termelnek konyha- és gyümölcskertterményeket a városi heti piac számára, amire a gyakori kert és irtásvételekből következtetni lehet.

Pozsony városának területe részben Alsóausztriával, részben Moson és Pozsony vármegyék területeivel volt határos. Lamacs (Blumenau), Szőlős (Weinern) és Ligetfalu (Engerau) pozsonymegyei községek a 18. században még a városi területhez tartoztak (városi jobbágyközségek voltak, illetve [Ligetfalu] városi telep). Ellenben a pozsonyi királyi vár és a Váralja vármegyei enklávét alkottak a városi határon belül.

²⁶ A királyi kincstár mint „Fiscus“ elad egy kórházutcai házat (Fiscalhaus auf der Spitalgasse) Eszterházy Pál hercegnek, akinek jogutóda ezt a házat ismét az Erzsébetapácának adja el kórház és kolostor céljaira (470/08 és 3373/38); továbbá vásárol házat a főtéren 25.000 frttért

továbbá a város (a városi kincstár vagyis kamara),²⁷ a katolikus és az evangélikus egyházak²⁸ és a kézművestestületek és céhek.²⁹

(Paluska báró özvegyétől, lsd. fent, 2977/38) mint magyar kamara (ebben a házban székelt a pozsonyi kir. pénzügyigazgatóság a világháború végéig), s végül mint udvari kamara (Hofkammar) vásárolt két Mihályutcai házat és egy Klarisszautcai részházat összesen 15.400 fl-ért (5210, 11, 12/50, e házak telkein épült 1753-ban a magyar királyi kincstár palotája [Curia Fisci Regii Hung.], v. ö. az épület felírását Korab. 24).

²⁷ A városnak telekkönyvi gyakori szereplése az eladók oldalán (347 eset!) avval a sokféle jogcímmel magyarázandó, amelyek alapján szerez ingatlantulajdont a városi „kamara“. A város elég ritkán vásárol ingatlant (a félszázad ideje alatt összesen 14-szer), s az a negyedfélszáz ingatlan, amelyet a város elad, talán egy-kettőnek kivételével nem vétel vagy csere útján került a város tulajdonába. A különleges jogcímek, amelyekkel a város él, a foglalás ingatlanelhagyás esetén, a háramlás polgárcsaládok magvaszakadása esetén, s végül a követelések, különösen adókövetelések behajtása alkalmával az ú. n. executio, a kielégítési végrehajtás (mely nemi ügy történt, mint a jelenkorban, hogy a lefoglalt ingatlant elárverezték, s a hitelező a befolyt árból elégitette ki magát, hanemi ügy, hogy a várost beiktatták az ingatlan tulajdonába — ezért tulajdonszerzési jogcím a végrehajtás! — s az ingatlan értékesítését szabad kézből eladás alakjában — ha egyáltalán megtörtént — későbbi időpontra halasztották el). A város összesen 109.468-53 fl értékű ingatlant ad el és 7.698-20 fl értékűt vásárol a félszázad alatt. Társadalomtörténeti szempontból érdekes és tanulságos a városra való háramlás anyagi eredményének a kialakulása. 1701—1750 közt a város eladott 93 háramlott ingatlant 32.737-90 fl összegért, mely ingatlanoknak több mint felerésze, 58, 15.975-80 fl összegben, 1715 év előtt került a forgalomba. Nem volt tehát ritka a vagyonosabb polgárcsaládok kihalása, csakúgy mint a középkorban, s az 1715. év előtti adatok jellemzően mutatnak reá a háramlás gyakoriságának egyik főokára, a városlakosság megtizedelésére fertőző kórok járványos pusztításai következtében. Így az utolsó nagy pestis-járványban, amely Pozsonyban 1713-ban dühöngött, nem kevesebb, mint a városlakosságnak egy ötöde vesztette életét, v. ö. *Vámosy István dr.* Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. 143. s kk. II.

²⁸ A kath. egyház eladásai: 50 ingatlan 23.763 fl összegben, vételi: 27 ingatlan 25.545-60 fl összegben. Az evang. egyház csak az eladás oldalán szerepel 18 ingatlannal s 3.204-60 fl összeggel. Míg az evang. egyház telekkönyvi bejegyzései az egyháznak hagyományozott vagy ajándékozott kisebb értékű ingatlanok értékesítésére vonatkoznak és sejtetik velünk, hogy ez az egyház nagyobb hasznothajtó ingatlanvagyonnal nem bírt, addig a kath. egyház, noha sokkal kisebb mértékben, mint a középkorban (v. ö. *Grundbuchführung* i. m. 73, 85), nagybirtokos a városi határban, és az idevonatkozó telekkönyvi forgalom alig változtatja az egyházi vagyon

Ha mármost az idegenekre és a közzogi testületekre jutó összegeket az úri osztályra jutókkal együtt levonjuk a forgalom végösszegéből, akkor megkapjuk azokat az összegeket, amelyek a városi nem-nemes (azaz nem az úri osztályhoz tartozó) lakosságának telekkönyvi forgalmára számítandók, mely

összértékét, csak a megváltozott gazdasági viszonyokhoz képest megváltoztatja a vagyon összetételét. A városban székelő egyházi testületeknek hovatovább annyi szőlőre, szántóra, kertre nincs szükségük, mint amennyivel a középkorban dotálva voltak, vagy amennyit továbbra is ajánl fel kegyes célokra a polgárság vallásossága. (Ezeknek a kegyes adományoknak példájául felemlítem, hogy Herold Ferenc Farkas pozsonyi olvasó-kanonok házáat „am Bergl an der Stadtmauer gegenüber Sand-Clara Kloster und Oberen Bad“, azaz a Káptalan-utcában, a csallóköz-somorjai Ferencrendi kolostornak adományozza 2099/24, vagy, hogy „Jungfrau Theresia Desidor“, üvegesmester leánya, öröklött gesztenyését [„Köstengarten in Spitalern... für die Zahlung von drei Messen und eine Predigt zu Peter-Paultag in der Peterskapelle am Kalvarienberg“] ajándékozza az Erzsébetapácáknak 4209/42.) Ellenben házakat kívánnak szerezni kolostorok vagy kórházak céljaira, régi házbirtokuk kiegészítésére és más városrészbé való telepítésére. Így vásárol kolostora számára házat a Főtéren a Jezsuitarend 5000 fl-ért 1139/15, — így vásárolnak összesen 3549 fl-ért két házat a „Mihálytemető mögött“ (későbbi Nagy Lajos-tér) a Trinitáriusok 1768, 69, 70/21 és 3201/34, így az Orsolyaapácák házakat a Kalapos-utcában 4013/40 és 4991/48, s egyben kötelezik magukat, hogy a házak után vállalják a polgári terheket 4990/48. Ide tartozik valószínűen a „vörös csillagos lovagi keresztes-rend“ (Ritterlicher Kreuzorden mit dem rothen Stern) házvásárlása is a Kórház-utcában 2374/27. — Az Erzsébetapácáknak kórház céljaira történt házvásárlását ld. fent avval a kiegészítéssel, hogy a rend e ház mellé még egy másikat is vásárolt 2858/39. — A házbirtok átváltoztatására példa a Kapucinusok tétele, akik a királytól kaptak házat a Mihály-utcában kápolnával együtt, s ezt a házat eladják 2572/29 a kápolna kivételével, amely utóbbinak tulajdonjogát továbbra is szolgálszerűen tartják fenn. — Míg az egyház a félszázad alatt összesen 8 házat és 6 házrészt, de csak 2 szőlőt vásárol, addig ugyanazon idő alatt 6 ház és 2 házrész mellett nem kevesebb, mint 35 szőlőt ad el. Külterületen fekvő ingatlanokat csak a máriavölgyi Pálosok és az Orsolyaapácák vásárolnak, a kath. egyház többi pozsonyi szerve (természetesen a káptalan kivételével!) ügylátszik majdnem teljesen felhagy szőlők és szántók, kertek és rétek műveltetésével s háztartását mindinkább készpénzbevételekre alapítja.

²⁹ Ezek a kézművestestületek (Müllner-, Schneider-, Stadtfleischerhandwerk) és a céhek (Bekken-, Schneiderzeche, Ungarische Knöpfungmacher-, Posamentier-, Weissbeckenzunft), csak jelentéktelen összegekkel szerepelnek a telekkönyvben: együttesen eladnak 6 ingatlant 576-20 fl összegért és vásárolnak 3 ingatlant 2.300— fl összegért.

művelet végrehajtásával a következőképen tagozódik a telek-könyvi pénzforgalom (r. fl-okban):

	Eladás	Vétel
Uri osztály	518.456·93	472.128·15
Polgári (nem-nemes) oszt.	1,537.872·28	1,679.590·75
Idegenek	87.660·43	57.341·27
Közjogi testületek	141.014·33	75.943·80
Mindössze	2,285.003·97	2,285.003·97

Százalékokban pedig jut:

	az eladás	a vétel	az össz- forgalom
	ö s s z e g e i b ől		
az uri osztályra	22·69	20·66	21·68
a polgári osztályokra . . .	67·30	73·51	70·40
az idegenekre	3·84	2·51	3·17
a közjogi testületekre . . .	6·17	3·32	4·75
	100·00	100·00	100·00

A nem-nemes városlakósságnak (a tágasabb é. v. „polgárságnak“) polgárokra és lakósokra való szétosztása a telek-könyvben 1720-ig megközelítő pontossággal vezethető keresztül. A telekkönyvben lakósoknak (Inwohner) nevezett felek között elég nagy számban önálló „gazdasági alanyokat“, iparost, kereskedőt, szab. foglalkozású egyént, stb. találunk, úgymint kertészt, bérfuvarost (Kutscher, Landkutscher, azaz vidéki fuvart vállaló fuvaros), mészáros (Stockfleischhauer), „*konyhaételárúst*“ vagyis zöldségárúst (Kuchenspeishandler³⁰), *fogorvost* (Zahnarzt), favágót és máglyarakót (Holzhacker, Holz-

³⁰ E cím Arbeshandler címmel váltakozik egy és ugyanazon egyén-nél, vagyis a „konyhaétel“ zöldség, elsősorban borsó (Erbse, tájszólásbau Arbes). Ennek a termése helyettesíti némileg a burgonyát a konyhában a 18. század végéig. Már a középkorban fontos kulináris szerepet tölt be, v. ö. a pozsonyi konyhaszámadásokat 1410-ből „ain halben mecen aribais“, *Fejérpataky*. Magy. városok régi számadáskönyvei 51; 1419-ben a pozsonyiak a király konyhájára adtak febr. 6-án 1 mérő borsót, 7-én fél mérőt, 10-én egy köbölt (Schaff), 15-én negyedmérőt, 17-én másfél mérőt stb. v. ö. u. o. 52—54. A konyhaételárusokat még Ballus is ismeri, v. ö. i. m. 203: céhes szatócsoi voltak, számuk 1820 körül 26-ot tett ki.

leger³¹), hajókalauzt (Auführer, a középkori Nauferge szónak elcsonkítása), továbbá kézművessegédeket, úgymint ács-, kőműves-, lakatos- és takácssegédeket (Zimmer-, Maurer-, Schlossergesell-, Tuchknappe), s végül az itt felsoroltaknál nagyobb számban férfiakat és asszonyokat foglalkozás megjelölése nélkül. Utóbbiak legnagyobb részéről a későbbi bejegyzések alapján (személyazonosság eseteiben) teljes bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy kapások, azaz hivatásszerű szőlőművelők voltak.³² Ezt a foglalkozást interpolálhatjuk 90 %-os valószínűséggel azoknál a lakósoknál is, akiknél későbbi bejegyzések nem hitelesítik ezt a feltevést („kérdéses kapások”). Így az 1720-ig a telekkönyvben szereplő lakósokat négy csoportba oszthatjuk, amely csoportokra jutottak a következő forgalmi összegek (rajnai forintokban):

	1701–1710		1711–1720	
	Eladás	Vétel	Eladás	Vétel
Önálló kézművesek stb.	166—	2.485—	1.500·20	7.803·50
Segédek	1.210—	637·30	1.205—	1.241—
Kapások	276—	1.655·20	4.062·50	14.088·10
Kérdéses kapások	1.329·84	2.273·50	2.750·10	1.733·70
Összesen	2.981·84	7.051—	9.517·80	24.886·30

1701–20 közt, a 18. század két első évtizedében, a következőképpen tagozódik a pozsonyvárosi telekkönyvi összforgalom a telekkönyvi felek főcsoportjai szerint:

	E l a d á s		V é t e l	
	Telekszám	Ár fl-ban	Telekszám	Ár fl-ban
Nemesek	151	103.804·30	86	83.620·20
Polgárok	1096	308.974·58	1298	375.728·06
Lakosok	120	12.499·64	279	31.917·30
Városlakosság összesen	1367	425.278·52	1663	491.265·56
Idegenek	93	22.430·94	56	8.257·45
Közj. testül.	275	62.997·95	16	11.184·40
Mindössze	1735	510.707·41	1735	510.707·41

³¹ Valószínűen oly egyének, akik a tutajokról kirakták és máglyákba osszerakták az épületfát. Az épületfakereskedés jelentőségéről lásd alább.

³² A kapás- (Hauer) foglalkozást csak 1718-tól kezdve írják ki a telekkönyvben, a szőlőműves (Weingartsmann) elnevezést pedig csak 1730-tól kezdve használják.

Anélkül, hogy ezeknek a (nem végleges!) számoknak részletes vizsgálatába bocsátkoznék, csak két jellemző szám-eloszlást akarok felemlíteni. Az egyik, hogy a nem a t. é. v. polgársághoz (= polgárok + lakósok) tartozó telekkönyvi felek forgalma merőben passzív, azaz eladásaiuk összege tetemesen meghaladja vételiük összegét, míg a polgárságnál az ellenkező eset áll, s a másik, amely csak a fizikai személyek forgalmára vonatkozik, hogy a három lakosságcsoporthoz telekárátlagai jellegzetesen különböznek egymástól. A számeloszlás e két jellemző tünetét változatlanul találjuk meg a félszázad egész ideje alatt. 1701—1750 között a nemesség telekkönyvi forgalma 46.328·78 fl, az idegeneké 30.319·16 fl s a közbizalmi testületeké 65.070·53 fl összeggel volt passzív, összesen 141.718·47 fl-al, avval az összeggel, amellyel a polgárság vételösszegei felülmúlták eladásaiuk összegeit, vagyis amellyel a polgárság telekkönyvi forgalma aktív volt. A telekárátlagok 1750-ig oly jellemzően alakulnak, mint 1720-ig. Jutott 1701—1750 között³³

	átlagár rajnai forintokban		
	egy eladott	egy megvett	minden telekre
a nemességnél	1129·56	1668·42	1333·32
a polgárság felső rétegénél .	427·25	435·67	431·50
a polgárság alsó rétegénél .	135·12	141·62	139·43
a városlakosságnál együttvéve	452·64	428·54	438·07

A lakósoknak az összpolgárságból való kiemelése ellen a továbbiakban súlyos akadályokat gördít a telekkönyvi bejegyzések szövege, amely 1720 után igen gyakran elhallgatja azt, hogy a fél polgár-e vagy lakós, s amely mulasztás még személyazonosság esetén sem pótolható mindig későbbi vagy korábbi teljes szövegű bejegyzések alapján a lakósoknak polgárokká való gyakori előléptetése miatt. De szól a szétválasztás ellen még egy másik körülmény is. Megbízható támpontokkal rendelkezünk arra, hogy a város vezetősége az utolsó nagy pestis-járvány következtében rendkívül módon lepadt polgárság kiegészítése céljából valóságos „Pairschub“-hoz folyamo-

³³ A polgárságnak az eddigiektől eltérő felosztására nézve lásd a következőket. Igen tanulságos még annak a vizsgálata, hogy mért nagyobb az átlagos telekár a vételnél, mint az eladásnál. Az idevonatkozó kutatásokat azonban részlettanulmányok számára kell fenntartanom.

dott, úgyhogy alig két esztendő alatt (1713—1715 közt) a polgárjogú férfiak száma a hivatalos kimutatások szerint épen-séggel megkétszereződött.³⁴ A valóságban a szaporodás nem volt ugyan olyan nagymérvű, de ha nem is kétszeresére, úgy feltétlenül *legalább* is másfélszeresére szöktette fel 1715-ig az 1713-mas legalacsonyabb létszámot (422-ről 650-re).³⁵

1715 után a polgárok számának rohamos emelkedésével szemben ritkulnak a lakósoknak a telekkönyvben szereplő sorai, amelyek hovatovább, egy pár segéd (bérmunkás) szereplésétől eltekintve, a kapásoknak azokkal az elemeivel válnak identikusokká, amelyek még nem nyerték el a polgárjogot. Így a lakóosztálynak 1720 utáni összefoglalása nem jelent mást, mint a lakós-kapásoknak kissé pontatlan elkülönítését a polgár-kapásoktól, amely elkülönítés már csak a lakóosztályból a polgárosztályba való átmenetek gyakoriságánál fogva is — épen a kapásoknál! — nem indokolt. Másrészt a kapások összességének összefoglalása és a nem-nemes városlakósság többi részével való szembeállítása igen hasznosnak ígérkezik társadalomtörténeti szempontból, mert adatokkal szolgál annak a fontos és mélyreható átalakulásnak a megismerésére, amely a pozsonyvárosi lakósságnak ennél a legnépesebb foglalkozási

³⁴ Vámosy i. m. 202: „Polgár volt Pozsonyban 1713-ban 541. Közülük katolikus 221, evangélikus 320 (!); pestisben elhalt 48 katolikus és 71 evangélikus, maradt tehát 173 katolikus és 249 evangélikus“. — Ezek az adatok azok közé a nagyon is szórványos történetstatistikai számok közé tartoznak, amelyek feltétlenül megbízhatók. Kétségtelen, hogy a polgárok abnormisan alacsony számát az okozta mindenekelőtt, hogy aki polgár csak tehetett, idejekorán elmenekült a pestis elől. Jellemzően tanuskozik e magyarázat mellett a visszamaradt polgárok felekezeti eloszlása, amely nem azt bizonyítja, mintha normalis körülmények között több evangélikus polgár élt volna Pozsonyban a 18. század elején, mint katolikus, hanem azt, hogy az evangélikusoknak nem volt hova menniök, legalább is nem nagyobb számban, míg a katolikusok előtt kitarult minden ajtó. — 1715-ben a városi tanács 836 polgárt mutat ki (v. ö. Acsády I. Magyarország népeisége a Pragm. Sanctio korában, Budapest 1896. 197. lap).

³⁵ 1720-ban a városi tanács 158 nemes és 656 polgárjogú egyént vagyis családfőt mutat ki (Acsády i. m. u. a. h.). Miután 1715 évben nemest nem mutat ki a városi tanács, kétségtelen, hogy a nemesek száma bennfoglaltatik a polgárok számában. Így 1715-ben 836, 1720-ban pedig 814 volt a nemes és a polgárjogú lakósság együttes családfőszáma, amelyből a polgárokra 650—660 jutott.

ágánál épen a 18. század első felében, körülbelül 1715—1740 közt ment végbe, amikor is tagjainak nagy többsége bér munkásokból önálló, saját vagyonukat hivatás- és iparszerűen hasznosító gazdákká változik át.³⁶

Ezt a változást, helyesebben ez átalakulási folyamat megindulását, mely folyamatban a pozsonyi szőlőterület tulajdona mindnagyobb mértékben a szőlőművesekre száll át, jellemzően mutatja be az 1736 évi szőlőösszeírás.³⁷ E művelet adatai szerint az összesen 26.518 napszám nagyságú szőlőterületből 22.151 napszám volt a polgárság (polgárok és lakók) tulajdona, mely terület a következőképpen oszlik meg az egyes foglalkozási csoportok közt:

	Tulajdonosok száma	Terület napszámszáma	Jut átlagban napszám egy tulajdonosra
Értelmiség	59	2.783	47·17
Kereskedelem	59	2.996	50·90
Ipar	257	10.274	39·97
Szőlőművelés	323	5.613	17·38
Egyéb fogl. ágak	37	485	13·11
Mindössze	735	22.151	30·14

³⁶ A középkorban a városi ingatlantulajdon majdnem kizárólag az iparral és a kereskedelemmel foglalkozó lakósságosztályok kezében van. A kapások, akiknek nagy számát jellemzi az a körülmény, hogy Pozsonyban is, bizonyára más „szőlőműves”-városban is, a legnépesebb vallásos fraternitás a kapascéh volt, legfeljebb csak kis foszlányait bírták a szőlőterületnek, és legtöbbszörre hivatásos bér munkásokként (bér művesként) keresték kenyerüket. Foglalkozásukat a középkori oklevelek igen hiányosan jelölik meg: az 1434/35 évi adókönyvben mindössze hat kapást találunk! (V. ö. Városi adózás a középkorban [Pozsony 1900] c. munkám 90—91. s. kk. 11.-it.)

³⁷ Ez a művelet, tanácsi határozat végrehajtása, azt a célt szolgálta, hogy a szőlőtulajdon után fizetendő adók igazságosabban legyenek kivetethetők. E célból (hozzávetőlegesen) felmérték a szőlőterületet. A mértékegység a 70 négyzetöles kapás napszám volt s az egész szőlőterületet 26.518 napszámban állapították meg a felmérők. Azt, hogy ez a szám közel jár a valósághoz (28—29.000 napszámhoz), bizonyítja Ballus híradása, mely szerint a 19. század elején „nach einem liberalen Maaßstab” 28.499 napszámra (vagyis 1662-44 magyar holdra) becsülték a pozsonyi szőlőterületet. Ballus megjegyzi még, hogy valószínűnek tartja, „daß die auf Weinerzeugung benützte Strecke 1700 Joch zu 1200 Qd. Klft. einnehme” Ballus i. m. 61. Vagyis a hozzávetőleges becsléssel 28.499 napszámra terjedelműnek mondott terület tényleges nagysága valószínűen 29.143 nap-

A szőlőművesek tehát kiteszik a polgári szőlőtulajdonosok 43·95%-át s övék a polgárok bírt szőlőterület 25·34 (az egész szőlőterület 21·17) %-a. Még a 32 pozsonyi szőlőnagybirtokos közt is — úgy nevezem azokat, akik egyenként 100 napszámnál, vagyis 5·83 magyar holdnál nagyobb szőlőterületnek voltak urai³⁸ — foglal helyet 113 napszámnyi szőlőtulajdonnal Holtzleuthner Mihály polgári szőlősgazda. 1736-tól 1750-ig a telekkönyv adatai szerint pedig vétel útján (azaz amennyivel több szőlőt vásároltak, mint amennyit eladtak) újabb 2646 napszám, tulajdonbaiktatás útján pedig 1066 napszám, összesen tehát 3712 napszám nagyságú területtel gyarapodott a kapás-szőlőművesek szőlőtulajdona, úgyhogy ők az 1750. év végén *legkevesebb* 9325 napszám szőlőterületnek, a polgári tulajdonban lévő terület 40·20 %-ának voltak urai.³⁹

szám (= 1700 m. hold). Ezekkel a megállapításokkal szemben az a két „hivatalos” adat, mely szerint 1715-ben 13.778, 1720-ban pedig 14.665 napszám volt a pozsonyi szőlőterület nagysága (Acsády i. m. i. h.), egyszerűen „házsám”.

³⁸ Ebben a sorozatban a nemesség 6 taggal (ügyvéd özvegye 302, két ügyvéd 169, 132, kamarai tanácsos 152, alezredes özvegye 123 és nemesember örökösei 114 napsz.), az értelmiség 2 taggal (gyógyszerész örökösei 147 és városi könyvelő 130 napsz.), a kereskedelem 7 taggal (7 kereskedő 411, 218, 199, 179, 117 és 114, valamint kereskedő neje 164 napsz.), az ipar 16 taggal (kádár 165, könyvkötő 209, lakatos 103, mészáros 253, 245, 129 és 103, patkoló kovács özvegye 123, rézműves [Kupferschmied] 149, szappanos 143, szűcs 127, szűcs özvegye 263, varga [Lederer] 179, vendéglős 127, 120 és vendéglős örökösei 103) és a szőlőművelés a fent idézett 1 taggal szerepel. A legnagyobb, 411 napszám nagyságú terület felett rendelkező szőlőtulajdonos Jager János Adám, a külső tanács „előkelő” tagja, (épület-)fakereskedő volt, aki a telekkönyv adatai alapján 1711–1745 közt 9 telket, úgymint 7 szőlőt, 1 szántót és 1 rétet adott el 1498·40 fl összegért, ugyanakkor ellenben nem kevesebb, mint 98 telket vásárolt meg, még pedig 11 házat és házrészt, 2 szárazmalomrészt, 1 récsi patakmalmot, 35 kertet, 29 szőlőt, 5 szántót, 3 rétet s még 12 másfajta ingatlant 25.940·94 fl összegért. A „vásárolt” telkek tarka bokrétája arra enged következtetni, hogy az érdemes és valószínűen magas kort elért polgár nemcsak fakereskedésből, hanem és nem csekély mértékben pénzüzetekből (kisuzsorából) is gazdagodott meg. Az 1736 évi szőlőösszeírásnak 411 napszáma 24 szőlőre oszlik el, ezek közt 7 szőlő megszerzése nincs megemlítve a telekkönyvben, ezeket Jager úr tehát vagy örökölte, vagy hozományba kapta.

³⁹ Szőlőművesek (és kapások) a félszázad alatt eladtak 148 házat és házrészt, 504 szőlőt és 70 más ingatlant, összesen 722 telket 98.145·40

A szőlőműves osztály nemcsak magában foglalja a telekkönyvben szereplő lakósoknak túlnyomó többségét, de a reája vonatkozó számadatoknak teljesen azonos alakulását mutatja (alacsony telekárátlag, nagy vételösszegetöbblet). A szőlőműves-osztályt így a (mindig a telekkönyvben szereplő!) lakósok reprezentatív osztályának nevezhetjük, és nem esünk módszertani hibába, ha összesítésünkben egy rovatba illesztjük az 1720. év előtti, a lakósokra vonatkozó adatokat a szőlőművesekre vonatkozó 1720. év utáni adatokkal. Ezt a rovatot a polgárság alsó rétegének nevezem. Erre a rétegre a félszázad telekkönyvi összforgalmának csak 6,34 %-a jut, míg nem kevesebb mint 64,06 % a polgárság felső rétegére. Kíváncsnak látszik tehát a felső réteget még egyéb elemeire felbontani, amennyiben az ilyen felbontás a polgárság foglalkozási csoportjai alapján eredményesnek mutatkozik.

Kétségtelen, hogy ezek közt a foglalkozási csoportok közt észlelhetünk olyanokat, amelyeknek számadatai közel állanak összetételeikben a nemességéhez, míg más csoportokéi a szőlőművesekéhez. Legyen szabad két jellemző példát felemlítenem, az egyiket a „gremiális“ kereskedők, a másikat a mészárosok adatai mutatják be:

1701—1715 között a gremiális kereskedők eladtak 308 telket 171.075,84 fl összegért s vásároltak 233 telket 148.219,25 fl összegben. *Ingatlan átlagára 590,18 fl; eladási ártöbblet*

fl összegért (telek átlagára 135,93 fl), és vásároltak 205 házat és házrész, 929 szőlőt és 100 más telket, összesen 1234 ingatlant 174.177,34 fl összegért (telek átlagára 141,15 fl). Ebben az összeállításban benne foglaltatnak azok az adatok is, amelyeket fent a kapások 1701—10 és 1711—20 évtizedi forgalmáról közöltem. A „kérdéses“ kapások ebben az összeállításban nem szerepelnek. 1736-tól 1750-ig a szőlőműves-kapások 439 szőlőt vásároltak és 243-at adtak el, úgyhogy szőlőtulajdonuk 196 szőlővel növekedett. Mivel az 1736 évi összeírás alapján 13,5 napszámra rugott a szőlő átlagos területnagysága, a szaporulat $196 \times 13,5 = 2646$ napszám. Ugyancsak 1736—1750 közt nem vétel, hanem egyoldalú — értékösszeget fel nem tűnítő — tulajdonjogbeiktatás alapján 35 házzal és házrésszel, 79 szőlővel és 8 más ingatlanal növekedett a szőlőművesek telekállománya. A szőlőállománynak ez a növekedése tehát $79 \times 13,5 = 1066,5$ napszám. Minimális az így kiszámított szőlőbirtoknövekedés a tényleges növekedéshez képest pedig azért, mert amint a gyakori utólagos tulajdonbaiktatások tanúsítják, meglehetősen sok ingatlanforgalmi esetről nem készült telekkönyvi feljegyzés.

22.856·59 fl. — A mészárosok viszont eladtak 216 telket 74.727 fl összegért és vásároltak 475 telket 160.573·21 fl összegben. *Ingatlan átlagára 340·52 fl, vételár-többlet 85.846·21 fl.*

Látjuk, hogy míg a gremiális kereskedők adatai igen közel állanak a nemesség adataihoz, addig a mészárosok adatai közelebb állnak a szőlőművesekéihez. A gremiális kereskedők között már a szőlőnagybirtokosok összeállításánál több olyat találtunk, aki kétségtelenül a város „előkelő” köreihez, azaz tekintélyes vagyonú polgáraihoz tartozott. Bizonyos, hogy nemcsak az a 7 kereskedő és egy özvegy volt nagyobb vagyonú, akiknek egyenként több mint 100 napszám szőlője volt 1736-ban, hanem az a 17 kereskedő is, akinek szőlőbirtoka 50 napszámnál nagyobb, de 100 napszámnál kisebb volt. A városi előkelőségek sorába tartoznak még a korcsmáros-ipar és a gyógyszerész-ipar képviselői, mint kivétel nélkül vagyonos és befolyásos polgárok. De idevág még egy sajátos csoportja a telekkönyvi feleknek: azoké a polgároké, akik rendszerint tanácsosságot vagy más magasabb városi tisztséget viselnek, s akik kétségtelenül vagyonosak, azonban állandó foglalkozásuk nincs. Se nem iparosok, se nem kereskedők, hanem mindenekelőtt nagy vagyonok kezelői. A rájuk vonatkozó telekkönyvi forgalmi adatok sajátosan hasonlítanak egyrészt a nemesség adataihoz, másrészt a gremiális kereskedőkéhez. Ezt a polgárcsoportot vagy polgári osztályt, ha úgy tetszik, a prominens polgárok osztályának nevezem. A rendes mértéken felül meggazdagodott családok sarjai, amilyen családok a 18. század elején Pozsonyban a Segner, Dör (Thier?), Baan, Strauss, Maurach (rövidesen kihal a század elején), Maternus (a család egyik, úgy látszik utolsó férfitagja festőművész), Türck, Ressler, Raiser, Gillig (a család feje egy ideig „kerületi kommiszárius” [Distriktskomissar] Budán), Kegel, Weisz stb. családok, s mely nevek egy részével már találkoztunk a nemesi rangot nyert polgárcsaládok felsorolásánál. E családok leszármazottjai (persze addig, a míg a vagyonban tart) semmiféle a szó szabatos értelmében vett polgári foglalkozásból sem élnek, hanem vagyonuknak hozadékból. Amennyiben ez a vagyon ingatlanokból áll, a hozadék járadék, az ingóé pedig tőkeamat és igen kis részben tőkenyereség. Ők azok, akiknek idejük és kedvük van arra, hogy — nem minden rekompenzáció nélkül,

ó nem! — városi ügyekben járjanak el s viseljék a városvezetőségnek díszes, de elég terhes tisztségeit, féltékenyen örködve afelett, hogy tudtukon és akaratuken kívül senki be ne juthasson a város kormányzatába, mely politikájukat támogatja a városi alkotmány kooptáló rendszere.

A polgárságnak ezt a legfelsőbb osztályát vagy réteget előkelőségnek nevezve, közöljük a reá vonatkozó számadatokat:

(Összforgalom, azaz eladás vétellel együtt)

	Telekszám	Ár fl	Telekárátlag
Prominens családok . . .	222	116.605·05	525·25 fl
Gremiális kereskedők . .	541	319.295·09	590·19 „
Vendéglősök	189	202.575·60	1071·83 „
Gyógyszerészek	55	50.421·40	916·75 „
Összesen	1007	688.897·14	643·11 fl

Az egész csoport eladásainak összege 39.425·74 fl-nal nagyobb, mint vételeié, tehát úgy a telekárátlag viszonylagos magasságával, mint az eladási többlettel közel áll arányaiban a nemesség adataihoz.⁴⁰

Ezek után a következőképen csoportosíthatjuk a telekkönyvi összeforgalmat 1701—1750 közt:⁴¹

⁴⁰ Összetételében azonban nem egészen homogén a csoport. A prominens családok eladási ártöbblete ugyanis 60.241·55 fl, a gremiális kereskedőké pedig 22.856·59 fl, ellenben a vendéglősöknek és a gyógyszerészeknek vételártöbbletjük van, 26.908·40 és 17.564 fl. Ezekről az eltérésekről alább lesz szó. A gremiális kereskedők a kereskedő-grémium tagjai voltak, amely 1699-ben alakult meg. V. ö. *Forbát E.* Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelsstandes (sic!) im XVIII. Jahrhundert. Bratislava 1930, passim.

⁴¹ Kapcsolatban a telekkönyvi összeforgalom kimutatásával kívánatos volna az adatoknak a városi népesség lélekszámával való összehasonlítása. Ezt megközelítő pontossággal csak az 1713 évi pestisjárvány adataira támaszkodva kísérhetjük meg. 1713-ban ugyanis összeírták a városi házak számát (abból az alkalomból, hogy megállapították, hogy hány ház volt pestissel fertőzve, v. ö. *Vámosy i. m.* 190), és a belvárosban 219, a külvárosokban pedig 512, összesen tehát 731 házat találtak, 1802. évben „intern“ népszámlálást rendeztek Pozsonyban, s kimutatták a házak számát az azokban élő lakosság lélekszámával együtt (*Ballus i. m.* 197). A számlálás eredménye volt: belváros 229 ház 5659 lakóssal, külvárosok 606 ház 15778 lakóssal és a Virág völgy 537 ház 8188 lakóssal. Jut tehát a bel-

A) Eladás

	Telek- szám	Telekárak összege fl.	Telekár- átlag fl.	Telekár ‰
a) Nemesség . .	459	518.456·93	1129·56	22·69
b) Polgárság				
Előkelők . .	565	363.761·44	643·82	15·92
Egyéb ip.-ker.	2791	1,070.072·20	383·40	46·83
Szőlőművesek	770	104.039·64	135·12	4·55
c) Idegenek . .	308	87.660·43	284·62	3·84
d) Közj. testületek	422	141.014·33	334·16	6·17
Összesen .	5315	2.285.003·97	429·92	100·00

B) Vétel

a) Nemesség . .	284	472.128·15	1662·42	20·66
b) Polgárság				
Előkelők . .	442	325.135·70	735·60	14·23
Egyéb ip.-ker.	2987	1,168.788·11	391·30	51·15
Szőlőművesek	1308	185.666·94	141·62	8·13
c) Idegenek . .	246	57.341·27	233·10	2·51
d) Közj. testületek	48	75.943·80	1582·16	3·32
Összesen .	5315	2,285.003·97	429·92	100·00

C) Összesen

a) Nemesség . .	743	990.585·08	1333·32	21·68
b) Polgárság				
Előkelők . .	1007	688.897·14	684·11	15·07
Egyéb ip.-ker.	5778	2,238.860·31	387·48	48·99
Szőlőművesek	2079	289.705·58	139·43	6·34
c) Idegenek . .	554	145.001·70	261·74	3·17
d) Közj. testületek	470	216.958·13	461·61	4·75
Mindössze .	10630	4,570.007·94	429·92	100·00

városban tíz házra 247, a külvárosokban 260 és a Virág völgyben 152 lakós (a belvárosi átlagszám azért alacsonyabb a külvárosokénál, mert a legtöbb középület, amelyben vagy senki sem, vagy igen kevés ember lakott, a belvárosban állt); belvárosban és külvárosokban együttvéve 10 házra jutott 257 lakós. Ha evvel az átlagszámmal megszorozzuk az 1713 évben fennállt házak számát (a Virág völgy csak 1725 után keletkezett!) 18787 lakost kapnánk, egy lélekszámot, amely feltétlenül túl magas. Ugyanis épen a

A társadalmi osztályok s ezeken belül a foglalkozási ágak telekkönyvi szereplésének számszerű kialakulását magyarázni s e számokból az osztály vagy foglalkozási ág anyagi viszo-

nagy pestisjárvány után kezdődik Pozsonynak egy építő korszaka, amelynek emlékei részben még ma is ékesítik a régi pozsonyi utcákat. Ezt a kiépítést a telekkönyv jellemzően mutatja ki a házak áremelkedésére vonatkozó adataival. Ez az áremelkedés ugyanis nem általános, azaz elég nagy számban találunk adatokat, amelyek szerint belvárosi és külvárosi házak árai még hosszabb időn belül sem emelkedtek lényegesen, sőt némelykor épenséggel csökkentek. Pld. 1702-ben 238-20, 1710-ben 234-10 fl-ba került ugyanaz a dunautcai ház, egy másik 1724-ben 4042, 1734-ben pedig 4000 fl-ba (111/02, 659/10, 2127/24, 3207/34). Vagy a külvárosi Mihályutcában (későbbi Szélutca) 1719-ben 1124-60 fl-ba, 1730-ban pedig 900 fl-ba került ugyanaz a ház (1556/19, 2757/30). Az Ujvárosban (Neustadt, később Neustift) 1701-ben 500-50 fl, 1718-ban pedig 397-30 fl-ba került ugyanaz a ház (41/01, 1400/18). A Fehér Ló-hoz címzett vendéglőt 1702-ben 3600 fl, 1717-ben pedig 2174-60 fl-ért adták el (101/02, 1327/17). A Négyvödörutcában 1740-ben is, 1749-ben is 5000 fl volt ugyanannak a háznak az ára (3954/40, 5092/49). A Vödricen ugyanaz a ház 1706-ban 1841 fl, 1722-ben 1842 fl-ba került (273/06, 1907/22). A belvárosban: a Nyergesutcában 1710-ben 5561-50, 1716-ban 6000 fl-ba, a Hosszúutcában 1719-ben 1500 fl, 1733-ban 1525-20 fl-ba, a Mihálykapuutcában 1733-ban és 1737-ben 6000 fl-ba, a Kalaposutcában 1731-ben 1225-20 fl-ba, 1737-ben pedig 1250-40 fl-ba került ugyanaz a ház (613/10—1226/16, 1552/19—3035/33, 3092/33—3557/37 és 2830/31—3589/37), stb. Evvel szemben igen sok ház értéke többé-kevésbé erősen emelkedett. Az emelkedés évi értékaránya 0-96 és 73-83% közt változik!

Az egész házak áremelkedése évtizedek szerint tagolva a következő volt. Átlagban jutott árösszeg fl-ban egy egész házra:

	1701/10	1711/20	1721/30	1731/40	1741/50
a Belvárosban	2416-95	2606-91	2763-00	3699-95	6366-48
a Külvárosokban	560-49	511-46	1094-20	1131-44	1514-68
az egész városban	962-40	900-40	1523-67	1630-87	2650-62

Ha az 1701/10 évtized forgalmi összegeit 1000-re redukáljuk, akkor a következő évtizedek arányos redukciója a következő eredményt adja:

	1711/20	1721/30	1731/40	1741/50
a Belvárosban	1592	1905	2041	4640
a Külvárosokban	1633	2594	3081	4303
az egész városban	1611	2220	2516	4486

(Magyarázat: az 1741/50 évtizedben forgalomba került összes egész

nyaira, s e viszonyok időbeli változásaira következtetni, meg-
lehetősen komplikált feladat. Ne feledkezzünk meg ugyanis
arról, hogy a telekkönyvi forgalom adatai nem tájékoztatnak

házak árösszege úgy viszonylik az 1701/10 évtizedben forgalomba kerül-
tek árösszegéhez, mint 4486 az 1000-hez stb.)

Ezek a számok tükröztetik vissza az építési mozgalom anyagi ered-
ményét a 18. század első felében. Bizonyítják e számok, hogy 1750 körül
sokkal több ember fért a pozsonyi házakba, mint 1701 körül (s 1802-ben
ismét több mint 1750 évben), mert a házak kiépítése nemcsak jobb építő-
anyag alkalmazásával s a külsín emelésével járt, hanem a férőhelyek
erős szaporításával is. Bizonyos, hogy a külvárosok házainak túlnyo-
mó többsége a század elején földszintes viskó volt, a század közepe táján
nagy részük téglából épült egy- vagy többemeletes ház, s hogy a belváros-
ban is a házak átépítése megnagyobbította a beépített területet (eltűnnek
nagyreszt a belvárosi kertek!) és szaporította az emeletek számát. Követ-
kezik ebből, hogy az át- és kiépítéssel kapcsolatban növekedett a szobák,
a lakások, a mellékhelyiségek száma, s így a házak számuk emelkedése
nélkül is több embert fogadhattak be. Az 1802 évi átlagszám mint szorzó
1713 évre alkalmazva tehát túl magas. Egy másik számbavételi támpontot
nyújt a polgárok száma 1715 körül, összehasonlítva a későbbi adatokkal.
Ballus szerint 1815 évben 25376 (számhiba? *Ballus*nak számításai 24866 la-
kóst eredményeznek) lakosa, s ezek közt 1615 polgára (polgárjoggal bíró
férőlakósa) volt Pozsonynak. A polgárra jutott tehát 157 lakos. Ha ezzel
a számmal szorozzuk az elébb az 1715 év körüli időre 650 főben megállá-
pított polgárszámot, úgy a város lakossága 10214 lelket számolt volna,
mely szám feltétlenül túlkicsiny. Láttuk, hogy 1713 év után liberálisabban
kezeli a városi tanács a polgárok közé való felvételt, s annak az a követ-
kezménye, hogy a polgárra annál kevesebb lélek jut a városban, mennél
jobban távolodunk időben 1715-től. Tehát 1715-ben több, sokkal több lélek
jutott a polgárra, mint később. Így a házkoefficienszt leszállítani, a polgár-
koefficienszt pedig emelni kell. Ovatosan eljárva, állíthatjuk, hogy 1715 év
táján 10 pozsonyi házra 220 lakos, egy polgárra pedig 250 lélek jutott. A
szorzások alapján a lakosság száma tehát abban az időpontban $16\frac{1}{4}$
ezer lélek közt alakult meg. Ha továbbá a polgári háztartás átlagos lélek-
számát 5 főre tesszük (az évszázadokon keresztül alig változó családi há-
nyados), a nemességnek lélekszámát pedig a *Ballus* által az 1815 évre ki-
számított lélekszámnak (1501) két harmadára, egészen három negyedére
(minimum! ugyanis 1715 körül aránylag több nemes élt Pozsonyban, mint
1815-ben, mert a dikasztériumok még ott székeltek), akkor a következően
állapíthatjuk meg Pozsony város lakosságának tagozódását 1715 év körül:

Nemesek . . .	1000 — 1125 lélek, vagyis	6·45 — 6·82 ‰
Polgárok . . .	3250 — 3300 „ „	20·97 — 20·00 „
Lakosok . . .	11250 — 12075 „ „	72·58 — 73·16 „
Mindössze .	15500 — 16500 lélek.	

minket a telekkönyvi felek vagyoni viszonyairól általában, csak azok ingatlanvagyonának a vizsgált félszázad alatt végbement változásairól. Azokban az esetekben, amelyekben az ingatlanvagyon az osztály vagy foglalkozási ág összvagyonával identifikálhatjuk, természetes, hogy a telekkönyvi forgalom aktív vagy passzív kialakulása sejtetni fogja velünk a vizsgált osztály vagy fogl. ág vagyonosságának analog változását. A társadalom ranglétrájának minél alacsonyabb fokán áll a foglalkozási ág, annál valószínűbb, hogy ingatlan vagyona egyértelmű az összvagyonával. Ez áll mindenekelőtt a szőlőművekre, akikről egészen bizonyos, hogy ingatlan vagyonuk összvagyonuk, nemcsak azért, mert abban az időben ez a foglalkozási ág a várostársadalom piramisának széles alsó rétege, hanem azért is, mert ingatlanainak legnagyobb része (a szőlők) hivatásszerű keresete alapvagyonát alkotja. Hasonló elbírálás alá esik a másik városi östermelő-iparág, a kertészet. Minden jel arra mutat, hogy a kertészek épen a vizsgált félszázad folyamán tollasodtak meg annyira, hogy a 19. század elején 46 főt számláló céhet alkothattak.⁴²

Legkevesbé áll ez a feltevés a gremiális kereskedőknél (valamint a prominens polgárcsaládoknál, azonban utóbbiak vagyoni viszonyai nem oly átlátszók, mint a kereskedőkéi).

Az 1701—20 évhuzad telekkönyvi összforgalmában (az idegenekre és a közjogi testületekre eső összegek levonása után) az árösszegek a következőképen oszlottak meg e három lakósságosztály közt: a nemességre jutott az árösszeg 20-45, a polgárookra 74-70 és a lakósokra 4-85%-a. Vagyis a lakósságnak 27 százaléka a telekkönyvi forgalom 95 százaléka, 73 százaléka pedig (a lakósokra) annak csak 5 százaléka jutott.

1721-től kezdve, különösen 1730 után, a Virág völgy kiépítésével kapcsolatosan, amint azt a telekkönyv adatai mutatják, erőteljesen gyarapszik Pozsony lakóssága, s nincs kizárva, hogy 1750 év táján elérte a 20.000-es számot (a Váralja nélkül!).

⁴² A telekkönyv adatai szerint eladtak 32 telket 9.132-10 fl összegért és vásároltak 30 telket 10.850-40 fl összegért, a vételár többlete tehát 1.718-30 fl. Gyarapodásuk különösen 1730 óta, kapcsolatosan a Virág völgy kiépítésével, indul meg. 1731—50 közt a kertészek 2.367 fl ára telket adtak el és 5.988-80 fl árát vásároltak, úgy hogy ez alatt a két évtized alatt 3.621-80 fl összeggel emelkedett ingatlanvagyonuk értéke, nem számítván annak a két teleknek az értékét, amelynek tulajdonába értékösszeg megnevezése nélkül iktattak be kertészeket és amelynek beszámításával 1731—50 közötti idő alatt a vételösszeget többlet legkevesebb 4.000 fl összegre rúgott.

Ellenkezőleg, a kereskedőkről azt kell állítanunk, hogy hivatásuk eredményes gyakorlására sokkal nagyobb jelentőségű lévén ingó- (forgó tőkéjük), mint ingatlanvagyonuk, ez utóbbi vagyonuk értékelkedése vagy csökkenése gazdasági helyzetükre közvetlenül nem hat ki. Sőt épen gazdasági érdekük kívánja meg, hogy ingatlanvagyonuknak közvetlenül, hivatásos tevékenységükkel, nem hasznosítható részét elidegenítsék a forgó tőke gyarapítása s ennek kapcsán vagyonuk összehozadékának sikeres emelése céljából. A gremiális kereskedőknél kimutatott nagy eladási összegtöbblet a 19. század második feléig tartó folyamat kezdetét jelzi, mely alatt az iparúzó és kereskedelemmel foglalkozó polgárság üzemi, háztartási és fényűzési célokra közvetlenül nem szolgáló ingatlanait részint östermelő-iparos polgártársainak (szőlőműveseknek, kertészeknek, iparszerűen belterjes veteményes és tejgazdaságot létesítő polgároknak) részint a környékbeli falvak gazdáinak adja el. Iparosüzemi, háztartási és fényűzési célokra egyaránt szolgálnak a házak, üzemi célokra azonkívül egyéb gazdasági épületek vagy egyéb belsőségek, mint a vizsgált időszakban az a kőfaragókunyhó (Steinmetzhütte), amelyet kőfaragómester vásárolt a vödríci kapu előtti téren, a városi kőbányák közelében (1368/18), vagy az a lucsony(utca)i házikert, amelyet mézeskalácsos vásárolt viaszfehérítő (Wachsbleiche) céljaira (4674/46), vagy az a kovács-„bolt“, azaz boltozatos kovácsműhely szénraktárral és szükségistállóval együtt a Hosszú-utcában (Schmied- und Kohlengewölbe nebst Notstall in Langegassen), amelyet patkoló kovács vásárolt meg (710/11). Az üzemi célokra szolgáló külterületi telkek legpregnánsabb példái azok a majorok, szántók, rétek, irtások stb., amelyeket a mészárosok vásároltak, s amelyek megszerzése eredményezte nem kis részben e foglalkozási ág nagy vételösszegtöbbletét. A mészárosok (és a hentesek, akiket ekkor még nem választanak el szabatosan a mészárosoktól) ugyanis nemcsak „húsiparosok“, hanem marhakereskedők is voltak, akik e kereskedelem sikeres lebonyolítása céljából kereskedő-társaságokba (Fleischhacker-Compagnie) tömörültek. A város határába felhajtott nagyszámú marha ellátása szükségessé tette vagy egyéni, vagy közös (társasági) üzemben tartott majorságok megszerzését. Ezért függ össze az előbb említett külsőségek közvetlen hasz-

nosítása a mészárosiparral.⁴³ Fényűzési célokra legtovább a (dísz-)kertek szolgáltak (a háztartási célokra is használt gyümölcsösök — Obstgarten, Kerschergarten, Kastaniergarten — és veteményes kertek mellett), mint a szűk utcákban összezúfolt lakosság üdülői.

A tulajdonos foglalkozási körében közvetlenül nem hasznosítható ingatlanok elidegenítése alkalmul szolgált arra, hogy az ez ingatlanokat hivatásszerűen hasznosító polgárok, mint azt a szőlőműveseknél tapasztaltuk, bérművesekből vagy bérlelőkből tulajdonos-gazdákká lépjenek elő. A szőlőművesek és a kertészek mellett iskolapéldául szolgál még a vendéglősök foglalkozási ága. Sokan a vendéglősök közül kezdetben csaposkorcsmárosok (Leutgeb) vagy fogadó- (vagy korcsma-) bérlelők (Bestandwirth) voltak. Meggazdagodván, a félszázad folyamán sorra vásárolták meg azokat a vendégfogadókat, ahol addig alkalmazva voltak, illetve, amelyeket addig béreltek. Így kerül vendéglősök kezére 1711-ben a vödrici Fekete Oroszlán, 1717-ben a széplakutcai Fehér Ló, 1721—1724 között teljesített részletvásárlások után a hosszúutcai Vadember, 1723-ban a széplakutcai Vörös Ökör, 1725-ben a búzapiaci Arany Mérő, 1729-ben az Arany Sas és az Arany Korona s végül 1743-ban az Arany Kereszt (699/11, 1327/17, 1736/21, 1845/22, 2022/23, 2126/24, 1941/23, 2235/25, 2619/29, 2628/29, és 4277/43). Hivatásszerű hasznosítás tárgyául a vendéglősök szölleje is szolgált (a fentemlített szőlőösszeírás adatai szerint 1736-ban 47 szőlő 658 napszám térfogattal volt vendéglősök tulajdonában), hiszen még a 19. század második felében volt akárhány pozsonyi „szállodás“ (Palugyay! Speneder! Prüger!), aki

⁴³ Ilyen mészaróstársaságok: a kisebb (kleinere Fl.-C.) 1708, később Pitropf'sche C. néven (1727—32) említve, azután a Mathes Pauer-féle társaság, amelyet Stadtfleischhackercompagnie-nak, valamint megkülönböztetésül a következőktől, idősebbnek is neveztek (1716—1747), azután a Pauer-Pieser, a Pauer-Hoffer és a Hans Pauer-féle társaságok (a Pauer-család sok tagja mészáros, egy időben három Mátyás, senior, medius és junior, János és Mihály) 1721-től kezdve, a Riedl mészáros vezetése alatt álló „nagy“ társaság (1724—50), amelyet szintén idősebbnek neveztek, s végül a Pitroff-féle társaság utódja, a Danninger-féle társaság (1738—50). A vár-aljai mészárosoknak is volt társaságuk, a Wolfgang Roth-féle, amely 1742-ben majort, pajtát, kertet és két szőlőt vásárolt a Märzel dűlőben (4226/42).

büszke volt sajáttermésű boraira. Igen érdekes telekhasznosítás emlékét őrizte meg a telekkönyv két bejegyzése, amely a Virág völgyben ástott mesterséges tavakról szól. E tavak tulajdonosai teknősbékakereskedők (Schildkrotenhandler) voltak, akik tavaikat nyilvánvalóan a bőjti ingyencségnek szolgáló teknősbékák tenyésztésére, vagy legalább is hizlalására használták.⁴⁴

A városi ingatlantulajdonnak, különösen a külterületi telkek tulajdonának átcsoportosítása a városlakosság egyes osztályai és az egyes foglalkozási ágak között azonban igen lassan ment végbe, s az abban megnyilvánuló és a magángazdaságok átszervezésére irányuló tendencia hatását gyengíti a polgárság nagy részének csökönnyös ragaszkodása a középkori városgazdaság hagyományaihoz. Amikor azok a telkek, amelyekkel csökkent a nemességnek, az idegeneknek és a közjogi testületeknek városi ingatlanvagyonra 1701–50 között, a polgárság kezébe kerülnek vissza és kétségtelenül bizonyítják e polgárságnak vagyoni gyarapodását, akkor e telkek csak kis része jut az azokat közvetlenül, hivatásszerűen hasznosító foglalkozási osztályoknak, úgyhogy növekszik az olyan foglalkozási — kézműipari — ágak ingatlanvagyonra is, amelyeknek termelő feladatai semmi összefüggésben sincsenek a külterületi telkek hasznosításával. Például szolgáljon, hogy az alatt felsorolt iparágak összforgalma (eladás és vétel együttvéve) volt

⁴⁴ Teknősbékakereskedőkről meglehetősen gyakran szólnak a telekkönyvi bejegyzések. Egyiküket egy ízben „Schildkroten-, Wild- und Geflügelhändler“-nek nevezik. Kétségtelen, hogy a jelenkori vad- és baromfi-kereskedőknek (talán a csemegekereskedőknek is) ősei. Ballus már nem ismeri ezt a foglalkozásnevet, amelyet valószínűen az ő jegyzékében felsorolt „Geflügelviehhändler“ (sic!) cím váltott fel. A 3735/38. sz. telekkönyvi bejegyzés arról szól, hogy „Philipp Pinterhoffer Bürger und Schildkrotenhändler“ a maga és felesége nevére íratja „das am 5. April 1728 von der Stadt gekaufte Terren sammt Häusel und dort gemachte 2 Teiche im Blumenthal“. Egyik (néhai) szomszédja csakugyan teknősbékakereskedő volt, mert a 14 nappal később kelt 3747/38. sz. bejegyzés szerint Hueber Boldizsár polgár és teknősbékakereskedő özvegye a maga nevére írat hasonlóképen „Terren samt Häusl und 2 Teiche im Blumenthal zwischen Philipp Pinterhofer...“ Azt, hogy ezekben a tavakban hajdan tényleg teknősbékák úszkáltak, bizonyítja az, hogy Virág völgyben még ma is topografiai név a „Teknősbékátó“.

1701—50 közt telekszámban 984 telek, árban 406.434.06 fl, telekárátlag volt 413.04 fl, az az összeg pedig, amellyel a vétel meghaladta az eladást, 76.370.74 fl volt, vagyis az eladási árösszegnek 46.20 %-a. Az e számokkal összefoglalt ágaknak adatai egyébként:

(Ö s s z f o r g a l o m 1 7 0 1 — 1 7 5 0)

	Telek- szám	Árösszeg fl	Telekár- átlag fl	Vételár- többlet fl
Cserzővargák (Lederer) . . .	208	104.389.43	501.87	9.650.43
Zsemlyepékek (Weissbäcker) .	131	79.156.45	604.25	10.914.15
Cipészek (Schuhmacher) . . .	147	51.889.20	352.99	1.009.40
Szűcsök (Kürschner)	89	43.286.40	486.31	23.445.00
Szabók (Schneider)	160	38.472.00	240.45	9.139.20
Szappanosok (Seifensieder) .	84	32.444.89	386.25	5.580.37
Kenyérsütő pékek (Schwarzbäcker)	91	31.861.19	350.13	11.180.49
Bognárok (Binder)	74	24.934.50	336.95	5.451.70

Persze, a hagyományokhoz való ragaszkodással nem magyaráztuk meg az iparágak gyarapodását, csak azt okoltuk meg, hogy gyarapodásuk esetén mért vásároltak tagjaik ingatlanokat. Gyarapodásuk, amely nem szorítkozik az itt felsorolt iparágakra, hanem általános jellegű, bizonyára kell összefüggjön a keresti viszonyok általános és maradandó javulásával és így az általános jólét emelkedésével Pozsonyban. A bognároktól eltekintve, akiknek gyarapodása közvetlen folyamánya a szőlőművelés fentvázolt fellendülésének, a felsorolt iparágak gyarapodása az életszint jólétokozta emelésével függ össze. Tudjuk, hogy ily emelés alkalmával elsősorban és leg-erősebben nőnek mennyiségileg és minőségileg a táplálkozási és a ruházkodási igények, gyakran az illem és a gazdaságosság határain túl is, amiért is a 19. századig folytonosan ismétlődnek a dorbézolási tilalmak és ruházkodási előírások. A táplálkozási igények kielégítését nemcsak a pékek és a mészárosok szolgálják, hanem kész termékeikkel cukrászok, mézeskalácsosok és — pozsonyi különlegesség! — patkósütők (Beugelbäck, aki a kenyérsütő pékek céhébe tartozott és nem a zsemlyepékekhez!), a különböző konyhacikkeket pedig az említett teknősbéka- és konyhaeledelkereskedőkön kívül szolgáltatják szatócsok (Greisler), sajtosok (Kastecher), halászok és halkereskedők (Fischer, Fischhandler), gyümölcsárúsok

(Öbstler, Obsthändler), vaj- és zsírárusok (Butterhandler, Schmalzweger, a középkori Schmerber-ek utódai) és tyúkárúsok (Hünlkramer). A polgári szakácshoz (allgemeiner Koch, vagyis olyan szakács, aki nem áll uraság szolgálatában)⁴⁵ fordul, aki a maga házában nagyobb vendégséget akar adni. Élvezeti cikkekről gondoskodnak, vagy azokat kiszolgálják a vendéglősökön és gremiális kereskedőkön kívül még a kávéosok (Kafeesieder), a telekkönyvi forgalomban nem szereplő pálinkafőzők és likőrkészítők, és a dohánygyáros (Tabakfabrikant!) címmel ékeskedő dohánykereskedő.⁴⁶ A ruházat különféle kellékeit és cikkeit nemcsak szabó, cipész és szücs készítette és árulta, de rajtuk kívül még egy egész sora a céhes és nem céhes kézműveseknek, a 'külföldi' posztókat, vásznakat és piperecikkeket árúsító gremiális kereskedőktől eltekintve.⁴⁷

⁴⁵ E szakácsok között még mindig szerepel a várostól szabadalmazott „lacikonyhás“ szakács (Garküchel-Koch), aki egyedül jogosult nyilvánosan „kifőzni“. 1722-ben a város Böbel Mátyás polgár, szakácsnak elad házat lacikonyhával (Haus und Garkuchel) a belvárosban a Halászkapunál 1400 fl és 2 arany foglaló összegben „mit Garküchel-Freiheit ohne Quartierlast“, vagyis ez a ház mentes volt a katonai beszállásolás terhéértől 1929/22. A középkori egészen hasonló esetet lásd *Grundbuchführung* i. m. különnyom. 68. lap 4. jegyzet.

⁴⁶ V. ö. *Forbát* i. m. 169 s kk. II. A telekkönyvi dohánygyárost Balbi (Forbátnál Palby) Péternek hitták, Rajta kívül még mások is foglalkoztak dohányeladással, de nem szerepelnek a telekkönyvben.

⁴⁷ A posztó- és vászonkereskedők a grémium legtekintélyesebb tagjai voltak a vaskereskedők mellett. A gremiális kereskedők szabadalmairól v. ö. *Forbát* i. m. passim. E szerző előadását avval egészítem ki, hogy az ú. n. terménykereskedelem, beleértve az élő állatokkal való kereskedést, nem tartozott a gremiális kereskedők kompetenciájába. Tágasabb é. v. a ruházati iparhoz tartoztak a telekkönyvi felek közül a zacskósok, öv- és táskakészítők (Beutler, Gürtler, Taschner), a kelmefestők (Färber, Schwarzfärber, Schönfärber), az aranyhímzők (Goldsticker, igen fontos iparág a hímzett mellények és sújtásos dolmányok divatja idejében!), a kalaposok (Hutmacher, Hutterer), a kalapdíszítők (Hutstepper; érdekes, hogy az e címmel a telekkönyvben feltüntetett három egyén a kereskedőgrémium tag jegyzékében van felsorolva, tehát gremiális kereskedő volt, olyasféle, mint akit manapság [férfi-]divatkereskedőnek nevezünk. (A „steppen“ ige feltűnő öltések varrását jelenti, v. ö. *Schmeller-Fromman* II. 773, tehát Hutstepper egy ember, aki a kalap feltűnő díszítéseit alkalmazza.) A kalapokkal való kereskedelem ismételt összetűzésekre adott alkalmat a kereskedőgrémium és a kalaposok között, míg azután a városi tanács úgy vetett véget ennek a batrachomyomachiának, hogy kimondotta, hogy a kereske-

A jólét emelkedése továbbá a már említett házépítő-mozgalomnál is érezteti hatását. Nemcsak magasabbak és nagyobb befogadóképességűek is lettek az új épületek a régiekhez képest, hanem csinosabbak és fényűzősebbek is. Igaz,

dőknek csak 4 fl.-nál drágább kalapot szabad behozniok és árulniok, a kalaposok pedig csak magukgyártotta kalapokat árulhatnak — az országos vásárok idején kívül — v. ö. *Forbát* i. m. 152—154.), fésűsök (Kampelmacher), köpönyeg- (szűr-?)szabók (*Kepenegschneider*), paszomántosok, gomb- és zsinórkötők (Posamentierer, Knöpf-, Schnürmacher, ez a három iparág voltaképen egy volt, lásd Johann Fiechl Schnürmacher 258/05 és 1005/14 és Posamentier 2059/24 és 2482, 83/28, — valamint Andre Haramin ungarischer Schnürmacher 1085/15 és ung. Knöpfmacher 1412/18. Volt még a következő kombináció is: Friedrich Schmölz Pferdzeug- und Knöpfmacher 2466, 67, 68/28. — *Ballus* i. m. 203 11 magyar, 2 német gombkötőt és 2 paszomántost sorol fel. A Pferdzeug szót lószerszámnak fordítom, de nem merem határozottan állítani, hogy *Ballus* jegyzékének „Zeugmacher“-je azonos-e a 18. század Pferdzeugmacherjével. Ez a gombkötő-lószerszámkészítő bizonyára a lószerszámnak csak zsinórreszeit csinálta, míg a bőrből készült részeket a szíjgyártók és a nyergesek gyártották), harisnya-kötők (Stricker, Strumpfstrikker), posztószövők (Tuchmacher), főkötőkészítő (*Visierschneider*, v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 849: = Haubenschneider, — a díszes pozsonyi főkötők dícséretét olv. *Ballus*-nál i. m. 202.), takácsok (Weber) és csizmadiák (Zischmenmacher, ilyen mesterember még Bécsben is működött akkortájt és Plesko Ferencnek hívták 639/10), és last not least a parókakészítők (Perrückenmacher). — Egyes ruházati iparágak (szabó-, kalapos-, gombkötő-zsinóros-, azután cipész-csizmadia-ipar) magyar és német csoportokra voltak felosztva (a cipészeknél még cseh „Schuster“ is szerepelt a német „Schuhmacher“ mellett). Ezekbe a csoportokba nem nemzetiségük alapján jutottak az iparosok, hanem a szerint, hogy milyen „nemzeti“ divatot szolgáltak készítményeikkel. A „magyar“ kézműves magyar sújtást, dolmányt, köpönyeget, nadrágot, kucsmát és csizmát, a „német“ térdnadrágos, jabot-os, fecskeszárnyas öltönyt, hozzávaló paszomántot, háromszegletes kalapot és csattos cipőt csinált. Például az olyan nevű szabók voltak magyar szabók, mint Pausäckl Mihály, Mazer Kristóf, Seifenauer Bence, Thurner Mátyás, Frech András, — Szántó László vagy Turkovits János, vagy Jávorszky János magyaros hangzású névvel bírók mellett. A magyar nevű csizmadiák mellett (Herigy Márton, Posoni Mihály, Túröczy András, Somody Ferenc stb), német (Hardtmayer János, Schwämmel Kristóf, Pauer György, Forster András stb.) és tót (Mocsovicz Fülöp, Szedlacsek János stb.) neveket is találunk. (Magyar és német csoportja volt még a kardkészítőknek is: a magyar szablyát a „Sabelmacher“-ek [szép magyar neveik megemlítésre érdemesek: Kovach András, Imbre Mátyás, Horvát János, Kohász Mihály és Szőke Imre] a német fringiát a „Klingenschmied“ és „Schwertfeger“ nevezetű iparosok csinálták.)

hogy a nagy pozsonyi paloták (Primás-palota, Grassalkovich-palota stb.) építése csak a század második felében indul meg, de kétségtelen, hogy számos magánpalota épült ki vagy épült át 1701—50 között a belvárosban és a külvárosokban egyaránt.⁴⁸ De nemcsak a fő- és a hivatali nemesség és az „elő-

⁴⁸ (Nemes) Skaricza Gábor városi tanácsos és ügyvéd pusztá házat vásárol a Hosszúutcában (!) 50 fl összegért 1722/21. Özvegye az ingatlant eladja, mint Haus samt Hauslust in der Stadt ohnweit des Wödritzer Thor (a telekazonosság, mint minden következő esetben is, a szomszédok azonosságával bizonyítva: szomszédok voltak 1721-ben és 1730-ban egyaránt Zichy János gróf és Ferdinand Berger) 4000 fl összegért várkonyi Amadé Antal bárónak 2710/30. (A vásárlónak özvegye, Amadé Rozália báróné eladja a házat Duchon József császári tanácsosnak, ez ismét özvegy Keglevich Teréz grófnénak 7000 fl összegért 4405/43, illetve 4598/45.) — zallausi Brean Ignác magyar kamarai tanácsos vásárol hosszúutcai (az egykori evangélikus plebániaudvar melletti) házat 2000 fl és 100 fl foglaló összegért 531/09. Örökősei eladják a házat Révay Mihály báró túrócvarmegyei főispánnak 4000 fl 200 fl foglaló összegért 1828/22 (vevő továbbadja három évvel később Eszterházy József grófnak 4000 fl 500 fl foglaló összegért 2228/25). — ikladi Szluha Ferenc protonot, pers. praes., később magyar kamarai irodai tanácsos (Kanzleirat), 2700 fl-ért vásárol házat a Hosszúutcában 1245/16 s azt eladja 4500 fl 100 fl foglaló összegért 2618/29. — Purgstall (Burgstall) grófkisasszonyok (Comtessen) vásárolnak házat hinter dem Michaelerfreithof 250 fl 5 arany foglaló összegért 1483/19, Gräfin Rebecca Ursula von Burgstall pedig eladja azt 2300 fl 50 fl foglaló összegért 2955/32. — Mathes Gillig Stadthauptmann és neje vásárolnak házat a Kórházutcában 1000 fl-ért 1429/18 és eladják (amikor a férj Ofner Districtscommissar) 1700 fl 18 körmöci arany foglaló összegért 2670/29 Csatáry István magyar kamarai iktatónak (Registrator); vevő özvegye eladja az ingatlant 2500 fl 6 arany foglaló összegért 4682/45. — Kirívó a példák közül a hosszúutcai pusztá ház esete, amelynek bizonyos vonatkozásban pendantja egy majornak lakóházzá való átalakítása: nemes Cservenyánszky György érseki tisztartó vásárol majort az Apácapályán 650 fl 6 arany foglaló összegért 2090/24; a város az örökösök nélkül elhalt tulajdonos házat háramlás címén eladja, mint Haus samt Garten und Hauslust auf der Nonnenbahn 1200 fl 6 arany foglaló összegért 3327/35. A két összeg közötti feszültség a valóságban nagyobb volt, vagyis az átépítési költségek magasabbak voltak, mint a két összeg közötti különbség, mert a város a végrehajtás vagy háramlás címén tulajdonul szerzett ingatlanokat meglehetősen alacsony áron szokta elvesztegetni. — A vagyonosabb polgárság építő tevékenységének szintén több tanujelét találjuk a telekkönyvi bejegyzésekben. Így például Helffricht János asztalosmester 800 fl 10 arany foglaló összegért vásárol házat a Kalapos utcában 1833/22, amelyet özvegye 2400 fl 14 aranyfoglaló összegért ad el 2740/30. — Schmidt borbély vásá-

kelő” polgárság tagjai építkeznek, építkezik a kisember is, nemcsak a kispolgár, de a polgárjoggal nem bíró lakós is.⁴⁹ Az építkezés fellendülésével természetszerűleg gyarapszik az építő ipar, különösképen pedig az épületfakereskedés, amint azt fent láttuk Jager uram példájában.⁵⁰ Az épületipar két alap-

rol Brandstatt und Gärtl auf der Donaugassen 120 fl 2 fl foglaló összegért 214/04 és eladja mint Haus samt Garten auf d. D. 400 fl összegért 318/06. — Kolbeck szücs és neje házat vásárolnak a Mihálytemető mögött (a Burgstall grófkisasszonyok háza mellett) 360 fl 3 arany foglaló összegért; az asszony a házat eladja 1100 fl 6 arany foglaló összegért 1556/19 (vásárló: Sehr báró császári vértesezredes, aki később mint Freiherr Seer von Töös Generalwachtmeister ismét eladja a házat 900 fl-ért 2757/30). Ifj. Pauer Mátyás mészárosmester és neje vásárolnak házat kertecskével az Újvárosban 1200 fl 4 arany foglaló összegért 1073/15, és eladják azt, mint „Haus auf der Neustift vor dem Fischerthürl“ (mindkét szomszéd azonos!) 5800 fl 50 arany foglalóval 2530/28. — Végül: Baptista Gáspár várostanácsi idéző (Ansager) és neje vásárolnak „halbes ödes Eckhaus auf der Schöndorfergassen“ (amelynek másik felerésze már korábban az övék) 60 fl-ért 13/01, és eladják mint Eckhaus a. d. Sch.“ 320 fl 2 arany foglaló összegért 2023/23, — és Steinschneider Tamás polgár és hegymester (tehát kapás) vásárol „Prantstatt auf der Hochstrass“ 40 fl 2 fl foglaló összegért 198/04, és eladja azt mint „Haus und Gärtel auf d. H.“ 140 fl 2 arany foglaló összegért 1303/17.

⁴⁹ Ide vág kömívessegédek (és pallérok) következő telekkönyvi szereplése: Englisch Lőrinc és neje vásárolnak házat a Lucsonyban 125 fl-ért 366/07 és azt eladják 250 fl 2 arany foglaló összegért 2079/24. — Grueber Mihály (Inwohner Maurergesell) és neje vásárolnak öde Hausstell a kórház mellett 100 fl és 6 fl foglaló összegért 1618/20 és eladják azt mint Haus auf der Spitalgasse 700 fl 6 Reichsthaler foglaló összegért 2441/27. (Az eladó, aki közben elnyerte a polgárjogot, egyidejűleg házat vásárol a Révutcában [Uhrfahrgassen] 340 fl 2 fl foglaló összegért 2445/27.) — Wolfshofer János és neje vásárolnak Brandstatt auf der Donaugassen 220 fl 1 arany foglaló összegért 3873/39 és eladják mint Haus a. d. D. 1200 fl 6 arany foglaló összegért 4391/43. — Baldauf Fülöp és neje szintén vásárolnak Brandstatt a. d. Donaug. 250 fl-ért 4093/41; vásárló özvegye eladja azt mint Haus a. d. D. 1500 fl 15 arany foglaló összegért 4488/44. — Felblmahr Mihály és neje vásárolnak házat a Dunautcában 500 fl 8 arany foglaló összegért 4522/44 és azt eladják 950 fl 3 arany foglaló összegért 4820/46. — Hasonló Wuerschot Gotthart ácssegéd esete, aki nejével együtt két egymással szomszédos puszta telket vásárol a Rikárdutcában összesen 90 fl-ért 1057/15 és azt eladja mint Häusel und Gärtel im Reichartsgessel 200 fl 6 fl foglaló összegért 1604/20.

⁵⁰ Az épületfakereskedés aránylag kevés kézben összpontosult. A telekkönyvben Jager Ádámon kívül a félszázad alatt hét fakereskedő nevét találjuk, egyidejűleg kettőt-hármat.

vető ága, az ács- és a kőművesipar, ebben az időben változik át bérműves iparból⁵¹ kistőkés vállalkozássá. Párhuzamosan a városi lakosság majorgazdaságának csökkenésével, mindkevesbé válik lehetővé, hogy a többemeletes belvárosi és a nagyobb külvárosi házakat az építtető úr (Bauherr) anyagából munkabér fejében építsék a kőművesek és ácsok. Ácsnak, kőművesnek az építkezést vállalnia kell, anyagról, segédmunkásokról, napszamosokról gondoskodnia kell. Az építtető már nem maga épít, de az építővállalkozótól veszi át a kész házat. Következménye ennek, hogy különösen a kőművesipar körében erősen megcsappan az önálló „mesterek“, azaz építkezést önállóan vállaló szakemberek száma, míg épen ebben az iparágban igen népes „mesterlegény“-osztály alakul ki, azaz az olyan szakszerűen kiképzett segédek (vagy pallérok) sora, akik kivétel nélkül családapák és a telekkönyv tanúsága szerint igen gyakran háztulajdonosok, sőt polgárjogot is élveznek.⁵²

⁵¹ A középkori bérművességre, vonatkozólag v. ö. azokat a kőműves- és ácsmunkára vonatkozó adatokat, amelyeket *Mandello Gy.* dolgozott fel „Adalékok a középkori munkabérek történetéhez“ c. munkájában (Budapest 1903), pld. 133. s. kk. lap.

⁵² A 46. jegyzetben említetteken kívül még a következő, kivétel nélkül nős és háztulajdonos kőművessegédek (és pallérok) sorolja fel a telekkönyv: Dorn Sebestyén (ház, 2 szöllő 1706), Edl Jakab (1740), Gatscher Gáspár (1740), Handl Fülöp (1749), Hirsch János György (1736), Klaus Sándor (1713), Koller János György pallér (1732), Keller József (1716), Kugler András (1723), Lakowicz Gergely pallér (1731), Leuthner János (1737), Leythner György (1708), Müllner József (1736), Neumahr Balázs (1747), Niestner József pallér (1746), Pauer Jakab pallér (1703), Pockstaller Simon (1740), Reichart Antal (1713), Schmied József (1744), Stachel Mátyás (1725), Stumper Ádám (1738), Vogt Pál pallér (1732), Weber Farkas (1737), Wiertzig Ferenc (1743), Wiesinger Ábrahám (1731, 1741), Wiesinger János (1747) és Winkler János György (1732). Közöttük kifejezetten polgárnak írva: Grueber (49. jegyz.). Handl, Koller J. Gy., Vogt és Wolfshofer (49. j.).

Természetes, hogy a telekkönyvben ácsokon és kőműveseken kívül egyéb építő iparosok is szerepelnek, ú. m. agyagosok, asztalosok, bádogosok, kőfaragók, lakatosok (köztük „Lettschlosser“ = forrasztó lakatosok?), márványozók (Marvolier, v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 1753: marweliern, marmorieren, nach Marmorart zurichten, bemalen), öntők (Zinngiesser), rézművesek (Kupferschmied), szobrászok (Bildhauer, talán művész?) és üvegesek. Kiegészítjük ezt a felsorolást még azoknak a telekkönyvben szereplő iparágaknak a megemlékezésével, amelyek a lakásberen-

Kétségtelen, hogy a középkori város átépítése és 1732. év óta a Virág völgygel való kiegészítése nemcsak jelentős népesítőbővítés számára juttatott fedezetet, hanem lehetővé tette az összlakosság jobb, kényelmesebb, tágasabb elhelyezését is. A jólét emelkedése nemcsak az elemi szükségleteknek mennyiségileg fokozottabb kielégítésében nyilvánul meg, hanem a magasabbrendű életigények szélesebb méretű megvalósításában is. A nagyobb gazdasági eszközökkel rendelkező, anyagiilag többé-kevésbé független, túlnyomórészt készpénzjáradékokból élő felső osztályok (hivatali és nem hivatali nemesség és a „honoratior” polgárság) Pozsonyban a várostársadalomnak oly széles csúcsrétegét — *az előkelőséget* — alkotják, mint amilyent abban az időben hiába keresünk más hazai városban, akár Kolozsvárott vagy Pesten is. Ez az előkelőség folytonosan gyarapszik a 18. század első felében,⁵³ gyarapodása pedig együtt jár fogyasztásának nemcsak növekedésével, hanem annak jellegzetes átalakulásával is, mely átalakulás hatásai a telekkönyvi forgalomban is észlelhetők. Rendkívül érdekesek ezek a hatások. Amint ezt már megemlítettük, az előkelőség elidegeníti pozsonyi ingatlantulajdonának jelentékeny részét, különösen külterületi ingatlanait. Példaképen tagozván a nemesség telekkönyvi forgalmát, megállapíthatjuk, hogy ebből a forgalomból jutott:

	az eladásnál	a vételnél
a házak forgalmára . . .	390.463·16	379.353·27
egyéb ingatlanokéra . . .	127.993·77	92.774·88
összesen .	518.456·93	472.128·15 fl.

dezés és a háztartás elemi igényléseit szolgálták s amelyek a következők: esztergályosok, gyékénykészítők (Flechtenmacher), kefekötők és kosárfonók, kések (Messerer), kés-, szeg- és karikakovácsok (Messer-, Nagel-, Ringelschmied), kötélverők, kocsigyártók (Wagner), palackosok (Flaschner), nyergesek és szíjgyártók, szalmavágók (Strohschneider, valószínűen zsupfedélkészítők, szappanosok, szitakészítők (Siebbodenmacher, Haarsiebbodenmacher!) és tűkészítők.

⁵³ E gyarapodással kapcsolatban Pozsony 18. századi fénykora eltart Mária Terézia uralkodásának végéig. II. József alatt kezdődik a város jólétének gyors és végzetes hanyatlása, amelynek legfőbb oka az előkelőség erős megcsappanása a dikaszteriumoknak Budára való áthelyezése és az országgyűlés tartós szünetelése következtében.

A házak (vagyis a belterületi ingatlanok) forgalmának passzívuma (11.109·89 fl), tehát kevesebb, mint egy harmada a többi (vagyis a külterületi) ingatlan passzívumának (35.218·89 fl), noha a házforgalom összegei több mint háromszorosan felülmúlják a többi ingatlan forgalmának összegeit. A passzívum tehát nem jelenti a nemesség vagyoni veszteségét, arról szó sincs, mert hiszen a passzívum összvagyonuknak csak elenyésző hányada és még akkor sem számítana veszteségnek, ha valóban vagyonsökkenéssel járt volna. Csak azt jelenti, hogy az előkelőség iparkodik megszabadulni fölöslegessé és így terhes vagyonelemmé vált külterületi ingatlanaitól. Ennek az ingatlankomplexumnak, amelyet talán nem egészen szabatosan, de találóan a majorgazdasági ingatlanok komplexumának nevezhetünk, házi kezelése terhessé és nem gazdaságossá és így tulajdona fölöslegessé vált azért, mert egyrészt emelkedett az előkelőség fényűzési igényszintje (Rococo!), amelynek házigazdaságszerű jószágbeszerzéssel hovatovább megfelelni nem lehetett, másrészt kétségtelenül növekedett és a nagy és előkelő fogyasztók igényeihez alkalmazkodott a városi polgárság termelő készsége és kereskedelmi berendezkedése, úgy, hogy finomabb portékához vásárlás útján könnyebben és biztosabban lehetett Pozsonyban jutni, mint házi termelés útján. A majorgazdasági ingatlanok elidegenítése szintén oly folyamat, amely ugyan 1701 után kezdődik, de 1750-ben korántsem fejeződik be. De ez nem fontos, fontos csak az, hogy a városlakosság egyes osztályai ingatlantulajdonának változásaiban tendenciákat látunk keletkezni, amelyek fokozatos érvényesülése gyökeresen alakítja át a pozsonyi várostársadalom gazdasági szervezetét, lassan leépíti a középkori városgazdaság szűk és maradi hagyományait és majdan a 19. század folyamán végig beilleszti Pozsonyt, habár nem mint fővárost, de mint legtekintélyesebb vidéki gócpontot, a háborúelőtti Magyarország társadalomgazdasági szervezetébe.⁵⁴

⁵⁴ Társadalmilag az előkelőség azonban két elég élesen különvált csoportra oszlik, a főnemességnek mindenkor exkluzív kisebb és a köznemesség és „előkelő” polgárság nagyobb csoportjára. Épen ez a körülmény, hogy legkésőbb a 17. század végétől a világháború kitöréséig aránylag sok főnemes család tartózkodott állandóan Pozsonyban, fermentálta a pozsonyi arisztokráciát és különítette azt el az előkelőség másiktól.

Az előkelőség a főnemesség nemzetközi, különösen bécsi kapcsolatai, valamint külföldi egyetemeken járt, világlátott tagjai révén megismerkedik az egyetemes európai kultúra

nagyobb részétől. Ebben a nagyobb részben igen fontos átalakulási folyamat kezdődik a 18. század első felében: a vagyoni előkelőség műveltségi előkelőséggé, a „potens“-ek osztálya értelmiségi osztállyá, *értelmiséggé* változik át, szabatosabban kifejezve: az osztályon belül a vezetést az értelmiség veszi át. Mérvadó elemeit képzik mindinkább: a dikaszteriumok, a vármegye és a város magasabbrangú tisztviselői, a katolikus klerus prelátusai, az evangélikus egyháznak egyetemen járt papjai és tanárai, az ügyvédek, a doktorkalapos orvosok, a gyógyszerészek, a helyőrségi tisztek s a polgári és katonai nyugdíjasok, mérnökök és „matematikusok“, sőt képző- és zeneművészek is. Ismerjük már a dikaszteriális tisztviselők, az ügyvédek és a gyógyszerészek telekkönyvi forgalmát. Kiegészítésként megemlíthetjük, hogy kormányzati tisztviselők gyanánt a szintén már megemlített harmincadosokon kívül még póstatisztviselők is szerepelnek a telekkönyvben (Hirsch főpóstamester és Hecht póstaellenőr). A vármegyei tisztviselőket alispánok, szolgabírák és Pozsony vármegye mérnöke, Mikovinyi Sámuel [aki rajzművész is volt, v. ö. *Korab.* 17, ahol Mikovinyi pozsonyi „prospektusát“ említik] képviselik, a magasabbrangú városiakat a főjegyzők, aljegyzők, törvényszéki és kamarai írnokok, számvevők stb. Telekkönyvi tulajdonosok voltak a következő evang. papok: Wodilay Márton (1707), Rabacher János András (1732), Marth János Mátyás (1721 s. kk.) és Matern(us) Kristóf Márton 1744–47). Az evang. lyceumot Beer Frigyes Vilmos rector és Bertosch András conrector képviselik. Az orvosdoktorokra v. ö. Vámosy i. m. 54–61. Az ott felsorolt Dr. phil. et med. Carl Otto Moller, Johann Georg Koller, Andre Hörmann, Josef Carl Perberg de Thalfeld, Justus Joh. Torkos és Joh. Michel Segner orvosokon kívül a telekkönyvben még említvük: Johann Caspar Hormann (1743), Friedr. Christof Gusstheil (1745) és pozsonyi patikus fia Joh. Michel Schwartz (1748). Torkos doktort egy ízben excellenciás úrnak is címezi a telekkönyv, amely különben a régi közmondást: Galenus dat opes, Justinianus honores, meghazudtolja, mert nem az orvosok voltak az ingatlan-tulajdonosok első soraiban, hanem az ügyvédek. A helyőrséget „vallón“ vértesezred képviseli (erről az ezredről nevezték el a Vallonutcát); tisztjei közül sokan ingatlantulajdont szereztek, úgylátszik többnyire vagyonos pozsonyi polgárleánnyal kötött házasságuk révén. Említem Sack báró ezredet, de Conti ezredes-örömostert (Obristwachmeister) vagyis őrnagyot, Domaniczy, Holland és Debias(ch) kapitányokat, Knorr, Berno (pozsonyi prominens család sarja!) Müllner és Raadl hadnagyokat. A polgári és katonai nyugdíjasok, akik közül a katonatisztek már Ballus korában majdnem háromszáz főnyi csoportot alkottak Pozsonyban (*Ballus* i. m. 198: 287 nyugdíjas tiszt élt 1820 körül Pozsonyban!) és megszerezték Pozsonynak a magyar Pensionopolis vagy magyar Grác nevét, egyrészt különböző, Pozsonyban nem rendszeresített hivatalok viselőiben és másrészt magas-

víványaival és magasabb kulturigényeket támaszt és megvalósítani törekszik. Nemcsak hiú fényűzési igényekkel fordul a város iparosaihoz és kereskedőihez, az ötvösökhöz⁵⁵ és a szűcsökhöz, a csemege- és a divatárúkereskedőkhöz, a magyar és a német öltöztetőművészekhez, de komoly tudományos és művészi célok szolgálatába állítja a könyvnyomdászt, a könyvkereskedőt és a könyvkötőket,⁵⁶ a különböző szaktudósokat, a festő- és zeneművészeket. S amikor így az osztályon belül kulturhívatásának felel meg, egyúttal hathatósan emeli az egész városlakósság kultúrszintjét.

Nyilvánvaló, hogy a kultúrszint emelését kell megelőzze a városlakósság jólétének általános és tartós emelkedése. Ennek az emelkedésnek leghathatósabb előidézője az a hatalmas pénzösszeg, amely az előkelőség fogyasztásának biztosítására

rangú katonatisztekben és azok özvegyeiben található meg. Így élt Pozsonyban Tolnay Ferenc württembergi titkos tanácsos 1703-ban, vagy udvari kamarai tanácsosok (Péterffy és Urrichter bárók), így szerepel a telekkönyvi forgalomban Virmond báró tábornagy és erdélyi vezénylő tábornok és Kuchländer báró altábornagy özvegye, így Gillig, Lipthay és Jeszenszky báró alezredek, Hueffnagel százados stb. Külön fejezetet érdemelnének a derék hadbiztosok, akik „keresetük“ egy részét pozsonyi ingatlanokba „fektetik“, mint Drischberg főhadbiztos (kaiserl. Oberkriegscommissär), Andre von Ehrenholdt (pozsonyi szabómester fia!) Brosamber és Valentinschütz hadbiztosok s Gottmann és Pribitsch hadi ügynökök (Kriesgagent). — Mathematicus-nak címezi a telekkönyv Kovács János és Fritsch András mérnököket, a művészetet pedig képviselik Kahmauf (Gamauff) Ernő Frigyes arcképfestő (Portraitmaler) és Leithner János Ehrenreich, a nádor „udvari festője“ (Hofmaler), valamint Peschel Mihály Jeromos és Tutzenhaler Kristóf orgonaművészek.

⁵⁵ Érdekes, hogy a 18. század elejéig Goldschmied-nek nevezett ötvösök e században új nevet kapnak: Gold- und Silberarbeiter, mely név alatt szerepelnek a 19. század első felében is, v. ö. *Ballus* i. m. 203. — A nemesfém-iparba még az aranyozó „Goldschläger“ is tartozik (a Rocokokorszak nagy aranyozási szükséglete!).

⁵⁶ Mint könyvnyomdász szerepel a telekkönyvben Royer Pál, igazi újítkó és vállalkozó, akinek nyomdáját az a Landerer János Mihály vette át, aki 1764-ben megindította hazánk legrégebb napilapját. V. ö. *Pichler A. H. Entehung der Pressburger Zeitung*. Pozsony 1913. 9—13. — A telekkönyvben említett könyvkereskedő Scheffer Kristóf „Buchführer“ (erre a szakkifejezésre v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 197). Könyvkötő elég gyakran szerepel a telekkönyvben, e mesterség tagjai úgy látszik tekintélyesek és vagyonosak voltak. Köztük kiválik a már említett „szőlőnagybirtokos“ Kempf Sándor.

kerül évről-évre forgalomba és amely bőséges keresethez juttatja a városlakosság alsóbb rétegeit. Az anyagi gyarapodás szempontjából jellemző, hogy a telekkönyvben hovatovább mindnagyobb számban szerepelnek a legeslegalsóbb kereső osztályok képviselői, a napszámosok, marhahajtsárok, favágók, köfejtők, a szubaltern városi alkalmazottak (poroszlók, hajdúk, katonák stb), a cselédség stb.⁵⁷ Új foglalkozási ágak keletkeznek,⁵⁸ régiék elsorvadnak, ha nem sikerül hozzáalkalmazkodniok az új gazdasági viszonyokhoz. Mert gyökeresen változnak meg ezek a gazdasági viszonyok. Amikor 1772 évben királynői engedéllyel lebontják Pozsony középkori várfalait, csak külsőségesen és elkésve juttatják kifejezésre azt, ami a városlakosság gazdaságtársadalmi szervezetében Mária Terézia trónra lépte óta beállt, s amit a városi élet „modernizálásának“ nevezhetünk. Vagy, hogy találóbb kifejezéssel éljek: a városi élet végleg *urbanizálódik*, eltávolodik a középkor mesterséges és mesterkélt alkotmányától a gazdaságtársadalmi szabadság, a gazdasági erők szabad érvényesülésének korszaka felé.

⁵⁷ A napszámosok különösen 1730-tól kezdve szerepelnek a telekkönyvi felek közt. 1735—1750 közt hét bejegyzés vonatkozik rájuk. Rendszerint kis, olcsó telkecskéket adnak-vesznek, de előfordul, hogy drágább telekre, sőt házra is futja (3990/40: virág völgyi ház 132 fl.-ért). — A marhahajtsár (Ochsenknecht) és a favágók (Holzhacker) 2—2 ízben tűnnek fel, köfejtőt (Steinbrecher) a század elején említ forrásunk. — A cselédséget a telekkönyvben elsősorban a főnemesség alkalmazottjai képviselik, így a primás asztalterítő szolgája, lakája, házmestere, azután a nádor szakácsa (Palatinalmundkoch) és inasa, Onelly gróf kocsisa stb. Kedves az a bejegyzés, amellyel szolgálót (*Dienstmensch* Veronica Simethin) iktatnak a neki végrendeletileg hagyományozott szőlő tulajdonába (912/13). Igen érdekes a zenészek (Spielmann) telekkönyvi szereplése, amelyből következtethető, hogy ez a foglalkozás elég bő keresethez juttatta gyakorlóit.

⁵⁸ Az eddig említetteken (konyhaételárús, teknősbékakereskedő, főkötszabó stb) kívül még egy új foglalkozási ágat akarok megemlíteni, amelynek képviselője Joseph Schlieps Bürger, Lastschneider und Gratl-trager. Ez az iparos cipőkellékkészítő és bőr-„kivágó“ volt (Lastschneider = Leistschneider, vagyis sámfafaragó, és Gratlschneider *Schmeller-Frommann* I. 985 szerint „ein Mann, der das Leder den Schustern in kleinen Stücken ausschneidet, auch alle ihre Werkzeuge verkauft“).

Dr. MENYHÁRTH GÁSPÁR

ADALÉKOK AZ ÉRTÉKPAPÍR FOGALMÁHOZ

Irodalom: *Almási A.*: A kötelmi jog kézikönyve 1926. *J. Bacmeister*: Das Recht der Wertpapiere in allgemeinen. *Brunner*: Die Wertpapiere (W. Endemann: Handbuch des deut. Handelsrechts 1882. II. k.) *L. Goldschmidt*: Handbuch des Handelsrechts 1891. *Grosschmid Béni*: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. *E. Jacobi*: Wertpapiere (V. Ehrenberg: Handbuch des ges. Handelsrechts). U. a.: Grundriss des Rechts der Wertpapiere im allg. 3. kiad. 1928. *Keresztes Gy.*: Magyar értékpapírijog 1932. *Kiss Mór*: Értékpapírok (Fodor-féle Magánjog III. 1898). *Klupathy A.*: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve 1906. *R. Koch*: Geld und Wertpapiere 1889. *Kolosváry B.*: Magánjog 1930. *Kuncz Ö.*: A magy. keresk. és váltójog vázlata (első kiad.). *Kuntze*: Die Lehre von den Inhaber papieren 1857. *H. O. Lehmann*: Lehrbuch des deutschen Wechselrechts 1886. *Ch. Lyon-Caen és L. Renault*: Manuel de droit commercial 1891. *Magyary G.*: Értékpapírok a Ptk. tervezetében 1902. *A. Marghieri*: Il dritto commerciale italiano 1886. *Menyhárh Gyula*: Járulékoság kérdése a zálogjogtanban. *Nagy F.*: A magy. keresk. jog kézikönyve 1913. U. a.: A magyar váltójog kézikönyve 1910. *Haab, H. Oser*: Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch 1929. *Plósz S.*: A magyar váltójog kézikönyve 1895. *Schwarz G.*: Ujabb magánjogi fejtegetések. *Cl. v. Schwerin*: Recht der Wertpapiere 1924. *Szladits K.*: A magyar magánjog vázlata 1935. U. a.: Dologi jog 1930. *H. Thöl*: Das Handelsrecht 1879.

I. Az értékpapírnak az a Brunnertől felállított s többkevesebb változtatással ma is általában használatos fogalma, mely szerint értékpapír az oly okirat, melyhez valamely jog aként kapcsolódik, hogy a jog átruházásához a papír átadása, a jog érvényesítéséhez a papír birtoka szükséges,¹ vagy egyszerűbben: értékpapír oly valamely jogot magában foglaló okirat, melynek birtoka a jog gyakorlására szükséges,² több tekintetben alapos kifogás alá esik s így megállhatósága, helyessége kérdésessé válik.

¹ *Keresztes Gy.*: i. m. 2. l.

² *Jacobi*: i. m. 127. l.

Igy első szemléletre is nem mutatkozik biztos elhatárolónak olyan okiratokkal szemben, amelyek a jog érvényesítését a papír birtokához kötik s amelyekre a jog nem rendeli el az értékpapírra vonatkozó szabályokat alkalmazandóknak, pl. Vht. 80. §., mely a két jelenséget egymással élesen szembeállítja. Azután meg az sem mindig igaz, hogy az értékpapírban foglalt jog érvényesítéséhez a papír birtoka szükséges pl. az okirat megsemmisülése esetében olyankor különösen, amikor bírói megsemmisítés sem történik. Azt is homályba rejti, hogy a papírnak és jognak egymáshoz való kapcsolódása mi által, hogyan történhetik, hogy a fogalomban adott hatással járjon.

És — csak hogy éppen még ezt emeljem ki — azt nem mondja meg ez a meghatározás, hogy mi is az értékpapír. Mert az, hogy okirat aligha elégíthet ki. Lényegének valami másban kell feküdnie.

Bennem ez a fogalom mindig azt a gondolatot kelti, hogy a német tudomány jogüres térben vizsgálódott, amikor erre az eredményre eljutott; mi magunk pedig ezt nem méltattuk figyelemre arra sem vetve eléggé ügyet, hogy jogunk az értékpapírokra vonatkozó rendelkezéseiben sem egyezik mindenben és főként nem szükségképpen a német joggal és hogy ennél fogva lehet, hogy a fogalmak sem vágnak egybe.

Kimagasló kivétel e tekintetben a német értékpapír jog legrészletesebb kifejtője Jakobi, aki világosan látja, hogy a Brunner-féle fogalom csak külső ismertető jegyen nyugszik és hogy tehát az a lényegét nem magyarázza meg, s ennél fogva keresve az okot, mely miatt a jog érvényesítésére a papír birtoka szükséges, jut el ahhoz az értékpapír lényegét meghatározó fogalomhoz, hogy az értékpapír legitimáló eszköz.³ Amde, hogy ez mennyire sekélyes fogalom, hogy mennyire nem fejt meg az értékpapír mibenlétét, arra majd alább pár szóval rá fogunk világítani. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy kielégítő — mondjuk inkább megnyugtató — eredményre azért nem sikerült jutnia; mert amit helytelenít, t. i. hogy ne a priori alkotott fogalomból történjék kiindulás, beleesik e hibába, mikor kiindulásul azt veszi, hogy az értékpapír fogalma azon okiratok alapján kereshető, amelyeknél a jog érvényesítése a papír

³ I. m. 27. §.

birtokához van kötve; holott talán az lett volna az első kérdés, hogy ez a tétel igaz-e a jog szempontjából vagy sem s lehet-e erre építeni?

Aki valamely jogi jelenség fogalmát keresi, az — miként a tengert kutató munkáját nem a csillagos égre függesztett tekintettel, hanem a tenger vizébe eresztve kémelő eszközét, végezheti valamelyes eredmény reményével — csak valamely — akár az olasz, akár a francia, akár a német vagy a magyar — jognak árjába beállva az egymásra torlódó hullámok tarajából merítheti az anyagot, melynek elemeiből sikerül aztán kiválogatás és összetétel útján eljutnia a jelenség megismeréséhez és az azt megvilágító fogalomhoz.

Ezekre való tekintettel az látszik tehát helyesnek, ha jogunk szempontjából és jogunk alapján kíséreljük meg az értékpapír megismeréséhez eljutni.

A jog alapján azért; mert ha a gazdasági élet abbeli követelménye, hogy a lekötött s ekként a hitelezőre nézve a gazdasági életből a forgalomból kivont tőkék valamiképpen a gazdasági élet céljaira forgalomban maradjanak, vezetett is az értékpapír kialakulására: a cél csak a jog által volt elérhető, úgy hogy a jog szabályaival bizonyos tőketartozásokról kiállított okiratokat alkalmasokká tett arra, hogy azokat a forgalmi élet a lekötött tőkék pótló eszközeinek fogadja el s ilykép az értékpapír valójában a jognak teremtménye bár gazdasági szükségességből gazdasági célra és — tegyük hozzá — amily egyszerű és könnyen érthető gazdasági jelenség az értékpapír annyira komplikált és szövevényes problémájává vált a jognak, anélkül természetesen, hogy gazdasági életformáját ezáltal elvesztette volna, amire — mint a jogban tényálladási elemre — állandóan figyelemmel is kell lennünk, ha lényegét helyesen akarjuk meg látni.

Az a tér, amelyen a vizsgálódást megejtendőnek jelöltük meg t. i. a hazai jog, nem jelenti azonban azt, hogy más jogokra s ezeken épült tanításokra figyelemmel egyáltalán nem lehetünk. Sőt ellenkezőleg mind ott, ahol egyforma jogviszony, egyképpen szabályozott jogi jelenség áll előttünk, eredményesen használhatók a külföldi jog s az idegen tudomány megállapításai is a mienk mellett. De csakis az egyezés feltétele mel-

lett s azokon a határokon belül, ameddig az egyezőség meg is van.

II. Kíváncsnak mutatkozik, hogy szétválasszuk az értékpapír szempontjából is azt a két kérdést, hogy melyek, min ösmerhetők meg az értékpapírok és tehát melyik az a (elhatároló, terminologiai) fogalom, amely elhatárolja az értékpapírt más hasonló jelenségektől; másodszor pedig, hogy mi lényegében az értékpapír, miben áll lényegbeli (substanciális, mibenléti) fogalma?⁴ Nem veszítünk vele, ha végeredményben az szükségesnek nem is találhatnánk.

Keressük tehát előbb

A) az értékpapír elhatároló fogalmát.

1. Az értékpapír jogunkban kétségtelenül gyűjtő név; tehát faji fogalom, amit keresünk. Ez nyilvánvaló abból, hogy törvények nem egyszer egyes, egyedi jelenségeknek példaképi felemlítése mellett a felsorolt egyedeket s ezen felül más egyenként meg nem nevezett, talán még nem is ismert, de előfordulható jelenséget jelölnek meg az „értékpapír“ összefoglaló elnevezéssel.⁵ Ez csak azon az alapon történhetik, hogy a jogalkotó az egyedeket valamely közös általános fogalom alá tartozóknak tekinti, amely fogalom, mint állandó s mint egységes él képzetében.

Megjegyzendőnek tartjuk azonban, hogy olykor a törvények az értékpapír kifejezést más értelemben is használják s nem mint közös elnevezését sok egyednek.

Faji fogalom lévén szükségképpen az értékpapír, ennek megismerésére úgy juthatunk el — minthogy a törvények érthető okból tartózkodnak az értékpapír fogalmának megadásától — hogy sorra vesszük a jogunk által értékpapírnak ismert és mondott egyedeket s ezeknek a mindegyikben föllelhető s így felismerésükre alkalmas — tehát külső közös — jegyeit megkeressük s az ilykép nyert közös jegyeket egybe összefoglaljuk.

⁴ Ahogyan ezt Grosschmid tanítja a kötelekre és általában minden u. n. alapfogalom tekintetében (i. m. XVI. fejezet).

⁵ Példaképpen csak a K. T.; (1875:XXXVII. t. c.) 258., 294., 309., 381., 398. §-t, továbbá az 1881:XXXIII. t. c.-et (A közforgalom tárgyát képező értékpapírok bírói megsemmisítéséről), az 1881:LX. t. c. (Vht.) 80. §-t és az 1883:XXXI. t. c.-et hozom fel.

Céljánál fogva a végrehajtási törvény (Vht. 1881: LX. t. c.) mutat rá az értékpapír elnevezés alá helyezett legtöbb egyedre. E törvény 80. §-a értékpapírral ismeri a kereskedelmi utalványt, a kötelező jegyet (bon), a rakjegyet, a közraktári jegyet és utalással a KT. 294., 295. §-ra: a tengeri hajósok elismervényeit, a hajókölcson levelet, a biztosítási kötvényeket és a részvényt. A váltót szembe állítja az értékpapírokkal. Helyesen-e, nem-e: más kérdés.

Későbbi törvények még más értékpapír egyedeket is ismernek. Így az 1908: LVIII. t. c. a csekk-et, az 1927: XXXV. t. c. pedig a jelzálogadóslevelet és a telekadóslevelet, amelyeknek értékpapírrjellege a megtalálandó fogalom szerint szintén nem lehet kétséges.

2. Mind e jelenségeknek egyenként való külső szemlélete azt mutatja elsősorban, hogy mindezek *okiratok*, vagyis valamely jogviszonyra vonatkozó akarat kijelentést foglalnak magukban. Okiratoknak mondja őket az id. törvény maga is: „(ez) értékpapírok és fent megjelölt más okiratok“ (2. bek.), továbbá: „ha a fentebb említett okiratok“ (3. bek.). Hogy valóban okiratok, az bővebb megvilágításra nem szorul. Elnevezésük és megjelenési alakjuk azt eléggé bizonyítja.

Mellőzhető kérdés e helyen, hogy az értékpapírok a rendelkezőnek vagy bizonyítónak nevezett okiratok csoportjába tartoznak-e, avagy hogy az okiratoknak egy külön kategóriáját alkotják.

Az értékpapír tehát okirat.

3. Második közös, külsőleg észlelhető jegye valamennyi, jogunkban az értékpapír elnevezés alá foglalt egyes okiratnak, hogy *magánjogi tartozásról* szólnak, vagyoni jogi tartozás van bennük és általuk okmányosítva. Így: a kereskedelmi utalványok, a kötelező jegyek pénz, értékpapír vagy más helyettesíthető dolgok szolgáltatására menő kötelezettségről szólnak (Kt. 291., 292. §.); a rakjegy által a fuvarozó a neki fuvarozás végett átadott árú kiadására vállal kötelezettséget (Kt. 415. §.); a közraktári jegy által a vállalat a nála elhelyezett árú kiszolgáltatására kötelezi magát (Kt. 439., 441., 443. §.); a részvény a társasági vagyon aránylagos részére menő vagyoni jogot biztosít (Kt. 163. §.) s így tovább. Szóval mindegyiknél azt talál-

juk, hogy tartalmuk vagyoni jogi tartozás. Nincs jogunkban egyetlen értékpapír, melynek főtárgya más volna.

E részben eltérünk attól az általánosnak mondható felfogástól, mely személyjogot, dologi jogot is az értékpapír alkalmas tárgyként ismer.⁶ Jogunk nem ismer más értékpapírt, mint csak olyat, mely tartozásról szól.⁷

Bizonyítsunk. Nem érem be azzal, hogy csak a gazdasági okokra mutassak rá, melyek az értékpapírt útjára elindították s a célra, amit általa a gazdasági élet elérni kíván, hogy t. i. a hitelügyletekkel lekötött tőkék pótlására szolgáló eszköz teremtessék, mint amelyek (gazdasági ok és cél) kétségtelenné teszik, hogy csak a kötelelem s olyan kötelelem, melynek tárgya a hitelezett és így lekötött s a hitelezőtől elvont tőketartozás alkalmas arra, hogy a forgalomban önálló érték rangra emelkedjék s ez által a lekötött tőkét pótló eszközzé válhassék. Sem a testületi, társulati tagság, sem valamely dologjogviszony pl. zálogjog erre nem alkalmas. Mert sem egyik, sem másik nem von el a gazdasági életből, nem köt le olyan tőkét, ami hiányt jelentene a forgalomban s amit pótolni kellene.

Szóljon ellenben maga jogunk. Személyjogot tartalmazó papírnak mondják a részvényt, bányarészvényt; dologjogot tartalmazónak a közraktári jegyet, a rakjegyet, a tengeri hajósok elismervényét, a magánzálogházak zálogjegyeit, a záloglevelet és a jelzálogadás- s telekadóslevelet, mint amelyek részint a forgalomban egyedileg meghatározott árúk helyettesítésére szolgálnak s amelyek átruházása a bennök körülírt árúk átadásának jogi hatályával bír, részint pedig, hogy általuk zálogjog keletkezik és a papír átruházásával a zálogjog átszáll.

Úgy látjuk, hogy mindez optikai csalódáson alapul.

Mert a részvény, mint értékpapír mindig határozott pénzüsségről szól (Kt. 164. §.) és pedig arról, melyet valaki a részvénytársaság alaptőkéjének részeként befizetett s amely ösz-

⁶ Nálunk Nagy F. Kereskedelmi jog II. 130. §. Kuncz Ö.: A magyar kereskedelmi és váltójog vázlatá II. 32. l. Keresztes Gy.: Magyar értékpapírijog 3. l. vallják ezt.

⁷ E nézetet van Klupathy A.: Keresk. jog II. 118. §. Kiss Mór: A jogügyletekből származó kötelek 5. §. (Fodor-féle Magyar magánjog III. Kötelmi jog) és e felfogás hívének mondható Kolosváry B. is: Magánjog (3. kiadás 1930. 70. §.)

szeggel a részvénytársaság a befizetőnek adósává vált és nem azt mondja ki, hogy valaki a részvénytársaságnak tagja, ami hitelezői minőségének csak következménye és arra szolgál, hogy a részvényesnek vagyoni jogai biztosíttassanak és megvédhetők legyenek.⁸

A részvényesnek követelési joga van a társaság fennállása alatt a tiszta nyereség-, a felosztás után a tiszta törzsvagyon aránylagos részére (Kt. 163. §.). A részvény ezt a követelési jogot foglalja magában. Ebben van fő és elsődleges jelentősége. A részvény a részvénytársaság által az alaptőkének a részvény névértékében kifejezésre jutó hányadrészéről kiállított adóslévél. Ez jellege és természete, ez jut benne okvetlenül és elsősorban kifejezésre. Erre mutat neve is.

A tagság a részvénynek csak rendszerinti velejárója; de nem ezt okmányosítja a részvény. Nem is szükségképpen illeti meg a részvényest a tagság. Így a névre szóló részvény átruházása esetében, ami üres háttirattal is történhetik, a szerzőt a tagsági jogok nem illetik meg abban az esetben, ha az átruházás a társasági részvénykönyvbe be nem jegyeztetett —, kivéve, ha az alapszabályok másként nem intézkednek (Kt. 173. §.). A részvénybirtokost ily esetben megilleti a vagyoni jog, amit a részvény képvisel, de nem illetik az egyéb (tagsági) jogok. Azután a tagsági jogok alapszabályilag rendezhetők, korlátozhatók. A részvényben kifejezett vagyoni jogra ez semmi vonatkozásban nem áll.

A részvény jellegét csak az adhatja, természetét csak az határozhatja meg, ami benne mindig és szükségképpen megvan s ez a vagyoni érték, amit kifejez, a tartozás, mely a részvénytársaságot a részvényes irányában terheli és nem ami olykor csak esetleges velejáró: a tagság.

Így fogja fel a részvényt a forgalmi élet is, mely abban vagyont ismer s ezért szerzik meg és nem azért, hogy tagjai legyenek valamely részvénytársaságnak, ami legtöbbször vajmi kevéssé érdekli.

A részvény, mint értékpapir, helyesen nem más tehát, mint a részvénytársaság vagyonbeli tartozásáról kiállított okirat.

Hasonlóan vagyunk az u. n. dologiogi papirokkal is. Do-

⁸ Így helyesen Klupathy: i. m. 76. § és 77. §. I.

logjogok okmányosítása a végből, hogy azok a forgalomban értékként forogjanak, csak akkor válnék szükségessé, ha a dologjogok, illetőleg tárgyaik elvonatnának a gazdasági életből, ha immobilá válnának, mint a tőke, főként a pénztőke a hitelügyletek következtében. Pl. ha valamely ingó vagy ingatlan, egy zongora vagy ház, gabona vagy más áru annak következtében, hogy a tulajdonjog másra ruháztatott, zálogba adatott vagy jelzálogul leköttetett, raktárban elhelyeztetett, kiesnék a forgalomból és a gazdasági élet számára ez hiányt jelentene.

Az a darab föld, ház stb. azonban csak úgy benne van a gazdasági életben, ha A. kezén van, mintha B. a tulajdonos s csak úgy, ha zálogul le van kötve, mintha nincs. Nem hiányzik a jog a forgalomnak.

De nem is alkalmasak arra, hogy értékpapir tárgyaúl szolgáljanak; mert egyfelől a papir nem lesz házzá, melyben lakni, szántóvá, melyet bevetni, ékszerre, melyet nyakra, fülben vagy ujjon viselni lehet; másfelől pedig a rájuk vonatkozó dologjog nem állja helyét a dolognak, nem pótolhatja azt és főként nem fordítható át mindig és könnyen pénzzé, nem érték általában pl. szolgalm.

Közelebbről nézve pedig akár a rakjegyet, közraktári jegyet, akár a záloglevelet stb., azonnal szembeötlík, hogy ezek nem is szólnak dologjogról.

A rakjegy tekintetében annyira határozott és világos a törvény: „A rakjegy által a fuvarozó az áru kiadására kötelezi magát az okmány minden jogszerű birtokosa irányában“ (KT. 415. §. 2.), hogy ez minden kétséget kizár a részben, hogy másról, mint kötelemről szó lehessen és minden magyarázatot feleslegessé tesz abban az irányban, hogy ami benne okmányosítva van, az nem dologjog, hanem kötelelem. A rakjegy pótolja a fuvarozás végett feladott árúban lekötve levő tőkét; de nem pótolja a tulajdonjogot, mely egy pillanatra sincs elvonva.

Igaz, hogy az élet kívánalmainak megfelelőleg a tudomány a rakjegyet a feladott áru fölött dologjogi jogváltozások alkalmas eszközéül is elismeri, amennyiben a rakjegy helyettesíti az árút s általa az áru tulajdonjoga, az árúra zálogjog éppen úgy megszerezhető mint a dolog tényleges átadásával. Ámde a dologjogi hatások nem szükségképi velejárói a rakjegynek; a rakjegy birtokosa nem lesz ipso iure tulajdonosa az árú-

nak, amint lennie kellene, ha benne a tulajdonjog volna okmányosítva. „A rakjegy — amint a törvény helyesen mondja — a fuvarozó és átvevő közti jogviszonyokat szabályozza“ (KT. 417. §.), vagyis, hogy a fuvarozó a feladott árút kinek és hol tartozik kiszolgáltatni; de a tulajdonjogot, amely a fuvarozót nem illeti, nem is szállíthatja magában véve át, mert az nem kettejük között való jogviszony, hanem külön intézkedésig a feladóé.

S amint az árú nem a jogviszony, hanem tárgya valamely föltötte képződött jogviszonynak, úgy az árút jelképileg helyettesítő papír, a rakjegy sem lehet más, mint tárgy s nem lehet a tulajdonjog vagy más dologjog.

A közraktári jegyben is az árú kiszolgáltatását tárgyul bíró kötelem okmányosításával találkozunk, amint ez minden kétséget kizáróan kiviláglik a KT. 441. és 444. §§-ból és tehát nem szól tulajdonjogról.

Úgy de viszont a közraktári jegy zálogjegye (warrant) a törvény szóhangzata szerint: „magában véve a letett tárgyakra zálogjogot ad a kölcsön összeg és járulékal erejéig“ (KT. 441. §. 3.) s tehát dologjogi papírnak minősül.

Ez azonban még simcs így. A zálogjegy nem más lényegileg mint tartozásról szóló okirat, a kölcsön adott és így lekötött tőkét pótló eszköz. A zálogjog járulékos joga a kölcsönnek s ennek keletkezési alapja a törvény nem is ügyleti rendelkezés.

A zálogjegyet ugyanis nem az adós állítja ki, hanem a vállalat, amely nem tulajdonos és tehát zálogjogot sem alapíthat. Ha a papír adná a zálogjogot, ha arról szólna, akkor benne kellene lennie a kölcsön nélkül is, ami azt jelentené, hogy az árút elhelyező tulajdonost is megilleti saját dolgán. Hogy a zálogjegy is valójában tartozásról szól, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a zálogjegy forgatója kötelezetté válik, aki ellen visszkeresetnek van helye (KT. 448. §.) a fedezetlen tartozás erejéig, amely kötelezettségnek kimondása érthetetlen volna, ha a zálogjegy valóban zálogjogról szólna s ha csak zálogjog átruházása forogna szóban. A törvény helyes értelme az s így is kellene hangzania, hogy a kölcsönadót zálogjog illeti a törvénytől fogva. A zálogjegy elnevezés sem szerencsés, amint-hogy nagy kérdés, ha vajjon a kétjegyrendszerű közraktári

jegy célszerű-e s nem helyesebb-e az angol jog, meg az új német kereskedelmi törvény egyjegyű rendszere?

A közraktári jegy zálogjegyének természetére nézve elmondottak — mutandis mutalis — állanak a jelzálogjogról szóló törvény (1927:XXXV. t. c.) alapján kiállított jelzálog-adóslevélre és a telek adóslevélre is. Hibásan mondja a törvény, „hogy a jelzálogjogról jelzálog-adóslevelet lehet kiállítani“ (87. §.), amit különben már a 99. §. ki is javít, amidőn úgy szól, hogy: „Ha a jelzálogos követelésről jelzálog-adóslevél van kiállítva, a jelzálogos követelést csak a jelzálog-adóslevél útján lehet átruházni vagy megterhelni“, mert valójában csak annak van értelme, hogy a jelzáloggal biztosított követelésről állítások ki értékpapír, hogy a megkötött tőke mozgóvá tétethessék. A jelzálogjog magában nem is állhat fenn, az mindig és kivétel nélkül járulékos jog,⁹ valamely tartozás realizálásának eszköze és amint nem von el a gazdasági élettől tőkét, melynek pótlására szükség lehetne, azonképpen, mobilizálásáról sem lehet szó, vagy ha igen, úgy ez a zálogjog megszűnése árán érhető csak el, ami az értékpapír céljával ellentétben értéktermelés helyett értékpusztulást jelent.

Az, hogy a jelzálog-adóslevelet (telek-adóslevelet) a tklvi hatóság állítja ki, nem dönti meg a közraktári jegy rakjegyével kapcsolatban említett azt az érvünket, hogy ezt a vállalat állítja ki és nem a tulajdonos. Mert a tklvi hatóság csak a jelzálogos hitelező kérelmére és a jelzálogtulajdonosának beleegyezésével állíthat ki adóslevelet, vagyis mondhatjuk, hogy helyettük, ami az ily értékpapír nagyobb forgalmi képességének biztosítása szempontjából célszerű rendelkezés.

Nem okmányosít dologjogot a záloglevél sem. Még annyira sem, mint amennyire legalább látszat szerint a közraktári jegy zálogjegye vagy a jelzálog-adós- (telek-adós)levél.

A záloglevél meghatározott összegű tartozásról szól, melynek adója a záloglevelet kibocsátó intézet s amely tartozás a kibocsátó intézetnek telekkönyvileg bekebelezett jelzálogjoggal biztosított követeléseiével van fedezve (1876:XXXVI. t. c.). A záloglevélnek a zálogjoggal mindössze annyi a vonatkozása, hogy a záloglevélben kifejezett tartozás közvetve jelzálogjog-

⁹ L. Menyhárh Gyula meggyőző értékes fejtegetéseit.

gal van biztosítva azáltal, hogy egyfelől záloglevelek a törvény rendelkezése szerint csak jelzálogjoggal teljesen fedezett követelések erejéig bocsáthatók ki, másfelől pedig a kibocsátó intézet ellen nyitott csőd esetében a jelzálogjoggal biztosított követelések is biztosítására szolgálnak a záloglevél birtokosoknak a zálogleveleken alapuló követeléseikre s a jelzáloggal biztosított követelésekből a záloglevélbeli követelések nyerne minden más előtt kielégítést. (1876:XXXVI. t. c. 27—28. §.)

4. Az eddig megtalált két közös jegy tekintetében a most említett azzal az eltéréssel, hogy szerintünk csak vagyoni jogi tartozásról (kötelemről) szólnak az értékpapírnak nevezett jelenségek, egyezésben vagyunk az értékpapírnak általában ismert és használt azzal a fogalmával, amely szerint az „értékpapírok oly okiratok, melyekhez valamely jog akként kapcsolódik, hogy a jog átruházásához a papír átadása, a jog érvényesítéséhez a papír birtoka szükséges“,¹⁰ amely meghatározás harmadik közös jegyül e szerint azt ismeri fel, hogy a papír birtoka a benne kifejezett jog érvényesítésének feltétele.

E jegyet illetőleg azonban már nem tehetjük magunkévá az általánosnak mondható felfogást. Mert bár kétségtelenül igaz az, hogy az értékpapírban okmányosított tartozást az adós a papír nélkül teljesíteni rendszerint nem tartozik, amint ezt pl. a ker. utalványra, a kötelező jegyre, hajókölcson levélre, biztosítási kötvényre általánosságban kimondja a KT. 296. §.: „Az adós egyedül a nyugtatványozott papír kiadása mellett tartozik kötelezettségét teljesíteni“ s ezt külön is kiemeli a KT. a rakjegyre (419. §. 2.), közraktári jegy tekintetében (444. §.), biztosítási kötvényre (482. §.), váltóra (VT. 33. §.) stb.: ezt nem ismerhetjük el olyan külső, kívülről szembeötlő jegynek, mely elhatárolásra alkalmas lehetne.

Az, hogy miként kapcsolódik a tartozás a papirhoz, hogy minő szerepe van az okiratnak a benne okmányosított tartozásra vonatkozólag, az belső, jogszabályoktól meghatározott tulajdonság, melynek mivolta felől csak úgy jöhetünk tisztába, ha az értékpapírnak mondott jelenséget a jogszabályok kémlő mikroszkopiuma alá helyezzük, de amit külsőleg legtöbbször nem látunk.

¹⁰ Keresztes Gy. i. m. 2. l. Brunner i. m. az 1923. évi schweizi kötelmi jogi javaslat 948. §. Kuncz Ö. i. m. II. 45. l. stb.

Lehetnek és vannak ugyanis olyan adóslevelek, amelyekben megvan írva, hogy a fizetés csak az okirat ellenében teljesíthető, s amelyek mégsem értékpapírok. A Vht. 80. §. az értékpapírok lefoglalásának szabályait *kiterjeszti* „általában az olyan követelésekre, melyek csak a követelésről kiállított okirat birtokosai által érvényesíthetők“.

Ebből a szembeállításból nyilvánvaló, hogy az értékpapírokat megkülönbözteti azoktól a követelésektől, melyek csak a követelésről kiállított okirat birtokosai által érvényesíthetők; mert különben érthetetlen volna az értékpapír lefoglalásának szabályait ezekre kiterjeszteni, az értékpapír mellett ezekről külön említést tenni.¹¹

Az Optk. 1428. §. is szól ilyen adóslevélről. Minderre tekintettel azt a belsőnek mondott jegyet, hogy a papír birtoka a benne kifejezett jog érvényesítésének előfeltétele inkább rokonító, mintsem elkülönítő, elhatároló jegynek kell látnunk.

Valami más olyan közös ismertető jegyet kell tehát az értékpapír egyedekben megtalálnunk, ami az értékpapírral el nem ismert adóslevelekből hiányzik s amely külsőleg őket egymástól elhatárolja.¹²

Ugyancsak nem alkalmas, elhatároló ismervül minősíteni az okirat jellegét, ennek azt a természetét, hogy az rendelkező-e (konstitutív) avagy, hogy bizonyító-e?¹³

Ez sem külsőleg felismerhető vonás. Hogy a vagyoni jogi tartozásnak okmányosítása keletkezteti-e a jogviszonyt, avagy bizonyítja azt, csak a tartozás és okmányosítás között való összefüggés alapján dönthető el s ennél fogva szintén az okirat belső világához tartozik.

Nem kevésbé visszás, ha nem önmagának ellentmondó, az értékpapírnak abban a tulajdonságában, mely azt gazdasági

¹¹ Ebből az okból nem is mondható helytállónak az a következtetés, hogy törvényeink, „melyek az értékpapír elnevezést használják, csakis olyan okiratot tartanak szem előtt, amelyeknél a papír birtoka a jog érvényesítésének előfeltétele“ (*Kuncz Ö. i. m. II. 45. l. 81.*)

¹² Látja ezt *Jacobi* is (i. m. 20. §.) még nyomatékosabban hangsúlyozza v. *Schwerin* (i. m. 1. §. II.) anélkül azonban, hogy ebből a kellő következtetést megvonná.

¹³ Súlyt helyez erre *Magyary G.* (i. é. 2. és 3. §.) és *Kuncz Ö.* (i. m. II. 43. §.)

céljának elérésére alkalmassá teszi, illetőleg az okokban, melyek miatt a papir birtoka a jog érvényesítésének elő feltétele, keresni az elhatároló mozzanatot.¹⁴

A jognak megvannak a maga jó okai arra, hogy miért minősíti értékpapirnak azt az okiratot, mely valamely tőke helyét állja a gazdasági életben. Ezek az okok azonban rendszerint csak következtetés útján állapíthatók meg s így többé-kevésbé a subjektivitas bélyegét viselik magukon, amelyek miatt nem lehetnek alkalmasak arra, hogy objektív elhatároló vonásul szolgáljanak. Ettől el is tekintve az értékpapirt gazdasági célja betöltésére alkalmassá tevő tulajdonsága nem olyan külső jegy, mely alkalmas volna egyik okiratnak a másiktól való elhatárolására, hanem több tényezőből összeverődő belső adottság, melyet csak elemzés alapján ismerhetünk fel. Hogy valamely adóslevél alkalmas-e a benne kifejezett követelés értékesítésére (mobilizálására), az eldöntheti azt, hogy értékpapir-e az adóslevél vagy sem; de hogy mi teszi erre az egyiket alkalmassá s a másikat nem, az nem lehet elkülönítő jegy, mert az a jog elhatárolásán fordul, amit nem láthatunk. Azt mondani, hogy mert az értékpapir valamely követelés értékesítését megkönnyítő eszköz, ebbeli minősége határolja el a nem értékpapirtól; post hoc ergo propter hoc féle érvelés. Előbb kell valaminek lennie, ami elkülöníti s ezáltal válik azután alkalmas instrumentummá. Ez a dolgok rendje.

Annak a negativumnak meglátása, hogy sem a vagyoni jogi tartozásnak okmányosítási módja, sem az okirat természete, sem gazdasági jelentősége nem szolgálhat elhatároló ismérvül, annyit mindenesetre jelent, hogy más valamiben kell az egyik adóslevélnek, értékpapirra minősítő mozzanatát a másikkal szemben keresni; minthogy azzal, hogy vagyoni jogi tartozásról szóló okirat, egyéb ilyen, de értékpapirnak nem minősülő okirattól való megkülönböztetésre eleget még nem mondtunk.¹⁵

Mi ez a más valami, ami az egyik tartozásról szóló okira-

¹⁴ Amint ezt találjuk Kuncz Ö.-nél (i. m. 44. §.), aki ezzel egyébként ellentétbe jut abbeli helyes meglátásával, hogy az értékpapir „valamely követelés értékesítését megkönnyítő instrumentum“ (i. m. 43. §.).

¹⁵ Még Thöl (Das Handelsrecht 1879.) beírta ezzel: „Ein Werthpapier ist eine Urkunde mit einem Vermögensrechtlichen Inhalt“ (211. §.)

tot olyanná teszi, amilyenre a törvények gondolnak, amidőn értékpapírról szólnak, — míg a másik hasonló okirat nem válik azzá?

Ezt úgy vélem, csak abban lehet megtalálni, amitől az ily okirat is helyes elnevezését nyerte, hogy az egyik általában és rendszerint *értékként* tekintetik s mint ilyen a forgalom tárgyává lesz, míg a másik nem.

Természetesen annak megvan a belső okai, hogy miért lát a forgalom egyikben értéket s a másikban nem. Ilyen tartalmi ok az adósnak a hitelképessége, a biztonság tudata, hogy az érték megmarad stb., amihez hozzájárul az okirat kiállításának törvénytől meghatározott alakszerűsége stb. alaki okként.

De nem ezek adják az elhatároló jegyet; ezek csak alapjai az elhatároló vonásnak, ami ismételjük, a forgalmi élet felfogása. Ez külső ismérv, mely az ilyen okiratnak értékül való elfogadásában mint külsőleg érzékelhető mozzanatban rejlik. Amely adóslevelet a forgalom általában önálló értékül fogad el, az értékpapír, amelytől pedig ezt az elismerést megtagadja, az nem értékpapír.

Mondanunk sem kell, hogy az értékül tekintés nem úgy értendő, hogy pl. egy államadóssági kötvény, mely tegnap értékpapír volt, az állam hitelének megrendülése következtében holnapra megszűnik értékpapír lenni s hogy tehát a forgalmi élet ítélete dönt az értékpapír minőség kérdésében is. Az értéket vesztett adóslevél is megmarad formailag értékpapírnak, amint a pénz is annak marad, ha veszít is értékéből vagy akár a minimumra csökken is az. A forgalom ítélete csak úgy értendő az érték szempontjából, hogy a bizonyos fajta papír általában és rendszerint tartalmazza is az értékmennyiséget, ami mellett megtörténhetik, hogy valójában az okirat értéktelen s az is meglehet, hogy kezdettől fogva az volt. Ugy mondhatjuk, hogy amely adósleveleket a forgalom általában értékül szokott elismerni, azok értékpapírok és nem a konkrét megítélés az irányadó.¹⁶

¹⁶ Az okirat forgalmi volta vagy ennek hiánya megragadta a Magyar G. figyelmét is (i. é. 36. l.); de ezt sajtóságon csak a bemutatóra szóló papiroknak az egyszerű adóslevelektől való elhatárolására találta alkalmasnak.

Az elmondottak alapján az értékpapír elhatároló (determinatív) fogalmát úgy vélnők helyesen formulázni, hogy *értékpapírok azok a valamely magánjogi tartozásról kiállított okiratok, melyeket a forgalom általában önálló értékekül ismer és elfogad.*

III. Az értékpapírokat az egyéb okiratoktól elhatároló közös jegyek — s az ezek összefoglalásával talált elkülönítő fogalom alapján úgy vélem könnyű az eligazodás kétes esetekben.

1. Az újabb forgalmi élet ugyanis több olyan jegyet, okiratot honosított meg különösen tömegügyleteknél, amelyek némelyike valósággal, másika pedig látszat szerint vagyoni jogi szolgáltatásról szól s amelyek némelyike különösen ha a kötelezettség csak a papír ellenében teljesítendő, az általában elfogadott fogalom szerint igen közel áll az értékpapírhoz.

Előbbire például szolgálhatnak a letéti jegy, a takarékpénztári betétkönyv és más hasonló s általában igazoló papíroknak (Legitimations-Papiere) nevezett jelenségek; utóbbira a színház-, hangverseny- vagy más nyilvános előadások és tárlatok belépti jegyei, a vasúti és más közlekedési vállalatok utazási jegyei, a ruhatári jegyek, posta- és okmány bélyegek, államjegyek stb.

A jogi elbánás szempontjából — amint említve volt — nem közömbös, hogy valamely okirat értékpapír-e vagy sem. Azt kell tehát adott esetben vizsgálni, megvan-e mind a három jegy valamely okiratot illetőleg; ha igen, jogunk szerint értékpapírral van dolgunk, ha azonban csak egy is hiányzik, a jelenség nem értékpapír.

A tökéletes és nem tökéletes, mások szerint abszolút és relatív értékpapír között történő megkülönböztetés azon az alapon, hogy egyikben valamennyi, a másikban nem minden közös jegy feltalálható¹⁷ mutat rá igen élesen az irodalomban elfogadott fogalom gyengeségére s különösen arra, hogy az kétes esetekben nem igazít el.

Az állam által kiadott pénztermészetével bíró ú. n. állami jegyek pl. nem értékpapírok. Először azért nem, mert nem ok-

¹⁷ Amint ez olvasható H. O. Lehman (i. m. II.), Brunner (i. m. 192. §.), Jacobi (i. m. 27. §.).

iratok, másodszor, mert nem foglalnak magukban szolgáltatásra irányuló s nem különösen magánjogi kötelezettséget.¹⁸

Ugyanezt találjuk a postai értékcikkek és okmány bélyegek tekintetében is, amelyeknek nem az a szerepük, hogy ellenükben az állam valamely hatóságának szolgálata különösen kívánható legyen, hanem eszközei és bizonyítékai a szolgálat igénybevételeért előírt illeték lerovásának. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a hatóság az illeték lerovása nélkül is teljesíti a szolgálatot, a posta továbbítja a bélyeg nélkül feladott levelet, a bíró kitűzi és megtartja a tárgyalást, kibocsátja a fizetési meghagyást stb. És ha lehetne is szolgáltatási kötelezettségről szó, ez semmi esetre sem volna magánjogi.¹⁹

Hasonlóképpen a nyilvános közlekedési vállalatok menetjegyei, a nyilvános előadásokra (színház-, hangverseny-, táncestélyek), tárlatokra szóló belépési jegyek, amelyek az irodalmi közfelfogás szerint értékpapírok, valójában nem azok. A legtöbbje ezeknek nem okirat s még kevésbé foglalnak magukban szolgáltatásra menő kötelezettséget s a forgalom azokat általában nem tekinti értéknek. Nyugták azok főként a kötött szerződés alapján teljesített fizetésekről, bizonyítékai a létrejött szerződésnek és a fizetésnek és egyszersmind ellenőrzésre szolgáló jegyek. Nem is szolgálják ezek azt a gazdasági célt, hogy a lekötött és így a forgalomból kivont tőkét pótolják. Ezért nem is önértékek s nem tárgyai a forgalomnak.²⁰

2. Nehezebbnek látszhatik az eligazodás azoknál a kétségtelenül okiratoknál, amelyek valamely magánjogi kötelezettségről szólnak, ha az okirat birtoka a szolgáltatás követelésének előfeltétele. Ezeket az értékpapírról való általános fel-

¹⁸ A legtöbb író az államjegyeket nem minősíti értékpapírnak. Így pl. Brunner (i. m. 144. l.), Goldschmidt (Handbuch I. 1200. s. köv. l.), Jacobi (i. m. 20. §. 2^a j. 40. §.), nálunk Nagy F. (i. m. 129. II.), Klupathy (i. m. 116. §. II.). De van ellenkező nézet is. H. O. Lehmann pl. (i. é. XIX.) hosszan érvel amellett, hogy az államjegy értékpapír, mert szerinte — s itt a tévedés — az állam a jegy kibocsátásával annak beváltási kötelezettségét is vállalja.

¹⁹ Az ellenkező felfogás e tekintetben sem hiányzik. Értékpapírnak látja pl. Kuncz O. (i. m. 48. §.) a postabélyeget, ugyancsak G. Bacmeister (Das Recht der Wertpapiere im Allgemeinen 92. l.), aki a postától a bélyeg ellenében követelhető szolgáltatásnak látja a levél, csomag továbbítását. Az okmánybélyeget sajátosképpen nyugtának ismeri fel.

²⁰ Így helyesen Magyary G. (i. é. 37. l.).

fogas alapján csak ellenmondás útján lehet kivonni az értékpapírok köréből.

Ilyenek pl. a takarékpénztári betétkönyvek; az olyan adóslevelek, melyeknek visszaadása a fizetés feltételéül is szolgál; a javítás, tisztítás végett az iparosok által átvett dolgokról általuk kiállított okiratok; a podgyász vevény, a ruhatári jegy stb.

Az ilyen okiratokat összefoglaló kifejezéssel *igazoló papiroknak* (Legitimations-Papiere) szokás nevezni és sántító értékpapírnak is mondják. Az elnevezés azonban nem egyöntetű, mert hol alája vesznek valóságos értékpapírt is, hol nem.

Mindenesetre kívánatos volna, ha az elnevezés kizárólag olyan okiratoknak a megjelölésére szolgálna csak, amelyek a bennük kifejezett szolgáltatás fölvételére jogosítják birtokosukat, szóval, amelyek a hitelező igazolására szolgálnak.²¹

Az ebben az értelemben vett igazoló papírok pedig azért nem esnek az értékpapírnak nevezett okiratok körébe, mert ha nemcsak nyugták vagy egyszerű bizonyító okiratok, hanem tartalmaznak szolgáltatási kötelezettségeket is, még sem értékek, nem tárgyai a forgalomnak, amint erre a közönséges adóslevelek tekintetében ismételten is rámutattunk.

A takarékpénztári betétkönyv tekintetében jogunkban az az álláspont mondható megülledettnek, hogy a mennyiben az vagy csak névre szól, vagy azt a záradékot tartalmazza, hogy a takarékpénztár a bemutatónak is fizethet, az nem értékpapír; míg abban az esetben, ha kifejezetten bemutatóra szól, vagy alternatív bemutatási záradékkal van ellátva, vagyis ha a takarékpénztár a bemutatónak nemcsak jogosított, hanem köteles is fizetni, avagy ha fentartással elhelyezett betétről szól, vagy zárolva van, az értékpapír.²²

A különböztetést helyesnek nem lehet mondani. Az okok, melyek alapján ez történik, az okirat belső természetéből vet-

²¹ Hangsúlyozza ezt Magyary G. is (i. é. 38. l.); megvalósítani látszik e kívánalmat a Magánjogi törvénykönyv javaslata. (753. §.)

²² Amint ez olvasható a kir. Curiának Gr. IX. 1289, G. 115, Gr. IX. 1297. Grill Dt. IV. 1126, 1127, 1130, 1136 alatt található döntéseiben, bár van ellenkező határozat is a jogszabály kialakulásának idejéből. Az irodalom köréből l. Nagy F. (i. m. II. 99. l. 6. j.), Schwarz Gusztáv (Ujabb magánjogi fejtegetések 55. s. köv. l.), Kuncz Ö. (i. m. II. 79. l.), Magyary G. (i. é. 33. l.).

ték és nem külső ismérvek. A takarékbetéti könyv nem forgalmi tárgy.²³ Aki takarékpénztárba helyezi el pénzét az nem köti le; bármikor rendelkezhetik vele, kiveheti. Következőleg nincs gazdasági oka és célja annak, hogy az ilyen tőke pótlásának, helyettesítőjének eszközéről gondoskodás történjék. A különböző módokon való elhelyezés mindig csak a legitimatio enyhébb vagy szorosabb fajtájára vonatkozik; de ezen túl nem megy, nincs miért mennie. A Vht. 80. §-a is szembeállítja a betéti könyveket az értékpapirokkal.

A most mondottak alapján általában tévesnek kell tartanunk az olyan tanítást, hogy az igazoló papír lehet bizonyos körülmények között egyszersmind értékpapír is, ha az legitimáló záradékkal láttatik el.²⁴

Ha a kétféle okiratot meg lehet, sőt meg kell egymástól különböztetnünk — ahogyan azt láttuk — úgy egy okirat egyszerre mind a kettő alá eső nem lehet. Vagy értékpapír az s akkor nem igazoló papír, vagy igazoló-, akkor meg nem értékpapír.²⁵

Sántító értékpapírnak mondani pedig az igazoló papírt azért nem szerencsés, mert azt a látszatot keltheti, mintha megvolna bennök az értékpapírokat jellemző minden közös jegy, de egyike vagy másika ezeknek fogyatkozásban szenved. Mintha lehetne — ad normam sánta ember — félokirat, félig szolgáltatásra menő okirat vagy félig forgalomképes, félig érték, valamely vagyoni szolgáltatást magában foglaló okirat. Holott az elhatároló éppen abban van, hogy az értékpapírral ismert jelenségek közös jegyei közül egyik vagy másik egészen hiányzik belőlük s ezért nem értékpapírok.

²³ Helyesen mondja Schwarz G. (i. h.) „a betéti könyvecske rendelkezése nem abban áll, hogy a forgalom tárgyát képezze, hanem hogy rendszerint a betétozó maradjon: hiszen azért takarítunk, hogy maradjon“.

²⁴ Amint ez Bacmeisternél (i. m. 85. l.) és Kuncz Ö. (i. m. II. 94. l.) olvasható.

²⁵ Az értékpapír is igazol, ha azt kötelelemnek látjuk. Akkor meg mit ér a különböztetés!? (Jacobi i. m. 436. l.)

B) A mibenléti (substantialis) fogalom.

IV. A szervezeti fogalom az egymáshoz hasonlító, de egymástól eltérő jelenségeknek egymástól való megkülönböztetésére s arra szolgál, hogy általa eleve megállapíthassuk, hogy valamely jelenségre az értékpapírra vonatkozó szabályok alkalmazhatók-e vagy sem pl. megsemmisítés stb.

Arra a kérdésre azonban, hogy lényegében mi az értékpapír s különösen, hogy miféle helyet foglal el a jogban, e fogalom feleletet nem ad, mert nem is adhat. Ezt a lényegi, mibenléti fogalmat külön kell megkeresni.

E tekintetben sem elégedhetünk meg azzal a gazdaságtani meghatározással, hogy az értékpapír valamely lekötött s így a forgalomból kiesett, tőkének helyettesítője. Mert ez helyessége dacára is jogbeli mivoltára vonatkozólag keveset vagy éppen semmit sem mond. Amivel azonban korántsem azt akarjuk mondani, mintha ez a gazdasági lényegét meghatározó körülírás a jog számára minden jelentőség nélkül való volna. Sőt ellenkezőleg, azt tartjuk, hogy az értékpapír gazdasági szerepéről egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk az értékpapír lényegének keresésénél s hogy az értékpapír lényegének megismeréséhez helyesen csak gazdasági funkciójának folytonos szem előtt tartásával juthatunk.²⁶

Az irodalom erre a kérdésre különösebb tekintettel nem volt, Egyszerűen és általában kötelemnek látta és ismerte s ezzel a kérdést elintézettnak hitte.

Voltak azonban olyanok is, akiknek figyelmét egy-egy pillanatra felébresztette.

Így a korábbi német irodalomban *Einert*²⁷ a váltót a kereskedők papírpénzének látta; Utóbb *Siebenhaar*²⁸ minden addigi váltó elmélettel szemben a váltót egy gyémánt ékszerhez, melyet az ékszerész aranyba foglal, hasonló vagyontárgynak ismeri fel azzal az egy különbséggel, hogy a gyémánt ékszer értékét a

²⁶ Helyesen említi ezt *Kuncz Ö.* is (i. m. 43. §.), akivel e részben csak abban nem értek egyet, hogy „az ép. hamarabb indult el hódító útjára, mintsem a jogi szabályozás reája „irányító“ és kialakító munkáját kiterjesztette volna“. Szerintem az ép. soha ki nem alakulhatott volna a jog szabályozó munkája nélkül, tehát már bölcsőjénél ott állott!

²⁷ i. m. 49. l.

²⁸ i. m. 138., 139., 174. l.

gyémántban és a fémekben, esetleg az alakban birja, míg a váltó értéke a váltóadás hitelén alapul. *Thöl*, kinek a bemutatóra szóló papírok jogi természetére vonatkozólag kifejtett azt a nézetét, hogy ez azok céljából, ami nem más, mint az igazolás bizonyításának megkönnyítése²⁸, újabban széles alapon felépítve *Jacobi* (i. m.) viszi tovább s általánosítja. *Goldschmidt* pedig egyenesen azt tanítja, hogy az értékpapír kifejezésnek az a jogilag ugyan nem eléggé élesen kivésett felfogás az alapja, hogy bizonyos okiratok sajátos gazdasági és jogi minemiségük-nél fogva magánjogi értelemben értékek (valeurs); az okiratnak önálló vagyoni értéke van. Találó képlegesítéssel — mondja — lehet — szerinte — az okiratot, mint a benne okmányosított jog hordozóját (megtestesítés), megjelölni.²⁹ Nálunk *Kuncz*-nál csillámlik fel a gondolat, hogy az értékpapír vagyontárgy, de ezt csak gazdasági szempontból látja.³⁰

Vizsgáljuk meg rövidesen, hogy az értékpapír lényege felől vallott e különféle felfogások helytállók-e.

1. Megelégedhetünk-e elsősorban azzal, hogy az értékpapír lényegében nem más, mint kötelem?

Ez a nézet alighanem a váltón keresztül vált elfogadottá. A váltó azonban, ha bizonyos vonatkozásban tekinthető is az értékpapír előfutárjának, mégsem a voltaképi értékpapír, ha ebbeli jellege nem is vitatható el. És nagy kérdésül marad, ha vajjon a váltóra nézve is igaz-e, hogy az lényegében nem más, mint sajátos kötelem?

Legyen elég csak váltótörvényünkre hivatkoznom, melynek rendelkezései a figyelmesen olvasót azonnal rávezetik arra, hogy a törvény a váltót élesen elhatárolja az annak csak egyik elemét alkotó és a váltón alapuló, helyesebben abban kifejezett kötelemtől.

Nem is hangsúlyozva különösebben a Vt. 3. §-t, mely az idegen váltó kellékeit állapítja meg s amelyből nyilvánvaló, hogy nem a kötelem az, aminek kellékeit megszabni kívánta, hanem azt a jelenséget, amely egy sajátos (váltóbeli) kötelem hordozója, amit a 6. §. juttat praegnansul kifejezésre —, csak a

^{28a} I. m. 225. §.) Einer és Siebenhaar idézve a H. O. Lehmann munkájából.

²⁹ I. m. 385—386. l.

³⁰ I. m. 43. §.

16. §-t említjük, mely világosan a váltóból eredő jogokról szól, továbbá a 17., 29., 50. §. stb., melyek a váltóbirtokost említik, a váltóbirtokáról szólnak, a 36., 68., 77. stb. §-t, amelyek a váltó tulajdonosáról a váltó tulajdonáról beszélnek.

Bizonyára nem lehet, sőt nem szabad, mert nincs ami ezt megokolná, feltenni a törvényhozóról, hogy ne lett volna tisztában a dologjog és a kötelem közti különbséggel és hogy kötelem birtokáról vagy tulajdonáról akart volna rendelkezni a különbség fel nem ismerése alapján.

A törvény világosan látja és láttatja, hogy a váltó más mint az a kötelem, mely rajta és benne nyugszik. S ha más, akkor a váltó nem a kötelem; a kötelem önmagából nem keletkezhetik, helyesebben a váltó, ha az kötelem, nem szülheti önmagát. Csak vagy az lehet igaz, hogy a váltó maga a kötelem és akkor nem lehet szó, még külön a váltón nyugvó azon alapuló kötelemről s ekkor annak birtokáról, tulajdonáról beszélni képtelenség; vagy pedig az igaz, hogy a váltó és a benne rejlő kötelem egymástól külön álló jogi jelenségek ahogyan ezt a törvény látja.³¹

Amiként a váltónak, úgy minden értékpapírnak egyik alkotó eleme a kötelem, a tartozás vagy akárminek nevezzük, amelynek megvan a maga külön élete, amit befolyásol sok tekintetben az, hogy az értékpapírban van benne. Azt is mondhatjuk, hogy az okmányosított tartozás adja az értékpapír érték jellegét; csak azt nem mondhatjuk helyesen, hogy az értékpapír nem más, mint a benne rejlő kötelem. Mert ez a már sokszor agyoncáfolt inkorporációs elméletre vezet s ami csak mint képletes beszéd is oly ellentmondást rejt magában, mint a testetlen dolog kifejezés, amit a XVIII. századbeli doktrína nagy előszeretettel használt.³²

³¹ Nagyon helyesen mutat rá Kiss Mór (i. m. 5. §. 2. i.), hogy az értékpapír lényege két (dologjogi és kötelmi) mozzanat együttes előfordulásától függ és hogy minden elmélet „e két alapszemponthoz egyaránt kell, hogy számoljon”. Ugyanebben látja *Schwerin* is (i. m. 2. §. II.) az értékpapírijog problémáját. Megoldásuk azonban nem lehet kielégítő, mert végsőleg mindketten mégis csak kötelemnek látják.

³² Nincs igaza Goldschmidt-nek (i. m. 386. l. 16. j.) abban, hogy a jogi beszéd nem nélkülözhetné a képletes kifejezéseket. Az ilyen beszéd csak azt mutatja, hogy hijával vagyunk a valót kifejező szónak; ám ha ezt megkeressük, már nincs szükségünk amarra.

2. Ugyancsak az értékpapirnak kötelemként való szemlélete vezetett az értékpapir lényegének abban való meglátására, hogy az nem más, mint igazolási eszköz.

Az értékpapir lényegében — mondja ennek az elméletnek kiváló harcosa s ha nem is megteremtője, de legalaposabb kifejtője Jakobi s amely elméletet „Rechtsscheintheorie“-nek mondanak — legitimáló eszköz: mely a birtokosnak az adóssal szemben a jog látszatát adja úgy, hogy az adós ebben bizonyos mértékig megbízhatik.³³

Vagyis ez az elmélet azt tartja elsősorban, hogy a jog — legalább is az értékpapir esetében, de máshol is bár kivételesen — azt ami látszik, vagy ahogyan s amilyennek látszik valónak fogadja és fogadtatja el pl. bizonyos nemű értékpapir kézben tartóját az értékpapir tulajdonosának s így az értékpapirbeli kötelem hitelezőjének ismeri és tekinteti, még ha valójában nem is volna az. Másodsorban pedig azt mondja, hogy az értékpapir arra való s abban van az ő mibenléte, hogy meghatározza, kijelölje, igazolja az értékpapirbeli kötelem hitelezőjét annak személyében, aki azt kezében tartja, némelykor a pusztá kéz-bentartás által, máskor pedig a kézben tartáson felül egyéb körülmények (pl. forgatmány) hozzájárulásával.

Messze térítene el tárgyunktól, ha a „Rechtsscheintheorie“ miben állásának vizsgálatára is kiterjeszkednénk. Való igaz, hogy a jog olykor bizonyos helyzeteket annak vizsgálatára való kötelezés nélkül, hogy azok a való jogállást mutatják-e vagy sem, olybá enged vétetni, hogy azok csakugyan egyeznek a valósággal, azaz, hogy azok a valóságot adják pl. a tlkvi bejegyzettség s általában a nyilvánkönyvekbe való bejegyzettség, vagy hogy a hitelező végig az, ha az adós változásról értesítést nem kapott, akivel kötelmi viszonya megszövődött, holott lehet, hogy már több engedményezés is ment végbe.

Kérdés azonban, hogy ilyenkor csakugyan a látszatnak valóul elfogadásáról van-e szó s nem inkább és helyesen arról-e, hogy a jog ilyenkor is a valóból indul ki, szabályát a valóságra, ami az esetek átlagában úgy is van, alapítja és e valóságot feltételezi. Mert ám, ha a konkrét eset valósága nem fedi az absztrakt valót, a szabály már nem áll meg. A bejegyzés megtá-

³³ i. m. 27. §. és Grundrissz 10. §.

madható, az engedményező a kezéhez alaptalanul történt fizetést a valódi hitelezőnek kiadni tartozik stb. Ez pedig más valami, mint a látszatnak valóul való elfogadása.

Amiről a jog tudja, hogy csak látszat és nem való, azt nem tekinti és tekinteti soha valóságnak. Ez lényegével volna ellenkezésben. Azt mondani, hogy a látszatot valóságnak mondja, annyi, hogy a jog akár csak egy esetben is hazugságon épül fel. Más alapon nyugszük a vélelem és a fictio.

E helyen azonban csak az érdekel, hogy vajjon az értékpapír lényegét meghatározza-e az, hogy legitimáló eszköz és hogy igaz-e az, hogy az értékpapír lényegében nem más, mint a hitelezőt igazoló documentum?

A kérdés végsőleg oda megy ki, hogy az élet csakugyan azért jutott-e el az értékpapír megteremtésének szükségességéhez és a jog azért állt-e a gazdasági szükséglet kielégítésének szolgálatába a maga szabályaival, hogy amikor a tartozás, amelyről az értékpapírban szó van, esedékessé válik, az adós ne legyen kénytelen hosszasan vizsgálni, hogy kinek tartozik, kinek jogosult fizetni, hanem beérhesse annyival, hogy aki a papírt kezében tartja, neki elébe adja, annak minden további és főként reá hátrányos következmény nélkül fizethet? hogy ebből az okból jutott el a bankjegy, a részvény, közraktári- és rakjegy, az államadóssági kötvény, a váltó és csekk kialakításáig?

Aki az értékpapír lényegét annak legitimáló eszközi mivoltában látja, annak azt is mondania kell, hogy pl. a részvénynek az a főrendeltetése, hogy meghatározza a részvénytársaság vagyonának hányadrészesét s a bankjegy arra szolgál, hogy előmutatója a kibocsátó banktól nemes ércet követelhessen. S ha a banknak ebbeli kötelezettsége fel van függesztve? Vagy ha soha senki a bankot ebből a célból nem keresi meg?

Idáig aligha kíván eljutni, pedig el kell jutnia annak, aki a lényegét az igazoló eszközi mivoltban találja meg.

És vajjon igaz-e, hogy az értékpapír mindig legitimál s az adós csakugyan rábízhatja-e magát erre minden esetben?

Ne is nézzük azt az esetet, amidőn a papír bűncselekmény útján jut valakinek a birtokába s az adós ezt bebizonyíthatóan tudja. Nem tagadhatja meg a fizetést?

Nem válnék-e ezzel károkozásban részesek?

De ott vannak az u. n. rekta papirok, amelyeknek birtoko-

sát a materialis jogosultság bizonyítása nélkül a papír magában nem legitimálja. Ez általánosan elismert szabály.³⁴

Ebből pedig az következik, hogy a legitimáló erő nem minden értékpapír sajátossága, s akkor az értékpapír lényegét nem adhatja olyasvalami, ami a jelenségek egész csoportjánál hiányzik.

Mégha minden értékpapír csakugyan legitimáló eszköz volna is, még akkor sem feküdhetnék az értékpapír lényege a legitimáló eszközi mivoltban; mert a lényegét nem adhatja az, ami megdönthető vélelmen nyugszik. Már pedig, hogy a papír legitimál, az csak addig áll, amíg bebizonyítást nem nyer, hogy más a jogosult, mint a papír birtokosa. S ha ez bár csak egy esetben is így lehet, már nem található meg a lényeg abban, ami olykor nincs meg.

Mindezzel azonban nem azt akarjuk szemléltetni, hogy az értékpapírban a kötelemnek jelentősége nem volna s hogy az értékpapír nem volna legitimáló eszköz is. Csakhogy más az, hogy az értékpapír lényegében kötelem és megest más a kötelemet csak az értékpapír egyik elemének tudni; más az, hogy az értékpapír lényegileg legitimáló eszköz és ismét más az értékpapírban legitimáló eszközt is látni. Az egyik: a lényeg kérdése; a másik: funkció, szerep, hatás. A lényeg azt fejt meg, hogy mi az értékpapír, minek veszi a jog; a funkció, a hatás pedig azt, hogy mire való, mi származik valamiből. Lényeg és szerep

³⁴ Bármily szellemesnek látszik is Jacobi-nak az a magyarázata (i. m. 25. §.), amit nálunk Kuncz Ö. is magáévá tesz, hogy a rekta papír legitimáló ereje a materialiter jogosítottnak *még jogosítottként* (Noch berechtigt) való feltüntetésében áll, ezzel a rekta papír legitimáló erejét bebizonyítani nem sikerült, mert, ami nincs, annak létezését bebizonyítani nem lehet. Már pedig, ha a rekta papírbeli hitelezőt csak materialis jogosultsága, ami a papír birtokát is feltételezi, igazolja, akkor a papír birtoka magában a *Nochberechtigtheit*-ot sem bizonyíthatja. Hitelező az, aki ebbeli minőségét, jogosultságát a magánjog szabályai szerint bizonyítja.

S mit akar az jelenteni, hogy *még jogosított*? Nyilvánvalólag, hogy aki hitelezővé vált (jogosult lett), még mindig az, vagyis nem történt másrészéről jogszerzés. Hát tehető ilyen megkülönböztetés? Mást jelent ez, mint az, hogy jogosult? A jogosultság abban áll, hogy azt valaki megszerezte és megvan. Utóvégre is ez nemcsak a rekta papír sajátossága, hanem minden értékpapíré s általában minden alanyi jogé. Vagy nem a legitimáló erőben fekszik tehát az értékpapír lényege, vagy pedig a rektapapír nem értékpapír.

(hatás) hasonlítható az ok és okozat egymásközötti viszonyához, a prius és posterius képletéhez, amiben különbözőségük szembeötlőbb.

A kötelem az értékpapírban ugyanaz, mint a drágakő a gyűrűben, a fülönfüggőben. Amiként a gyűrű, a fülbevaló nem a drágakő, hanem ez csak része annak, azonképen a kötelem is csak eleme az értékpapírnak és nem maga az értékpapír.

Nem szabad e tekintetben magunkat megtévesztetnünk attól, hogy a jog főként az értékpapír kötelmi elemét szabályozza különösen és részletesen. Mert ezt nem is minden értékpapírra vonatkozólag teszi egyformán, amit pedig tennie kellene, ha az értékpapírban nem látna egyebet kötelemnél, hanem csak azoknál az értékpapíroknál, amelyek rövid életűek s amelyeknél a kötelmi elem éppen e miatt is jobban kidomborodik, mint a hosszú életre szántaknál. Ezenfelül pedig ahol a kötelmi elemet jobban kidomborítja (váltó, csekk, közraktári jegy stb.), meg kell látnunk, hogy a szabályozás súlypontja arra a mozzanatra van fektetve, mikor az értékpapír már megszűnik és a kötelem, mely egyik eleme volt, kezdi élni a maga külön életét. Erre vonatkoznak az ily értékpapírokra nézve a kötelezettség teljesítését megszabó s az ezzel kapcsolatos szabályok. Azt pedig aligha kell hangsúlyoznunk, hogy amint sem az oxygen, sem a hydrogen külön nem víz, hanem a kettő együtt adja azt a meghatározott összetételben: úgy a kötelem, mely a papírral való kapcsolatban teszi ki az értékpapírt s mely e kapcsolat megszűnése után is megmarad, nem lehet az értékpapír, mely lényegileg a kapcsolat megszűntével megsemmisült, mert ha így volna, éppen a kötelem megszűnése eredményezhetné csak az értékpapír megsemmisülését. Már pedig a dolog úgy áll, hogy amint van olykor értékpapír, bár kötelem valójában nincs is pl. a hamis váltó esetében, úgy a kötelem megmarad, ha az értékpapír meg is semmisült. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha értékpapír és kötelem nem egy és ugyanaz a valami.

Ebben és csakis ebben az összefüggésben helyes az, hogy az értékpapír igazolási eszköz. T. i. amikor a kötelem kiválik az értékpapírból, illetőleg akkor is, ha értékpapírban való foglaltsága idejében a kötelem külön szerepe nyomul előtérbe, az értékpapír birtoka, esetleg tulajdona mutatja a kötelem hitele-

zójét. Ámde ez csak mellékszerepe az értékpapirnak és nem lényegét meghatározója.

3. Az értékpapir lényege a jogban azok gazdasági mivoltából fejthető meg. Mert az értékpapir elsősorban a gazdasági élet jelensége; oly gazdasági szükségletek kielégítésére teremtette meg az élet a jog szabályozó segítségével, amire a kötelelem bár mint ugyancsak gazdasági célokat szolgáló intézmény, a maga miséjében alkalmatlan és elégtelen volt.

Úgy vélem, hogy a Siebenhaar „Kreditsach“ elméletnek nevezett felfogása és Goldschmidt jártak helyes nyomokon.

Csak sajnálni lehet, hogy előbbinek helyes meglátása a kreációs és szerződéses elméletnek egymással való küzdelmében nem talált megértésre. Goldschmidt pedig nézetének bővebb kifejtése nélkül a továbbiakban szemét a váltóra s a hozzá hasonló és az értékpapir mibenlétének feltárására nem a legalkalmasabb értékpapirokra függesztve, inkább az értékpapirnak, mint okiratnak jellegét s a benne okmányosított jognak a papirhoz való viszonyát vizsgálja s ezt is csak az értékpapir kialakulásának kezdeti idejében, amivel helyes felfogását maga helyezte homályba.

Kétségtelen pedig nézetem szerint, hogy az értékpapir mibenléte csak abban található meg, hogy az új, önálló, önmagában való érték s mint ilyen tesz számot a jogban jogtárgyi minőségben.

Hogy önálló vagyonérték, ezt bővebben bizonyítanunk, a mindennapi élet nyújtotta tapasztalatok mellett bizonyára felesleges.

Az értékpapirban ne keressünk mást és ne lássunk mást, minthogy az értékpapir, vagyis vagyonjogi értékkel bíró okirat. Igaz, hogy értékrangját a benne okmányosított tartozás adja sajátos jogi szabályok alá helyezésével, miként a brilliansgyűrűnek értékét a platina vagy arany karikába való foglalással a drágakő. Azonban ahogyan a befoglalással válik a drágakő alkalmassá arra, hogy mint gyűrű vagy fülbevaló stb. ékszer gyanánt szerepeljen és viselhető legyen: úgy nem a tartozás magában, hanem sajátosan okiratba foglalva válik alkalmassá arra, hogy mint önálló érték, mint értékpapir a hiteligazdaságban új értéket jelentő szerephez jusson.

Más és bár érdekes, de itt nem tárgyalható kérdés, hogy

miként, miáltal nyer valamely tartozás okmányosítása egyszer értékpapír jelleget és miséget, máskor pedig ezt nem éri el. E helyen csak azt kerestük, hogy lényegileg mi az értékpapír s azzal az eredménnyel, hogy a vagyoni tartozást sajátosan magában foglaló önálló vagyonértékkel bíró okirat, melyet a jog viszonyok tárgyaként ismer, itt beérhetjük.

4. Az eredmény, melyre im eljutottunk, annyiban is meglepő hogy az értékpapír mibenléti fogalma egybeesik az ú. n. elhatároló fogalommal. Vagyis ami megkülönbözteti az értékpapírt más hasonló jelenségtől, az a lényege. A két úton elért azonos eredmény egymásnak a próbája, ami az eredmény helyességét mutatja.

Arra is rávilágít azonban ez az egyezés, hogy vagy nem olyan jelenség az értékpapír, melynél e kétféle fogalom szétválasztható volna, vagy pedig, hogy ennek a szétválasztásnak nincs is meg általában sem belső indoka s így jogosultsága.

Ennek vizsgálata azonban máshova tartozik. Azt az észrevételt mégis megengedhetők tartjuk ezzel az észlelettel kapcsolatban, hogy a jogban s főként tudományában nem mind dogma az, amit annak nézünk.

Az értékpapír fogalma körül való tévelygéseknek — lehet, hogy megállapításunk is annak fog bizonyulni — eredendő hibája is ebben keresendő. Elsősorban a római jog chablonjaihoz való ragaszkodás s minden jelenségnek a római jog Procrustes ágyába való szorítási kísérletén. Mintha bizony a jog nem a változó élet regulatora lenne s mintha bizony az élet nem vetett volna felszínre olyan jelenségeket, amelyeket a római élet nem ismert s amelyekre szabályokat ki sem képezhetett! Példakép legyen elég csak a villamos energia fölhasználására s ennek sokféle módjára, az automobilra, repülőgépre stb. rámutatnom s ugyancsak a hitelgazdaságnak azokra a méreteire, tényezőire, eszközeire, melyeknek a késő középkor, sőt az újkor eleje is csak legfőlebb kezdetét láthatta s amelyeken a világgazdaságnak most részben stagnáló, de már kifejlett és gazdag szervezete nyugszik.

Az értékpapír is egy, a rómaiaktól nem ismert gazdasági jelenség. Ezért marad meddő kísérletnek valamely római jogi schemába való szorítása. Még az is, mely jogtárgyi jellegét fel-

ismerte azt vagy a dolgok vagy a kötelmek közé akarja beszo-
rítani.

Az értékpapír sajátos — sui generis — jogtárgy, mint ami-
lyen akár a szolgáltatás, akár a hagyaték, üzlet, akár a dolog
vagy a villamosáram. Összetétele, vegyülete dolognak és köte-
lemnek. Ezért nem illenek rá sem a dologjogi, sem a kötelmi
szabályok.

Saját szabályok alá kívánczik s azok alatt él, amelyek
természetéhez, lényegéhez képest dologjogi és kötelmi elegyes-
séget mutatnak. De külön és sajátos szabályok, sem egyik, sem
másik külön. Ezt észre kell venni.

Ezek rávilágítanak arra is s ebben van aztán a megtalált
fogalomnak gyakorlati értéke és jelentősége, hogy azok az el-
méletek, amelyek az értékpapír kötelem létesülésének megma-
gyarázására megszülettek (szerződéses — kreációs s ezek gaz-
dag változatai) nyitott ajtó döngetésére vállalkoztak. Mert a
kérdés nem az, miután az értékpapírba mindig egy már meglevő
kötelem kerül s így az, hogy miképpen keletkezik a kötelem, az
az értékpapíron kívül esik; hanem a kérdés csak az lehet, hogy
miképpen, hogyan áll elő az értékpapír³⁵.

Akármelyik értékpapírt nézzük, ez a tétel kétségtelen.
Részvényt csak a jegyzett, illetőleg a befizetett alaptőke hányad
ellenében állítanak ki; államadóssági, községi kölcsön kötvé-
nyeket a kölcsönadott tőkékről adnak ki; a közraktár az ő je-
gyét a nála már elhelyezett árúról és a külön zálogjegyet az
árúra kölcsönadott tőkérről állít ki; jelzálogadós-levél csak be-
kebelezett és jelzálogilag is biztosított tőketartozásról, zálogle-
vél csak kölcsön fejében állíttatik és adatik ki; csekket az erre
jogosított pénzüintézet csak a nála letett tőke ellenében ad ki s a
csek birtokos ilyet rendszerint csak valamely tartozása fejében
ad ki kezéből; váltót is valamely már meglevő pénztartozásról
állítanak ki s így tovább. Az, hogy váltónál, cseknél kötelező
jegynél ezeknek kiállítása és kiadása olykor annak a kötelemnek

³⁵ Ennek meglátására az irodalomban csak *Bacmeister*nél akadtam:
„Man muss — mondja — die Herstellung eines gültigen Wertpapiers un-
terscheiden von der Begründung einer skripturmässigen Verpflichtung“ (i.
m. 3. §.). Bár azután ő is mindjárt elejtí a tétellel, hogy a két kérdés
a nem utalvány jellegű papiroknál egybeesik s ennél fogva ezeknél csak a
kötelem keletkezéséről lehet valójában szó.

keletkezésével egybeesik, amelyből származó tartozásról a papír szól, valójában csak látszat még akkor is, ha ajándékozásról van szó.

Ezek az elméletek főként a kreációs és „látszat elmélet” olyan kirívó eseteknek megmagyarázhatására láttak világot, amelyekben a jog olyankor is felelteti az értékpapírbeli kötelem adósát, amikor a kötelem keletkezésének hiányzik a sablonos alapja, causája pl. az előre elkészített váltót ellopják, vagy a szél kiviszi az ablakon s olyannak kezébe kerül, aki azt felhasználja.

Nem célom most ezekkel a kérdésekkel bővebben foglalkozni. Előttém annyi világos, hogy kötelmet egyoldalúan létesíteni nem lehet, olyan szabálya nincs jogunknak, mely ezt lehetővé tenné. Mert a kötelem jogviszony, mely két alanyt feltételez s hiába akarja magát valaki adósként lekötelezni, ha nincs akivel szemben ezt tehetné, kötelem egyoldalú tartozás vállalással nem keletkeztethetik. S világos az is, hogy a kreációs elmélet nem alkalmas a kötelem keletkezés megmagyarázására az említett példák esetében sem. Mert ha a kötelem csakugyan az egyoldalú akaratkijelentéssel létrejönne, hogyan eshetik az, hogy a tartozási nyilatkozatot magában foglaló papír rosszhiszemű megszerzőjével szemben mégsem adós annak kiállítója, pedig ezt a kreációs elmélet hívei is így tartják?³⁶

De nem oldja ezt meg a Rechtsschein elmélet sem és pedig minden látszat ellenére sem. Mert van eset, mikor a látszattal ellenkező tényállás a bizonyos, tehát látszatról nem lehet szó és mégis felel az értékpapír kiállítója.

Az értékpapírban okmányosított tartozás keletkezésének kérdése — azt tartom — nem az értékpapír problémája. Az, hogy van-e valódi tartozás az értékpapírban s hogy az hogyan, miként keletkezett, az akkorra tartozó kérdés amikor az értékpapír a maga szerepét már betöltötte s mikor a kötelem belőle kiválik.

Más dolog az értékpapír keletkezése. Erre nézve már mondhatjuk hogy ez egyoldalú, a kiállításban álló cselekménnyel jött létre. Éppen úgy, mint a brillians-ékszer. A váltó, a csekk stb. akkor is váltó, csekk, ha még a kiállító zsebében

³⁶ Igen találoán emeli ki ezt Kuncz Ö. is (i. m. 42. l.).

vagy szekrényében van, holott még esetleg nem adós, még nem áll kötelmi viszonyban, ha csak létesítendő kötelem esetére előzetesen állította ki, amint ékszer a drágaköves gyűrű, fülbevaló mihelyt elkészül és még senki sem hordja is, hanem az ékszerész műhelyében vagy boltjában van.

Persze, hogy ebbe belejátszik a kötelem kérdése is, bizonyos. S még tovább, hogy minő hatással van a kötelemre az értékpapírba foglalás stb. De ezek már nem a fogalom keresés köré tartoznak s ezért nem is bolygatjuk e helyen, ahol csak egypár olyan szempontot igyekeztem megmutatni, amelyekre tudomásom szerint eddigelé az irodalom elég figyelemmel nem volt; egyiket-másikat talán meg sem látta.

---

vitéz MOÓR GYULA
AZ ALKOTMÁNY

TARTALOM:

1. §. Bevezetés.
2. §. Az alkotmány három értelme.
3. §. A nemzetközi alkotmány.
4. §. Az abszolút állam alkotmánya.
5. §. Az „alkotmányos“ állam alkotmánya.
6. §. Az alkotmány mint jog, mint a tényleges erőviszonyok eredője, mint konvenció és mint állametikai elvek foglalata.
7. §. A hatalom, a konvenció, az erkölcs, mint a jogi kötelező erő forrása.
8. §. A Kelsen-féle „jog-logikai értelemben vett alkotmány“ vagy „alapnorma“.
9. §. Kelsen felfogásának általános kritikája.
10. §. Az alapszabály tartalma.
11. §. A logika nem lehet a jogi kötelező erő forrása.
12. §. Az alkotmányjog magasabbrendűségének értelme.
13. §. Formai és tartalmi értelemben vett alkotmány.
14. §. Az alkotmány keletkezésének kérdése nem tételesjogi kérdés.
15. §. A jogi kötelező erő forrása.
16. §. Végsősorban minden alkotmány szokásjogon nyugszik.
17. §. Befejezés.

1. §. Az a hosszú és jelentős tudományos munkásság, amely felett *Polner Ödön* neve ragyog, legnagyobb részben az *alkotmányjog* területén mozog. S minthogy az alkotmány a nemzeti élet csúcspontjaihoz vezet fel, nem véletlen, hogy az a tudományos munka, amelyet *Polner Ödön* alapos, mélyenjáró és széleslátókörű elméje végzett, nemcsak a tételes jogtudomány, hanem a politikai elmélet irodalmi kincsesházának értékes gazdagodása is.

Legyen szabad ezért az *alkotmány* kérdését, — amely egyaránt érdekli a jurisprudenciát és a jog- és állambölcseletet, — választanom értekezésem tárgyául akkor, midőn a magyar jogtudomány *Polner Ödön* hetvenedik születésnapjának ünnepelésére készül. Legyen ez a szerény értekezésem egyúttal

annak a mélységes tiszteletnek a kifejezője, melyet hatalmas tudományos munkássága iránt, s annak az őszinte ragaszkodásnak jele, melyet puritán egyénisége iránt érzek.

2. §. Az *alkotmány* szót a politikai tudomány egy szűkebb és egy tágabb értelemben szokta használni.¹

Szűkebb értelemben egy olyan állami szervezet megjelölésére használják, amelyben az államhatalom az állampolgárok részvételével gyakoroltatik. Az alkotmány ebben az értelemben mint az azelőtt korlátlannak tartott fejedelmi hatalom korlátja jelentkezik. Az alkotmánynak ebben az értelmében is kifejezésre jut tehát az a bennünket alább közelebbről foglalkoztató gondolat, hogy azokat a *legmagasabbrendű* jogszabályokat kell értenünk alatta, amelyek még a legfőbb államszervet is korlátozzák és kötelezik. A jogfilozófia érdeklődésére az alkotmánynak ez az értelme mégsem tarthat számot, mivel a tételes közjogi rendnek csupán egyik lehetséges alakját jelenti és a jog egészére vonatkozó általánosérvényű jogelméleti megállapítások levonására alkalmat nem ad.

Több érdeklődéssel bír a jogfilozófia számára az alkotmánynak az a *tágabb* értelme, amely szerint az: az állam szervezete. Eszerint minden államnak, még az abszolút államnak is van alkotmánya. Az alkotmány ebben az értelemben a jog és az állam viszonyát megragadó jogfilozófiai kérdés fontos mozzanatává válik: ha az állam nem képzelhető el alkotmány, vagyis jogi szervezet nélkül, akkor a jog az állam logikai előfeltétele, a logikai prius s az állam a logikai posterius. Ebből következik, hogy az államot csak a jog segítségével lehet definiálni s hogy ennek folytán a jog fogalmát nem szabad az állam fogalmára támaszkodva határozni meg, ha *circulus vitiosus*-ba bonyolódni nem akarunk. Ez a felfogás, amely szerint az alkotmány az állam jogi szervezete, arra a korrekcióra szorul, amelyre a közigazgatási jognak az alkotmányjogtól való elválása hívja fel figyelmünket, és amely annak a belátásnak eredménye, hogy az államnak egész szervezete nem foglaltatik az alkot-

¹ V. ö. Concha Győző: *Politika*, I. köt., Budapest, 1895, 340—341. l.; Balogh Artur: *Politika*, Budapest, 1910, 98—99. l. — Hogy az alkotmánynak ezenkívül még milyen sok eltérő értelme lehet, amelyek azonban jelen vonatkozásban nem érdekelnek bennünket, arra nézve lásd Carl Schmitt: *Verfassungslehre*, München—Leipzig, 1928. 3—44. ll.

mányban. Az állami szervezet apró részletkérdéseivel, alacsonyabbrendű szerveivel és funkcióival az alkotmány nem foglalkozik. A politikai tudomány le is vonja ennek a tényállásnak konzekvenciáját akkor, midőn kiemeli, hogy az alkotmány csupán az állam főszerveit s ezek működését szabályozza.² Ez a korlátozás azonban ismét azt a gondolatot domborítja ki, hogy az alkotmány a *legmagasabbrendű* közjogi szabályok foglalatja.

Így jutunk el az alkotmánynak ahhoz a harmadik értelméhez, amely a jogelméletet a legközelebbtről érinti és amely szerint az alkotmány valamely jogrendszernek azokat a *legmagasabbrendű* jogszabályait jelenti, amelyekben az egész jogrendszer nyugszik s amelyekből a jogrendszer alacsonyabbrendű szabályainak jogi érvényessége levezethető.

Az alkotmánynak ez az értelme nincsen okvetlenül az állam és az állami szervezet fogalmához kötve s így az alkotmánynak előbb ismertetett három értelme közt a *legtágabb*. Ha az a fenti megállapításunk, hogy a jog az állam logikai előfeltétele, helytálló, akkor ebből annak a lehetősége is következik, hogy a jog birodalma az állami jelenségek körén túlterjedjen s hogy esetleg az alkotmány, mint jogi szervezet és jogi szabályozás, ugyancsak az állami lét határán túl is szerepelhessen. S valóban nehéz annak belátása elől elzárkóznunk, hogy már az állam-alakulás előtti törzs-szervezetnek is kellett valamiféle jogi szervezettel, alkotmánnyal birnia s hogy másrészt az állam-feletti nemzetközi összeműködésnek, a nemzetközi jogközösségnek is van valamiféle alkotmánya.

3. §. De még ennél tovább is mehetünk. Ha a jogtudomány a maga rendszerező munkájában nem áll meg az egyes állami jogszabályok egységbefoglalásánál, hanem a jog egészét próbálja egységes rendszerbe szedni, akkor eljuthat egy olyan egységes jogi világképhez, amelyen belül mint legmagasabbrendű jog a nemzetközi jog szerepel, amellyel szemben az egyes állam szuverénitása csak mint a nemzetközi jogtól engedélyezett állami hatáskör jelentkezik.³ Ebben az egységes jogi világképben

² Concha, i. m., 340. l., Balogh, i. m., 98—99. l.

³ Ezt a felfogást képviseli az irodalomban Alfred Verdross „Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung“ (Tübingen, 1923.) és „Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft“ (Wien—Berlin, 1926.) c. munkáival.

az egyes államok alkotmányjoga elveszítené azt a tulajdonságát, hogy legmagasabbrendű jog, minthogy az államok maguk is csupán a nemzetközi közigazgatás önkormányzati szerveivé, alkotmányuk pedig a nemzetközi jogalanyiség szervezetévé, nemzetközijogi jogi-személyek alapszabályává válna. De másrészt a nemzetközi jog sem volna a maga egészében a legmagasabbrendű jog, hanem a nemzetközi közjog szabályai közül is kiemelkednék a *nemzetközi alkotmány*, amelyen a nemzetközi jog összes többi szabályainak érvényessége és végsősorban az állami jogszabályok érvényessége is nyugodnék. Az ilyen értelemben felfogott nemzetközi alkotmány a nemzetközi jog forrásait jelölné meg. Ha tehát a jelenlegi nemzetközi szervezettség mellett a nemzetközi szerződéseket és a nemzetközi szokásjogot tekintjük a nemzetközi jog forrásainak, akkor a nemzetközi alkotmány körül-belül a *pacta sunt servanda* szabályából és abból a szabályból állana, hogy az államok eddigi „gyakorlatuknak” megfelelő magatartást tartoznak tanúsítani.⁴

A nemzetközi alkotmánynak ezekkel a szabályaival szemben felvethetjük azt a kérdést, hogy azok valóban jogszabályok-e? Ha az egész nemzetközi jog a nemzetközi alkotmányból vezeti le a maga jogi kötelező erejét, akkor igen közel esik annak feltevése, hogy ez az alkotmány maga nem nemzetközi jog, hanem éppen minden nemzetközi jog érvényességének feltétele. A nemzetközi szerződések csak azért kötelezők, mert van egy általános szabály, amely kimondja, hogy a szerződéseket be kell tartani. Nem volna tehát semmi értelme annak, hogy valamely tételes nemzetközi jogi megállapodás mondja ki a *pacta sunt servanda* alapelvét, — bár van reá példa, hogy ezt az elvet a *clausula rebus sic stantibus* elvével szemben tételes nemzetközi szerződésben kimondották, — mert hiszen magának ennek a megállapodásnak érvényessége is már a szóbanforgó alapelven nyugodnék. És úgy látszik, hogy a nemzetközi szokásjog szabályaként sem foghatjuk fel a nemzetközi alkotmányt, minthogy a szokásjog kötelező ereje is már a nemzetközi alkotmány ama szabályának folyománya, mely a szokásjog kötelező erejét kimondja.

⁴ V. ö. *A nemzetközi alkotmány, a nemzetközi jog és az állami szuverénitás problémája* c. értekezéssel (Magyar Jogi Szemle, 1924, 168. l.).

A nemzetközi alkotmány szemléleténél is elibénk lép tehát az a probléma, amelyet az alkotmány nagy elméleti kérdésének tekintünk s amely abban áll, hogy *az alkotmánnyal a jog végső határához jutottunk el*. Ezt a kérdést a nemzetközi alkotmány a maga egyszerűbb szerkezete folytán talán jobban leegyszerűsítve s ezért világosabban vetíti elénk, mint a sokkal fejlettebb és bonyolultabb állami alkotmányok.

Már a nemzetközi alkotmány szemléletéből levonhatjuk azt a megállapítást, hogy az alkotmány a *jog végső forrásait* jelöli meg, s ezért a *legmagasabbrendű jog*, amelyből a többi, alacsonyabbrendű jogszabályok a maguk érvényét nyerik, ha ugyan — mint a *jogi kötelező erő végső forrását* — egyáltalában jognak tekinthetjük azt és ha nem olyan, a *jognál magasabbrendű elvet*, erőt vagy értéket kell látnunk benne, amelytől a jog is a maga erejét vagy értékét nyeri. — A nemzetközi alkotmány egyben igen világosan mutatja azt a nagy szerepet is, melyet tételeinek megállapításánál a *logikai következtetés* (redukció, implikáció) játszik: a tételes nemzetközi szerződések érvényének *logikai előfeltétele* a *pacta sunt servanda* alapelve.

4. §. Az *állami alkotmány vizsgálatánál* a nemzetközi jogtól el kell tekintenünk. Ez a vizsgálat önálló egésznek veszi az állami jogrendszert, amely a maga érvényét nem egy másik, magasabbnak tekintett jogból, a nemzetközi jogból vezeti le, hanem érvényességének alapját önmagában bírja s a rendszer legmagasabbrendű jogszabályaiból, az állam alkotmányából vezeti le.

Figyelembe kell vennünk továbbá még azt is, hogy az egyes államok alkotmánya sokban különbözhetik egymástól s hogy az elméleti vizsgálatnak több típus lehetőségét kell szem előtt tartania.

Az *abszolút állam alkotmánya* körül-belül abba a tételbe foglalható össze, hogy *quidquid principi placuit legis habet vigorem*. Az abszolút államban jog az, amit a fejedelem parancsol. Azt azonban, hogy parancsai kötelező erővel birjanak, a fejedelem már nem parancsolhatja meg, mert hiszen ez a tétel parancsai érvényességének már logikai feltétele. Ennek a tételnek már „elfogadva“ kell lennie a kérdéses társadalomban, hogy a fejedelmi parancsok egyáltalában fejedelmi parancsok s ekként kötelező szabályok lehessenek. Ha tehát az abszolút

állam joga gyanánt csupán a fejedelmi parancsok összességét tekintjük, akkor az abszolút állam alkotmánya az állam jogrendszerén kívül fekvő elv volna. Igaz, hogy a tételes fejedelmi rendelkezések körén belül is találni olyanokat, amelyek „alkotmányi jelentőséggel” bírnak; ilyenek különösen a trónöröklést szabályozó intézkedések, amelyeknek jelentősége éppen abban áll, hogy az állam legfőbb jogforrása a fejedelem halálával se apadjon el. Kétségtelen azonban, hogy a trónöröklést szabályozó fejedelmi rendelkezések érvénye is már azon az elven nyugszik, hogy a fejedelmi rendelkezések kötelező erejűek. Ha tehát mind ezt az alapelvet, mind az ezen nyugvó bizonyos tételész fejedelmi rendelkezéseket egyaránt az állam alkotmányához tartozónak vesszük, akkor magában az alkotmányban különbséget kell tennünk egy legmagasabbrendű tétel és különböző érvényükben ettől függő s így ennek alárendelt tételek között. És ekkor felmerülhetne az a kérdés is, hogy miben áll az „alkotmányi jelentőségű” fejedelmi rendelkezések „magasabbrendűsége” más fejedelmi rendelkezésekkel szemben, ha a fejedelem összes parancsai egyaránt és egyformán „törvényerejűek”? Ezt a „magasabbrendűséget” megint csupán a fejedelmi parancsokon kívül álló elvre való hivatkozással indokolhatnók meg.

Ha ekként az abszolút állam alkotmánya kivezet a tételes jogként tekintett fejedelmi parancsok köréből, akkor elkerülhetetlen annak a kérdésnek felvetése is, hogy jogszabályok-e ezek az alkotmányi alaptételek? Az, hogy az alkotmány szabályai is tételes szabályok, csupán akkor állítható, ha *szokásjogi* szabályoknak tekintjük őket, ha azt a megállapításunkat, hogy az alkotmány alaptételének a kérdéses társadalomban „elfogadva” kell lennie, akként értelmezzük, hogy annak szokásjogként kell érvényesülnie, azaz, ha a fejedelmi parancsok jogként való érvényesülésének *könkludens faktumából* kikövetkeztetjük szokásjogi szabályként a *quidquid principi placuit legis habet vigorem* alapelvét.

A felvetett kérdésnek egy másik megoldása az volna, hogy pusztá *logikai következtetést* látunk az említett alaptételben. Ez a megoldás az alkotmány (s így az egész jogrendszer) érvényességét a *logikai* érvényességre vezetné vissza. Meg lehetne kísérelni azonban az alkotmány érvényességének *vallási*

vagy *erkölcsi* tételekből való levezetését is, amire már az abszolút fejedelmi hatalomnak Isten kegyelméből való hatalomkénti felfogása is utal. És meg lehetne kísérelni azt, hogy az alkotmányt valamiképpen a *hatalom tényével* hozzuk összefüggésbe, minthogy az abszolút fejedelmek hatalma igen sokszor és igen nagy mértékben a katonai erőn, a hadseregen nyugszik.

Az a kérdés, hogy min alapul az abszolút fejedelem jogalkotó hatalma, mint az abszolút állam alkotmányának kérdésével párhuzamosan futó kérdés, közelről tanulmányozható napjainkban is azokban az államokban, ahol *diktaturák* uralkodnak. Ezek az újabb tapasztalatok azt látszanak bizonyítani, hogy a diktatura is igyekszik, legalább is uralomrajutásánál, a régebbi alkotmány formáit betartani, s hogy további működésének sikere nagyrészen attól függ, hogy mennyire sikerül megnyernie a nemzeti közvélemény tetszését és helyeslését. Igaz, hogy uralomra juthat a régi jog nyílt megsértésével, erőszakos forradalom útján is, és további működésében is nélkülözheti a közvélemény támogatását különösen olyan országban, amelyben a közvélemény általában csekély szerepet játszik. Az újabb diktaturák közös jellemző vonása azonban az, hogy erős párt-szervezetre és párt-hadseregre támaszkodnak, legalább is uralomrajutásuk idején. Ez a párt-szervezet és párt-hadsereg nem a jog alkotása, sokszor éppen a jog ellenére keletkezik, mint önkéntes összefogás, szabad megegyezés eredménye. Ez a tény a *konvencionális* szabályozásnak az alkotmányok keletkezésénél játszott nagy szerepére figyelmeztet. A párt-szervezet nagy jelentősége pedig emlékeztethet arra is, hogy a parlamenti rendszer mellett is milyen hatalmas szerep jut a pártoknak az állam alkotmányos életében anélkül, hogy az alkotmány-jog szervezetüket és szerepüket egyáltalában szabályozná.

5. §. A szűkebb értelemben „*alkotmányos*” állam alkotmánya valamivel bonyolultabb képet mutat. Az ilyen államok alkotmánya vagy közönséges törvényekben vagy a közönséges törvényeknél nehezebben megváltoztatható külön alkotmány-törvényekben (alaptörvényekben) nyerhet szabályozást.

Történeti alkotmányok rendszerint az előbbi módon, vagyis *közönséges törvények* formájában jelentkeznek, de emellett különös jelentőséget nyer számukra a *szokásjog* is, úgy hogy az alkotmány gyökere tulajdonképpen a szokásjogba

nyúlik le s az alkotmányi jellegű közönséges törvények is a szokásjog tömbjébe vannak beágyazva. Felmerül itt is az a kérdés, hogy miben mutatkozik ezeknek az alkotmányi jellegű közönséges törvényeknek magasabbrendűsége a többi közönséges törvénnyel szemben, ha köztük „jogi természetre nézve különbség nincsen”? Ha „ezeknek a törvényeknek nagyobb állandóságot nem is különös jogi természetük, hanem a nemzet kegyelelte alapintézményei iránt, ad”,⁵ akkor ez a momentum megingint olyasvalamire utal, ami a jog területén kívül esik. Ezek a törvények tulajdonképpen csak *tartalmukban* különböznek a közönséges törvényektől, abban, hogy az állam *legfőbb jogtorrását* jelölik meg, annak szervezetét és működését szabályozzák. Így például a tipikusan „alkotmányt megerősítő” 1791. XII. magyar törvény lényeges tartalma az, hogy a törvényhozás jogát csak a koronás király és az országgyűlés együttesen gyakorolhatják.⁶ Mi értelme van azonban annak, hogy a törvényhozó szerv a törvényhozásra való jogosultságát a saját törvényében állapítsa meg, amely törvény már eleve feltételezi ennek a jogosultságnak meglétét? Ha ez így van, akkor az ilyen törvényeknek csupán *deklaratórius* és nem *konstitutív* jelentőségük van, ami azt jelenti, hogy a törvényhozó szerv törvényhozói jogosultsága nem a törvényeken, hanem azoknál *magasabbrendű* szabályokon nyugszik. A törvényhozó szerv törvényhozásra vonatkozó jogát deklaráló törvények pedig feleslegesek, mert ez a jog tőlük függetlenül is fennáll. Már a törvényhozó szerv működéséből mint *konkludens faktumból* következik e szerv alkotmányos jogosultsága erre a működésre. Az alkotmány ebben az értelemben a törvényhozás logikai előfeltétele. A törvényhozás megállapíthatja a munkájában résztvevő tényezők jogait és kötelelességeit, részleteiben szabályozhatja az eljárás módját, s egy következő törvényhozó szerv összetételét, de mindaddig, amíg jogában áll ezeket a szabályokat tetszése szerint megváltoztatni, ezek felett a szabályok felett áll, s így ezek felett a szabályok, vagyis a közönséges törvények felett kell állania annak a szabálynak vagy tekintélynek is, amelyből a maga törvényhozói jogát levezeti. Az alkot-

⁵ Nagy Ernő: *Magyarország Közjoga*, VI. kiadás, 1907, 12. l.

⁶ Nagy Ernő, i. m., 197. l.

mány tehát, — ha abban az értelemben vesszük, amely szerint a törvényhozó jogosultság forrása, — mindenképpen a közönséges törvények felett áll, annál magasabbrendű, vagyis a kérdéses jogrendszerben a legmagasabbrendű szabály.

Csak némikép bonyolultabb a helyzet azokban az államokban, hol az alkotmányt a közönséges törvényeknél nehezebben megváltoztatható ú. n. *alap-* vagy *alkotmány-törvények* szabályozzák. Ezek az alap- vagy alkotmány-törvények magasabbrendűek mint a közönséges törvények, minthogy a közönséges törvényhozás az ú. n. alap-törvényekben foglalt alkotmányból nyeri hatáskörét; ha utóbbi a törvényhozás szabályozásán kívül még sok más egyébre is kiterjedhet, ezeknek a különböző tárgyaknak alkotmányi szabályozása nem jelent egyebet, mint a közönséges törvényhozás hatáskörének korlátozását. Az alkotmány tartalma tehát valójában nem egyéb, mint a közönséges törvények alkotására szóló felhatalmazás. Utóbbiak valóban a náluk magasabbrendű alap- vagy alkotmány-törvényekből vezethetik le jogi kötelező erejüket. — Ez a tiszta helyzet bonyolultabbá válik azonban azáltal, hogy az alkotmány nemcsak a közönséges törvényhozást, de magát az alkotmány-módosítást, vagyis az alkotmányra vonatkozó magasabbrendű törvényhozást is szabályozza. Erre vonatkozólag kell tehát felvetnünk azt a kérdést, hogy milyen alapon szabályozhatja az alkotmányozó szerv a saját hatáskörét. Alkotmány-törvények alkotásának joga nem alapulhat az alkotmányon, mely utóbbinak érvényessége már eleve felteszi ennek a jogosultságnak fennforgását. Ezzel ismét a fentebb már tárgyalt kérdéshez jutunk.

E kérdés, amelyre mindenféle alkotmánynak szemlélete elvezet, az, hogy honnét veszi a legmagasabbrendű jogszabály a maga érvényességét. Ezzel a kérdéssel a *jog határához* érkezünk el s ebben az értelemben az alkotmány jogfilozófiai problémája a jog határának, a jogi érvényesség végső forrásának problémája.

6. §. A politikai elmélet, az előadott tényállásnak megfelelően, valóban hangsúlyozni is szokta, hogy az alkotmány „nem áll szükségképen jogszabályokból“, hogy az alkotmány „a társadalmi elemek közt a történeti fejlődés folyamán kialakult erőviszonyoknak jogként kifejezése“, hogy „a parlamen-

tárizmus bár nem jogszabály, az alkotmánynak ép oly részévé válhat, mint az írott alkotmányjogi szabályok. Az állametikai elvek hasonlóképpen, bár nem jogi elvek, sőt azokkal ellentétesek lehetnek”.⁷

Ennek a helyzetnek felel meg, ha egyes újabb írók jogi és jogonkívüli elemek összefonódását látják az alkotmányban.⁸

És ennek a helyzetnek felel meg az is, ha a politikai elmélet arról beszél, hogy az államoknak, különösen a parlamenti rendszer mellett, kétféle alkotmányuk lehet: egy *jogi értelemben vett* alkotmányuk, amelynek írott szabályai szerint az államélet igen sokszor lehetetlenné válna és egy a *tényleges erőviszonyokon* vagy hajlékony *konvenciókon* és *állametikai elveken* nyugvó alkotmányuk, amelynek szabályai nem merevithetők meg jogi formákban. Van olyan író is, ki többfajta alkotmányjogot különböztet meg. Koulicher egyenesen azt állítja, hogy nemcsak hogy lehetséges, de valójában a gyakoribb eset az, hogy az államoknak kettős vagy még ennél is többértű alkotmányjoguk van, úgy hogy az egyik alkotmány fölé, azzal szoros összefüggésben, egy másik alkotmány, vagy esetleg több más alkotmány, jogi rétege helyezkedik el.⁹ Szerinte például a mai Angliának nemcsak két, egy „legális” és egy „konvencionális”, hanem legalább négy alkotmány-rendszere van, melyek csodálatos módon összeműködnek és kiegészítik egymást.¹⁰ A mai Szovjetországnak pedig három: az elsőben, az írott alkotmányban szó sincsen a kommunista pártról, holott valójában ez irányítja az államéletet; ennek a pártnak szervezete tehát a második alkotmány, amellyel szemben 1929 óta Stalin személyes diktatúrájának rendszere mint harmadik alkotmány bontakozik ki.¹¹ Koulicher ebből a következő követ-

⁷ Balogh, i. m. 98., 99. 11.

⁸ Körül-belül ez az értelme Rudolf Smend „integrációs-elméletének” (*Verfassung und Verfassungsrecht*, München—Leipzig, 1928, 75. s. köv. l.), valamint Carl Schmitt „politikai akaratának” (*Verfassungslehre*, München—Leipzig, 1928, 22. l.) és jórészt Dietrich Schnidler felfogásának is (*Verfassungsrecht und soziale Struktur*, Zürich, 1932, 122. l.).

⁹ A. Koulicher: *La multiplicité des sources en droit constitutionnel* (Annuaire de l'Institut International de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique, Paris, 1934) 210. l.

¹⁰ U. o. 215. l.

¹¹ U. o. 222—226. ll.

keztetést vonja le: „L'organisation suprême du pouvoir se trouve, elle-même, dominée dans ses oeuvres vives, manipulée, remaniée par un droit le plus inorganisé, que l'on puisse s'imaginer: par cette masse floue de *conventions*, qui se forment, se désagrègent, se réforment sans aucune autorité préétablie, qui puisse les fixer, les retenir: une matière juridique primaire, nébuleuse, d'où sortent des mondes nouveaux de droit et de vie politique“.¹² Eszerint a végső következtetése szerint azonban maga Koulicher is tulajdonképpen nem jognak, hanem — ami bennünket a következőkben különösen érdekelni fog — *konvenciónak* tekinti azt a felső alkotmányt, amely az írott alkotmány működését segíti vagy azt esetleg módosítja. S ha ezt az alaktalan, hajlékony konvencionális alkotmányt mi mégis jognak akarnók tekinteni, akkor nem vehetnők másnak, mint *szokásjognak*.

7. §. Az előbbi §-ban elmondottakból különben kitűnik már az is, hogy milyen — *a jogon kívül fekvő* — forrásokból szokták a jog kötelező erejét levezetni.

Az a felfogás, amely az alkotmányt a társadalmi erőviszonyok eredőjének tartja, az alkotmány s ezzel a jog kötelező erejének végső forrását *a társadalmi hatalom fuktumában* találja meg. Ez az ú. n. *jogi pozitívizmus* álláspontja. Ennek az álláspontnak gyöngéje az, hogy egy pusztán ténylegességből gondolja a jog normatív kötelező erejét levezethetni, abból, „ami van“, azt, hogy „mi legyen“, vagy amint azt a német irodalomban mondani szokták: a „Sein“-ből a „Sollen“-t. E felfogás mélyén az a *Jellinek*-féle tétel rejtőzik, amely a tényeknek cselekvési szabályt keletkeztető erejét állítja („die normative Kraft der Faktischen“). E tétel helytálló voltához azonban kétség fér. Jellinek tétele már feltételezi egy olyan, — a társadalmi cselekvések állandóságát, „konszolidációját“ szolgáló, — szokásjogi, konvencionális vagy esetleg erkölcsi szabály fennállását, amely a társadalmi rend érdekében — mondhatnók: *propter vitandamurbationem* — megköveteli, hogy lehetőleg úgy cselekedjünk, ahogy eddig cselekedtünk. — Az a felfogás, mely a jog kötelező erejének végső forrását a társadalmi hatalomban találja meg, mindazonáltal mégsem olyan helytelen, amint azt említett gyengéje folytán az újabb irodalomban állí-

¹² U. o. 226. l.

tani szokták. A társadalmi hatalom ugyanis nem pusztán faktum. Amint azt más helyen kimutatni törekedtem, a társadalmi hatalom is elsősorban szellemi egység s így meg sem érthető anélkül a szellemi tartalom nélkül, amely a hatalom alkotórészeként jelentkező emberi cselekvéseket a hatalom társadalmi jelenségének egységévé összefoglalja.¹³ Az a felfogás tehát, amely a jog kötelező erejét a társadalmi hatalomra vezeti vissza, megtalálhatja abban a szellemi tartalomban, amelyet ez a hatalom hordoz és amely jórészt normatív jellegű, a jog kötelező erejének normatív forrásait is. Az emberi cselekvéstől és az akarás lelki aktusától hordozott akarat-tartalmak maguk is normatív jellegűek, s normatív jellegű a konvenció s az a társadalmi erkölcsi felfogás is, amely a társadalmi hatalom szellemi tartalmában előfordulni szokott. A társadalmi hatalom szellemi kapcsolai közt természetesen maguk a jogszabályok is szerepelnek, ezektől azonban el kell tekintenünk akkor, mikor éppen ennek a jogi hatalomnak s a jog kötelező erejének végső forrásait keressük. Hogy a társadalmi hatalom jogi szervezetség nélkül is milyen hatalmas, magát az állami alkotmányt is módosítani képes erőt képvisel, azt éppen a modern diktatúrák keletkezésének története s az a nagy szerep is bizonyítja, amelyet abban a szabad akaratú elhatározásokon és konvención alapuló párt-szervezet és párt-hadsereg játszani szokott.

Az előbbi §-ban ismertetett politikai irodalomból eléggé ki-domborodik annak a nagy fontosságnak elismerése is, mellyel az alkotmány szempontjából a társadalmi konvenció rendelkezik. S valóban a *konvenció* az a másik forrás, amelyből az alkotmány és ezzel a jog kötelező erejét levezetni megpróbálhatjuk. Ehhez a felfogáshoz áll közel az ú. n. államalkotó szerződés természetjogi elmélete, a jog fogalmáról szóló ú. n. elismerési elmélet (*Anerkennungstheorie*), az a felfogás, amely a jogot a „népszellemből” származtatja (jogtörténeti iskola), vagy amely az alkotmány alapját „a nemzet akaratában” vagy alapintézményei iránt érzett „kegyeletében” találja meg. — Arra, hogy az alkotmány „alakatlan és hajlékony” alapjául szolgáljon, különösen az a tulajdonsága teszi alkalmassá a konvenciót, hogy

¹³ L. „*Creazione e applicazione del diritto*” (Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto, 1934) 662. 1. és „*Szociológia és jogbölcselet*” (Athenaeum, 1934) 6. §.

mind a ténylegességgel, mind a társadalom erkölcsi meggyőződéseivel, s végül a szokásjoggal is igen szoros és benső kapcsolatban áll. A ténylegességgel különösen azáltal kerül kapcsolatba, hogy szorosan tapad a tényleges akarások jelenségéhez, mert hiszen a konvenció nem egyéb, mint a társadalom tagjainak nyílt vagy hallgatólagos akaratmegegyezése. Az az akarat-tartalom azonban, amelyre nézve az akaratmegegyezés ténye fennáll, valami normatívum.¹⁴ A konvencióban tehát egy olyan normatívummal állunk szemben, amely épúgy mint a jog: az érték-momentumot magában rejtő szabály, anélkül, hogy az erkölcsi értékesség gondolatát okvetlenül tartalmazná. Igaz, hogy másrészt, — bár nem kivétel nélkül, de többnyire, — a társadalom erkölcsi felfogásával, a nemzeti közerkölccsel, a tradíció, a hagyomány, a nemzeti „kegyelet” etikai színezetű jelenségeivel is igen szoros, még pedig a jognál szorosabb kapcsolatban áll. Ez a tulajdonsága viszont igen alkalmassá teszi arra, hogy a nemzeti közerkölcsnek és az állametikai elveknek behatolását a jogba és az alkotmányba közvetítse. — Ha a konvenció olyan „hatalomra” tesz szert, hogy fizikai kényszerrel is érvényesülni képes, akkor azonban joggá, még pedig többnyire szokásjoggá válik: a jognak ezt a hajlékonyabb alakját veszi fel, mielőtt az írott jog szabatos *grammatikai* és *logikai* formáiba megmerevedne. Ezért nyugszik végsősorban minden állam alkotmánya szokásjogi alapokon s így a jogrendszer maga is a szokásjogon.¹⁵

Az előbbi §-ban ismertetett politikai felfogások közül azok, amelyek az alkotmány érvényesülésének végső garanciáit az

¹⁴ Ezt még Kelsen is, — bár ő egyébként elköveti azt a hibát, hogy az akaratban pusztá realitást lát és nem veszi észre az abban rejlő érték-momentumot, — elismeri következő helyében: „Aber eine Wirklichkeit *will* nicht wirken, sondern *wirkt*. Der Imperativ, der etwas *will*, und zwar im objektiven Sinne (t. i. mint akarat-tartalom) — da doch dem Imperativ als solchem kein *Wille* (t. i. akarás, mint lelki aktus) innewohnt — nähert sich stark einer Norm, die postuliert... In dem *fordern* liegt doch der Normcharakter... Der als *wirkend* gedachte reale Imperativ — im Gegensatz zur *geltenden* Norm — trägt in Wahrheit auch die untrüglichen Zeichen einer Geltung, das Stigma des Sollens auf, der Stirn“. (*Die Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft*, Schmollers Jahrbuch, 1916, 149. l.).

¹⁵ L. „*Recht und Gewohnheitsrecht*“ c. értekezésemet (Zeitschrift für öffentliches Recht, 1934, 564—565, II.).

ú. n. állam-etikai elvekben látják, az alkotmány alapját és eként a jogi kötelező erő végső forrását az *erkölcsben* találják meg. Ez a felfogás felel meg a *skolasztikus természetjog* álláspontjának, mely a tételes emberi jogot „*per modum conclusionis*” vagy „*per modum determinationis*” a természeti jogból származtatja s a természeti jogot a természetes erkölcsi rend részeként fogja fel.¹⁶ — Ennek a felfogásnak nagy előnye, hogy egyenesen a legmagasabbrendű normatívumra, az emberi cselekvések legmagasabb szabályozójára, az erkölcsre, viszi vissza a jog kötelező erejét. A „kötelezettség” fogalmának egy bizonyos mértékben mindig erkölcsi színezete van, s ezt leginkább az a felfogás magyarázza meg, amely a jogi kötelezettségeket is erkölcsi köteleességeknek tekinti. Tagadhatatlan továbbá, hogy bizonyos minimális, a társadalom fennállásához nélkülözhetetlen, erkölcsi tartalom nélkül maga a jog sem állhat fenn, s ezért a jog maga is erkölcsileg értékesse válik, ha és amennyiben a társadalom létezése egyuttal erkölcsi értéket is jelent.¹⁷ — A szóbanforgó felfogás gyengéje az, hogy nem magyarázza meg az erkölcstelen és igazságtalan tételes jog lehetőségét, ami előtt pedig szemet hunyni nem lehet. Ha mint *poena et remedium peccati* a jog és állam erkölcsileg szükséges volna is, ennek az elvont megállapításnak dacára is kétségtelen az, hogy egyes konkrét jogszabályok és állami intézmények igen nagy mértékben ellentétbe kerülhetnek az erkölcs követelményeivel, legalább is addig a határig, amelynek túllépése már magát a társadalmi létet is lehetetlenné teszi. Még ha a társadalom létezése valóban erkölcsi értéket jelent is, akkor is kétségtelen, hogy az erkölcs nem elégszik meg pusztán a társas élet követelésével, hanem hogy ezen messze túlmenő követelései is vannak, amelyekkel a társas létet biztosító jog is ellentétbe kerülhet. Kétségtelen továbbá az is, hogy a jogi kötelezettség élesen megkülönböztethető az erkölcsi köteleességtől; közös vonás bennük nemegyszer talán csak az, hogy mindkettő normatív jellegű. Maga a skolasztikus természetjog is elismeri az igazságtalan tételes jog (*leges iniustae*) lehetőségét, sőt erkölcsileg helyesnek tartja,

¹⁶ L. „*A természetjog problémája*” (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. köt. 10. sz., M. Tud. Akadémia, 1934) c. munkám, 14. l. 24. jegyz.

¹⁷ V. ö. „*A természetjog problémája*”, 41. l., 41. l. 51. jegyz.

hogy engedelmeskedjünk az ilyen igazságatalan de még nem kiáltó módon erkölcstelen törvényeknek: *propter vitandum scandalum vel turbationem*.¹⁸ Az a követelmény, amely ekként a skolasztikus felfogás szerint még az igazságosság erkölcsi követelményével szemben is diadalt arat: a közrend követelménye, a konszolidált társadalmi hatalom fel-nem-forgatásának elve, a *konvencionális, megszokott* állapothoz való ragaszkodásnak gondolata. Eszerint a *konvenció* erejéből, a *jogbiztonság* gondolatából és a fennálló társadalmi *hatalom* elismeréséből erősebb *kötelező* erő fakadna, mint az igazságosság követelményéből!

8. §. Az ismertetett felfogások mellett, melyek a jog kötelező erejét a hatalomból, a konvencióból vagy az erkölcsből származtatják, külön kell megemlékeznünk arról az elméletről, mely ezt a kötelező erőt a *logikából* vezeti le.

Ez a felfogás Kelsennek és iskolájának álláspontja s a jog lépcsőzetes tagozódását betetőző *hipotetikus alapnormáról* vagy *jog-logikai értelemben vett alkotmányról* szóló tanításban nyilvánul meg. Ez a tanítás eredetileg nem tartozott Kelsen elméletéhez: „*Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*“ (1911) c. nagy munkájában még nem is találjuk meg. Tanítványainak, Verdrossnak és Merklnek hatása alatt vette át és fejlesztette tovább a jog lépcsőzetes tagozódásáról szóló elmélettel kapcsolatban a hipotetikus alapnormáról szóló tanítást is. Felfogásának ez a változása „*Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts*“ (1920) c. nagyobb munkájában jelentkezik először világosan s azóta egyre fontosabb szerepet kap elméletében, s egyik vezéreszméje legutóbb megjelent „*Reine Rechtslehre*“ (1934) c. művének is.¹⁹

¹⁸ L. „*A természetjog problémája*“, 15. l.

¹⁹ Az *alapnorma* gondolata megvan már Kelsennek 1916-ban megjelent „*Reichsgesetz und Landesgesetz nach österreichischer Verfassung*“ (Archiv des öffentlichen Rechts, 32. köt., 216. s köv. 11.) c. értekezésében. A tan kialakulására nézve fontos A. Verdross „*Zum Problem der Rechtsunterworfenheit des Gesetzgebers*“ (Juristische Blätter, Wien, 1916) és A. Merkl „*Die Rechtseinheit des österreichischen Staates*“ (Archiv des öffentlichen Rechts, Tübingen, 1918) c. értekezése. — V. ö. Kelsen: „*Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*“ (2. kiadás, Tübingen, 1923), Vorrede zur zweiten Auflage, XII—XVI. ll. — A jog lépcsőzetes tagozódásának elméletét Merkl „*Die Lehre von den Rechtskraft*“ (Leipzig u. Wien, 1923) c. művében fejtette ki részletesen.

A *hipotetikus alapnormáról* szóló tanítás, amint említettük, a *jog lépcsőzetes tagozódásának elméletével* karöltve lép fel. Ennek az utóbbi elméletnek lényege az, hogy a jog világának összes jelenségei, — az egyszerű végrehajtási aktustól kezdve a magánjogi jogügylettől, a bírói ítéleten és közigazgatási intézkedésen át a kormányrendeletig és a törvényig, sőt egészen az alkotmányig, — azonos jellegűek. Csupán abban van közöttük különbség, hogy lépcsőzetesen egymás fölé, illetőleg alá vannak rendelve. A jogra nézve jellemző ugyanis Kelsen szerint, hogy a saját létrejövetelét is szabályozza s így az a jogszabály, amely a jog létrejövetelét szabályozó rendelkezésnek megfelelően jön létre, ehhez az utóbbihoz viszonyítva alárendelt szabály, amely a maga jogi kötelező erejét éppen abból nyeri, hogy a számára magasabbrendű jogi szabályozás szerint jött létre. Vagyis az alacsonyabbrendű jog jogi érvényessége a magasabbrendű jog „delegációjából” ered: a törvény azért érvényes, mert az alkotmány rendelkezései szerint, a kormányrendelet azért, mert a törvény szerint, a közigazgatási aktus és a bírói ítélet azért, mert a törvény és a törvényes kormányrendeletek szerint jött létre, s végül az egyszerű végrehajtási cselekmény azért jogi aktus, mert a közigazgatási intézkedés vagy a bírói ítélet szerint igazodik. Hasonló a helyzet a magánjogi jogügyletnél is, amelyben a törvény felhatalmazásából maguk a felek alkotják meg az egymáshoz való viszonyukat rendező jogszabályokat, melyeket a bíróságok is alkalmazni tartoznak. A magánjogi jogügylet ekként a törvény és a bírói ítélet közé beékelődő lépcsőfoka az egységes jogrendszernek.²⁰

A jogrendszer eme lépcsőzetes tagozódása mellett megszűnik a jogalkotás és a jogalkalmazás különbsége: minden lépcsőfok jogalkalmazás a felette álló fok szempontjából és jogalkotás az alatta álló fok számára.²¹ Csupán a legalsó és a legfelső lépcsőfok kivétel ez alól a szabály alól. A legalsó fok, az egyszerű végrehajtási aktus, már nem jogalkotás, hanem pusztán jogalkalmazás, s ezért nem is jogszabály, nem is

²⁰ Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Leipzig—Wien, 1934, 82. 1.

²¹ Arról, hogy a jogalkotás és jogalkalmazás tradicionális megkülönböztetése a lépcső-elmélet dacára is fenntartandó, „*Creazione e applicazione del diritto*” c. fentebb már idézett dolgozatomban értekezik.

norma, hanem csupán „jogi jelenség”.²² A legfelső lépcsőfoknál, a *tételesjogi értelemben vett alkotmánynál*, még nehezebb a helyzet: ez az alkotmány, amelyből a törvényhozás és végső sorban az egész jogrendszer a maga jogi érvényességét nyeri, nem vezetheti már le a maga érvényességét valamely magasabb tételes jogi szabályból s így jogi érvényesség nélkül szűkölködnék, jogalkotásra való jogosultság nélküli jogalkotás volna. Ezzel azonban az egész jogrendszer jogi kötelező ereje kérdésessé válnék.

Ebben a végszükségi helyzetben vezeti be Kelsen a *hipotétikus alapnorma* vagy *jog-logikai értelemben vett alkotmány* gondolatát. Hogy a tételes jog legmagasabb fokozatának jogi érvényességét megindokolhassuk, *fel kell vennünk* szerinte egy még ennél is magasabb normát, amelyből a tételesjogi értelemben vett alkotmány a maga jogi érvényességét levezetheti s amelynek tartalma az, hogy azt a tényezőt, amely ezt az alkotmányt megalkotta, a jogalkotás jogával felruházza. Ezt a csupán *feltételezett* legmagasabb normát nevezi Kelsen *alapnormának* vagy *jog-logikai értelemben vett alkotmánynak*, szemben a *tételesjogi értelemben vett alkotmánnyal*, amelynek jogi érvénye éppen ezen a jog-logikai értelemben vett alkotmánynon, az alapnormán nyugszik. Az alapnorma tehát maga nem jog, hanem csupán a jogtudománynak egy *feltevése*, amelyhez azért folyamodik, hogy az alkotmánynak, s ezzel az egész jogrendszernek jogi kötelező erejét, amelyet egyébként megindokolni nem tudna, megmagyarázza. Az alapnorma csupán a *jogtudománynak* egy *hipotézise*, *logikai művelete*, s ezért mondhattuk, hogy Kelsen a jog kötelező erejét a *logikából* vezeti le.

9. §. Az *alapnorma* gondolatát Verdross a Kelsen-féle jogelmélet „koronájának” nevezi.²³ Ha ezt a felfogást nem osztjuk is, s inkább egy olyan túlmerész konstrukciónak tekintjük

²² Merkl, *Die Lehre von der Rechtskraft*, 218. l. — A pusztta végrehajtási aktusoknak a jogrendszer keretébe való beillesztése, kapcsolatban azzal a beismeréssel, hogy minden jogi lépcsőfok egyuttal jogalkalmazás is, természetesen már egymagában is alkalmas arra, hogy a jogrendszer pusztán *normatív* jellegéről szóló Kelsen-féle tanítást alapjában megingassa.

²³ Verdross: *Die Rechtstheorie Hans Kelsens* (Sonderabdruck aus Nr. 20 der Juristischen Blätter, 59. Jhg., 1930, 5. l.).

a „hipotetikus alapnormát“, amely a hozzáfűződő jogelmélet megbízhatósága iránt is kételyt ébreszt, mégis el kell ismer-nünk, hogy az olyan kiemelkedő csúcsa Kelsen felfogásának, amelyről tág perspektívában tárulnak fel ennek a napjaink iro-dalmában nagy szerepet játszó felfogásnak fény- és árny-oldalai.

Érdeme Kelsen jogelméletének, hogy minden eddigi teó-riánál világosabban és élesebben fedte fel az alkotmány prob-lémájának mélyén rejlő alapvető kérdést, midőn a jogi érvé-nyesség végső forrását kereste a jog-logikai értelemben vett alkotmányban.

Érdeme az is, hogy a normatív jogi érvényességet, a jog kötelező erejét, a jog tényleges érvényesülésének faktumától, a jog okozatos hatóerejétől élesen megkülönböztette. Minden jogásznak éreznie kell, hogy a jog valami normatívum, amely nem azt írja le, hogy hogyan cselekszenek tényleg az emberek, hanem cselekvési szabályként írja elő, hogy hogyan kell csele-kedniök: *ius est norma agendi*. Ennek a „kell“-nek, ennek a normatív kötelező erőnek forrása pedig nem lehet valamely pusztá tény, valamely okozatos valóság s így az emberek tényleges magatartása sem, mert ebből még semmiféle cselek-vési szabály sem következik.

Hibája azonban Kelsen felfogásának, hogy a jog normatív jellegének hangsúlyozásával túllő a célon s hogy nem tudja a jogban kétségtelenül meglévő normatív kötelező erőt a pozitív jog fogalmában ugyancsak kétségtelenül meglévő tényleges érvényesülés mozzanatával összhangba hozni. Ez a hibája is legvilágosabban az alapnormáról vallott felfogásában ütközik ki. Kelsennek a *Cohen-féle* újkantianizmuson alapuló filozófiai ál-láspontja szerint áthidalhatatlan ellentét van az érték és a való-ság, a normák világa és a reális hatalom világa közt, s a jog szerinte pusztán a normák világához tartozik. A jog normatív kötelező erejét éppen ezért nem is vezetheti le a hatalom „fak-tumából“. Azt pedig, hogy a társadalmi hatalom nem pusztá „faktum“, nem látja. Olyan magasabb normatívum gyanánt, amelyből a jog kötelező erejét levezethetné, az erkölcs kínál-koznék. Kelsen azonban ehhez a megoldáshoz sem folyamod-hatik, mivel a jognak az erkölcsre való visszavezetése a termé-szetjog hibájába való visszaesés volna szerinte, s mivel ö

„tisztá normatív“ felfogása mellett a természetjogtól is „tisztá“ akar maradni és szigorúan a pozitívizmus alapján akar állni.²⁴ S minthogy ekként a jog érvényességét sem a hatalom „faktumából“, sem az erkölcsből nem származtathatja, azért vezeti le a jogtudománynak egy hipotéziséből, az alapnormából.

Azt ugyan Kelsen is érzi, amit ugyancsak minden jogásznak éreznie kell, hogy a tényleges érvényesülés is hozzátartozik a jog pozitivitásához. Ahelyett azonban, hogy a jog *normatív érvényességét és tényleges érvényesülését*, mint két különböző fajtájú alkotó-elemet, kapcsolná össze a normatív és faktikus mozzanatokat magában rejtő pozitív jog fogalmában, inkább kitart amellett az alapfelfogása mellett, hogy a jog pusztá norma, és a jog tényleges érvényesülésének faktumát is normává akarja átváltoztatni. Ezt is az alapnorma segítségével véli elérhetni. Az alapnorma *tartalma* szerinte ugyanis körül-belül úgy szól, hogy engedelmeskedjünk a tényleges hatalomnak, hogy jogi kötelező erővel az a norma bírjon, amely ténylegesen érvényesül. Ez azonban nem jelent egyebet, mint azt, hogy a jog kötelező erejét — az alapnorma segítségével — mégis csak onnét vezeti le, ahonnét pedig azt levezetni — szerinte — nem szabadna, t. i. a tényleges érvényesülés valóságából, a hatalom „faktumából“.

10. §. Legyen szabad az alapnorma *tartalmára* vonatkozó Kelsen-féle felfogást közelebbről szemügyre vennünk, minthogy ez az alapnorma mivoltának és szerepének tisztázásához az előbbi §-ban elmondottakon kívül még szükséges.

Az a kifogás, amelyet Kelsennel szemben tenni szoktak, hogy t. i. a természetjogászok mintájára egy tudományos

²⁴ A Kelsen-féle jogelmélet egyik legnyaktörőbb produkciója éppen az, hogy szigorúan a pozitív jog alapján akar állani s amellett éppen a jog pozitivitásának kellékét, a tényleges érvényesülést rugja ki lábai alól. V. ö. *Creazione e applicazione del diritto* c. értekezésem 658. l. — Arról, hogy ez a produkció nem sikerülhet neki, s hogy „normatív“ kiindulópontjával ellentétben a jog pozitivitását maga is a tényleges érvényesülés szociológiai faktumában kénytelen megtalálni, valamint arról, hogy a szociológiai és a természetjogi felfogás Scyllája és Charybdise közt hanykolódva milyen ellentmondásokba ütközik, részletesebben szól a Kelsen-Emlékkönyvbe írt „*Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus*“ (Gesellschaft, Staat und Recht, Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstage, Wien, 1931, 58—105. ll.) c. értekezésem.

alapelvől, a jogtudomány hipotétikus alapnormájából, pusztán formális logikai dedukciók segítségével vezetné le a jogrendszer egész tartalmát, természetesen ebben az értelemben nem áll meg. Kelsen szerint csupán a jogrendszer normatív érvényessége, kötelező ereje, származik az alapnormából, de tartalma *szociális és történeti* faktumokból ered: „Ich bin mir bewusst, — mondja, — dass die Verfassung ihre rechtlich relevante *Geltung* zwar aus der vorausgesetzten Ursprungsnorm,²⁵ ihren *Inhalt* aber aus dem empirischen Willensakt der konstituierenden Autorität holt, ganz ebenso wie das Gesetz seine *Geltung* aus der Verfassung, seinen *Inhalt* aber aus dem Faktum des Gesetzesbeschlusses, das Urteil seine *Geltung* aus dem Gesetz und seinen *Inhalt* aus dem Faktum des richterlichen Willensaktes hernimmt. Die logische *Erzeugung* des Rechtes aus der Ursprungsnorm vollzieht sich stufenweise in stetem Bezug auf ein paralleles Faktum, das aber doch nur ... die *conditio sine qua non*, nicht aber die *conditio per quam* des Rechtes auf seinen verschiedenen Stufen, in seinem für den Juristen entscheidenden Geltungsaspekte ist“.²⁶ A dinamikus jellegű lépcsőelméletet tehát abban az értelemben illeszti be a saját tanításába, hogy mindig történeti folyamatok, szociális faktumok határozzák meg a jog tartalmát s ebben az értelemben mondja legújabb munkájában is, hogy: „Wenn von *Erzeugung* einer Norm gesprochen wird, so sind damit immer Seinsvorgänge gemeint, die die Norm als Sinngehalt tragen.“²⁷ A jogrendszer az alapnormából tehát csupán jogi kötelező erejét és nem a tartalmát nyeri. Az alapnorma szerepe pedig éppen abban áll, hogy ennek a pusztá tényekből merített tartalomnak jogi érvényességet kölcsönözzön, vagyis röviden: hogy a *faktumot normává változtassa át*.

Ez ellen a felfogás ellen három súlyos kifogást emelhetünk. Az egyik az, hogy ezáltal Kelsen ellentétbe jön azzal a saját alapfelfogásával, hogy a jog pusztá norma, mert ha a jog csupán jogi kötelező erejét meríti az alapnormából, tartal-

²⁵ Az alapnormát (Grundnorm) eredetnormának (Ursprungsnorm) is nevezi.

²⁶ *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts*, Tübingen, 1920, V—VI. l.

²⁷ *Reine Rechtslehre*, 1934, 6. l.

mát azonban a csupasz faktumokból, akkor a jognak nemcsak normatív, hanem faktikus alkatelemei is vannak, s ekkor a jog: norma és faktum összekapcsolódása volna, ami pedig Kelsen szerint lehetetlen. Különös gyengéje volna ennek a felfogásnak az, hogy éppen a jogtartalom volna csupasz faktum, merő ténylegesség, minthogy teljes egészében a faktumokból származván nehezen lehetne más mint pusztán faktikus valami. Felfogásának ezt a gyengéjét érinti második kifogásunk, amely abból indul ki, hogy a jog tartalma nyilvánvalóan valami gondolati előírás, tehát szellemi tartalom s ezért megmagyarázhatatlan, hogy hogyan lehessen csupasz faktumokból a jog számára ilyen szellemi tartalmat meríteni. Kelsen, aki a jog normatív és szellemi természetét élesen meglátta, nem veszi észre, hogy már azok a szociális és történeti faktumok is, — az alkotmányozó hatalomnak, a törvényhozónak, a bírónak *akarati aktusai*, — amelyekből a jog tartalmát nyeri, nem pusztán faktumok és nem pusztán akarati aktusok, hanem olyan szociális és történeti realitások, amelyek normatív jellegű szellemi tartalmakat, olyan akarási folyamatok, amelyek határozott akarat-tartalmakat hordoznak. Bennük is már valóság és érték, faktikus és normatív elemek kapcsolódnak, ami Kelsen filozófiai felfogása szerint természetesen lehetetlen volna. Előbbi két kifogásunk elesnék, ha az alapnormának megvolna az a bűvös ereje, hogy azt a csupasz faktumot, amelynek Kelsen szerint semmi érintkezése sem lehet a normával, a maga egészében normává alakítsa át. Kelsen valóban ezt a bűvös erőt tulajdonítja az alapnormának s nem veszi észre, hogy ékként az alapnorma közvetítésével szerinte is megvalósulna a tényeknek szabályt keletkeztető ereje, bármennyire támadja is éppen ő Jellineknek „die normative Kraft des Faktischen“ fogalmazású tételét. Harmadik kifogásunk azonban éppen ez ellen irányul. Ha igaz volna az, hogy az alapnorma a hatalom *tényét* az alkotmány *normatív* értelmével ruházza fel, hogy a faktumot norma gyanánt értelmezi, a „Sein“-ből „Sollen“-t varázsol elő,²⁸ s ha másrészt igaz volna Kelsennek az az alaptétele, hogy „Sein“-ből „Sollen“-t, tényből normát, hatalomból jogot semmiképpen

²⁸ V. ö. Kelsen: *Rechtsgeschichte gegen Rechtsphilosophie*, Wien, 1928, 24. l.

sem lehet levezetni, akkor az alapnorma a lehetetlent tenné lehetségessé.²⁹

Hogy az alapnorma a faktumot normává, a hatalmat joggá változtathassa, ahhoz Kelsen szerint csupán az szükséges, hogy az alapnorma *tartalma* kimondja azt, hogy a faktumot normának kell tekinteni, a hatalomnak jogi kötelező erőt kell tulajdonítani. Ezt egyébként „logikai lehetetlenségnek” tartja, de azért, hogy a jogtudomány „logikai előfeltevés-ként” az alapnorma tartalmába felveszi ezt a logikai lehetetlenséget, ez egyszerre lehetségessé válnék. Kérdéshetnők ezzel szemben, hogy vajon szabad-e a tudománynak olyan logikai előfeltevéseket felvennie és azokra építenie, amelyek logikai lehetetlenségeket tartalmaznak? És mit jelent a logikai lehetetlenség, ha a tudomány egy logikai feltevéssel túlteheti magát rajta?

Az alapnorma a jogtudomány hipotézise. A jogtudomány azonban nem határozza meg szabad tetszése szerint az alapnorma tartalmát, hanem azt akként kell megállapítani, hogy megfeleljen azoknak a szociális és történeti faktumoknak, amelyekből amint láttuk, a pozitív jog is a maga tartalmát meríti. Eszerint tehát nemcsak a pozitív jog tartalma ered ezekből a faktumokból, hanem magának az alapnormának tartalma is ezek szerint a faktumok szerint igazodik. Az alapnorma hivatása volna, hogy a faktumot normává, a hatalmat joggá változtassa át, de azért Kelsen szerint ez az alapnorma is az empirikusan adott faktumoktól, a hatalomtól függene.³⁰ A tételesjogi értelemben vett alkotmány megalkotásának jogával az alapnorma csupán *azt* a tényleges hatalmat ruházhatja fel, „amelynek *szabályai* nagyban-egészében engedelmességgel találkoznak”.³¹ Kelsen legújabb műve szerint is az alapnorma tartalma

²⁹ L. *Reine Rechtslehre, Naturrechts und Rechtspositivismus* c. értekezésem, 67. l.

³⁰ Kelsen: *Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus*, Charlottenburg, 1928, 65. l.: „Der Inhalt der Grundnorm... richtet sich durchaus nach dem Material, das als positives Recht begriffen werden soll, nach der Fülle von empirisch gegebenen Akten...”

³¹ U. o. 65. l.: „...durch die Grundnorm (kann) als rechtserzeugende Autorität nur eine solche eingesetzt werden..., deren Normen im grossen und ganzen Gehorsam findem...” — Ha a hatalom parancsai már

aszerint a „tényállás“ szerint igazodik, amely azt a „rendet“ megalkotja, amelynek „az emberek tényleges magatartása“ bizonyos fokig megfelel.³²

Kelsen ezt a felfogását a *forradalom* példájával világítja meg. Ha egy új alkotmány nem forradalmi úton, hanem a régi alkotmány előírásai szerint jön létre, akkor érvényességét is ebből a régibb alkotmányból vezeti le és nincsen szüksége az alapnormára. Utóbbira csakis akkor van szüksége, ha a jogfolytonosság megszakad, vagyis *forradalmi jogalkotás* esetén,

normák, akkor azonban nincs is szükség az alapnormára, hogy a faktumot normává változtassa. Kelsen önkéntelenül elismeri a társadalmi és történelmi *tények normatív* jellegét is. Az alapnorma szerepét pedig most már csak abban látja, hogy *szubjektív* igényeket *objektívekké* változtasson, vagyis hogy a szubjektív akarások által hordozott akarattartalmakat jogszabály-tartalommal tegye: „Der Inhalt der Grundnorm... richtet sich... nach der Fülle von empirisch gegebenen Akten, die mit dem *subjektiven* Anspruche auftreten, Rechtsakte zu sein, und die *objektiv* als solche nur gelten können, sofern sie auf einen Grundakt bezogen werden, der — d. i. die Funktion der Grundnorm — als erster *rechtserzeugender* Tatbestand *vorausgesetzt* wird.“ (U. o.) Ez azonban nem azt jelenti, hogy a történeti „faktumban“ rejlő „akarattartalom“ normatív jellege hiányozna, hanem azt, hogy hiányzik a társadalom engedelmissége ezzel a nem egészen helyesen szubjektívnek nevezett akarattartalommal szemben. S valóban az alapnorma a tényleges követésnek ezt a faktumát csatolja az akarattartalomhoz, tehát éppen a faktikus elemet képviseli a jogban. Hasonlóképpen fogja fel az alapnormát a Kelsen-féle irányhoz közelálló *Hans Moke* is *Theorie des Gewohnheitsrechts* (Wien, 1932.) c. művében, amint azt *Recht und Gewohnheitsrecht* (Zeitschrift für öffentliches Recht, 1934, 557. l. 561. l.) c. értekezésemben kimutatni próbáltam.

³² *Reine Rechtslehre*, 68. l.: „Fragt man, wonach sich der Inhalt der eine bestimmte Rechtsordnung fundierenden Grundnorm richtet, so zeigt eine — die juristischen Urteile auf ihre letzte Voraussetzung prüfende — Analyse: nach dem Tatbestand, in dem jene Ordnung erzeugt wird, der das tatsächliche Verhalten der Menschen, auf die sich die Ordnung bezieht, bis zu einem gewissen Grad entspricht“. A „Tatbestand“-on itt nem lehet jogilag szabályozott tényállást érteni, hanem pusztán tényleges hatalmat kell érteni alatta, amelynek éppen az alapnorma adja meg a jogalkotás jogát. Ámde ez a pusztán tényleges hatalom már az alapnorma nélkül is olyan *normatív rendet* (az „Ordnung“ szó nem jelenthet egyebet) hozott létre, amelyet az emberek ténylegesen is követnek. Az ember igazán azt kérdezhetné, hogy mi szükség van akkor az alapnormára? Hogy az alapnorma a Kelsen-féle tanításban felesleges, azt igyekszik bizonyítani *Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus* c. értekezésem 70. l.

vagy pedig akkor, ha a jogfolytonosság rendjén, az újabb alkotmányoknak régiebb alkotmányokra való visszavezetésével végül a történetileg első alkotmányhoz jutunk, vagyis az *originárius jogalkotás* esetében, amely azonban szerintünk nagyban és egészében rokon a forradalmi jogalkotással, mivel a forradalmi jogalkotás is originárius jogalkotásnak tekinthető. A forradalmi úton keletkezett alkotmány esetében Kelsen szerint arról van szó, hogy a régi alkotmányos tekintélyt „delegáló” alapszabályt fel kell cserélnünk egy új alapszabállyal, amely a régi tekintély helyett az új forradalmi hatalmat ruházza fel a jogalkotás hatalmával.³³ — Az egyes állam alkotmányának ez a hipotétikus alapszabálya Kelsen szerint megegyezik a tétéles nemzetközi jognak azzal a szabályával, amely csak az effektíve érvényesülő hatalmat ismeri el államhatalom gyanánt, s egyben a nem legitim, forradalmon vagy államcsínyen alapuló hatalmat is elismeri a nemzetközi jog szempontjából legitim államhatalomnak. Az *effektivitás* elvének tétéles nemzetközi jogi szabálya tehát az egyes államok alkotmányának alapszabálya volna, ha alapszabán tétéles jogszabályt és nem egy pusztán feltételezett hipotétikus jogtudományi elvet értenénk. Amikor azonban az egyes államok alkotmányát az effektivitás nemzetközi jogi elvére alapítjuk, ezzel egy egységes jogrendszerbe foglaltuk már az egyes állami jogokat és a nemzetközi jogot s így csupán a nemzetközi jogrend számára kereshetünk egy ilyen hipotétikus alapszabályt, amelyből a nemzetközi jog minden szabálya s így az effektivitás tétéles szabálya is a maga jogi érvényességét nyeri.³⁴

Az elmondottakból eléggé kiviláglik, hogy a Kelsen-féle hipotétikus alapszabály tartalma mindig az, hogy engedelmeskedjünk a tényleges hatalomnak, hogy a társadalom tagjai kövessék annak a tekintélynek szabályait és parancsait, amelynek szabályait és parancsait amúgy is követik. Találón mondja tehát Kelsen, hogy az alapszabály „a történeti és politikai realitást” igyekszik „objektív jogként felfogni”, hogy „a hatalomnak

³³ *Reine Rechtslehre*, 67—68. l.

³⁴ *Reine Rechtslehre*, 71—72. l. — Az effektivitás nemzetközi jogi szabálya éppen ezért legfeljebb mint „relatív alapszabály” szolgálhat Kelsen szerint az egyes államok alkotmányának alapjául.

joggá való átváltoztatását jelenti”.³⁵ Ha azonban, híven Kelsen felfogásához, a „tényleges hatalmat” valóban pusztá okozatos faktumnak tekintjük, akkor nehéz belátni azt, hogy hogyan lehet egy pusztá faktumnak engedelmeskedni? S ha másrészt az alapnorma valóban azt mondja, hogy a társadalom tagjai kövessék azokat a szabályokat, amelyeket tényleg követnek, akkor az alapnorma normajellege is kérdéssé válik, mert éppen Kelsen szerint is az a norma, amely azt követelné, hogy történjék az, ami amúgy is történik, nem volna norma.³⁶

Az elmondottakból is kiviláglik, hogy amilyen élesen meglátta Kelsen az alkotmány kérdésében rejlő legmélyebb problémát, éppen olyan kevésbé sikerült az a megoldás, amelyet e probléma számára ad. Élesen megkülönbözteti a jog kötelező erejét a jog tényleges érvényesülésétől, s azután az alapnorma segítségével mégis a tényleges érvényesülésből vezeti le a normatív kötelező erőt. Annak a számos ellentmondásnak, amelybe ekközben keveredik, oka az, hogy pusztá normának tekinti a jogot, amelynek a tényleges érvényesülés faktumához saját filozófiai felfogása szerint semmi köze sem lehet, de azután a filozófussal szemben felébred benne a tételes jogász és arra ösztökéli, hogy mégis bekapcsolja a tényleges érvényesülés momentumát a pozitív jog fogalmába. E törekvésének természetesen ellentmondásra kell vezetnie.³⁷ S ez az ellentmondás

³⁵ *Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus*, 65. 1.

³⁶ *Reine Rechtslehre*, 69. 1.: „Gälte es, eine soziale Ordnung zu begründen, der das tatsächliche Verhalten der Menschen stets und unter allen Umständen entspricht, müsste die Grundnorm — alles mögliche Sein von vornherein legitimierend — lauten: Es soll geschehen, was tatsächlich geschieht, oder: Du sollst, was Du willst. Eine derartige Ordnung wäre aber sinnlos...“ Eszerint azonban két lehetőség állna nyitva: az egyik az, hogy az alapnorma nemcsak a hatalomhoz való alkalmazkodást, de a vele való szembeszállást is előírná, ami nyilván ellentmondás, vagy pedig az a másik, hogy egy olyan hatalom parancsainak követését kívánná, amelynek parancsai tényleg nem érvényesülnek kivétel nélkül, ebben az esetben azonban a jog normatív jellege abból az alapnormán kívüli tényből fakadna, hogy az alapnormától delegált rendet az emberek tényleg megsértik.

³⁷ Kelsen tulajdonképpen maga is beismeri, hogy az említett ellentmondást kiküszöbölni nem tudja, amikor megállapítja, hogy: „Das Problem der Positivität des Rechts besteht gerade darin, dass dieses zugleich

a legélesebben éppen az alapnormáról szóló felfogásából hangzik ki.

Az alapnorma gondolata tulajdonképpen egy nagy *circulus vitiosus*: a jogalkotó tények jogi érvényességüket az alapnormából nyerik, az alapnorma pedig a jogalkotó tényekből nyeri a maga tartalmát. Az alkotmányt alkotó faktumot az alapnorma határozza meg, s másrészt ez az alkotmányt alkotó faktum határozza meg az alapnormát.

11. §. Igaz, hogy ebbe a *circulus*ba közbe még beleékelődik a jogtudomány tevékenysége: a jogtudomány konstatálja azt a faktumot, hogy egy bizonyos hatalom szabályait tényleg követik az emberek, ehhez a faktumhoz igazodva megalkotja azt a feltevést, hogy ez a hatalom a jogalkotás jogával bír, hogy szabályai normatív kötelező erővel rendelkeznek, s azután ebből a feltevésből levezeti a hatalom szabályainak jogi kötelező erejét, azt, hogy a tényleg követett szabályok normatív érvényességgel bírnak. A jogtudománynak ez a feltevése, a hipotétikus alapnorma, ekként az egész jogrendszer kötelező erejének forrása volna.

Ha a tudomány tevékenységét *megismerő* tevékenységnek tartjuk, csupán *ismeretek* forrását láthatjuk benne. Elképzelhetetlen tehát, hogy hogyan válhatnék a jogtudomány egy hipotézise az egész jogrendszer kötelező erejének forrásává. A jog cselekvési szabályoknak és nem tudományos tételeknek foglalatosa; a jogszabály kötelező ereje nem az ismeret logikai érvényességét jelenti. A jogi érvényességnek a logikai érvényességgel, a jogi parancsnak a tudományos ismerettel való összezavarása, ha az alkotmánynak és az egész jogrendszernek kötelező erejét a jogtudománynak egy hipotéziséből, vagyis egy logikai műveletből vezetjük le.

Igaz, hogy a jognak *logikai értelme* is van, s hogy ennek az értelemnek megállapításánál *logikai következtetések* is

als Sollen und als Sein erscheint, obgleich sich diese Kategorien logisch ausschliessen" (*Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus*, 10. l. — V. ö. Kelsen: *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1925, 19. l.). — Ez azonban eredeti álláspontjának feladását jelenti, s ez után nincs is szükség az alapnormára. — A norma és a faktum, az érték és a valóság kapcsolatának lehetőségét bizonyítja *Szociológia és jogbölcselet* c. értekezésem 7. §.

nagy szerepet játszanak. A jog grammatikai és logikai eszközökkel fejezheti ki magát s így megértéséhez is szükség van grammatikai és logikai interpretációra. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a jog kötelező erejét a grammatikából és a logikából nyeri. A jogot logikailag helyesen megérteni egészen más, mint a jog által kötelezve lenni. Bármilyen fontos szerepet játszanak is a logikai következtetések a jog értelmének és különösen a szokásjog tartalmának, mint konkludens faktumokból kikövetkeztetett jogtartalomnak megállapításánál, a jog érvényességét logikai következtetésekre vagy tudományos hipotézisekre visszavezetni nem lehet.³⁸

Utóbbi fejtegetéseinkkel az alapnormáról vagy jog-logikai értelemben vett alkotmányról szóló Kelsen-féle tanítást legvégső gyökerében próbáltuk megcáfolni, mert hiszen ennek a tanításnak leglényegesebb tartalma az, hogy a jog kötelező erejét a jogtudománynak egy hipotéziséből vagyis logikai műveletéből s így végsősorban a logikából vezeti le.

Az alapnormáról szóló fejtegetéseink befejezésekként még csupán arra szeretnénk reávilágítani, hogy mi vihette Kelsent arra a szinte megdöbbenő állításra, hogy a jogtudomány ruházza fel az alkotmánytadó hatalmat a jogalkotásra való jogosultsággal, hogy az egész jogrend kötelező ereje a jogtudománynak egy hipotéziséből fakad.

Kelsen szóbanforgó álláspontjának magyarázatát ismeretelméleti felfogásában találhatjuk meg. Kelsen a „*Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*” megjelenése után a Cohen-féle *metódikus idealizmus* hatása alá kerül.³⁹ Az újkantiánizmusnak ez a túlzóan idealisztikus iránya azt tanítja, hogy az ismeret tárgyát a megismerés módszere, a tudomány tárgyát maradék nélkül a tudomány megismerő tevékenysége „hozza létre”. Amint tehát a természetet, amely mint a természettudomány tárgya nem egyéb, mint a természettudományi ismeretek összessége, a természettudomány „hozza létre”, akként „hozza

³⁸ A logikumnak a jogrendszerben, a jogalkalmazásban és a jogtudományban játszott szerepét vizsgálja „*A logikum a jogban*” (Athenaeum, 1928) c. értekezésem; valamint „*A természetjog problémája*” c. akadémiai felolvasásom 8. §-a.

³⁹ V. ö. *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*, 2. kiadás, Vorwort zur zweiten Auflage, XVII. l.

létre“ Kelsen szerint a jogtudomány is a maga tárgyát, a jogot. A hasonlóság abban is teljes szerinte, hogy amint a természettudomány az érzékek alogikus anyagából alkotja meg a természettudományi ismeretet, akként a jogtudomány a történeti tények faktumaiból, — „a törvények, rendeletek, bírói ítéletek, közigazgatási aktusok, stb. alogikus anyagából“ — alkotja meg a jogszabályokat, a jogtételeket.⁴⁰

E felfogás helytelenségével más helyen foglalkoztam,⁴¹ itt csupán arra a feltűnő hasonlatosságra akarok rámutatni, amely Kelsen jogi ismeret-elmélete és másrészt az alapnormáról szóló tanítása közt mutatkozik. Ismeret-elméleti felfogása szerint történeti tényekből, akarati aktusok faktumából *a jogtudomány* hozza létre a jogszabályokat; az alapnormáról szóló tanítása szerint történeti tényeket, akarati aktusok pusztá fak-

⁴⁰ Kelsen ezt a felfogását legrészletesebben *Rechtswissenschaft und Recht* (Zeitschrift für öffentliches Recht, 3. köt., 1922, 103—235. 11.) c. munkájában fejtette ki. V. ö. i. m. 192. l.: „Unterscheidet man zwischen Recht und Rechtswissenschaft, sowie man zwischen Natur und Naturwissenschaft unterscheidet, dann ist das Recht... ebenso wie die Natur, sofern man sie dabei nicht als Gegenstand einer Erkenntnis im Auge hat — ein Alogisches“. Továbbá u. o. 181—182. ll.: „Die synthetischen Urteile der Naturwissenschaft sind, sosehr sie von der Wissenschaft selbst *erzeugt* werden, ebenso durch das in ihnen zur Einheit zu bringende *Material* determiniert..., wie die synthetischen Urteile der Rechtswissenschaft, die Rechtssätze, in denen das der Rechtswissenschaft gegebene Material: die Gesetze, Verordnungen, richterliche Urteile, Verwaltungsakte usw., ebenso verarbeitet, zu Rechtssätzen verarbeitet wird wie das Empfindungsmaterial in den synthetischen Urteilen der Naturwissenschaft... In den Rechtssätzen, die Urteile, und als solche Funktionen einer Erkenntnis, eines wissenschaftlichen Bewusstseins sind, darf ebenso nur ausschliesslich dieses Material bearbeitet werden... Das und nichts anderes bedeutet, dass die Rechtswissenschaft nicht Rechtsquelle sein dürfe, aber darum darf sie nicht nur, sie muss sogar die Rechtssätze — als Urteile — erzeugen.“ U. o. 182. l.: „...die das Material der Rechtssätze bildenden Akte (sind) ...Willensakte...“ — Idézett helyében Kelsen különbséget tesz a jogtudomány, mint a *jogi tételek* létrehozója és a jogforrás, mint az alogikus anyagnak tekintett jogalkotó *akarati aktusok* létrehozója közt. A jog „létrehozásának“ (Erzeugung) ezt a kétféle értelmét összekeveri akkor, amidőn az alapnormát, amely az első értelemben „hozza létre“ a jogot, a jogi lépcső-rendszer élére állítja, melynek egyes fokai a második értelemben „hozzák létre“ a jogot.

⁴¹ *A logikum a jogban*, I. 7. §.; *Szociológia és jogbölcselet*, 7. és 8. §§.

tumát az *alpnorma* változtatja át jogszabályokká: belőle, a jogtudomány hipotéziséből, vagyis ismét csak a *jogtudományból* nyerik ezek a faktumok a maguk jogi érvényességét. A *jogtudomány az alpnorma megalkotásával ugyanazt a funkciót teljesíti a jogrendszer csúcsán, amelyet már a jogrendszer minden egyes szabályánál elvégzett akkor, amikor a történetileg adott alogikus anyagból a jogszabályt létre hozta*. Röviden: az alpnorma egy a jogtudománytól már elvégzett feladatot teljesít s így felesleges munkát végez.

Érdekes, hogy sem Kelsen, sem pedig — legalább is tudomásom szerint — kritikusai nem jöttek reá arra, hogy az a tanítás, amely szerint a jog alogikus anyagából a jogtudomány alkotja meg a jogszabályokat, tökéletesen ugyanazt a gondolatot fejezi ki mint az az elmélet, amely szerint a jogalkotás akarati aktusait a jogtudomány alpnormája ruházza fel jogi érvényességgel. Mindkét teória azt a gondolatot fejezi ki, hogy a jog „objektív érvényessége“, a jogi kötelező erő, végsősorban a jogtudományból, vagyis a logikai érvényesség szférájából ered. Ennek folytán természetesen kettőjük közül az egyik felesleges. Kelsen ezt nem veszi észre s ugyanakkor, midőn azt az ismeretelméleti felfogását, hogy a jogot a jogtudomány „hozza létre“, részletesen kifejti (1922), egyúttal az alpnorma szerepét is nyomatékosan kiemeli.

Egy bizonyos különbség azonban mégis van az azonos gondolatot kifejező két teória között. Kelsen jogi ismeret-elmélete szerint minden egyes jogszabályt a jogtudomány „hozza létre“ és ruház fel objektív érvényességgel. Az alpnormáról szóló tanítás azonban már összekapcsolódik a jog lépcsőzetes tagozódásáról szóló elmélettel, amely szerint minden egyes lépcső-fokon létre jön a jog a jogtudomány közreműködése nélkül is; a felsőbb fok „delegációja“ alapján működő akarati aktusok tevékenységéből; ennek folytán csupán a legfelső tételesjogi fokozat, az alkotmány kénytelen a maga jogi érvényességét az alpnorma „delegációjából“, vagyis a jogtudományból meríteni. Az a gondolat, hogy az objektív jogi érvényesség a jogtudományból ered, az alpnormáról szóló tanításban jelentősen szűkebb térre szorúl tehát, mivel egyetlen pontra, a tételes jogi értelemben vett alkotmányra, koncentráliódik.

Talán nem véletlen, hogy Kelsen újabb műveiben annak hangoztatásával, hogy a jogot — ismeret-elméleti értelemben — a jogtudomány hozza létre, már nem igen találkozunk.⁴² *Ez az ismeret-elméleti tanítás most tulajdonképpen mint végső menedékhelyen az alpnorma koncepciójában húzódik meg.* S ha az a folytonos fejlődés, amelyen Kelsen elmélete keresztül megy és amely a jelek szerint még nem tekinthető lezártnak, jövő alakulásában következetes lesz, akkor nézetünk szerint vagy az alpnorma gondolatának teljes feladásához, vagy lényeges átalakításához kell vezetnie. Mindenekelőtt fel kell majd adni azt a gondolatot, hogy az egész jogrend kötelező ereje a jogtudománynak egy hipotéziséből ered. Legújabb művében valóban mintha már kevésbé hangsúlyozná azt, hogy az alpnorma a jogtudománynak egy hipotézise, s egy egész finom árnyalati eltéréssel mint „hipotétikus alapról” beszél róla;⁴³ egy helyen pedig az effektivitás nemzetközi elvét, amely már tételesjogi szabály, az egyes állami jogrendek *relatív alpnormájának* nevezi.⁴⁴

12. §. Előző irodalmi és kritikai jellegű fejtegetéseink után, amelyeknek rendjén alkalmunk volt nemegy helyen saját álláspontunkat is éreztetni, most már csupán ennek a saját álláspontunknak rövid összefoglalása van hátra.

Az alkotmányt a legmagasabbrendű jogszabályok foglatának tartjuk. Tisztáznunk kell tehát, hogy mit értünk *magasabbrendűség*en. Nyilvánvalóan nem nagyobb *állandóságot*. Valamely állam alkotmánya sokszoros változáson mehet át azalatt az idő alatt, amíg magánjoga, büntetőjoga vagy akár közigazgatási joga is nagyban-egészében változatlan marad. Gondoljunk Franciaországra, hol ma is a Code Napoleon van

⁴² Lásd azt a fentebb (27. jegyz.) már idézett helyét (*Reine Rechtslehre*, 6. l.), amelyben kijelenti, hogy amikor a jog „*létrehozásáról*” (*Erzeugung*) van szó, *mindig* faktikus folyamatokat (*Seinsvorgänge*) kell ezen értenünk. A jognak a jogtudomány által ismeret-elméleti értelemben való „*létrehozására*” tehát már nem kell gondolnunk.

⁴³ *Reine Rechtslehre*, 66. l.: „Die Reine Rechtslehre operiert mit dieser Grundnorm als einer hypothetischen Grundlage”.

⁴⁴ U. o. 72. l. — V. ö. a fenti 34. jegyz. — Hogy az alpnormának a jogtudományi hipotézis értelmén kívül milyen más értelme lehet adni, arra nézve lásd „*Recht und Gewohnheitsrecht*” (*Zeitschrift für öffentliches Recht*, 1934) c. értekezésem 561. l.

érvényben s hol a centralizált közigazgatási szervezet sem szokott átalakulni az alkotmányos változások rendjén. Vagy gondoljunk Németországra, hol 1900-ig a római magánjog volt s azóta a BGB. van érvényben. Vagy gondoljunk arra, hogy a magyar jog számos ága a Magyarországtól elszakított területeken az impériumváltozás után is tovább él. Szinte azt lehetne mondani, hogy a magánjogi elvek relatíve nagyobb állandóságot mutatnak, s hogy különösen a forgalmi élet joga kevésbé változik hely és idő, az egyes nemzetek sajátos felfogása vagy egyes korok politikai irányeszméi szerint, vagy legalábbis nincsen olyan közvetlenül kitéve ezeknek az uralkodó áramlatoknak, mint az alkotmányjog. — Kétségtelen az is, hogy a szóbanforgó magasabbrendűség a tényleges érvényesülés nagyobb *biztosságát* sem jelentheti. Egy első helyen bekebelezett magánjogi követelés érvényesülése biztosabb, mint nemegy alkotmányjogi alapelv megvalósulása. — Az alkotmányjog magasabbrendűsége tehát nem a tényleges érvényesülés okozatos faktumának nagyobb állandóságában vagy nagyobb biztonságában és egyáltalában *nem a tényleges érvényesülés* területén keresendő. — Ez a magasabbrendűség azonban az *erkölcsi értékeség* nagyobb fokát sem jelenti. A büntetőjog általában szorosabb kapcsolatban szokott állani az erkölcsi felfogással, mint az alkotmányjog, s a magánjog is igazságosabb lehet, mint egyes alkotmányjogi rendelkezések. — Még talán leginkább a *társadalmi közfelfogásban* található meg az alkotmány magasabb értékelésének alapját, az alkotmány és a konvenció szoros kapcsolata folytán (7. §.). Azonban a konvenció alapján sem lehet mindig és egész biztosan az alkotmány magasabbrendűségéről beszélnünk, mivel valamely fennálló alkotmány nem egyszer ellenszenves is lehet a társadalmi közfelfogás szemében, bár ez már az alkotmány szilárdságának alapjait is meggyengíti.

Mit jelent tehát az alkotmány magasabbrendűsége? A *tételes jog* szempontjából vett magasabbrendűséget abban az értelemben, hogy érvényességét a tételes jog előírásaiból levezetni nem lehet úgy mint az alacsonyabbrendű jogszabályokét. Ha elfogadjuk a jog lépcsőzetes tagozódásának elméletéből azt a gondolatot, amely a magyar jogi felfogással sincsen ellentétben, hogy t. i. a jog különböző rangú, jogi természet-

tükre nézve különböző szabályokból áll,⁴⁵ akkor azt is be kell látnunk, hogy az, hogy hányfajta ilyen egymásnak kölcsönösen alá- és fölé- s esetleg mellérendelt jogforrás létezik valamely jogrendszerben, e jogrendszer idevonatkozó tételes előírásaitól függ. Az egymásnak alá- és fölérendelt jogforrásoknak ebben a hierarchiájában az alacsonyabb-rendű a felsőbb-rendűből vezeti le a maga jogi kötelező erejét: abból, hogy ennek előírásai szerint jött létre. A helyhatósági statutum vagy a kormányrendelet azért érvényes, mert a törvénynek megfelelően keletkezett, amellyel tartalmilag nem ellenkezik s amelyet nem módosíthat. A törvény, amely az alacsonyabb-rendű jog szabályait megváltoztathatja és eltörölheti, viszont azért érvényes, mert az alkotmány előírásainak megfelelően alkották meg. Az alkotmány azonban már nem vezetheti vissza a maga kötelező erejét valamely magasabb jogszabályra s éppen ezért a legmagasabbrendű jogszabály. Az alkotmányjog magasabbrendűsége tehát csupán azt jelenti, hogy felette áll a tételes jog által létesített fölé- és alárendeltségi viszonyoknak, hogy jogi minőségét nem lehet pusztán a tételesjog tartalma alapján, tehát tételesjogi alapon eldönteni. Az alkotmánnyal *a tételes jogi szemlélet határához* érkeztünk el. Hogy az alkotmány előírása jog-e vagy sem, azt csak a tételes jogtudomány köréből kivezető vizsgálat segítségével dönthetjük el, annak megállapításával, hogy megfelel-e a jog fogalmi kellékeinek.

A jog a jogkeletkezés kérdését maga is szabályozhatja s ebből a szabályozásából azután jogosultság fakad a jogalkotásra, ami egyébként *filius ante patrem* volna. Ez a jogosultság azonban csak a kérdéses elsődlegesnek nevezhető jogi szabályozásnak *alárendelt* vagyis *másodlagos* jog alkotására vonatkozhatik. *A jogalkotásra való jogosultságnak ez az elsődleges tételesjogi szabályozása az alkotmány.* A legitím jog, amely az alkotmány szabályainak megfelelően jön létre, azért másodlagos, az alkotmányhoz viszonyítva alacsonyabb rendű jog, mert az alkotmányhoz alkalmazkodva, annak jogalkotásra vonatkozó irányítását elfogadva, s így felsőbbtségét elismerve jött

⁴⁵ V. ö. *Creazione e applicazione del diritto* c. értekezésem 655. l., hol utalok arra, hogy a magyar jog szerint az autonómiák statutaris joga és a kormányrendeletek alá voltak és alá vannak rendelve a törvénynek.

létre. Az alkotmány a másodlagos vagy legitim jog érvényességének forrása, keletkezésének kiindulópontja; ezért utóbbi az alkotmánnyal nem is jöhet ellentétbe. Az alkotmány magasabb-rendűségének ez az értelme.

13. §. Amikor az alkotmányt mint *a jogkeletkezés kérdésének tételesjogi szabályozását* fogtuk fel, figyelmen kívül hagytuk, hogy a jogalkotás folyamatának egyes részleteit, éppen az alkotmányból nyert jogalkotási jogosultság alapján, másodlagos jogszabályok is szabályozhatják, s másrészt azt, hogy elsődleges, vagyis a fenti értelemben legmagasabbrendű jogszabályokban más tárgy is lehet szabályozva, mint a jogalkotás kérdése.

Ugy látszik tehát, mintha az alkotmánynak egy *formái* jelentését, amely szerint az a *legmagasabbrendű* jogszabályok foglalatata és egy *tartalmi* jelentését, amely szerint az a *jogalkotás kérdésére vonatkozó* jogszabályok foglalatata, különböztettük volna meg. E két jelentés eltéréséből adódnának azután azok a nehézségek, amelyeket egyelőre figyelmen kívül hagytunk.

Ez a látszat nem egészen helyes. Amikor a magasabbrendűség kérdését tételes-jogi rangsorozásként fogtuk fel, ezáltal jogtartalmi kérdéssé tettük. Az alkotmány magasabbrendűségének látszólag „formális” kelléke tehát éppen azt a „tartalmi” vonását jelenti, hogy a jogalkotás kérdését szabályozza. Alacsonyabbrendű mindig az a jogszabály, amely a másikhöz igazodik, annak előírása szerint jön létre; magasabbrendű pedig az, amelyhez igazodva, amelynek előírása szerint a másik létrejön. Valamely jog egyenlőrangú vagy magasabbrangú a fennálló régiebb jognál, ha azt megváltoztathatja, vagyis ha azzal ellenkező is létrejöhet; alacsonyabbrendű pedig akkor, ha azzal nem ellenkeezhetik, azzal ellentétben létre se jöhet s így létrejövételét az határozza meg. Az alkotmány *legmagasabbrendűsége* pedig azt jelenti, hogy vele a jogrendszer semmiféle szabálya sem ellenkeezhetik, ebben az értelemben tehát a jogrendszer összes többi jogi formáinak létrejövételét végsősorban az alkotmány határozza meg. Lehetőséges ugyan, hogy az alkotmánynak közvetlenül alárendelt legmagasabbrendű legitim jog maga is szabályozza a nála alacsonyabbrendű jog keletkezését vagy e folyamat részleteit, és

hogy a legitím jog még alsóbbrendű fokozatai is megteszik ezt a nálunk alacsonyabbrendű fokozatokkal. Ezek a szabályozások nézetünk szerint már nem tartoznak az alkotmány körébe, minthogy az alkotmányon nem általában a magasabbrendű jogot, hanem éppen a legmagasabbrendű jogot értjük. Az alkotmány tehát a jogkeletkezés kérdésének, a jogforrások problémájának, a jogalkotásra való jogosultságnak tételesjogi szabályozása, de *nem kimerítő* szabályozása. Az alkotmány tulajdonképpen csak *a legitím jog legmagasabb fokozatát* határozza meg.

Az alkotmányon a politikai tudomány is az állam főszerveinek működését meghatározó jogszabályokat érti, az állam főszervei pedig azok, amelyeknek együttműködéséből az állami szuverénitást kifejező legfőbb államakarat létrejön. Nyilvánvaló, hogy valamely alsóbb államszerv (még ha az alája rendelt szféra számára jogot alkothat is) az állami főszervek működését nem szabályozhatja. Sem az államfői tevékenységet, sem a parlament működését nem lehet belügyminiszteri rendelettel szabályozni. Az előfordulhat ugyan, hogy a parlamenti képviselők megválasztására vonatkozó eljárást kormányrendelet szabályozza, vagy hogy a választói jogosultságot a helyi autonómiák szervei állapítják meg, mindez azonban már nem az alkotmányjog, hanem a közigazgatási jog kérdése. Tegyük fel, hogy az alkotmány a parlament összetételének meghatározását és működésének szabályozását a kormány hatáskörébe ufalná. Ebben az esetben a parlament többé nem az állam főszerve, hanem a kormány tanácsadó testülete volna. Forradalmi időkben megtörténhetik, hogy a forradalmi kormány rendelettel szabályozza az új alkotmány megalkotására hivatott alkotmányozó testület megalakulását. Az ilyen „kormányrendelet” azonban a jogfolytonosság megszakítását s egy új alkotmány keletkezését jelenti; jogi természetére nézve tehát *toto coelo* különbözik a kormányrendelettel, mint a legitím jog egyik fokozatától, bárha kibocsátói a kormányrendelet elnevezéssel a legitimitás látszatát óhajtanák is kelteni.

Ha az alkotmányjog legmagasabbrendűsége abban áll, hogy a legitím jog legfelső fokozatának létrejövetelét határozza meg, akkor felmerül az a kérdés, hogy hogyan történhetik még az, hogy némely alkotmány e tárgyon kívül egyéb tárgya-

kat is szabályoz. Ide tartozik az az eset, mikor az alkotmány a legitim jog alsóbb fokozatait közvetlenül szabályozza, vagy mikor nem is a jogalkotás kérdéséről, hanem más tárgyról, például az állampolgárok szabadságjogairól rendelkezik. Erre vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy ezeknek a kérdéseknek az alkotmányban történő szabályozása csupán annyiban bír alkotmányjogi jelentőséggel, amennyiben korlátokat állít fel a törvényhozás, mint legfőbb legitim jog számára; tehát amennyiben mégiscsak a legfőbb legitim jog létrejövetelet, a törvényhozó hatalom jogalkotási jogosultságának határait s ekként ezt a jogalkotási jogosultságot szabályozza. Elképzelhető, hogy valamely alkotmány-levél a végrendeletek alaki kellékeit is részletesen előírja, ezek az előírások azonban csak mint a közönséges törvényhozás korlátai tartoznának az alkotmányjogba, s amennyiben nemcsak a jogalkotási jogosultság korlátozását, de az állampolgárok magánéletének rendezését is tartalmazza, annyiban már a magánjogban volna a helyük.

Különösen élesen lép elibénk ez az utóbb tárgyalt kérdés azokban a történeti alkotmányokban, amelyek ugyanolyan közönséges törvényekben foglaltatnak, mint amilyenek a köz- és magánélet kérdéseit általában rendezik. Ezt a kérdést fentebb (5. §.) már érintettük. Láttuk, hogy az ilyen alkotmányok, melyek, amint mondani szokás, csupán „tartalmukban“ különböznek a többi közönséges törvényektől, tulajdonképpen *szokásjogon* nyugszanak, mert azoknak a közönséges törvényeknek, melyekben a törvényhozó szerv maga állapítja meg a saját törvényhozói jogosultságát, csupán a fennálló szokásjogi állapotot *deklaráló* jelentőségük van. A nemalkotmányi jellegű közönséges törvények jogi érvényessége kétségtől azon nyugszik, hogy az alkotmányi jellegű közönséges törvények előírásainak megfelelően jöttek létre. Az alkotmányi jellegű közönséges törvények érvénye azonban, ha egy időbelileg régebbi hasonló törvényre támaszkodik is, végsősorban mégsem alapulhat azon, hogy a törvényhozó szerv a maga törvényhozói jogosultságát saját törvényében állapította meg, minthogy utóbbinak érvényessége már felteszi a törvényhozói jogosultság meglétét. *A jogilag szabályozott törvényhozói hatalom* tehát írott alkotmány nem-létében *csakis a szokásjogon alapulhat*. Az alkot-

mányt megalkotó tényezőnek az alkotmány meghozatalára való jogosultsága után pedig már nem kutathatunk, minthogy ilyen jogosultság tételes jogi értelemben egyáltalában nem létezhetik. Az alkotmány a legmagasabbrendű tételes jog s ezért nem vezetheti le érvényét egy felette álló magasabb jogból származó jogalkotási jogosultságból. Az *alkotmány originárius jogalkotás eredménye* s így az alkotmány kérdésével a jog határához és a tételes jogász szemlélet végállomásához értünk.

14. §. Abban a megállapításunkban, hogy *az alkotmány a tételes jog és a tételes jogász szemlélet határa*, benne foglaltatik annak megállapítása is, hogy a jogalkotás kérdése nem teljes egészében tételes jogi kérdés. Mert hiszen éppen a legmagasabbrendű tételes jognak, az alkotmányjognak, megalkotása nem lehet egy még magasabb tételesjogi szabályból eredő jogosítványnak kifolyása. S így azt a kérdést is, hogy az alkotmány jogi érvényességgel bír-e, nem dönthetjük el a tételes jog tartalma alapján, hanem csak egy a tételes jogtudomány köréből kivezető vizsgálattal, azzal a jogfilozófiára támaszkodó megállapítással, hogy megfelel-e a jog fogalmi kellékeinek vagy sem.

Az alkotmány tehát két oknál fogva nem adhatja a jogalkotás kérdésének kimerítő és teljes megoldását. Egyrészt azért, mert — amint arról az előbbi 13. §-ban volt szó — magát a legitim jog keletkezését sem szabályozza kimerítően, s tulajdonképpen csupán a legitim jog legmagasabb fokozatának keletkezését határozza meg, s az alsóbb fokozatok szabályozását alsóbb fokozatokra bizza. Másrészt pedig azért, mert az alkotmány a jogkeletkezés kérdésének tételesjogi szabályozása lévén, csupán a legitim jog keletkezésének kérdését érintheti.

Minden legitim jog s így az alkotmány előírásai szerint keletkezett törvény is *csak másodlagos jog*, mivel egy felette álló jog szabályozásának megfelelően jön létre s ebből meríti jogi érvényességét. A törvény magasabbrendű alkotmány-törvények nemlétében sem elsődleges jog, mert alapját végsősorban a törvénynél magasabbrendű alkotmányos szokásjogban bírja. Ezt nem is változtathatja meg s így például nem volna a magyar alkotmány szerint sem érvényesnek tekinthető egy olyan bár *optima forma* létrejött törvény, amely megszüntetné a nemzet részesedését a törvényhozásban s az egész állami ha-

talmat egy diktátorra ruházná át. Egy ilyen törvény a törvényhozó szervtől elkövetett államcsíny volna s az alkotmány eltörlését s egy új alkotmány megalkotását jelentené, ha ugyan egy ilyen kísérlet sikerrel járna.

A legitim jogkeletkezés mellett mindig fennáll az *originárius* és az *illegitim* jog keletkezésének lehetősége. Az illegitim jog tulajdonképpen szintén az originárius jogkeletkezés egyik formája: az, amikor a tisztán saját erejére és nem egy már fennálló jogra támaszkodó új jog éppen a jogalkotásra nézve fennállott jogszabályok megsértésével jön létre. Míg az originárius jog a történetileg első jogkeletkezésnek s valamely állam történetileg első alkotmányának kérdéséhez vezet, addig az illegitim jog a forradalmi jogkeletkezés, államcsíny és törvényrontó szokásjog kérdéseit veti fel.

Minthogy az alkotmány nem másodlagos s így végsősorban nem is legitim jog, nyilvánvaló, hogy csak originárius vagy illegitim jog lehet. S valóban az alkotmány keletkezése vagy az állam keletkezésével egyidejű originárius jogalkotásra nyulik vissza, vagy az alkotmányt lassan átalakító alkotmányrontó szokásjogra, vagy egy a régi alkotmányt hirtelenül felforgató győzelmes forradalomra. Az *alkotmány* és a *forradalom* kapcsolata igen élesen domborodik ki az alapszabály tartalmára vonatkozó Kelsen-féle felfogásból is (10. §.). Érdekes, hogy éppen az alkotmány és a forradalom ellentétesnek látszó gondolata függ ilyen szorosan össze. Alkotmány és forradalom ellentétek, mert az alkotmány megszilárdulása, a „konszolidáció“, a forradalmi jogbizonytalanság állapotának megszűntét jelenti. De azért egymás sarkában vannak: az alkotmány legtöbbször a társadalom forradalmi vajadásában születik meg. „Hány olyan existencia van a mai politikai világban, — kérdezte Bismarck, — amely nem forradalmi talajból nőtt volna ki.“⁴⁶

Ha azonban az alkotmány, az elsődleges jog, az originárius és az illegitim jog keletkezésének kérdése nem tételesjogi kérdés, hanem *a jog életének szociológiai s történeti törvényszerűségeit érintő problema*, akkor ebből következik az is, hogy a jogforrások tanának éppen az a része, amelyből a jog kelet-

⁴⁶ *Gedanken und Erinnerungen*, I., 1905, 198. l.

kezésére a legélesebb fény vetődik, nem a tételes jogtudomány, hanem a jogbölcsélet körébe tartozik. A jogkeletkezés és a jogforrások kérdése olyan *kettős-probléma*, amelyen a juriszprudencia és a jogfilozófia megosztozik: a juriszprudencia a jogkeletkezésére nézve fennálló tételesjogi előírásokat fejti ki, a jogfilozófia pedig a jogkeletkezés társadalmi és történeti folyamatának törvényszerűségeit igyekszik megállapítani. Az *alkotmánynak*, mint a jogkeletkezés kérdését szabályozó elsődleges jognak *tartalmát* a juriszprudencia fejti ki. Az *alkotmány keletkezésének* kérdése azonban már a politikai tudomány és a jogfilozófia hatáskörébe esik. Az is nyilvánvaló, hogy valamely jogrendszer keretén belül nem szoktak külön forrásai lenni az egyes jogágaknak, közjognak, büntetőjognak és magánjognak. Az egyes tételes jogtudományokban követett az a gyakorlat, hogy a közjogi, büntetőjogi és magánjogi tankönyvek rendszeren a jogforrások kifejtésével indulnak útjukra, nem helyeselhető. A jogforrásokra vonatkozó tételes jogszabályok kifejtése teljes egészében a közjogba, legnagyobb részében pedig éppen az alkotmányjogba tartozik.

15. §. Az előbbieken az alkotmány keletkezésének kérdését olyan kérdés gyanánt fogtuk fel, amely a jog életének társadalmi és történeti törvényszerűségeiből érthető meg s ezért vizsgálatát a *jogbölcsélet* feladatai közé soroltuk. Az alkotmány jogi érvényességének kérdése, amelyre a jogi kötelező erő eredetének problémája visszanyulik, amint láttuk, szintén olyan kérdés, amely nem dönthető el tételesjogi vizsgálattal, hanem csupán annak a megállapításával, hogy megfelel-e az alkotmány a jog fogalmi kellékeinek vagy sem, vagyis a jog fogalmára vonatkozó *jogfilozófiai* felfogás alkalmazásával. Ez a két kérdés különben, — feltéve, hogy az alkotmányt tételes jognak tekintjük, amire nézve nincsen teljes egyértelműség az irodalomban (6. §.), — egyet jelent: az alkotmány keletkezéséről csak akkor beszélhetünk, ha az teljes jogi kötelező erővel bíró jogként áll előttünk. E kérdéssel alább a közjogi *lex imperfecta* kérdésénél különben még találkozni fogunk.

Az a fontos szerep, amely az alkotmány keletkezésének és jogi érvényességének vizsgálatánál a jogfilozófia számára jut, indokolja, hogy felvessük azt a kérdést, hogy vajon nincsen-e mégis igaza annak a Kelsen-féle felfogásnak, amely az

alkotmány érvényességét a jogtudományból vezeti le (11. §.). Ha az alkotmány érvényessége attól függ, hogy megfelel-e a jog fogalmi kellékeinek, a jog fogalmát pedig a jogfilozófia állapítja meg, akkor — mondhatná valaki — az alkotmány érvényessége is a jogfilozófiától függ, a jogtudománynak ebből az ágából vezethető le.

Ez az okoskodás elhamarkodott következtetéseken alapul. A jogfilozófia a jog fogalmát nem határozhatja meg másként, mint úgy, hogy az élő pozitív jog szemléletéből levonja azokat a közös vonásokat, kielemez azokat a közös alkotóelemeket, amelyeket minden jogban megtalálhatni. Ha ezek közt az alkotó-elemek közt nincsen ott a kötelező erő, akkor azzal a jogfilozófia sem ruházhatja fel a jogot. Hogy az alkotmányjog a jog fogalmi kellékeinek megfelel, az pedig nem jelent egyebet, mint azt, hogy fellelhetők benne is mindazok az alkotó-elemek, amelyekből a jog társadalmi és történeti jelensége összetevődik. Az alkotmány normatív érvényessége, kötelező ereje nem a jogfilozófiából ered, hanem onnét, hogy alkotó-elemei közt van olyan is, amely ezt a kötelező erőt magában rejt.

A jog társadalmi és történeti folyamatokból ered. Ezek a történeti és társadalmi folyamatok nem pusztán faktumok, hanem olyan aktusok, amelyek eszméket, célokat, akarattartalmakat, egyszóval normatív szellemi tartalmakat hordoznak magukban s a jog normatív kötelező ereje ezekből származik. Helytelen Kelsennek az a felfogása, hogy a jog olyan csupasz faktumokból nyeri tartalmát, amelyeket a jogtudománynak kell az alapszabály segítségével normákká átalakítani (10. §.). A jogalkotó társadalmi és történeti erőkben éppen elég normatív tartalom van (konvencionális szabályok, politikai normák és erkölcsi eszmék), úgyhogy a jogtudomány alapszabályára egyáltalában nincsen szükség ahhoz, hogy ezeket az állítólagos pusztán faktumokat normákká tegye. Maga az a társadalmi hatalom is, amely a jog keletkezésénél olyan nagy szerepet játszik, amint láttuk, szellemi egység, amelyet normatív szellemi tartalmak tartanak össze (7. §.). S láttuk azt is, hogy a konvenció szabályai és a társadalom erkölcsi felfogásai milyen nagy jelentőséggel bírnak a jogkeletkezésnél (7. §.).

Hogy ezek a társadalomban már meglévő normatív tartalmak pozitív joggá váljanak, ahhoz csupán az szükséges, hogy az

emberi akaratoknak és cselekvéseknek olyan tömegét ragadják meg hordozóikul, és ezáltal olyan hatalomra tegyenek szert, hogy szükség esetén kényszerrel is érvényesülhessenek. A jogkeletkezésnél tehát nem az a probléma, hogy pusztá faktumok számára valahonnan normatív erőt varázsoljunk elő, hanem éppen fordítva az történik, hogy bizonyos normatív tartalmak — a tényleges követés és a kényszerrel való érvényesítés által — elnyerik azt a faktikus erőt, amit a jog pozitivitása jelent. S mihelyt ez megtörtént, mihelyt a kényszerrel való érvényesülés lehetősége, a szankció gondolata, ott áll a jog mellett, akkor az a normatív meggyőző erő is, amellyel a pozitív joggá vált normatív tartalom már joggá válása előtt rendelkezett, megerősödik, társulván azzal a *célszerűségi megfontolásból eredő követeléssel, hogy ha ki akarjuk kerülni a jogsértés következményét, a kényszerrel, akkor alkalmazkodnunk kell a jog előírásaihoz.* A kényszer lehető elkerülésének gondolata, mint törekvés, mint cél, tehát mint normatív tartalom, szintén megvan a társadalomban, a társadalom tagjainak gondolatvilágában, és szintén nem a faktumokból ered, hanem csupán csatlakozik a jog kényszerrel való érvényesülésének faktumához.

Akár a társadalom erkölcsi felfogásából, akár a konvencióból, akár magasabb, akár alacsonyabb politikai célokból, akár bárminő akarat-tartalmakból merítse is a jog a maga normatív tartalmát, ennek a norma-tartalomnak eredete, épen mivel ennyire változatos lehet, nem jellemző reája. *Jellemző azonban a kényszerrel való érvényesülésnek lehetősége s a kényszer elkerülésére irányuló célból eredő normatív postulátum.* S ezért — ha a jogba befogadott konvencionális felfogásokból, erkölcsi és nemzeti célokból eredő normatív kötelező erőtől eltekintünk, — a jogi kötelező erő *specifikumát* a kényszer elkerülésének célszerűségi belátásból fakadó postulátumában találhatjuk meg, mint olyan *pluszban*, amellyel az említett normatívumok mellett még rendelkezik, vagy mint olyan *surrogatumban*, amellyel esetleg hiányzó erkölcsi vagy konvencionális értékét pótolni igyekszik.

Az elmondottakból kitűnik, hogy milyen nagy szerepet játszanak a jog és a jogi kötelező erő eredeténél a hatalom, az erkölcs, politikai eszmék, konvencionális szabályok és célszerűségi belátások. A hatalomnak mint pusztá faktumnak az er-

kölccsel, konvencióval, politikai célokkal és célszerűségi belátásokkal mint normatívumokkal való szembeállítás az azonban helytelen. A társadalmi hatalomban már normatív tartalmak is bennrejlének, amelyek összetartják és képessé teszik arra, hogy szükség esetén kényszerrel alkalmazzon s ekként azokat a tartalmakat, amelyeket kényszerrel is érvényesít, pozitív joggá tegye. S másrészt a társadalom erkölcsi felfogása, a konvenció, a politikai ideológia, a célszerűségi belátás is: hatalmak, ha tényleges követésre találhatnak; s ha annyira megerősödnek, hogy kényszerrel is érvényesülni tudnak, akkor a pozitív jog tartalmává válnak. Az egyszer létrejött pozitív jog azután maga is a hatalom megszervezője és legjelentősebb összetartója lesz.

A jog keletkezésének ez a nagy erjedési folyamata a társadalmi élet és a történelem üstjében folyik le. A szellemi tartalmaknak vértelen küzdelme ez — az emberek lelkéért, hogy azután a lelkükön keresztül fizikai erejüket is a maguk szolgálatába állíthassák a vért szomszjúhozó eszmék barrikádjain és csataterrein. Ez a harc a legnagyobb hevességgel a „végeken“, a jog határánál tombol: az alkotmányt kialakító tényezőknek a jogi szabályozás számára jórészt hozzáférhetetlen küzdelmeiben. Nem ok nélkül hozta tehát a politikai elmélet az alkotmányt összefüggésbe a hatalommal, a konvencióval és az állametikával. És az sem lephet meg, hogy az alkotmányt magát is hol a pusztá hatalommal, hol a konvencióval, hol pedig az állametikai elvekkel azonosították. Sokszor valóban nehéz eldönteni, hogy az állametika, a közvélemény, a „nemzet lelke“ joggá merevedett-e, hogy a forradalmi hatalom jogalkotó tekintélyé „könszolidálódott-e“.

16. §. Az alkotmányt alkotó és fenntartó erőknek ebből a szellemi fegyverekkel vagy fegyveres erőszakkal vívott állandó harcából, a társadalom és történelem olvasztó tégelyéből az alkotmány valóban nem szokott merev állapotban, „írott jog“-ként grammatikai és logikai formákba préselve kikerülni. Inkább a *szokásjog* hajlékonyabb és határozatlanabb alakjában jelentkezik, amely érzékenyebb a tételes jog határain zajló „közhangulat“ iránt s árnyalatilag állandóan változhat annak hatása alatt.

Fentebb megállapítottuk, hogy *végősorban minden al-*

alkotmány szokásjogi alapokon nyugszik (7. §., továbbá 13. §.). Az a nagy szerep, melyet a szokásjog a történeti alkotmányokban játszik, megerősíti ezt a tételt (5. §.). Láttuk, hogy az abszolút állam alkotmánya (4. §.), valamint a nemzetközi alkotmány is (3. §.) szokásjogon nyugszik. Láttuk azt is, hogy az alkotmányos formák közt létrejött törvény, melyet az ú. n. „írott jog” legmagasabb fokozatának szokás tartani, tulajdonképpen csak *másodlagos* jog (14. §.). Ebből azt a következtetést vonhatnók le, hogy az alkotmány, amelynek *elsődleges* (originárius vagy illegitim) jognak kell lennie, írott jog gyanánt nem is jelentkezhetik. Ennek a következtetésnek ellene mond azonban az a valóság, hogy a forradalmi jog, amely kétségtől elöl elsődleges jog, a forradalmi hatalom kifejezetten megformulázott parancsainak formájában, vagyis „írott jogként” szokott jelentkezni s ilyen formában új alkotmányt dekretálhat. A forradalmi hatalom parancsai azonban igazában csak akkor válnak joggá, ha ez a hatalom állandósult, ha a szokásjog erejénél fogva jogalkotó tekintéllyé konszolidálódott.⁴⁷ A forradalmi jogkeletkezésnek a szokásjoggal való nagy hasonlósága⁴⁸ viszont a forradalmi alkotmány esetében is inkább az alkotmány és a szokásjog szoros kapcsolatára mutat. Az alkotmány és a forradalom összefüggése folytán (14. §.) ez a megállapítás nagy fontosságot nyer.

A szokásjog igen szoros összefüggésben van a társadalom erkölcsi felfogásával és a konvencionális szabályok rétegével, valamint a tényleges érvényesülés mozzanatával is. A jog normatív és faktikus alkotóelemei grammatikai és logikai formák közvetítése nélkül, közvetlenül érintkeznek benne egymással. Különösen a konvenció ama rétegének fontosságát óhajtanók ismételtén is kiemelni, amelyen a szokásjogi alkotmány rendszerint nyugodni szokott. Nagy jelentőségű ez napjainkban, midőn a közvélemény és a közhangulat ellenére nehéz kormányozni. A tényleges érvényesülés és a kényszer mozzanata ugyancsak szervezetlen formában tapad a szokásjogi al-

⁴⁷ A forradalmi jogbizonytalanságban még a kényszer elkerülésének biztosságát sem nyújtja a forradalmi parancsokhoz való alkalmazkodás, eltekintve attól, hogy a jognak ezenkívül meg más alkotó-elemei is vannak.

⁴⁸ L. *Bevezetés a jogfilozófiába* c. munkám, 190., 195. ll., *Recht, Macht, Moral* (Szeged, 1922), 18., 36. ll.

kormányhoz. Ugy hogy a kialakulóban levő jognak ebben a ködös rétegében az alkotmány tételesjogi határai nem válnak el élesen az alkotmányt kialakító társadalmi és történeti tényezőktől.

Ennek folytán sokszor kérdéses lehet, hogy szigorú értelemben vett alkotmányjoggal állunk-e szemben. Ez a helyzet az ú. n. *közjogi lex imperfecta* esetében. Az ilyen *lex imperfecta* a legfőbb államszerv valamely alkotmányos köteleességét állapítja meg, amelynek kikényszeríthetősége és ekként jogi jellege kérdéses azért, mert hiszen a legfőbb államszerv ellen jogilag szervezett állami kényszer nem érvényesülhet. Kétségtelen azonban, hogy a maga szervi minőségét a legfőbb államszerv is az alkotmány felhatalmazásából nyeri s hogy az alkotmány felette áll. Ha tehát az alkotmány bizonyos kötelelességeket ró reája, bár a kötelelességteljesítés biztosítására szervezett állami kényszert nem is helyez kilátásba, biztosítani fogja azt a nemzetnek alkotmányához való ragaszkodása s megvédelmezésére való készsége s így az a szervezetlen kényszerrel való fenyegetés, amit a passzív ellentállás vagy a forradalom jelent. Ha a nemzetnek ez a ragaszkodása az alkotmány valamely *lex imperfectá*jához nincsen meg, ha a legfőbb államszerv valamely alkotmányos köteleességén a felfordulás legkisebb veszélye nélkül túlteheti magát, akkor ez azt jelenti, hogy a kérdéses *lex imperfecta* valóban nem bír jogi erővel s etikai követelmény vagy jámbor óhajítás csupán. A *lex imperfecták* szankcióját, ha valóban alkotmányjogi szabályok, a szokásjog tartalmazza.

Arra, hogy minden állam alkotmánya végsősorban szokásjogon alapul, végül még egy körülmény figyelmeztet. A nemzetközi alkotmány, valamint az abszolút állam és az „alkotmányos” állam alkotmányának tárgyalásánál egyaránt alkalmunk volt reá mutatni arra a nagy szerepre, melyet az alkotmányjog tételeinek megállapításánál a *logikai következtetés* (*reductio, implicatio*) játszik (3., 4., 5. §§.). És felvetettük annak a lehetőségnek gondolatát is, hogy az alkotmány nem jog, hanem csupán a jogrendszer logikai előfeltétele s így logikai elvek foglalata (4. §.). Minthogy pedig a jogrendszer a maga kötelező erejét az alkotmányból nyeri, eszerint az elgondolás szerint ez a kötelező erő a logikából folyna. Amint láttuk, va-

lóban ez *Kelsen* felfogásának lényege is (8., 11. §§.). Ez az elgondolás azonban nem helyes. Az a nagy szerep, amelyet az alkotmányjog tételeinek megállapításánál a *logikai következtetések* és — hozzátehetjük — a *konkludens faktumok* játszanak, csupán azt bizonyítja, hogy ezek a tételek *szokásjogi szabályok*. Ha szokásjogon a *konkludens* faktumokból *kikövetkeztethető* jogot értjük, akkor az alkotmány a jogélet tényeiből mint *konkludens faktumokból* következtetett szokásjog. A fentebb elmondottak egyuttal magyarázatát adják annak, hogy miért kell az alkotmányjog megállapításánál olyan jelentős szerepet játszania a logikai munkának. Ha a történeti erők olvasztó tégelyéből anélkül kerül ki az alkotmányjog, hogy szabatos grammatikai és logikai formákba volna préselve, akkor akarattartalmának ezt a logikai feldolgozását utólag kell pótolnia a jogtudománynak. S ezt megteheti azért, mert csupán a jog akarat-tartalmához van kötve, de nem a jog kifejezési módjaihoz.⁴⁹

17. §. Amidőn az előbbieken az alkotmány magyarázatánál olyan nagy súlyt vetettünk a szokásjogra, ezzel egyuttal a szokásjog elméleti tanulmányozásának nagy fontosságára is fel óhajtottuk volna hívni a figyelmet. Való igaz, hogy a szokásjog fogalma eléggé tisztázatlan és igen sokféle értelmet takar. Egy a közelmúltban megjelent értekezésemben annak a felfogásnak adtam kifejezést, hogy a szokásjog terminus technicus-a a jog világának annyira különböző fajtájú jelenségeit foglalja egy kalap alá, hogy e fogalom meghatározásának *nem is a szokásjog közös ismertető jegyeinek felkutatásával, hanem különböző értelmeinek szétválasztásával kell kezdődnie*. Ezzel kapcsolatban magam is mindjárt a szokásjognak négy különböző értelmét különböztettem meg.⁵⁰ Az alkotmányra vonatkozó fenti fejtegetéseim alapján hozzáfűzhetem ehhez a szokásjognak azt az értelmét is, hogy az *a jog határát* látszik jelenteni. Nemcsak a jog felső határánál, az alkotmánynál lazul meg a jog logikai merevsége s vékonyodik a jog hajlékony szokásjoggá, de a jog alsó határainál, a jogalkalmazási aktu-soknál, a jog testén lassan rágódó apró jogsértéseknél, például

⁴⁹ V. ö. Somló, *Juristische Grundlehre*, II. kiadás, Leipzig, 1927, 528. l.

⁵⁰ *Recht und Gewohnheitsrecht*, 1934, 564—567. II.

a jogellenes tartalmú jogerős bírói ítéleteknél is a szokásjog keletkezésének szimptomáira bukkanunk.

A szokásjog nagy jelentőségének hangsúlyozása megfelel a hagyományos *magyar jogi felfogásnak*. *Werböczy* nemcsak azt hangsúlyozza, hogy: „*Consuetudo habet virtutem derogatoriam, quia derogat legi, quando est contra legem*”,⁵¹ hanem ezen továbbmenőleg „*per consuetudinem approbatam inducta lex*”-ről beszél, vagyis magának a törvénynek jogi kötelező erejét is a szokásjogból vezeti le.⁵² Az a megállapításunk tehát, hogy a törvényhozás a szokásjogi alkotmányon nyugszik, harmóniában van a legnagyobb magyar jogász négy évszázad előtti tanításával.

Különösen jól esik ezt leszögezni ebben a munkában, amely a hagyományos magyar közjogi felfogás nagy letéteményesének, *Polner Ödönnek*, tiszteletére készült.

---

⁵¹ *Opus Tripartitum*, Prologi Tit. 11., 4. §.

⁵² U. o. Pars II., Tit. 73., 2. §.; Tit. 6., 9. §.

SZILASI PÁZMÁNY ZOLTÁN

P. LOND. 2565.

A világhírű londoni British Museum felbecsülhetetlen kincseinek áttekinthetetlen sokaságából, a kicsomagolásra, illetve feldolgozásra és közlésre váró papyrusok tömegéből Mr. T. C. Skeat a *P. Lond.* 2565-re hívta fel a figyelmemet; mint amely a legalkalmasabbnak kínálkozik szerinte arra, hogy a pécsi egyetem római jogi szemináriumában papyrológiai tanulmányoknak alapjául szolgáljon. S ez a tudományos előzékenység annyival inkább nagyobb értékű, mivel míg más szerencsésebb nemzetek ezerszámra szerzik be papyrus-kincseiket, birtokunkban egyetlen egy jogi papyrus sincs. Csak két eredeti papyrus található a Magyar Nemzeti Múzeumban; azonban ezek is a fáraók korából valók, s vallási vonatkozásúak.

Mikor rektori beszédemben is beszámoltam erről, a müncheni III. papyrológiai világkongresszuson Hombert Marcel, bruxellesi egyetemi professzor úr volt szíves előadni francia ismertetésemet a papyrológiának az állapotáról hazánkban. S ezzel annyival inkább lekötelezett, mivel eddig a papyrológiai kongresszusokon képviselve sehol sem voltunk; míg élelmesebb kisebb népek neveivel mindenütt találkozhatni. S ugyancsak itt angol javaslatban azt kértem, tennék lehetővé eredeti papyrusok kikölcsönzését.

Mivel ez utóbbi óhajom a papyrusokban gazdag nemzetek nem teljesíthették, természetesen a *P. Lond.* 2565 is csupán fényképeszeti facsimilékben¹ volt megszerezhető a pécsi egyetem római jogi szemináriumára részére. Az angol nagylelkűség azonban itt is óriási fáradságtól kímélte meg kis nemzetünket. Ugyanis hivatott szakértelemmel a muzeális előmunkálatokat, — minthogy az eredeti papyrust nem lehetett kiadni, — a papyrus konzerválását, kisímítását, az egyes töredékeknek következtetésen alapuló sorrendbe helyezését, s lefényképeztetését

---

¹ Pécsi római jogi szeminárium 488/1-5. sz.

süket Mr. Skeat volt szíves eszközölni. Sőt kaligrafikus görög szövegben saját olvasásában a papyrus visszaadható tartalmát is lemásolta és Mr. H. J. Bell-el, aki a kéziratoknak és az Egerton-könyvtárnak a főire, azt újra át- és átjavította. Csak magától értetődik, hogy ilyen világhírű tekintélyeknek papyrusok százai olvasásán képzett, szakszerű szövegmegállapítása alig hagyhat fenn maga után valami változtatandót vagy hozzáadandót.

Feltétlenül hálás tanulmányi anyagul szolgál a palaeographiában jártasságot óhajtók részére. Már pedig a papyrologiával való foglalkozás egyik főkelléke az említett múzeumi tevékenységen, az ókori klasszikus és modern világnyelvekben való tájékozottságon és római jogi képzettségen kívül az ó-írás-tammal való megismerkedés. Azonban itt bármily értékes munkák elméleti tanulmányozása nem vezet sok eredményre. E helyett hasonlíthatatlanul többet ér a folytonos gyakorlat. A Kenyon művéhez² csatolt kimutatások lajstroma feltűnteti a betűjegyek koronként való változását: megkönnyíti az ó-görög szövegek megfejtését; lehetővé teszi a kormeghatározást; s képesít bennünket a jegyzetekben feltüntetett kurzív átírások segítségével szövegolvasásunk ellenőrzésére.

Magát az írást szép, eléggé világosan olvasható jegyek képezik. Az irány azonban elhamarkodott, pongyola, laza, kezdetleges; noha a szöveg gyakorlottkezű embertől ered. Az egyes betűk már az új-görög nyelv fejlődési irányzatát burkoltan mutató hangcseréket jelzik. A papyrus szélessége 26 cm., hossza 88 cm., s 5 részben van lefényképezve kb. 18 cm. hosszú darabokban. Fogyatékoságáról fogalmat szolgáltat az, hogy az első, illetve a többi táblán lévő töredékek is 4, s alul 2, 3, azután 3, s alul is 3, 5, 4, illetve 1.5 cm. foszlánydarabkákból állnak, több helyen erősen megrongálva. A British Museum részéről a papyrus közlésére is fel lennének hatalmazva. Sajnos! a kézirat tetemes hézagossága miatt el kell tekintenünk a görög szöveg szószerint való visszaadásától. A szövegnek oly tekin-

² Kenyon, Frederic: *The Palaeography of Greek Papyri*. Oxford: Clarendon 1899, mellette még főképp *Schubart*, Wilhelm: *Palaeographie. Erster Teil. Griechische Palaeographie*. München, Beck 1925, s *Mitteis-Wilcken*: *Grundzüge u. Chrestomathie d. Papyruskunde*. Teubner Leipzig—Berlin 1912, XXVIII—LXXII. ajánlatosak.

télyes része hiányzik, oly nagy távolságok különítik el sokszor az egyes szavakat, hogy minden támpont hiányában valószínűségre alapozott rekonstrukcióról, feltevésből kiinduló kiegészítésről sem lehet szó. Feladatunk nekünk, romanistáknak, a szóbanforgó papyrus jogi ismertetése lenne. Magánjogi tekintetben azonban alig szólhatni hozzá; minthogy közigazgatási kérdés taglalása a tárgya. Így csak általában próbálkozunk meg, hogy amennyire lehet, megismertessük a tudományos világirodalommal. A római idők Egyiptomának közigazgatásában járatos ókori világtörténész kísérelhetné meg még a legtöbb sikerre való kilátással a nagyon is hézagos szöveg valószínűség szerint való újra felépítését; bár alig hiszem, hogy a papyrus sajnálatosan töredékes volta miatt teljesen ez neki is sikerülhetne.

Természetesen nagyon elősegíthetné, hogy tiszta képet nyerhessünk a papyruson feltüntetett egész eljárásról, ha ismerhetnők a hivatkozott és felolvasott, s valószínűleg a tárgyalási jegyzőkönyvhöz csatolt törvényeket és rendeleteket. Joggal azonban alig lehet remélnünk, hogy ezek, az eredetileg az iratcsomó csatolmányait képező ügyiratok felfedeztetve, valami szerencsés véletlen folytán egyhamar a tudomány emberei kezébe jutnak.

*

Mint a római világbirodalom a magánjog terén, úgy lett a Nilus partvidéke az ó-, közép- és új-kor államainak utólérhetetlen tanítómesterévé a központosítás, pénzügy, közigazgatás és hivatali ügymenetnek a mezején. Ámde e bölcs államberendezkedésnek meg volt a maga sötét árnyoldala is. A római birodalomban végzetes kormányzati hibának minősítik, a kúriális szolgálatok terhei mellett, a tartományi kormányzóknak évenkénti váltakozását. A jobberzületű üdvös reformjai keresztülvitelére nem teremthette meg a szükséges összeköttetéseket és hátrányosan érezte hivatali évének rövid tartamát. A rosszindulatút pedig hivataloskodásának rövidre szabott volta a tartománybelieknek csak annál lázasabb kizsákmányolására serkent. Hasonlóképpen szinte orvosolhatatlan, s helyre nem hozható gyászos következményekkel jár a hallatlan adóterhek mellett Egyiptomban a római időkben is a liturgia rendszere. Kíméletlensége a középvagyonok elpusztítására vezetett; s lerontotta az állami központosításnak előnyét.

Már a nemzeti fáraók nyomasztó adóterheket róttak alattvalóik millióira. A lagidák háromszázéves uralma alatt azonban a görög leleményesség hatása alatt e terhek kíméletlenül megnövekedtek. A létüket nyomorúságosan tengető kisemberektől a legkülönbözőbb nevű és nemű adók kegyetlen vérátömlesztéssel szípolozzák át az államkincstár testébe azoknak véres verejtéken szerzett drachmáit. A fellahok közül otthonukból kiűldöztetve számosan kénytelenek hazájukat elhagyni. Ezek a végtelen sivatagokba veszik magukat; s gyarapítják a faludúló, karavánfosztogató beduinok hordáit.

S ez embertelen adósajtónak nem utolsó hajtása a *liturgia*. Ez úgy a falusi, mint a városi lakosokat egyaránt sújtotta; s mint említettük már, egész társadalmi osztályok bukását, elvagyontalanodását vonta maga után. A liturgia-rendszer görög eredetű; s a ptolemaidák idejében még nem volt általánosságban elterjedve; a papyrusok jogában, a római időkben találkozunk vele teljes virágzásában. Fejedelmi rendeletek, törvények, kiváltságok kivesznek egyeseket (orvosok, atléták, veteránok, agastyánok stb.) e kötelezettségek alól.

A Krisztus előtti századokban Egyiptomban a hivatalok vásár tárgyai; az ezt rendszerint követő sikkasztásokkal, zsarolásokkal és baksisrendszerrel. A hivataloskodás későbbben is fizetés nélküli, tetemes adakozások kötelezettségével a közjó javára. Egyiptom a római időkben szintén, eltekintve a három görög várostól, voltaképpen a faluk országa, amelyben a metropolisok, a kerületi székhelyek az egyes főfaluk. A városi hivatalnokok csak a görög községek számára működtek. Az állami közigazgatást állami hivatalnokok látták el a városokban, a főfalukban és a falvakban. Azonban csak a kerületi főnök, a strategos, nemkülönben a királyi írnok, azaz a főpénzügyőr húznak fizetést, s hivataloskodnak hosszabb ideig. A többiek ellenben mind ingyen szolgálnak egy-egy évig és a hivatali kiadásokat is viselik. Kényszerből, minden munkakedv és hivatás nélkül, kiragadtatva eredeti hivatásuk köréből töltik be a polgárok hivatalukat. Valódi állami teherviselés volt ez; s liturgiának hívták. Tehát semmi csodálkozni való sincs azon, hogy a sors által kiválasztottak alig várták, hogy véget érjen hivataloskodásuk; s az utódok érdekében jövőre kiható gondoskodást (a védőgátak emelése, csatornák jókarban tartása és szabályozása, a ter-

mőföldet veszélyeztető sivatag hódításának meggátlása és egyéb fajta közérdekű intézkedések mezején) eléggé ki nem fejtettek.

A telki ingatlan jövedelme alapján állítja össze a faluközség a falubeli hivatalnokjelölteknek a lajstromát és az ő javaslatára sorsolja ki ebből az állami hatóság a hivatalnokokat. A kisorsolt azonkívül, hogy hivatalát ingyen látja el, viseli annak kiadásait is, felel az általa okozott károkért, nemkülönben a hibáján kívül elmaradt állami jövedelmekért. Kezeskedik egész vagyonával; érte pedig az őt javaslatba hozó faluközség felelős. A liturgikus szolgálati kötelezettséget a kisorsolt halála sem szüntette meg; a hivatali év lejártáig az terhelte a vagyonát. Mintegy önbiztosítással, hogy megoszolják a teher közöttük, néha többen viselnek egy hivatalt. A liturgiával az incolák voltak megterhelve; azután az ingatlantulajdonos, ha domiciliummal az illető községben nem is bír. S végül a származás is alapul szolgált a liturgiaviselés kötelezettségére.

Mínthogy a hivatalnokjelöltek lajstromába való felvételhez telki ingatlan után befolyó bizonyos jövedelmet követeltek meg, a falusi kisemberek a hivatali liturgia alól fel voltak mentve. Azonban az állam a közmunkákat velük végeztette el; robot-szerű szolgáltatásokban álló, előbb terület, majd napok szerint számított kézi liturgiával (ötnapos állami munkával) terhelte meg a fellahokat.³

*

Ezek azok a liturgiára vonatkozó adatok, amelyek az eszébe ötlenek annak, aki a *P. Lond.* 2565-öt tanulmányozza. Ez a kiadatlan papyrus görög nyelven egy tárgyalást tartalmaz Sabinus, egyiptomi praefectus előtt Krisztus után a 250-ik év körül Décius császár uralkodása alatt. Tárgyát egy liturgiára (vagy liturgiákra) való kinevezés fölötti vita képezi; azonban a papyrusnak nagy hézagossága miatt meg nem állapítható, hogy kik között folyik és milyen természetű liturgiáról van szó. Úgy

³ A liturgiára vonatkozóan lásd: *Preisigke*: Antikes Leben nach den ägyptischen Papyri. Berlin, Teubner 1925 (Pp. 30—32), *Mitteis-Wülken*: Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde. Berlin, Taubner 1912 (Pp. 339—335), *Bonner Campbell*: Liturgical Review 25 (1932) (Pp. 352—357), *Chedini Giuseppe*: Frammenti liturgici in un papiro milanese. Aegyptus 13 (1933) (Pp. 667—673), Pauly-Wissova: Real-Encyclopädie. Bd. XII, Stuttgart: 1925 (Pp. 1871—1879).

látszik, hogy Arsinoe tanácsának tárgyalási jegyzőkönyve ez városi (főfalvi) közszolgálatokról. Hivatkozás történik benne Severus császár intézkedésére és egyéb rendeletekre; s a mentesség megállapíthatása végett el lesz rendelve ezek felolvasása. A felszólaló személyek is említvék. Egy rendelet kétszer is fel lett olvasva. Az ügyvédek és rhetorok; s tán a tanács tagjai között érvek és ellenérvek cseréltetnek ki.

Mivel egy régebbi törvény szerint a földművesek az államszerte érvényes teherviselés alól fel voltak mentve, törvényes dolog, az egyik felszólalás szerint, hogy a liturgiák ne viseltessenek a falusiaktól.

Egy másik felszólaló nézete pedig, gyanításunk szerint, az volt, hogy az Arsinoebeliek kézi liturgiát csak azért voltak kötelesek két napon keresztül és nem öt napon át, mint a rendes robotnál, teljesíteni, mivel Arsinoe sokkal népesebb volt hajdanta, mint az ő idejében.

A városi liturgiák leszállítása érdekében oly vélemény is hangzik, hogy Severus törvényét még akkor alkották, amikor a városok (főfaluk) még vagyonosabbak voltak. Amire a tanácsbeliek közül azt válaszolják, hogy el nem fogadható ezen érvelés; mivel a teljesítési képesség, az erő az idők folytán folyton növekszik.

Úgy látszik, az Arsinoebeliek közül háromszázan voltak előterjesztve; s felolvasták a kinevezetteknek névsorát. Az ügyvédek, illetve az érdekeltek megtámadják a kinevezés törvényességét.

A tanácsbeliek kézfeltartással szavaznak az elnök javaslatára; s meg lesz hirdetve a véghatározat, illetve az ítélet. Előfordul a szavazásvezető is és több ízben felvetődik a kérdés, hogy ki hívja, vagy ki hívta egybe a tanácsot; s megválasztott elnökök említettnek.

A töredékes sorokból azt is kiolvashatjuk, hogy az ünnepi játékokat rendező hivatalok és főpapi állások betöltése is szóba került. A kinevezettek közül, — amiként a szórványos szavakból ezt kihüvelyezhetjük, — néhányan az előírt óvadékot is leteszik.

Szó van végül Arsinoe egy érdemes szülöttjéről, bizonyos Phirmosról, aki hazajöven városának nagyobb értékeket adományozott. Legalább az Arsinoebeliek fel lesznek hatalmazva arra,

hogy vegyék magukhoz azt, amit a dicső Phirmos ajándékozott nekik; s a harmadik napon idegenítsék el azokat Arsinoeban.

Részben a jelenlévők, részben a felolvasott rendeleteken szereplő személyek között Syrion, Pasion és Chairemon, Oualeorios Apollonides tolmácsok, Sabeinos, Onoratianos, egyiptomi praefectusok, azután Erapion, Herapion, Loukios, Philippos, Ischyrión, Apollonides, Sarpion, Serenos, Seleukos, Kastor, Dekios Sebastos, szónokok, illetve ügyvédek, s Alexandros... nevei fordulnak elő. A hivatali személyek közül a vásárbírák, kosmetesek, lictorok, eparchos, strategos, exegetes, prytanis, gymnasiarchon, epistrategos vannak említve. Mint tulajdonnevek: Elpis és Pala szavak is olvashatók.

Kitűnik tehát a fentiekből, hogy ez antik okiratban egy újabb bizonyítékot nyert az utókor arra, hogy mily terhes lehetett a liturgikus szolgálat; mivel különben a római idők egyiptomiai nem követtek volna el mindent, hogy alóla szabaduljanak.

Az egyes rendeletek elején felemlített tolmácsok szerepléséből pedig joggal arra lehet következtetni, hogy a falusi őslakosság görögül, a görögség pedig az egyiptomi nemzeti nyelven nem értett; s nem is lehettek nagy nyelvtelhetségek. Az erőszakos nyelvelsajátíttatás tehát nem volt Egyiptomban járatos; egyiptomiak és görögök századokig eléldegéltek egymás mellett békében; mindegyik a saját anyanyelvét használta anélkül, hogy a másikat megtanulta volna. Papyrusunk a III. századból való, s még Ábrahám püspöknek a VI. századból való nevezetes végrendelete is arról tesz tanuságot, hogy e kolostorfőnök, aki a betűvetésben sem volt járatos, a görög nyelv ismerete nélkül emelkedett magas méltóságára. (P. Lond. I. 77.) Azonban a latin nyelv elgörögösítése nagyon is szembeszökő. A latin nevű provinciális magistratusok, s a tanács előtt szereplők nevei a görög szövegben teljesen görögösen adatnak vissza.

Végül az is a kutató szemébe ötlük, hogy a hivatkozott rendeletek csupán a kezdő szavakkal vannak idézve. Mivel mint már felhoztuk, a rendeletek tartalmilag ismeretlenek, e túlhézagok papyrus alapján lehetetlen tárgyhoz símulóbb és kimerítőbb fejtegetést nyújtánunk. De idézési módjukban joggal sejthetjük a pápai bullák és encyklikák idézési módjának az eredetét, akár a glossatori kezdő szavakkal való idézését a középkorban a justinianusi Corpus Jurisból.

SURÁNYI-UNGER TIVADAR

ÁLLAM ÉS TŐKE

TARTALOM.

- I. A szabad kapitalizmus válsága.
- II. Tőkeirányítás.
- III. Állami beruházások.
  - 1. Beruházásaink céljai és feltételei. — 2. A beruházások előnyei és hátrányai.

I. A szabad kapitalizmus válsága.

Közgazdasági gondolkodásunk abban az időben emelkedett tudományos színvonalra, amelyben a felvilágosodás eszméáramlata a legerélyesebben követelte az egyén társadalmi szabadságát. Könnyen érthető tehát, hogy gazdaságtudományunk már első szárnypróbálgatásaiban oly szorosan forrott egybe a szabad verseny követelményével. Még a mult század egész folyamán is és utána mintegy a világháborúig többé-kevésbé szilárdan hittünk a nemzetközi munkamegosztás egyenesvonalú fejlődésében, mely a szabad verseny alapján zavartalanul kibontakozó kölcsönös piaci árhatások függvénye. Helyesen jártunk el tehát, amidőn az állami gazdaságpolitikának rendszabályait a szabad verseny összefüggéseit zavaró tényezőknek tekintettük csupán és ezért általában behatóbb vizsgálatukra sem vetettünk nagyobb súlyt. A világháború óta a helyzet gyökeresen megváltozott. Manapság inkább úgy érezzük, hogy a szabad gazdaság jelenségeit egyelőre elég mélyen megismertük már és hogy ezzel kellően felkészültünk arra a távolabbi jövőre, amelytől ezen jelenségek valóraválását várjuk; a *gazdaságpolitikai* beavatkozások hatásai viszont, amelyeké a jelen és előreláthatólag a közvetlen jövő is, az élő közgazdaság fontos jelenségeiként nyomulnak figyelmünk előterébe, noha tö-

kéletlenségüknek és többé-kevésbé múltó érvényüknek teljesen tudatában vagyunk. Ebben az értelemben tesszük a következőkben *vázlatszerűen, gyakorlati* irányú vizsgálat tárgyává magyar tökepolitikánknak egynéhány problémáját azon alakjában, amelyben jelenleg, 1934 derekán, tehát az 1931 óta tartó gazdasági válság kibontakozási szakában, elélnk tárul.

Jelenlegi gazdasági rendszerünkben *három fontos ellenmondás* van, amelyek az egyenesvonalú, egyoldalú gazdaságpolitikai megoldásokat a legtöbb esetben lehetetlenné teszik és helyettük inkább a közbenső álláspontokat tőljük előtérbe. Újabb fejlődésünk folyamán ezek az ellenmondások egyre mélyülnek. Az első közöttük gazdaságunk *társadalmi* alapjaiból sarjadjik. Elvi követelményként a tőke szabad mozgása, terjeszkedése az a társadalmi erő, amely szerint alakul a kapitalizmus egész gazdasági szervezete. Hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai érdekek azonban a modern államszervezés alapján oly gazdaságpolitikai rendszabályokat tesznek szükségessé, amelyek egyre fokozódó mértékben bénítják a tőke szabad szervező tevékenységét. Ezen a síkon tehát szabad kapitalizmus, államkapitalizmus, államszocializmus és állami keretben tartott kommunizmus között nem annyira minőségi különbségek, mint inkább csak mennyiségi átmenetek vannak.

A szabad kapitalizmus optimista elképzelése szerint a *magángazdasági* jövedelmezőség hosszabb lejáratra mindig párhuzamos és egybevág a termelékenység *közgazdasági* követelményével. Minél jobban bővülnek azonban a modern állam hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai célkitűzései, annál inkább töltik el a maguk tartalmával a termelékenység követelményét is. Ez a termelékenységi eszmény pedig tapasztalatilag számos vonatkozásban kerül már ellentétbe a magángazdasági jövedelmezőség szempontjaival. A mai gazdaságpolitikának tehát részben mint ellentéteket kell mérlegelnie és egymással szembeállítania a két elvet.

A gazdaságpolitikának, amidőn ilyenmő mérlegelések alapján részben vagy egészen a közgazdasági termelékenység szolgálatába szorítja a magántőkét, a befektetéssel járó magángazdasági *kockázatot* is megfelelő mértékben vállalnia kell. Méltányos fokig biztosítania kell tehát a magántőke számára azt a jövedelmet, amelynek kedvéért a tőke létrejött és amelyet ez a

termelési javak szabad piacán valószínűleg elérne. Az állam ilyképen közvetve mintegy részesedik a vállalkozó felelősségében, amiért is érdekévé válik a közvetlen jövedelmezőség. Ez a jövedelmezőség azonban szöges ellentétbe kerülhet a gazdaságpolitika termelékenységi céljaival. Ilyenkor megint csak oly kiutakhoz kell folyamodnunk, amelyek elvi szempontból csak *félmegoldásoknak* bizonyulnak.

Javarészt gazdasági rendszerünk ezen belső ellentétei okozzák időnként visszatérő gazdasági *válságainkat*. Minthogy korábban inkább csak a kapitalizmus fejlődésén belül lepergő nehézségekről volt szó, leküzdésükhöz többnyire elegendőnek bizonyult a válságutáni pangásban összezsugorodott hitelkeretnek átmeneti, egészen rövid életűre szabott gazdaságpolitikai rendszabályokkal való tágitása. Ellentéteink azonban manapság annyira elmélyültek, hogy jelenlegi válságunk, a korábbiakkal ellentétben, inkább az egész kapitalizmus válságának tekinthető már. A világháborúnak máig is érezhető kivételesen bomlasztó hatásain kívül hozzájárulnak ehhez még a külföld egynéhány jelentékeny államának társadalomgazdasági kísérletezései is, amelyek a kapitalizmust más rendszerekkel igyekeznek helyettesíteni és amelyeknek tömeglélektani hatásai nálunk is mutatkoznak. Ezért nem riadunk vissza jelenlegi gazdasági bajaink orvoslása folyamán oly gazdaságpolitikai rendszabályoktól sem, amelyek esetleg *tartósabb részt* is ütnek a szabad kapitalizmus elvein.

Az elmúlt évek tapasztalatai megmutatták, hogy átmeneti intézkedések, amelyeknek célja a gazdaság elakadt motorjának begyújtása, *nekilendítése* volt csupán, huzamosabb közvetlen sikerrel nem jártak. Oka ennek jelenlegi válságunk mélysége, azaz a jövedelmezőségnek az általános bizalom megrendülésével párhuzamos csökkenése. Nálunk pld. a válság első éveiben elvileg helyes gondolat volt az államvasutak villamosításának, az útépitésnek, a vízszabályozásnak és más közmunkáknak állami hitelműveletek alapján való gyorsabb ütemű felvétele, ill. folytatása. A rendelkezésünkre álló belföldi hitelkeret azonban annyira szűk, hogy segítségével ilyképen legfeljebb csak rövid ideig tartó lendítés érhető el, mely nem elég erős a bizalom helyreállításához, a jövedelmezőség fokozásához és ezzel a gazdaság ütemének huzamosabb mozgatásához. Nagyobbszabású

nekilendítés lenne elképzelhető külföldi hitelek alapján; ilyenekre azonban jelen viszonyaink között aligha számíthatunk. A tágabb értelemben vett nekilendítés köréhez tartoznak azok a kísérletek is, amelyek majd a munkabérek általános csökkentésétől, majd általános emelésüktől, máskor az általános árszínvonal leszorításától vagy emelésétől, a munkaidő kurtításától vagy hasonló intézkedésektől várják a válság megszüntetését. Mindezen intézkedéseknek azonban főleg az szokott hibájá lenni, hogy amidőn segítenek a gazdaság szervezetének egyik részén, ugyanakkor esetleg még többet ártanak más részeken. Oly gazdaságpolitikai eszközökhöz tanácsos tehát nyulnunk, amelyeknek egyrészt nemcsak nekilendítő, hanem tartós ütemet biztosító hatásuk is van és amelyek másrészt lehetőleg egységesen ragadják meg, irányítják a helyesnek látszó mederbe gazdasági életünk egészét.

Gazdasági rendszerünk belső ellenmondásaink újabb fejlődése folyamán a tőke és a gazdaságpolitikai irányítás többnyire mint két ellentétes tényező áll egymással szemben. A jelenlegi gazdasági válságból könnyebb lenne kilábolnunk, ha ez az ellentét megszűnne és ha a tőke felhasználása, amennyiben szükségesnek látszik, széles területen rendeltetnék alá a gazdaságpolitikának. Ez utóbbinak a gazdasági életbe való beavatkozása szükség esetén kiterjedne tehát a tőkével kapcsolatos összefüggésekre is. Ilyenmű beavatkozással ugyan eddig is találkoztunk gazdaságpolitikánk több ágazatában, melyek közül itt elsősorban a hitelpolitika intézkedései jönnek tekintetbe. A hagyományos hitelpolitika figyelme azonban főleg a hitelkeret, a különböző hitelfajták közötti vonatkozások, a hitelszervezet és a hitelbiztonság kérdéseire irányul. A *tőkepolitika* feladatai részben más tartalmúak, részben pedig tágabb körűek. Célja oly állapotok előidézése és biztosítása, amelyekben a nemzeti termelékenység szempontjaiból kívánatos termelési ágaknak megfelelő tőke áll rendelkezésére. A tőkepolitikában gyakorlati intézkedések alakját ölti az a követelmény, hogy a magángazdasági jövedelmezőség lehetőleg rendeltessék alá a közgazdasági termelékenységnek. A tőkepolitika problematikájában tehát egyrészt messzemenően kiélezve jelennek meg, másrészt azonban át is hidalatnak azok a fentebb említett belső ellentétek, amelyekből gazdasági rendszerünk súlyos bajai fakadnak. Minthogy tőkés-

ben való szegénységünk általában bizonyításra nem szoruló tény, a tőkepolitika célját azzal valósítja meg, hogy mindenk előtt mennyiségileg igyekszik a nemzetgazdaságunknak rendelkezésére álló tőkét növelni. Azután a tőke minőségéhez nyúl: ahol szükségesnek mutatkozik, gondoskodik a tőkebefektetések irányításáról, hogy azok a termelékenység szempontjainak megfelelő utakra terelődjenek. A tőkepolitika eszközei ehhez képest azok az állami intézkedések, amelyek egyrészt a tőkefejlesztés, másrészt pedig a tőkeirányítás köré csoportosulnak.

Tőkévé az emberi munkával előállított javak oly vonatkozásaikban válnak, amelyekben természeti erővel, munkával és vállalkozói tevékenységgel egyesülve újabb javak termelésére használhatók fel. A *tőkefejlődés* folyamata ilyképen javaknak a közvetlen fogyasztástól való elvonásával kezdődik és az újabb termelésbe való bekapcsolódásukkal végződik. A tőkefejlesztés feladata tehát elsősorban az, hogy elősegítse a takarékossgot, másodsorban pedig az, hogy a takarékossg útján nyert jószágokat újabb termelésben való közreműködésre serkentse. Ezt a két feladatot a tőkepolitika jelenlegi gazdasági rendszerünkben tapasztalatilag igen tökéletlenül oldhatja csak meg közvetlenül kényszerítő rendszabályok alkalmazásával. Ilyeneknek inkább ellentétes irányú eredményük szokott lenni: ha átmenetileg sikerük van is, távolabbi gazdasági és lélektani hatásaikkal egyenesen el szoktak riasztani a későbbi tőkefejlődéstől. Önmagától is valamennyi mozzanatában kedvezően szokott alakulni viszont a tőkefejlődés akkor, amikor a közvélemény a tőkéből várható jövedelmet jogilag és gazdaságilag biztosítotttnak látja. A helyesen megalapozott tőkefejlesztés tehát az általános gazdasági *bizalom* megszilárdításának politikájává bővül. Minthogy pedig ezen bővült tevékenységnek szükségképpen ki kell terjeszkednie a gazdasági élet egészére és annak minden egyes részét egyforma gonddal kell figyelnie, a jól végiggondolt tőkefejlesztés tulajdonképpen a gazdaságpolitika egészét jelenti. Ezen általános és szétfolyó jellegénél fogva a szorosabb értelemben vett tőkepolitikában is csak kisebb szerepet játszhat.

Annyi azonban bizonyos, hogy minden tőkepolitikai rendszabály, amelynek *belső következetessége*, tervszerűsége hosszabb lejáratra is nem közvetlenül világlik ki, a közvéleményt nyugtalanítja, az általános bizalmat gyengíti és ezzel végered-

ményben a tőkefejlődést is gátolja. A tőkeirányításnak tehát, amelyen ilyképen a tőkepolitika súlypontja nyugszik, mindenekelőtt egészen következetesen végig gondolt, a legaprólékosabb részleteiben is alaposan kidolgozott alakban tanácsos megjelenie a közvélemény előtt. Máskülönben könnyen a tőkefejlődés kerékkötőjévé válhat.

II. Tőkeirányítás.

Kétségtelenül a *tőkeirányítás* a gazdaságpolitikának az a része, amely leginkább áll elvi ellentétben a szabad kapitalizmus követelményeivel. Az állami tőkeirányítás ugyanis a tiszta kapitalizmus leglényegesebb vonásának, a tőke szabad mozgásának tagadását jelenti. Ez a tagadás azonban távolról sem jár még a szélső baloldali gazdasági újítások jegyében. Amíg ugyanis a kommunizmus, sőt még a mérsékeltbben elgondolt szocializmus is közületi tulajdonba kívánja átvenni a tőkét és a magángazdaságok közötti tőkekamatot ilyképen megszüntetni igyekszik, addig az állami tőkeirányítás a tőkét lehetőleg magántulajdonban hagyja, a magángazdaságilag számított tőkekamat jogosultságát elismeri és csupán a tőkének a termelés egyes területein való elhelyezkedésébe avatkozik be azon célból, hogy a tőke magángazdasági jövedelmezőségét egybehangolja annak közgazdasági termelékenységével. Az oly gazdasági rendszert, amely egyrészt a magántőke tagadásának és másrészt erőskezü állami irányításnak alapján áll, államszocializmusnak nevezzük. Azon erőskezü állami gazdaságpolitika viszont, amely tőkeirányításban csúcsosodik, az államkapitalizmus útján halad. Gazdaságpolitikánknak számos érvényben levő rendszabályával bizonyítható, hogy ezt az utat hazánkban is régóta járjuk már.

A jövedelmezőségnek, mint a tőke szabad mozgásának alapján álló tiszta kapitalizmust irányító elvnek, súlyos tartalmi gyengéi mellett megvan az a nagy alaki előnye, hogy a gazdasági élet legaprólékosabb összefüggéseibe is elhatol és hogy ilyképen szigorúan egységes szempontoknak veti alá a tőle függő egész termelési rendszert. Ha mármost a jövedelmezőség elvét részben a termelékenységével kívánjuk helyettesíteni, amelynek tartalmát mindig csak gondos *közgazdasági számítás*

alapján állapíthatjuk meg, hasonlóképen a gazdasági élet legaprólékosabb összefüggéseire is kiterjedő áttekintéssel kellene mindenekelőtt bírunk. Minthogy ily áttekintéssel egyelőre korántsem rendelkezünk még, minden nagyobbvonalú tőkeirányítás első feltétele ennek létesítése és biztosítása. Amíg pedig ez a gazdasági áttekintés és számítás megkívánt részletességével ki nem épül, a tőkeirányítás csak igen óvatos lépéseket tehet. Átfogó tervének megvalósításában nem szabad lökészerű újításokat keresnie, hanem fennálló gazdasági intézményeink *folyamatos fejlesztésének* alapjára kell helyezkednie és legfeljebb fokozatosan tanácsos csak bevezetnie a fejlettebb államkapitalizmus felé vezető rendszabályait.

A rövid lejáratra beállított nekilendítési kísérletek általában inkább mennyiségi szempontból igyekeznek a gazdasági élet lendületét növelni. A jól megépített tőkeirányítás ezzel szemben gazdasági rendszerünk belső ellenmondásainak horderejét mérlegeli és mindenekelőtt termelésünk tárgyi megoszlásának minőségi fejlesztésével kívánja fokozni a termelési ütemet. A tőkeirányításnak tehát, amidőn a távolabbi jövőbe tekint, először is azzal kell tisztában lennie, hogy vajjon mily tartalmilag meghatározott *célok* elérése felé irányítsa a tőkének a termelés különböző ágazataiban való elhelyezkedését. A helyes célkitűzésnek időben tagozódnia kell: a távolabbi célok leszögezése mellett a közvetlen jövő szükségyszerűségeivel is számolnia kell. Csak így alkalmazkodhat célkitűzésünk a gazdasági élet jelenlegi kibontakozásának hepehupás útjaihoz.

A tőkeirányításnak már említett általános alaki célja, azaz a *termelékenység* és a *jövedelmezőség* szempontjainak egybehangolása, közelebbi tartalmi meghatározásra szorul. Minthogy a termelékenységi eszmény tartalmának megítélése nem csupán közgazdasági okfejtésen múló, hanem jelentős részeiben világnézetileg, tehát végső eredményben bölcséletileg megalapozott különbségektől függ, a tőkeirányításnak mindenekelőtt ezt a tartalmat kell hatalmi szóval megállapítania, ha el akarja kerülni az állandó ingadozás veszélyeit. A termelékenység eszménye népességünk anyagi szükségletei kielégítésének oly egyre fokozott mérvű biztosítását jelenti, mely állandóan tekintettel van a nemzet hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai céljaira. A helyesen felfogott termelékenységi eszmény ilyképen

a nemzeti élet egészének függvénye. Nem kétséges, hogy minél messzebbmenően használhatjuk ki hazai termelési fölényünket nemzetközi munkamegosztás alapján, azaz minél mélyebben tagolódnunk be a világ gazdaságba, hosszabb lejáratra annál magasabb színvonalon tudjuk anyagi szükségleteinket kielégíteni. Éppoly kevésbé kétséges azonban, hogy a külállamoktól vagy azoknak legalább is egyes csoportjaitól való gazdasági függőségünk elmélyítése nem minden vonatkozásban lenne párhuzamos jelenlegi hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai céljainkkal. Az általános fejlődés jelenleg egyébként is inkább az egyes nemzetgazdaságok függetlenségének fejlesztése felé mutat és valamilyen nagyobbmértvű nemzetközi gazdasági közeledés, amelynek jelenleg legfeljebb csak elvétve jelentkeznek igen szerény előhírnökei. Inkább csak a távolabbi jövőben várható megint. A fejlődésnek ezekhez az általános irányaihoz nekünk, mint kis államnak, alkalmazkodnunk kell. Termelésünket tehát egyelőre úgy tanácsos irányítanunk, hogy külkereskedelmi érdekeink súlyosabb sérelme nélkül lehetőleg széles alapon támaszkodhassunk *saját erőinkre*. Ha ilyképen megerősödünk, nemzeti tekintélyünkön át végeredményben gazdasági súlyunk is növekedni fog arra az időre, amikor elkövetkezik majd a jövő nagyobbmértvű nemzetközi gazdasági közeledése, és ebben a nemzetközi gazdasági együttműködésben is megfelelően jobb helyzetet tudunk majd magunknak biztosítani. A további fejlődés akkor majd még mindig elegendő lehetőséget fog nyújtani arra, hogy nemzetgazdasági függetlenségben megerősödött termelésünket a jövőbeli *nemzetközi munkamegosztás* követelményeinek megfelelően építsük tovább.

A tőkeirányításnak rendelkezésére álló *eszközök* abból a szempontból, hogy vajjon mily mélyen nyúlnak be közületi rendszabályokkal a gazdasági életbe, általában *öt csoportra* oszthatók. A gazdasági szabadságot még a legkevésbé sértik azok a rendszabályok, amelyek csupán serkentőleg igyekeznek hatni a tőkének különböző termelési ágainkban való megkívánt arányú elhelyezkedésére. Egy lépéssel tovább mennek már azok a tőkeirányítási eszközök, amelyek ezt az elhelyezkedést a termelésnek nyújtott közvetlen támogatással óhajtják elérni. Még mélyebben átvatkoznak be a gazdasági életbe az olyan korlátozó rendszabályok, amelyek másfajta elhelyezkedési módoktól

akarják visszatartani a tőkét. Tilalommal fokozza ezt a korlátozást a tőkeirányítás eszközeinek negyedik csoportja. A legmesszebbmenően csorbítja a gazdasági szabadságot végül tőkeirányításunk azon esetekben, amelyekben már csak egyes termelő üzemeknek részben vagy egészen állami tulajdonba való vétele látszik hatékony eszközének. Ezek az egyes csoportok korántsem különülnek el egymástól élesen, hanem folyamatos *átmenetként* sokszorosán egymásba nyúlnak. Minél inkább közeledünk az egyszerű serkentéstől az államosítás felé, annál nagyobb az egyes eszközök hatékonysága, egyúttal azonban annál nagyobb mértékben helyettesítjük a szabad kapitalizmust az államkapitalizmus elveivel. A legerélyesebb tőkeirányító rendszabály pedig, mely a tőkét teljesen állami tulajdonba veszi át, az államkapitalizmusnál is tovább mehet már. Ennek megfelelően a szabad kapitalizmusban gyökeredző érdekcsoportok részéről általában a tőkeirányítás legenyhébb eszközeivel szemben várható a legcsekélyebb ellenállás; ez az ellenállás azután annál erősebbé válik, minél mélyebben avatkoznak be tőkeirányító rendszabályaink a gazdasági életbe.

Termelési berendezéseink, amint tudjuk, nem egységes terv alapján, hanem jórészt oly befolyások nyomása alatt fejlődtek ki, amelyek gazdasági szempontból irracionális tényezőknek tekinthetők. A jövedelmezőség és a termelékenység közötti vonatkozások ezért különbözően alakulnak termelésünk egyes ágazataiban, melyek ilyképen a tőkeirányításra is különböző fokban értek meg. A tőkeirányítással szemben várható ellenállás is megfelelően különböző erejű a termelés egyes területein. Minderre való tekintettel a helyesen végiggondolt tőkeirányításnak nem szabad a rendelkezésére álló eszközök közül csupán egyre vagy egynéhányra támaszkodnia, hanem a gyakorlat sokféle szükségyszerűségéhez alkalmazkodva célirányos végigjárásán az enyhébb és erélyesebb eszközök *egész skáláját*. Csak a gyakorlati tapintat döntheti el tehát, hogy adott esetben a tekintebéjövő tőkeirányító eszközök közül vajon melyik alkalmaztassék.

A jól végiggondolt tőkepolitikának nyilvánosságra jutott vezérelvei esetleg már azon ténynél fogva is, hogy többé-kevésbé erőskezü kormány vallja őket a magáénak, messzemenő *tömeglélektani* hatásokat válthatnak ki. A tőzsdei és egyéb ár-

alakulás máris leszámíthatja a jövő lehetőségeit és a tőkének egyrésze esetleg minden egyéb rendszabály nélkül, haladéktalanul a tőkepolitika szándékainak megfelelő elhelyezkedést keresheti. Részben a közvélemény nyomása is ily útakra kényszerítheti. Ez a *serkentő* hatás jelentékeny részében azon módzatokon és külső megjelenési alakon múlik, amelyben a tőkepolitikai elgondolás nyilvánosságra jut. Egészen hasonló irányú, de esetleg még fokozottabb serkentő hatása lehet azon lépésnek, amellyel a tőkepolitika önmaga tájékoztatására széleskörű és a tudomány mai színvonalán álló gazdasági áttekintést létesít és biztosít. Ennek láttára ugyanis bizalom gerjedhet a termelő és a hitelközvetítő körökben, valamint az általános közvéleményben az iránt, hogy a tőkeirányítás nyilvánosságra jutott szándékait végre is tudja majd hajtani.

A mozgékonyan irányított *sajtópropaganda* igen alkalmas eszköz lehet a tőkeirányítás kezében, hogy a közvetlenül érdekelt körök, valamint a nagyközönség figyelmét állandóan ébren tartsa és a maga szándékainak megfelelő mederbe terelje. A tőkeirányítás mindenkori eredményeiről beszámoló időszaki jelentések és egyéb külön kiadványok is jótékonyan serkentő hatással bírhatnak. Megfontolandó a tőkepolitikai tanácsadás intézménye is, amely a tőkepolitika mindenkori gyakorlati rendszabályainak és az állami kezekben levő gazdasági áttekintés mindenkori legújabb eredményeinek alapján látná el gyakorlati tőkebefektetési tanácsokkal a hozzáforduló egyéneket és a termelő, hitelközvetítő vállalatokat. Ha az állami tőkeirányító szerv állandóan szoros érintkezést tart fenn a termelés és a hitelközvetítés különböző *érdekképviselőivel* és célirányosnak mutakozó részleteiben is rendelkezésükre bocsátja hírszolgálatának eredményeit, jelentős lépéssel viheti közelebb a tőkebefektetést a termelékenység követelményeihez. A tőkeirányítás szempontjából ugyancsak kedvező hatásokat válthat ki a nagyközönség és a szűkebb szakkörök részére szánt megfelelő tárgyú előadások tartása. Tágabbkörű szaktanácskozmányoknak is kielégítő propagandaereje szokott lenni.

Egészen más síkon fekszik a *díszkontpolitika*, mint a tőkepolitikának rendelkezésére álló serkentő eszköz. Minthogy a bankkamatláb változtatása elsősorban a valutapolitika és annak határain túl az általános konjunkturapolitika érdekkörébe

vág, a tőkepolitikának csak igen óvatosan szabad ehhez az eszközhöz folyamodnia, ha alkalmazásával nem akarja a gazdasági életet váratlan és nem kívánatos következményeknek kiténni. A tőkepolitika határain belül is a bankkamatláb változtatásának problémái inkább a tőkefejlesztés mint a tőkeirányítás köré csoportosulnak. Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy az egyes termelési ágaknak különböző mérvű és minőségű hitelszükségletei vannak. Ezért a bankkamatláb változtatásai is különbözőképpen hatnak rájuk. Igen alapos körültekintéssel és aránylag szűk keretek között tehát a diszkontpolitika is felhasználható a tőkeirányítás céljaira.

A tőkeirányítás keretében tekintetbejövő *támogatásnak* a következő három előfeltétele van: *a)* a serkentő eszközök alkalmazása nem bizonyul eléggé hatékonynak, *b)* a támogatandó termelési ágak közületi kezekbe való átvétele nem kívánatos és *c)* a benne várható jövedelem nem elég magas ahhoz, hogy a tőke támogatás nélkül feléje irányuljon. Az állami támogatás ezen feltételek fennforgása esetén legalább is azt a különbséget hivatott kiegyenlíteni, amennyivel a nem támogatott termelési ágak határjővedelmezősége magasabb. A támogatás a rejtett vagy nyílt kedvezményeknek és jutalmaknak különböző alakjaiban jelenhet meg.

A *kedvezmények* közül a tőkeirányításnak nehezen kiszámítható és nem kívánatos mellékhatásoktól még leginkább mentes eszköze az *adóelengedés* vagy *adócsökkentés*, mely átmeneti vagy állandó jellegű lehet. Hatását ez az eszköz a termelési költségeknek megfelelő mértékben való csökkentésével éri el. Alkalmazásában főleg azért érvényesül kellő mozgékonyság, mert a közületek egyéb megfontolások alapján is aránylag gyakorta szokták módosítani pénzügyi elveiket, amelyek szerint egyes termelési ágakat bizonyos mértékű és bizonyos ideig tartó adóval terhelnek. A kedvezményeket nyújtó tőkeirányítás többé-kevésbé valamennyi adónemet felhasználhatja, mely a tágabb értelemben vett termelési tevékenységgel kapcsolatos és többnyire hasonló szempontok alá esnek tőkeirányításunk síkján a termelést érintő egyéb közterhek is.

Az *adókedvezményekkel* rokon támogatás nyújtható *vámkedvezmények* alakjában azon termelési ágaknak, amelyek a felhasznált nyersanyagok, félgyártmányok révén vagy

egyébként közvetlenül árúbehozattól függnék. A nemzetközi kereskedelem mai kötöttségének korszakában *kereskedelmi szerződések* útján külföldi államok részéről is egyre szélesebb mederben biztosíthatók vámkedvezmények oly belföldi termelési ágak részére, amelyeknek jövedelmezősége jelentősebb mértékben függ kivitelük alakulásától. Vámkedvezmények határain túlmenő preferenciális megállapodásokkal a jövedelmezőség jelenlegi viszonyaink között esetleg még sokkal jobban is fokozható ily termelési ágakban. Hasonló hatásuk van azon előnyöknek, amelyekben a tőkeirányítás szempontjainak megfelelő termelési ágainkat kontingentális, kompenzációs és clearingszerződéseink keretében részesítjük. Ugyancsak nemzetközi kereskedelmünk és valutahelyzetünk jelenlegi állapotai között jelentős támogatás nyújtható behozatalra szoruló termelési ágainknak a tőlük igényelt *devizáknak* megfelelő mennyiségben és megfelelő áron való kiutalásával, a kivitteltől függő termelési ágainknak pedig azáltal, hogy megfelelő áron vesszük át devizáikat vagy esetleg megfelelő mértékben felmentjük őket devizáik beszolgáltatásának köteleessége alól.

Az *adósvédelemben* rejlő támogatás a tőkeirányítás szempontjából jelenlegi viszonyaink között is csak részben jöhet eszközként tekintetbe. Moratóriumok vagy az adóssági terhek különböző természetű csökkentése ugyanis csak már fennálló termelő üzemek jövedelmezőségén lendíthetnek. Minthogy a belföldi és a külföldi moratóriumoknak, valamint az adóssági terhek csökkentésének különböző válfajai rendszerint különböző mértékben és módon segítik a termelés egyes ágazatait, a tőkeirányítás ennek az eszköznek alkalmazásával mégis sokféle árnyalatban érvényesülhet. Közvetett hatásként mérlegelendő, hogy a vállalkozási saját tőke szívesebben keres befektetést oly termelési ágakban, melyekről tapasztalatilag tudja, hogy válságos időkben adósvédelmi támogatást várhatnak, míg az idegen tőke inkább távol tartja magát tőlük. Más lapra tartozik természetesen az a jelentékeny kár, amelyet az adósvédelem a tőkefejlődés terén általában okozni szokott.

A kiszemelt termelési ágak támogatását tőkeirányításunk kétségtelenül legegyszerűbben közvetlen *termelési jutalmak* útján valósíthatja meg. Ez egyúttal a támogatásnak legnyíltabb módja. Technikai természetű részletkérdés csupán, hogy

a termelőnek a prémiumra való igényét a termelés vagy a forgalombahozatal folyamatának valamely korábbi vagy későbbi fokához rögzítjük-e vajjon. Noha a termelési jutalom mind közgazdasági, mind pedig pénzügyi szempontból lényegileg nagyjában azonos jelentőségű az imént érintett kedvezmények többféle fajtájával, így pld. az adó- és a vámkedvezményekkel, hatásaiban azoktól éppen alaki közvetlenségénél fogva két vonatkozásban is eltér. Lélektanilag könnyen magyarázható ugyanis egyrészt az a tény, hogy a termelő nagyobb örömmel üdvözli a neki jutalomként kifizetett prémiumot mint közterheinek megfelelő csökkentését és hogy ezért a tőke is szívesebben irányul a prémiummal kiemelt termelési ágak felé. Másrészt azonban ugyancsak főleg lélektani okokon múlik, hogy a közületi kiadások között szereplő prémiumokat nagyobb pénzügyi tehernek érezzük mint a közületi bevételek csökkenésének alakjában megjelenő kedvezményeket és hogy ezért a prémiumokkal szemben a nem támogatott gazdasági rétegek részéről megfelelően nagyobb ellenállás is szokott érvényesülni.

Míg a serkentés és a támogatás pozitív eszközei a tőkeirányításnak, addig a *korlátozás* és a tilalmak negatív eszköznek tekinthetők, mert a nem kívánatos tőkeelhelyezési módokatól igyekeznek visszatartani és ezáltal óhajtják a tőkét a helyesnek látszó termelési ágak felé irányítani. A serkentés, valamint a támogatás egyrészt és a korlátozás másrészt reciprok hatású eszközök: lényegében minden serkentés és támogatás a többi termelési ág számára korlátozás, amint-hogy minden korlátozás lényegileg a többi termelési ág javára serkentést vagy támogatást jelent. Egyenes következménye ennek az összefüggésnek, hogy elvben a korlátozás is hasonló, de negatív előjelű közületi intézkedésekben, rendszabályokban jelenhet meg mint a serkentés vagy a támogatás. Csupán technikai célszerűség indokolja, ha a tőkeirányítás az ilyképen tekintetbejövő korlátozó eszközök közül csak egynehányat alkalmaz.

A tőkeirányítás szempontjából kívánatosnak nem látszó termelési ágak a legegyszerűbb megoldásként *különadóval* vagy pedig a rájuk alkalmazott általános adókulcsnak megfelelő felemelésével korlátozhatók. Az adókon kívül ez a szempont hasonló értelemben alkalmazható a többi közteher java-

részére is. Egyes termelési ágakkal vagy üzemekkel szemben a tőkeirányítás *közlekedéspolitikai* rendszabályok segítségével is alkalmazhat korlátozásokat. Külkereskedelmi vonatkozásban hathatósan érvényesíthetők mindazon kedvezőtlen bánásmódok, amelyek vámegyezményekkel, preferenciális, kontingenciális, kompenzációs és clearingszerződésekkel vagy egyéb nemzetközi *kereskedelmi* megállapodásokkal kapcsolatosan egyes termelési ágakat sújthatnak. Tág tér nyílik hasonlóan kedvezőtlen bánásmódra a jelenlegi devizakorlátozások gyakorlati kezelésén belül is. Minél tágabb körben érvényesülnek továbbá *adósvédelmi* rendszabályaink, a vállalkozási saját tőke elhelyezkedése szempontjából és általában a piaci versenyben annál súlyosabb teherként nehezednek azokra a termelési ágakra, amelyekre ki nem terjednek. Igaz viszont, hogy az idegen tőke inkább ezen utóbbi termelési ágak felé fog terelődni.

A tőkeirányítás *hitelintézeteink* szervezetének már régóta esedékes *reformját* is eszközként használhatja fel. Tőkepolitikai szempontból előnyös volna mindenekelőtt hitelintézeteink szervezetének egyszerűsítése és a jelenleginél nagyobb mérvű összpontosításuk, mert ily módon általában könnyebben tudnának alkalmazkodni az állami tőkeirányítás szándékaihoz. Az oly hitelügyletek, amelyek nem felelnek meg a tőkeirányítás adott szempontjainak, a rájuk vonatkozó hitelbiztonsági rendszabályok szigorításával vagy pedig adók, illetékek kirovásával korlátozhatók. Ily úton jelentékeny lépéssel közeledhetünk azon arány biztosítása felé, amely a rövid- és hosszúlejárátú hitelfajták között általában, valamint a tőkének a különböző termelési ágak felé való irányulása terén kívánatosnak látszik. Megfontolandó tényező azonban másrésről az a hatalmas ellenállás is, mely a hitelérdekeltségek részéről minden ilyenmű tőkeirányítási kísérlettel szemben várható.

A *tilalom* a korlátozásnak oly mérvű fokozása a tőkeirányítás terén, mely a jövedelmezőség szempontját teljesen elnyomja a termelékenység javára és ezzel a tiszta kapitalizmus köréből teljesen átlép az államkapitalizmus területére. A tilalomnak széleskörű alkalmazása tehát már a teljes államkapitalizmusnak megfelelően széles térfoglalását jelenti. Minthogy itt a hagyományos gazdasági szabadságnak már teljes tagadá-

sáról van szó, ennek az eszköznek alkalmazása még erőskezü kormányok ellen is széles támadási felületet nyújt.

A termelékeny tőkebefektetések síkján a *pénzhalmozás* egyike a legkártékonyabb jelenségeknek. A tőkepolitikának még akkor is igen érélyesen kellene fellépnie vele szemben, ha valutáris és jövedelemeloszlási téren nem fenyegetne ez a jelenség veszélyekkel. Minthogy a pénzhalmozás nagyobb arányokat ölteni csak akkor szokott, amikor hiányzik a termelési életből az azt éltető általános bizalom, a tőkepolitika eddig érintett enyhébb rendszabályai a thesaurálás megszüntetésére csak kevésbé bizonyulnak alkalmasaknak. Az ily rendszabályok ugyanis mellékhatásként esetleg még tovább gyengítik az általános bizalmát, ami azután éppenséggel a pénzhalmozás további fokozására vezethet. Ezért fontolandó meg, hogy nem jobb-e vajjon a tőkepolitikának mindjárt érélyesebb eszközökhöz nyúlnia és a thesaurálást bizonyos mértéken túl megfelelő módon eltiltania. Egyidejűleg mindenestre az is mérlegelendő, hogy az ilyfajta tilalom, ha a pénzérték állandóságának vagy növekedésének idején lép életbe, gyakorlatilag vajjon mennyire hajtható végre és hogy esetleges széleskörű megszegése nem jár-e nagyobb tömeglélektani, társadalomerkölcsi károkkal, mint amilyen hasznót tőle a tőkepolitika vár. Egészen hasonló szempontok jönnek tekintetbe akkor is, amidőn a tőkepolitika tilalmakkal igyekszik megakadályozni, hogy a belföldön szabadságában korlátozott tőke nagyobb jövedelmet biztosító *külföldi* országokban keressen elhelyezkedést. A már korábban külföldre jutott *hazai tőkék visszavándorlásának* előmozdítása céljából viszont megfelelő időtartamot lennie hasznos megállapítanunk, amely alatt az ily tőkék szigorú titoktartás védelmével, mindennemű büntető szankciótól mentesen, a közületi szervek és intézmények lehető támogatásával vándorolhatnak vissza. A külföldön újonnan képződő, magyar állampolgárok tulajdonában levő tőkék hazavándorlására megszemenő kedvezmények biztosításával törekedhetünk.

Hasonlóképen részben már a tőkefejlesztési politika területére tartoznak azok az esetleges tilalmak, amelyekkel *meggátolni* igyekezhetünk, hogy a hitelintézetek aktív ügyleteik terén alkalmazott túlságos *óvatosságukkal* zsidasszák a termelést. A tőkeirányítás célkitűzéseitől függő kérdés, hogy a túl-

ságos óvatosságnak határvonalát itt hol húzzuk meg. Az pedig, hogy vajjon egyáltalában célirányos-e a korlátozás eszközt bankpolitikai téren tilalmakká fokozni, a mindenkor előtérben álló banktechnikai viszonyok szempontjából fontolandó meg.

Miként a tilalom a korlátozásnak, úgy az *államosítás* a támogatásnak államkapitalisztikus irányú végső fokozása a tőkeirányítás terén: az államosításhoz helyesen csak azon esetekben nyúlhatunk, amelyekben a jövedelmezőség lehetőségei és a termelékenység irányelvei között oly nagy a távolság, hogy azt a magánkezekben levő termelésnek még messzerenő közületi támogatásával sem lehetne áthidalnunk. Államosításon a szó tágabb értelmében állami termelő üzemek létesítését és magánüzemeknek állami tulajdonba való átvételét értjük; az állam ily szerepéhez hasonló elbírálás alá esik a városoknak, községeknek és más közületeknek a termelés terén való megfelelő tevékenysége. Az államosítás költségvetési szempontból jelentős kiadástöbbletet jelenthet. Államháztartási szempontból ez a többlet azonban igazolást nyer, ha még mindig csekélyebb azon közvetlen áldozatoknál, amelyekkel a magánkezekben levő megfelelő termelésnek termelékenységi célok szolgáltatásban álló hatékony tőkepolitikai támogatása járna. Egészen más megítélés tárgya az államosítás a gazdasági élet szervezetének szempontjaiból. Amíg ugyanis az államosítást csupán a tőkeirányítás szélső, legerélyesebb pozitív eszközének tekintjük és megfelelően szűk keretek között alkalmazzuk, elvben az államkapitalizmus útján maradunk még. Amint azonban általánosítani kezdjük az államosítást, túlmegyünk már az államkapitalizmuson és az államszocializmus területére lépünk. Keveset változtat ezen a tényen, ha államszocialisztikus rendszabályainkat azzal igyekezünk leplezni vagy szépíteni, hogy az állami termelő üzemek könyvelését kapitalisztikus elvek szerint építjük fel. Az államkapitalizmus és az államszocializmus között tehát itt is csak fokozati átmenet van: inkább a tőkeirányítással szemben megnyilvánuló szabadkapitalisztikus ellenállás keménységén és irányán fog múlni, hogy vajjon államszocialisztikusnak tekintjük-e már az államosításnak valamely adott terjedelmét.

Ez az ellenállás pedig megint csak a jövedelmezőség kérdésétől függ. Ha az államosítás olyan termelő üzemekre is ki-

terjeszkedik, amelyek a szabad kapitalizmus szellemében felépült gazdasági intézményeink keretében és a mindenkori konjunkturális viszonyokhoz képest magánkézből is jövedelmezők lehetnének, az ellenállás nagy és a *közüzemek* leépítését követelő jelszó hangos. A tőkeirányítás síkján ily üzemekre vonatkozólag valóban nem is indokolt az államosítás. Az oly termelő üzemek államosításával szemben viszont, amelyeknek közvetlen jövedelmezősége eleve valószínűtlennek vagy kizártnak látszik, aligha fog szabadkapitalisztikus ellenállás mutatkozni, aminthogy ily ellenállást általában a mutban sem tapasztaltunk. A tőkeirányítás szempontjaiból helyesen végiggondolt államosításnak, ha meg akar maradni az államkapitalizmus kereteiben, ezeknek az üzemeknek államosítására kell szorítkoznia. Csak ezeknél van meg ugyanis a jövedelmezőség és a termelékenység között az a nagy távolság, mely elvben indokoltá teszi az államosításnak, mint a tőkeirányítás legerélyesebb pozitív eszközének, alkalmazását.

A termelésnek tőkepolitikai támogatása és az államosítás közötti középútként kínálkozik a *részleges államosítás*, mely az államnak a termelő üzemek tulajdonában való különböző arányú részesedését jelenti. A tapasztalat is megmutatta azonban, hogy ez az üzemforma korántsem egyesíti magában a magánüzemek és a közüzemek előnyeit. A jövedelmezőség és a termelékenység elve többnyire egészségtelen házasságra lépnek benne: vagy a jövedelmezőség szempontja jut gyakorlati túlsúlyra, amikor is a közületi termelékenységi célt hanyagoljuk el, vagy pedig a termelékenységi szempont szorítja annyira háttérbe vetélytársát, hogy a magánvállalkozóknak ily üzemekben való részesedése lehetetlenné válik. Egészségtelen egyes üzemek létesítésénél helyesebbnek látszik tehát, ha a tőkeirányítás a támogatás és a teljes államosítás eszközei között választ.

Jelenlegi gazdasági rendszerünkben a termelékenység szempontjainak megfelelő termelő üzemek közül általában azok nem szoktak jövedelmezők lenni, amelyekre vonatkozólag a fogyasztóknál hagyományos okoknál fogva túllaza a termékeik élvezete és a közvetlen, áldozatszerű ellenszolgáltatás közötti kapcsolat szükségességének tudata. Más szóval: az ily termelő üzemek ugyan a népesség többségétől átérzett, tehát tényle-

ges közületi szükségleteket elégítenek ki; a fogyasztó azonban hagyományosan irracionális gondolkodásának alapján mégsem hajlandó idevágó szükségleteinek kielégítését közvetlenül és teljes mértékben megfizetni. Főleg azért nem hajlandó rá, mert részéről a szóbanforgó termékek igénybevétele inkább alkalmoszerű szokott csak lenni. Ha a termelékenység szempontjai mégis ily üzemeknek létesítésére és állandó fenntartására készítenek, úgy erre helyesen csak az állam vagy más közületi szerv vállalkozhat.

A tőkeirányítás azon eszközeinek alkalmazása, amelyekkel szemben szabadkapitalisztikus körök részéről legfeljebb kisebb ellenállás várható csak, az *államháztartás* szempontjából közvetlenül terhet jelentenek. Különös mértékben vonatkozik ez a serkentés különböző módjaira, a kedvezmények és jutalmak alakját öltő támogatásra, valamint a nem jövedelmező államosításra. A korlátozó és tiltó eszközök között viszont több olyan van, mely a közületi bevételek növelésére alkalmas. Ilyenek a különadók és -illetékek, valamint a fokozott vámtételek. Ezeknek az eszközöknek alkalmazásával szemben azonban már csak a gazdasági szabadelvűség alapján is fokozott ellenállás nyilvánul meg. A politikai belátás a tőkeirányításnak azon eszközeit kénytelen tehát előtérbe állítani, amelyek költségvetési helyzetünket súlyosbítani alkalmasak. Minthogy azonban költségvetési terheink növelése jelenleg általában nem ajánlatos és minthogy a tőkeirányítás céljait szolgáló külföldi vagy belföldi államkölcsonok felvétele jelenleg részint lehetetlen, részint pedig nem tanácsos, a tőkeirányításnak a lehetőséghez képest mégis arra kell törekednie, hogy pénzügyileg passzív rendszabályai a pénzügyileg aktív rendszabályok nyújtotta pénzügyi kereteken belül maradjanak. Általában nem tévesztendő azonban szem elől, hogy a helyesen végiggondolt tőkeirányítás legfeljebb csak átmenetileg okozhat államháztartási gondokat. A termelésnek és az egész nemzetgazdaságnak a tőkeirányítástól várható megerősödése ugyanis később az államháztartás helyzetén is nagyot lendíthet. Ebben az értelemben tehát a tőkeirányításnak pénzügyileg passzív rendszabályai is csak közvetlen vonatkozásaikban tekinthetők ilyeneknek.

III. Állami beruházások.

1. Beruházásaink céljai és feltételei.

A tőkeirányítás különböző eszközeinek alkalmazása, amint eddigi általános fejtegetéseinkből is láthattuk már, messze szer-teágazó és bonyolult közgazdasági problémákat tár elénk. Kö-zülüük az alábbiakban csak azokat ragadjuk ki és vizsgáljuk meg különösen, amelyek az állami beruházások köré csoportosulnak. Az egyéb tőkeirányító eszközökkel kapcsolatos rész-letkérdések is kétségtelenül fontosak ugyan; az állami beru-házások problematikája gazdasági válságunk jelenlegi kibon-takozási szakában azonban különös nyomatékkal került figyel-münk előterébe. Ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy *köz-gazdaságtanunknak és pénzügytanunknak* oly *érintkezési* te-rületéről van itt szó, melyet szakirodalmunk nagy hordóerejé-nek ellenére többé-kevésbé elhanyagol, az állami beruházások-nak szentelt külön vizsgálódásaink az állam és a tőke egymás-köztli vonatkozásainak síkján nem tűnhetnek fel indokolat-lanoknak.

Állami beruházásokon vagy röviden beruházásokon a kö-vetkezőkben oly állami tőkebefektetéseket értünk, amelyek tá-gabb értelemben vett állami termelési munkálatokkal, tehát közmunkákkal kapcsolatosak. Tőkepolitikai szempontból a be-ruházások nyilvánvalóan az állami beavatkozások legerélye-sebb csoportjához tartoznak. Amidőn ugyanis az állam beruhá-zások mellett dönt, nem elégszik meg többé a tőkeirányítás serkentő, támogató, korlátozó vagy tiltó rendszabályainak al-kalmazásával, hanem az államosítás eszközeihez nyúl és köz-vetlenül részesedik a tágabb értelemben vett termelésben. A beruházás tehát jellegzetesen államkapitalisztikus rendszabály. *Más közületeknek*, mint pld. a megyéknek, városoknak és köz-ségeknek beruházásai mai viszonyaink között általában az alábbi tételekre vonatkozólag is hasonló szempontok alá esnek. Fenti fejtegetéseink alapján egyenesvonalú összefüggésnek te-kinthető, hogy a teljesen szabad kapitalizmus elveit valló gaz-dasági rétegek általában erős *ellenállást* fejtenek ki az állami beruházásokkal szemben. Ellenállásuk rendszerint nem a be-ruházások intézményének egésze, hanem a mindenkor még

megejtett utolsó és a még tekintetbejövő további beruházások, azaz a mindenkori határberuházások ellen szokott irányulni. A szélső szabadelvűség hívei is belátják ugyanis, hogy vannak oly fontos közületi feladatok, amelyek beruházások nélkül meg nem oldhatók. Amidőn azonban ezek a beruházások megtörténtek már és további fejlesztésük jön tekintetbe, a szabadelvű gazdaságpolitikusok ellenszegülnek: azt vitatják, hogy nagyobb határhasznot érnenk el, ha a további beruházásokra szánt állami tőkeerőt a magánvállalkozás támogatására vagy pedig terheinek könnyítésére fordítanók.

A szabadelvűségnek igaza van abban, hogy a magánvállalkozás, melyet szabad versenyben csak a minél nagyobb jövedelmezőség szempontjai vezérelnek, rövid lejáratra ugyanolyan tőkeáldozatból általában a közület számára is nagyobb anyagi hasznot tud előállítani mint a beruházási közmunka. Téved azonban, amidőn azt hiszi, hogy az anyagi haszonnak ezt a szempontját gyakorlatilag is sikerrel különítheti el *szellemi* és általában nem anyagi vonatkozású *erkölcsi* érdekeinktől. A kapcsolat itt valójában igen szoros: anyagi és nem anyagi érdekeink többnyire elválaszthatatlanul szövődnék egymásba. Közös eredőként oly összetett hasznok állnak előtérben, amelyeket az állami beruházás gyakorta könnyebben és biztosabban ér el, mint a magánvállalkozás. Ezzel a tétellel csak az egyoldalúan anyagiias életszemlélet szállhat szembe.

Az állami beruházás *közületi* úton nyújt hasznokat. Hogy szükséges eszközeit előteremtse, az egyénektől kell megfelelő áldozatokat követelnie. Ezek az áldozatok viszont az egyéneket megfelelő mértékben gátolják abban, hogy magánvállalkozásban termeljenek, tehát hogy egyéni úton állítsanak elő hasznokat. Az állami beruházás ilyképen egyik módja annak a nagyszabású eltolódásnak, amely szükségleteink egyéni kielégítésének rovására egyre inkább a közületi kielégítés előnyöségét hangsúlyozza. Ha azonban megfontoljuk, hogy társadalmi életünk fejlődésével valóban egyre több oly feladat tornyosul eléink, amelyet merőben egyéni eszközök, egyéni törekvések segítségével meg nem oldhatunk, az állami beruházások fejlesztése általában ezen a síkon is igazoltnak tekinthető. Más álláspontra csak a szélsően egyénies felfogás helyezkedhetne.

Tagadhatatlan, hogy a szóbanforgó jelenlegi eltolódás-

nak, amely egyéni szükségleteinktől egyre nagyobb mértékben közületi szükségletek felé terel bennünket, egyik legsúlyosabb oka *nemzeti különállásunkban* keresendő. Az államnak ma számos oly hatalmi politikai, kulturpolitikai, szociálpolitikai és főleg termeléspolitikai feladata van, mely tárgytalanná válna, ha nemzeti különállásunk nem mélyülne egyre tovább. Ha ez nem lenne így, a nemzetközi munkamegosztás előnyeit is nyilvánvalóan nagyobb mértékben élvezhetnők. Ezt más szempontból fentebb is hangsúlyoztuk már. Tény azonban, hogy nemzeti önállóságunkban ma mindeneke előtt kulturális értéket látunk, amelyért bizonyos mértékig hatalmi politikai, szociálpolitikai és termeléspolitikai áldozatokat kell hoznunk. Ahol megfelelő állami beruházások kérdése merül fel, ott ily szempontokra való tekintettel az egyén sem tagadhatja meg az áldozatot. Másképpen ezt az összefüggést csak az ítélni lehet meg, aki a nemzeties gondolkozással szemben az egyoldalúan nemzetközi álláspont hívévé szegődik.

Vannak a szabadelvűségnek oly szélső hívei is, akik az állami beruházásokkal szemben vádulszerűen azt hozzák fel, hogy azok *állami beavatkozást* (intervencionizmust, étatizmust) jelentenek. Velük szemben meg kell állapítanunk, hogy a helyes állami beruházás csupán kiegészítő rendszabályként, szükség esetén és ilyenkor is csak már eleve erősen korlátozott terjedelemben jöhet tekintetbe. A beruházás ugyanis, valamint az államosításnak minden egyéb faja, csak ott állhatja meg helyét, ahol a magángazdasági jövedelmezőség és a közgazdasági termelékenység elvei között egészen merev ellentét mutatkozik. Amíg tehát a magángazdasági jövedelmezőség egy úton halad a közgazdasági termelékenységgel vagy attól csak kevésbé távolodik el, állami beruházáshoz nyúlunk valóban indokolatlan.

Végeredményben tehát a beruházások körüli egész vita is a jövedelmezőség szempontjainak a termelékenység követelményeivel való szembeállítására vezethető vissza. A termelékenység jelentőségét a szabad kapitalizmus hívei is jól látják és általában nem vonják kétségbe. Ujabban inkább arra az álláspontra szoktak helyezkedni, hogy a *termelékenység*, minden fontossága mellett, *nem mérhető* vonatkozás; a jövedelmezőség viszont mérhető. Jobb tehát, ha nem lépünk „ingoványos talajra” és megmaradunk a jövedelmezőségnek „régóta bevált”

szempontjainál. Ez az álláspont két okból is tarthatatlan. Elsősorban súlyos hibát követünk el, ha minőségi értékek elérésére csupán azért nem törekszünk, mert azok mennyiségileg esetleg ki nem fejezhetők. Itt a gazdasági jelenségek mérésére irányuló törekvésnek (ökonometria) félreértéséről vagy pedig sajnálatos eltévelyedéséről lehet csak szó. Másodsorban pedig a jövedelmezőségnek és a termelékenységnak a mérhetőség síkján való szembeállítása egészen értelmetlen műveletnek bizonyul, amint az összefüggések sekélyes szemléleténél mélyebbre hatolunk. A termelékenység ugyanis a későbbi termeléssel kapcsolatos gazdasági számítás vonatkozásában tulajdonképpen nem egyéb, mint közgazdasági síkra és hosszabb lejáratú időbe vetített jövedelmezőség. Más szóval: ha a jövedelmezőséget oly hosszú termelési időszakokra mérjük, amelynek végén már a termelést megindító befektetéssel kapcsolatos hatalmi politikai, kulturális és szociális hatások is pénzben kifejezhető módon hatnak vissza az anyagi termelés eredményére, nagyjában a termelékenység méréséhez jutunk. Itt azonban nyilvánvalóan jelentős nehézségekkel kell már megküzdenünk, mert hatalmi, kulturális és szociális tényezők hatásai pénzértékben nem egykönnyen fejezhetők ki. Elkerülhetjük ezeket a nehézségeket, ha a jövedelmezőséget csak egyetlen termelési időszaktól tesszük függővé, amelyben a befektetett „pénz egyszer megfordul“ és amelyben a szóbanforgó hatalmi, kulturális és szociális hatások nemi érvényesülnek még. Az így értelmezett jövedelmezőségnél azonban, amint korábban is láttuk már, közgazdaságilag fontosabb szempont a termelékenység, mely több termelési időszak eredményét mérlegeli. Az állami beruházás is mindenekelőtt akkor helyes tehát, ha a termelékenység követelményeinek megfelel. Ugyancsak ehhez az eredményhez jutunk, ha a termelékenységet a nyers hozadék mértékeként állítjuk szembe a jövedelmezőséggel, mint a tiszta hozadék mértékével.

A szabad kapitalizmus táborában divatos érv még az állami beruházásokkal szemben, hogy azok többnyire *téves tőkebefektetéshez* (Kapitalfehlleitung) vezetnek. A háttérben gyakorlati húzódik itt meg az a feltevés, hogy a beruházást irányító állami alkalmazottak nem rendelkeznek a helyes tőkebefektetéshez szükséges gazdasági szakértelemmel. Oly feltevésről van szó, mely javarészt a maga rosszhiszeműségében leli cáfo-

latát. Amidőn ettől függetlenül hangzik el a téves tőkebefektetések vádja, rendszerint megint csak a jövedelmezőség és a termelékenység közötti vonatkozások sekélyes ismeretében szokott gyökerezni. Tőkebefektetések jövedelmezőségét egyetlen rövid termelési időszakra és egyetlen vállalatra vonatkozólag aránylag könnyű kiszámítanunk. Minél több termelési időszakra és a termelőknek minél szélesebb körére vonatkoztatjuk azonban a jövedelmezőséget, számításunk annál bonyolultabbá válik. Hibák itt tehát már könnyebben csúszhatnak be. Amidőn oly számos termelési időszaknál és oly széles termelési körben — mint pld. az egész nemzeti termelésben — nézzük a jövedelmezőséget, amennyire és amilyenre a termelékenységet általában vonatkoztatni szoktuk, a számítás már igen nehéz és téves tőkebefektetés megfelelően könnyen eshet már meg. Ezt az általános kockázatot azonban minden termelékenység felé irányuló beruházásnak szükségszerűen viselnie kell. Lehető kiküszöbölése érdekében jó, ha számításunk minél gondosabb. Mindenképen helytelen viszont, ha a hosszúlejárátú és széleskörű termelékenységre szánt beruházások eredményét a rövidlejárátú és szűkkörű jövedelmezőség szempontjaiból mérlegeljük és esetleg ily alapon minősítjük a szóbanforgó beruházásokat téves tőkebefektetésnek.

Ha a beruházásokhoz szükséges tőkét állami hitelműveletekkel teremtik elő, többé-kevésbé a rövidlejárátú hitelkeretet is tágítjuk és vele a hitelpénz mennyiségét szaporítjuk. Ebből a *pénzszaporításnak* kedvezőtlen tünetei adódhatnak, ha a beruházás téves vagy pedig egyébként oly tőkebefektetésnek bizonyul, amelynek árúoldalán, azaz a befektetés segítségével előállított új anyagi javak alakjában túlhosszú idő múlva mutatkozik csak megfelelő egyensúly. A téves tőkebefektetés veszélyeit egészen a magánvállalkozás se kerülheti el; ebből a szempontból tehát a pénzszaporítás síkján nincsen minőségi különbség az állami beruházás és a magánvállalkozás tőkebefektetése között. Tagadhatatlan viszont, hogy az állami beruházás általában hosszabb termelési időszakokra szokott berendezkedni mint a magánvállalkozási tőkebefektetés és hogy ennek következtében általában inkább szokott átmeneti inflációhoz vezetni. Ezzel a hátránnyal, mint szükséges áldozattal, a beruházásnál számolnunk kell. Nyilvánvaló azonban,

hogy a magánvállalkozás tőkebefektetéséhez ugyancsak átmeneti pénzzaporítási jelenségek kapcsolódnának, ha oly tágabb körre és hosszabb lejáratra számított gazdasági feladatok megoldásába fogna, amilyenekre az állami beruházás irányulni szokott. Hiszen az állami beruházásoknak tárgyi korlátozása, amint fentebb ismételten láttuk már, éppen abból a tényből adódik, hogy a rövid lejáratra és közvetlenül jövedelmező tőkebefektetési alkalmakat a magánvállalkozásnak engedi át, a maga részéről pedig csak a hosszabb lejáratra beállított és részben csak közvetett utakon eredményes termelékenység felé tekint. Meglehetősen átlátszó logikai hibát követnek el tehát azok, akik a beruházások elleni általános érvként azoknak inflációs következményeit hangoztatják. Az infláció kedvezőtlen tüneteinek elkerülésére még alkalmas termelési időszak hossza egyébként is igen viszonylagos. A valóban termelékeny beruházás, tehát a helyes beruházás, amidőn meghozza termelékenységi eredményeit, egyúttal megfelelő új anyagi javakkal, tehát az áruoldalon is ellensúlyozza a hozzá fűződő átmeneti pénzzaporítást. Tartósabb inflációt csak a téves tőkebefektetésnek bizonyuló beruházás idézhet elő.

Noha a legkülönbözőbb ellenvetések vizsgálatának alapján azt állapítottuk meg ilyképen az állami beruházásokról, hogy helyes alkalmazásuk esetén túlnyomórészt hasznosak, Magyarország jelenlegi viszonyai közt igen nagy általános akadályba ütköznek: *költségeiket* pénzügyi helyzetünk mai feszültségében az állam csak a legnagyobb nehézségek árán tudja előteremteni. Pedig a beruházási termeléshez szükséges munkaerő költségein kívül minden beruházáshoz még tőkejavak, azaz szerszámok, építési anyagok stb. is kellenek. Gyakorlati kérdésként itt tehát az merül fel, hogy az állam közvetlen munkabérekre vagy pedig tőkejavak árára költsön-e többet a beruházásra szánt és a szükséghez képest már eleve a lehető legmélyebbre leszorított kiadásából. Hogy a közvetlen munkabéreknek és a tőkejavak árának különböző összetételi arányai alapján milyen beruházás mellett fogunk dönteni, elsősorban beruházásaink általános céljától fog függni. Ha azután a cél fontosságához viszonyítva sokaljuk a még hatékonynak ígérkező beruházás minimális költségeit, megfontolandó, hogy adott célunkat vajjon ne a tőkepolitikának vala-

mely más, kevésbé költséges eszközzel igyekezzünk-e elérni. Könnyen veszélyeztetni ugyanis a beruházás termelékenységét, ha annak költségeit túlkevesre szabjuk.

A nemzetközi figyelem középpontjában manapság leginkább azok a beruházások állnak, amelyek előtt célként a *munkanélküliség csökkentése* lebeg. A valóságban ez egyedül sohasem lehet helyes beruházások célja, mert a munkanélküliek sorsán való könnyítést nekik juttatott közvetlen pénzsegélyek útján mindig olcsóbban lehet megvalósítanunk. Ha mégis beruházásokhoz folyamodunk, azt egyúttal más célok szolgálatában is tesszük: közerkölcsi célokra és gyakorta valamelyes termelési eredményekre is szoktunk gondolni. Tulajdonképeni nyílt munkanélküliségünk azonban jelenleg általában nem fenyegető. Jelentékeny része a munkaközvetítés elkerülhetetlen technikai fogyatékoságaira és idénymunkanélküliségre vezethető vissza. Állandó abszolút munkanélküliségünk mind nemzetközi viszonylatban, mind pedig korábbi állapotainkkal való összehasonlításban annyira csekély, hogy csökkentése új beruházások vezérlő céljaként nem bizonyulna eléggé nyomatékosnak.

A gazdasági élet ütemének nekilendítése, a *konjunktúra javítása* is oly cél, amelynek elérése érdekében sokan állami beruházásokat javasolnak. Önmagában véve azonban ez a cél sem eléggé súlyos. A beruházási áldozatokkal egybekötött nekilendítés ugyanis igen kockázatos művelet: sikerre, amint fentebb már megállapítottuk, csak akkor vezethet, ha nyomában az általános jövedelmezőség emelkedni kezd. Máskülönben mindig újabb nekilendítési áldozatokat kellene hoznunk, amelyek előbb-utóbb mégis csak kártékony pénzsziporításhoz vezetnének. Ha viszont bekövetkezik az általános jövedelmezőségnek valamelyes emelkedése, azaz a jobb konjunktúra, akkor legalább is kérdéses, hogy vajon tényleg a nekilendítés hatásaként és nem más, attól többé-kevésbé független fejlemények alapján következett-e be. A nekilendítés tehát legfeljebb csak a beruházások mellékcéljaként jöhet tekintetbe.

Gazdaságpolitikánk már jelenlegi válságunknak első kibukkanásánál erős kézzel avatkozott be és ezzel megakadályozta, hogy azok a társadalmi osztályok és foglalkozási csoportok, amelyeket a válság közvetlenül és elsősorban sújtott, kedvezőtlen helyzetüknek részben vagy egészen áldozatul essenek. A

válság terheit gazdaságpolitikai rendszabályainkkal inkább az egész lakosságra lehetőleg aránylagosan és igazságosan igyekeztünk elosztani. Ennek következménye, mint jelenlegi válságunk súlyosabb tünete, általános anyagi életszínvonalunk mély süllyedése lett. Minthogy a jólét hanyatlása társadalmi rétegződésünk alsóbb fokain a legfenyegetőbb, legkedvezőtlenebb tünetének általában az alsóbbrendű munka bérének igen alacsony színvonalát kell tekintenünk. Közvetlen oka ennek lapangó munkanélküliségünk, mely az ilyenmű munka piacán a túltengő kínálatot hozza tartósan hátrányos helyzetbe. Ha mármost állami beruházásokkal a megfelelő *munkakeresletet* hatékonyan sikerül *fokoznunk*, az alsóbbrendű munka bérét emeljük és ezáltal általános életszínvonalunkon éppen legérzékenyebb pontján segítünk. Valójában a vásárlóerőknek ebben az esetben is csupán eltolódása következik be; oly célról van azonban itt szó, amely megéri a beruházásokkal kapcsolatos áldozatokat.

Az eddig vizsgált célok mellett, amelyek a beruházások tárgyán kívülálló, általános közgazdasági összefüggéseken fordulnak meg, a beruházásoknak saját tárgyukban rejlő, belső céljai is vannak: hiszen mindenféle beruházást az általános közgazdasági helyzettől függetlenül, csupán azért is eszközölhetünk, mert közületi intézményeinknek, tárgyánál fogva, éppen erre vagy arra a beruházásra van sürgősen szüksége. A beruházásoknak előbbi céljait *exogén* céloknak, ezen utóbbiakat pedig *endogén* céloknak nevezhetjük. Hogy az endogén célok gyakorlatilag mily jelentőségre tudnak emelkedni, az mindig közületi intézményeinknek általános fejlettségi fokától fog függni. Nálunk ez a fejlettség a nyugati országokkal való összehasonlításban alacsony. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az utóbbi évek szűkös pénzügyi viszonyai között számos oly közmunkának kellett el- vagy abbamaradnia, amelynek eredményére közületi intézményeinknek égetően sürgős szüksége van, általában megállapíthatjuk, hogy nálunk a beruházások endogén céljai nyomósok lehetnek. A beruházások exogén céljainak csoportjából viszont a munkanélküliség csökkentését és a nekilendítést mai helyzetünkben csak alárendelt jelentőségűnek ismertük fel, míg az alsóbbrendű munka iránti kereslet növeléséről megállapítottuk, hogy vezérlő célként jöhet tekintetbe. Amidőn tehát beruházásokra gondolunk, mindenekelőtt

tekintetbejövő exogén és endogén céljaikat kell fontosságuk latolgatásával *egymáshoz mérnünk*. Ezen értékelő latolgatás eredményére alkalmazhatjuk csak azután helyesen a lehető legcsekélyebb költségeknek elvét, amely szerint a beruházáshoz szükséges minimális kiadásokat ilyen vagy amolyan arányban osztjuk meg a közvetlen munkabérek és a tőkejavak között.

Figyelmünket mármost először beruházásaink legfontosabb exogén céljára irányítjuk és keressük azokat a gyakorlati feltételeket, amelyeknek fennforgása esetén ez a cél elérhető. Az alsóbbrendű munka iránti keresletet oly beruházásokkal tudjuk leginkább növelni, amelyekben az ilyen munka aránylag nagy szerepet játszik. Nyilvánvaló, hogy amennyiben közmunkáinkhoz kizárólag belföldi tőkejavakat, tehát csak belföldi szerszámokat, gépeket, építő- és egyéb nyersanyagokat használunk fel, beruházásaink költségeinek javarésze közvetlenül vagy közvetve belföldi *munkabérekre* jut. A kölcsönöségi szerződések jelenlegi világában végeredményben akkor is így van ez, ha külföldi tőkejavakat használunk fel, mert a továbbgyűrűzés a kompenzációs termelésen át ilyenkor is érvényesül. A földjáradék, a tőkekamat és a vállalkozói nyereség részesedése mai kedvezőtlen jövedelmezőségi viszonyaink között még közvetetett utakon is többnyire aránylag csekély szokott lenni. Nyilvánvaló továbbá, hogy a munkabéreknek jutó oroszlánrészben közvetve vagy közvetlenül a tanult és a tanulatlan munkának legkülönbözőbb árnyalatai részesednek. A felsőbbrendű tanult munkának különböző fajai ugyanis már a közmunkákhoz szükséges szerszámok vagy a feldolgozandó nyersanyagok termelésénél is többé-kevésbé fontos szerepet játszanak. Mellékhatásként az ilyenmű munka iránti kereslet növelése is emelni fogja általános életszínvonalunkat. Gondos mérlegeléssel mégis kiválaszthatók a közmunkáknak azon ágai, amelyeknek költségeiből közvetlen és közvetett módon aránylag nagy rész esik az *alsóbbrendű*, tehát kevésbé tanult vagy tanulatlan munkafajták bérére. Az ily kiválasztás jelen viszonyaink között a helyes beruházásnak legfontosabb exogén feltétele. Ugyancsak az ily kiválasztás fogja további mellékhatásként a nyílt munkanélküliség csökkentésének és a nekilendítésnek exogén beruházási céljait is manapság nálunk aránylag még a legjobban szolgálni.

Ha a beruházások kártékony pénzsziporításhoz vezetnek, a közgazdaság egészére könnyen hozhatnak nagyobb károsodást mint hasznot. Fenti okfejtésünk értelmében az állami hitelműveletek segítségével eszközölt beruházás két esetben fenyegethet inflációval: először, ha téves tőkebefektetésnek bizonyul, és másodszer, ha túlhosszú az a termelési időszak, amelynek végén mutatkozik csak az új anyagi javak terén, tehát az áruoldalon megfelelő *ellensúly*a a beruházási hitelpénztöbbletnek. Az első esetben tartósabb, a másodikban többé-kevésbé átmeneti jellegű infláció keletkezhet. A téves tőkebefektetés elkerülése a termelékenység síkján szükségszerűen mindig egyet jelent a beruházás céljának helyes megválasztásával. A tartósabb inflációnak veszélye kiküszöbölhető tehát, ha exogén és endogén beruházási céljainknak egymásköztí mérlegelését helyesen ejtjük meg. Súlyos probléma azonban az átmeneti inflációnak veszélye is. Ezt főleg úgy kerülhetjük el, hogy lehetőleg csak oly beruházásokat eszközölünk, amelyeknek eredménye akár közvetlenül, akár pedig közvetve, de lehetőleg hamarosan *forgalomképes áru* alakjában jelenik meg a piacon. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy közvetetett utakon minden beruházás, amely nem téves tőkebefektetés, előbb-utóbb növekvő áruforgalomban érezteti hatását. Valutáris szempontból azonban az a fontos, hogy ez a hatás minél előbb bekövetkezzen. Amíg ugyanis be nem következik, a vásárlóerőknek a hitelkeret tágításával való növelése egyoldalú és esetleg kártékony inflációt jelentő tényező marad. Ebből a szempontból még jobb tehát, ha beruházásaink közvetlenül a piacon eladható árúk termelését segítik elő.

Másrészt világos, hogy árúknak a piacon való forgalomképessége a megfelelő termelési ág közvetlen jövedelmezőségéről tanuskodik. De az ily termelési ág éppen ezért a magánvállalkozás körébe tartozik. Közmunkáknak tehát nem lehet alkalmas tárgya. Nehézségek mutatkoznak még az oly beruházásokkal kapcsolatosan is, amelyek csak közvetve lendítenek a piacon forgalomképes árúk termelésén. Akár olyan árucikk termeléséről van ugyanis szó, amelyből behozatalunk van, akár pedig olyanról, amelyből kiviszünk, beruházásaink könnyen megbonthatják külkereskedelmi szerződéseinknek áldozatos tárgyalások útján kiépített egyensúlyát. Ha kiviteli cikkeink

termelése növekszik beruházásaink következtében, még csak súlyosbodnak áldozataink, amelyeket feleslegeinknek a külföldön való elhelyezéseért hoznunk kell. Ha pedig behozatalunkat csökkentjük a megfelelő termelési ágaknak beruházásokkal való támogatása által, ezzel a kölcsönösség elvén felépülő mai kereskedelmi szerződéseknek csaknem mechanikus visszahatásaiban közvetve megint csak kiviteli gondjaink súlyosbodnak. Igaz ugyan, hogy itt oly circulus vitiosus-szal állunk szemben, amellyel bevezető megállapításaink szerint is minden tőkepolitikai rendszabálynak eleve le kell már számolnia. Jobb tehát, ha eleve tisztán látjuk, hogy termelésünkben mérsékelt és igen óvatos lépésekkel, de egyelőre fokozódó mértékben saját erőinkre kell támaszkodnunk. Csak éppen az nem látszik kívánatosnak, hogy még beruházásainkkal is közvetlenül autarkizánkat növeljük: két oly problémacsoportot kapcsolnánk itt egymásba, amelyek már külön-külön is rendkívül bonyolultak és ezért messze szerteágazó hatásaikban igen nehezen tekinthetők csak át. Hiszen közvetve úgyis minden beruházás befolyással van valamiképen a külföldtől való gazdasági függetlenségünkre. Vannak azonban a beruházásnak oly módjai, amelyeknél ez a kapcsolat csupán erősen közvetett és laza, miért is őket külkereskedelmünk szempontjából többé-kevésbé *semleges* beruházásoknak tekinthetjük. Ha tehát a magánvállalkozási jövedelmezőség és főleg külkereskedelmünk zavartalanságának érdekeivel mérünk, mindenekelőtt az ilyenmű semleges beruházások látszanak helyeseknek. Hozzá kell fűznünk, hogy az ily értelemben vett semlegesség a tőkeirányítás sérkentő, támogató, korlátozó és tiltó rendszabályainak mérlegelésénél is fontos szempont.

A semleges beruházás, amelynek eredménye nem közvetlenül és csak hosszabb idő múlva jelenik meg az árupiacon nagyobb kínálat alakjában, valutáris vonatkozásaiban kétségtelenül aggályos. Azt viszont már előbb láttuk, hogy a valutáris megfontolások szemszögéből helyes beruházás a magánvállalkozási jövedelmezőség és a külkereskedelem síkján korántsem semleges. Itt megint gazdasági életünknek egyik oly belső *ellenmondásával* állunk szemben, amelyet egyoldalú állásfoglalással ki nem küszöbölhetünk. Legkielégítőbb *áthidalását* akkor érjük el, ha az összes tekintetbejövő előnyök és hátrányok mérlegelé-

sével keressük a mindenkor helyesnek látszó, esetleg közben-ső megoldást.

2. A beruházások előnyei és hátrányai.

A szó szorosabb értelmében vett *anyag termelés*, mely közvetlenül a piacra szánt árucikkek előállítására irányul, általában nem tekinthető beruházások alkalmas tárgyának. Azért nem, mert többnyire egészen egyoldalú megoldás volna. Valutáris követelményeinknek ugyan kiválóan megfelelne, amennyiben jövedelmező tőkebefektetés esetén aránylag igen csekély inflációs veszéllyel járna csak. Ezzel szemben azonban és részben éppen ezért a magánvállalkozásnak legsajátabb területén támasztana indokolatlan és esetleg igen kártékony hatásokkal járó versenyt. Egyúttal külkereskedelmi helyzetünket is közvetlenül befolyásolná. Előfordulhat ugyan, hogy valamely más, esetleg hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai cél elérésének érdekében eszközünk beruházásokat a szorosabb értelemben vett anyagi termelés terén. De önmagában véve az, hogy anyagi termelésünket fejlesszük, általában nem elegendő indok az állami beruházáshoz. Ez a tétel nemcsak az olyan közmunkákra vonatkozik, amelyek közvetlenül piaci árucikkeket termelnek, hanem az olyan beruházásokra is, amelyeknek egyedüli célja, hogy ily árucikkek termelését közvetve vagy közvetlenül támogassa, ösztökélje.

Általában nem lenne tehát jó beruházás az, amelynek egyedüli célja, hogy valamilyen *ipari* termelő üzemet létesítsen vagy pedig, hogy ily üzemeknek valamilyen csoportját termelésében serkentse. Más lapra tartozik pld. robbanó anyagoknak és fegyvereknek honvédelmi vagy közbiztonsági okokból való közüzemi termelése, oly közületi (egyetemi stb.) nyomdák létesítése, amelyek a könyvpiacra jövedelmezően el nem helyezhető, de kulturpolitikai szempontból értékes nyomtatványokat állítanak elő, vagy pedig oly elsőrendű tömegszükségleti iparcikkeknek beruházásokkal való termelése, amelyeknek árát szociálpolitikai megfontolások alapján közületi versennyel kívánjuk leszorítani. Ezekben és a hozzájuk hasonló esetekben, amidőn pld. olcsóbb hajtóerőt vagy jobb nyersanyagokat bocsátunk a termelésnek rendelkezésére, ipari beruházásainknak szorosabb

értelemben vett termelési célja többnyire egészen alárendelt fontosságú; döntő jelentőségre bennök más, az anyagi termelésen kívülálló célok szoktak emelkedni. Általában hasonló szempontok alá esnek *mezőgazdasági* beruházásaink is. Itt is főleg hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai szempontokkal igazolható csak, amidőn pld. állami mintagazdaságok létesítését, kiváló minőségű vetőmagvak termelését vagy tenyészállatok nevelését tesszük lehetővé állami beruházásokkal. Főleg idevágó érvekkel magyarázható jelenlegi közhangulatunk is, mely az agrárrolló széles kinyílása alapján általában hajlik arra, hogy mezőgazdasági termelőinket többi termelő rétegeinknek rovására különleges szociálpolitikai előnyökben részesítsük. A közületi erdőbirtokokkal kapcsolatos beruházások éppen úgy más, elsősorban pénzügyi megítélésnek tárgyai, mint az állami egyedárúságok üzeméhez szükséges mezőgazdasági és ipari beruházások. Az oly beruházások azonban, amelyek egyedüli célként ennek vagy annak a mezőgazdasági termelési águnknak fellendítését kívánják, általában nem helyeselhetők. Részben különleges összetételénél fogva külön figyelmet érdemel itt a tagosítási, az öntözési, az erdősítési és a telepítési beruházások kérdése.

Agrárpolitikai szempontból kétségtelenül fontos beruházásnak tekinthető a *tagosítás* munkálatainak költségeihez való állami hozzájárulás. Minthogy a tagosítás rendszerint már egy-két éven belül részben jelentősen nagyobb termést eredményezhet, a vele kapcsolatos állami beruházás valutáris vonatkozásai nem aggályosak. Aránylag a tekintetbejövő költségek sem magasak. Külkereskedelmi szempontból azonban a tagosítás eredményei a semlegességtől igen távol állnak: kivitelre szoruló mezőgazdasági terméstebbletünket jelentősen növelhetik. Még ennél is kedvezőtlenebb az a körülmény, hogy a tagosítás aránylag csekély mértékben foglalkoztatja csak az alsóbbrendű munkát. Ezért a tagosítás ütemének állami támogatással való nagyobb mérvű gyorsítása jelenlegi viszonyaink között csak igen mérsékelten jó beruházás lenne. Részben más értékeléshez vezethet viszont az a szociálpolitikai megfontolás, hogy a tagosítással elsősorban a szegényebb törpe- és kisbirtokosokat segítjük.

Az alföldi *öntözés* állami előmozdítása mindenekelőtt

aránylag igen költséges beruházás: még ha tekintetbe is vesszük sokkal nagyobb többtermelési lehetőségeit, holdanként sokszorosan költségesebb a tagosításnál. Igaz, hogy a tagosítás és az öntözés szempontjából más-más földterületek jönnek tekintetbe. Az összehasonlítás közgazdaságilag azonban mégis indokolt, mert jelen viszonyaink között, amidőn legfeljebb kismérvű beruházásokra gondolhatunk csak, nem nagyszabású beruházási terveknek egésze, hanem a mindenkor még eszközölhető határberuházás helyessége a döntő tényező. További hátránya az öntözésnek külkereskedelmi semlegességének hiánya. Valutáris előnyei viszont hasonlóak a tagosításéhoz. Előnyös, hogy aránylag nagymennyiségű alsóbbrendű munkát foglalkoztat: különösen az igen rossz helyzetben lévő alföldi földmunkásokat juttatja előtérbe. Általában megfontolandó azonban, hogy az öntözés többtermelési előnyeit inkább csak a belterjesebben művelhető kisebb birtokegységek használhatják ki. Nálunk tehát a nagyobb mérvű öntözést többnyire megfelelő földbirtokreformnak kellene megelőznie. Ezért az alföldi öntözés nagyobbszabású állami elősegítése jelenleg általában időszertlenül beruházás lenne.

Egészen más elbírálás alá esik az *erdősítés*, mint állami beruházás. Beruházási közmunkát itt elsősorban azzal végezhetünk, hogy állami költségen kiváló minőségű facsemetéket termelünk és azután aránylag igen alacsony áron vagy, amint azt szűkebb keretek között jelenleg is tesszük, ingyen bocsátjuk őket az erdősítő magángazdaságok rendelkezésére. A tekintetbejövő beruházási költségek aránylag csekélyek. Külkereskedelmi szempontból messzemenően semleges beruházásról van szó, mely közvetlen hatását fabehozatalunk csökkenésében hosszú idő múlva érezteti csak. De ezzel szorosan kapcsolatos valutapolitikai aggály merül fel: pénzszaporításunk az áruoldalon csak megfelelően hosszú idő múlva leli közvetlen ellensúlyát. Igaz viszont, hogy az ellensúlyt ebben az esetben nagy valószínűséggel és bőségesen elvárhatjuk. Nemzetgazdaságunkon belül a belföldi fa előreláthatólag hosszú ideig erősen keresett cikk fog maradni. A téves tőkebefektetés veszélye itt tehát aránylag igen csekély. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az erdősítés aránylag sok munkaalkalmat nyújt, amelynek jelentékeny része alacsonyabb rendű, tanulatlan munka.

Alföldi éghajlati viszonyainkra az erdősítés kedvező befolyást gyakorolhat. Szociálpolitikailag viszont inkább hátrányos körülmény, hogy erdőgazdaságra leginkább a nagybirtok alkalmas. Mindent egybevetve jelenleg az erdősítés gyorsabb ütemű fellendítése általában mégis helyesnek látszó beruházásaink közé tartozik.

A *telepítéssel* kapcsolatos állami tőkeáldozatok jelenlegi viszonyaink között jó beruházásnak általában csak messze-menő fenntartásokkal és aránylag szűk keretek között tekinthetők. Valutáris szempontból ugyan aránylag rövid idő múlva anyagi termelési eredménye is mutatkozik a telepítési beruházásnak. Mai kedvezőtlen jövedelmezőségi helyzetünkben kétséges azonban, hogy az anyagi terméstudbblletben a maguk egészében vajjon valaha megtérülnek-e a telepítés nagy költségei. A telepítés ugyanis egyike legdrágább beruházásainknak: a földterületen kívül a nincstelen telepesnek, hogy megélhessen, házat és a legszükségesebb mezőgazdasági felszerelést is rendelkezésére kell bocsátanunk. Hozzájárul még, hogy a várható terméstudbbllet következtében a telepítés külkereskedelmileg nem semleges beruházás. Nagy tömegeknek telepítésére, főleg pénzügyi okokból, egyelőre semmikép sem gondolhatunk. Itt tehát még arról sem lehet szó, hogy a telepítési beruházásokkal kapcsolatosan nagyobb mértékben emeljük az alsóbbrendű munka iránti keresletet. De még szociálpolitikai szempontból sem egyoldalúan hasznos a telepítés. Igaz ugyan, hogy súlyos problémáinkban, amilyen pld. a mezőgazdasági munkanélküliség, közvetlen segítséget nyújtana. Nem szabad azonban felejtetünk, hogy az államilag földhöz, házhoz és mezőgazdasági felszereléshez juttatott telepes már eleve hajlik az önállótlan-ságra; később annál könnyebben válhat az államnak állandó szociálpolitikai terhévé. Valamennyi érintett szempontunkból különbséget kell tennünk az önálló, a kiegészítő és a csoportos, valamint a falu-, a tanya- és a csatlakozó telepítések között. Megint más jellege van a városszéli telepítésnek, mely az ipari termelésnek is közvetlenebb előnyöket nyújthat. Ezek a különbségek azonban lényegében csak kevésbé érintik a telepítési beruházás általános közgazdasági értékelését. Hatalmi és kulturális szempontok viszont jelenleg is indokolhatják a telepítésnek aránylag szűkkörű felkarolását.

A beruházások endogén céljainak sorában az anyagi termelés fellendítésénél is nagyobb nyomatékkal léphetnek fel az állam *hatalmi politikájának* érdekei. Egyrészt honvédelmi és külügyi, másrészt pedig törvényhozási, igazságszolgáltatási és szorosabb értelemben vett belső közigazgatási intézményeink karbantartása és fejlesztése sokféle közmunkát tesz szükségesé. Ezeknek általában közös jellemvonásuk, hogy külkereskedelmileg messzemenően semlegesek ugyan, valutáris szempontból azonban a kártékony pénzszaporítás veszélyeivel járnak. Az ilyenmű beruházások helyességét egyébként nem szabad a gazdaságpolitika autonóm célkitűzéseinek alapján mérnünk, mert döntő súlyra itt már az államnak gazdasági szempontból heteronóm jellegű hatalmi politikai célkitűzései emelkednek.

Már különböző ipari és mezőgazdasági beruházásaink vizsgálatánál is láttuk, hogy *szociálpolitikai* megfontolásoknak gyakorta mily fontos szerep jut. A különösen szoros kapcsolat itt azzal magyarázható, hogy az anyagi termelési politika, azaz a szorosabb értelemben vett gazdaságpolitika, egyrészt és a szociálpolitika másrészt, más-más eszközökkel bár, de egyaránt közvetlenül az általános anyagi jólét emelésére törekszenek. Számos külön és elsősorban szociálpolitikai intézményünk is van azonban, amelyekből közvetlenül vagy közvetve közmunkák szüksége adódik. Minthogy az ilyenmű közmunkák, az anyagi jóléttel való közvetlen kapcsolatukon át, általában közelebbről érintik anyagi termelésünket mint a hatalmi politikával kapcsolatos közmunkák, külkereskedelmi semlegességük általában kevésbé messzemenő, amivel szemben viszont valutapolitikai szempontból valamelyest kevésbé aggályosak. A szabadelvűen és anyagiason gondolkozó szélsőséges rétegek ellenállása is azért szokott a szociálpolitikai beruházásokkal szemben gyakorta csak mérsékeltabb lenni, mert ez az általános anyagi jóléttel való szoros kapcsolat lebeg szemük előtt. A beruházás helyességét általában azonban itt sem autonóm, hanem heteronóm gazdaságpolitikai szempontok döntenek el.

Hasonlóan heteronóm szempontokból ítélendő meg a *kulturpolitikai* beruházások helyessége. Miként a hatalmi politikai és a szociálpolitikai beruházások, úgy a kulturpolitikaiak is különbözően költségesek lehetnek, amint hogy az alsóbb- és a fel-

sőbbrendű munka iránti keresletet is a legkülönbözőbb arányokban érinthetik. Itt tehát különösen előnyös vagy hátrányos jellege általában egyiköknek sincsen. A kulturpolitikai beruházásoknak általában sajátosságuk azonban, hogy eredményüket az anyagi termelésben többnyire közvetve vagy pedig hosszabb idő múlva hozzák csak meg. Így van ez mind a vallásos, a művészeti és a tudományos élet ápolására hívatott, mint pedig a közoktatásügyi intézményekkel kapcsolatos beruházásoknál. Ezért általában a kulturpolitikai beruházások a legsemlegesebbek külkereskedelmi szempontból, a pénzszaporítás tekintetében azonban egyúttal többnyire a legveszélyesebbek is.

A hatalmi politikai, a szociálpolitikai és a kulturpolitikai beruházások nagyobb mérvű növelésével szemben általában kisebb-nagyobb valutapolitikai aggályokat állapítottunk meg. Az anyagi termelés közvetlen fellendítésére irányuló beruházásoknál viszont általában külkereskedelmi semlegességüknek többé-kevésbé messzemenő hiánya alkalmas arra, hogy hátrányosan hasson. A kétféle hátrány és reciprok előnyeik elvileg általában leginkább még azoknál a beruházásoknál egyenlítődhetnek ki, amelyeknek közvetlen célja a *gazdasági forgalom* intézményeinek fejlesztése. Ezen intézményeink közül bankjaink és egyéb hitelközvetítő szerveink nagyjában eléggé fejlettek. Beruházással járó támogatásra általában tehát nem szorulnak. Ugyanez mondható kereskedelmi intézményeink egészéről is. Mint bankjaink, úgy ezeknek javarésze is még a háborúelőtti Magyarországból maradt ránk, akkoriban pedig még sokkalta nagyobb forgalmi szükségletekre számítva épültek ki.

Egészen más helyzetben van *közlekedésünk*. Az országcsonkítás szétdarabolta, megbontotta korábbi megközelítően egységes közlekedési rendszerünket és ingó közlekedési eszközeink mennyiségét súlyos arányban csökkentette. Hozzájárul ehhez még, hogy az Alföld, főleg többnyire külterjes gazdálkodása miatt és egyúttal hatalmi politikai okokból is, közlekedésügyi szempontból legelhanyagoltabb területe volt a Habsburgok birodalmának. A gazdasági forgalom körül felmerülő endogén beruházási céljainknak tehát már közvetlenül a világháború után főleg alföldi közlekedésügyünknek fejlesztése körül kellett volna csoportosulniuk. Általános közületi helyzetünk

azonban úgy hozta magával, hogy ezeknek a beruházásoknak nagyrésze eddig a csonkaországban is valamiképen mindig háttérbe szorult más közmunkákkal szemben. Sürgősségük ma annál nagyobb. A közlekedés intézményeinek fejlesztése még exogén beruházási céljaink síkján is általában előnyösnek mondható. Gondos jövedelmezőségi számítás mellett eredményüket az anyagi javak piacán aránylag rövid időn belül meghozzák ugyan. Ez azonban többnyire csak fokozatos átmenetként és nem ugrásszerű növekedéssel következik be. A külkereskedelmi semlegesség és az inflációs veszélyek között itt tehát többnyire középúton haladunk. Ezenfelül a közlekedési beruházások sorában olyanokat is találunk, amelyek aránylag csekély költséggel az alsóbbrendű munkát nagyobb mértékben tudják foglalkoztatni. A közlekedési beruházásoknak gyakorta jelentős és közvetlen hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai hasznát szintén előnyként kell tekintetbe vennünk. Végezetül pedig ugyancsak mérlegelnünk kell, hogy a beruházásokkal felfelendített állami közlekedésügyön belül számos kedvező lehetőség nyílik a tőkeirányítás serkentő, támogató, korlátozó és tiltó eszközeinek alkalmazására is.

Hogy *útépítésünk*, főleg az Alföldön, annyira elmaradt, annak földrajzi körülményeinkben, történelmi multunkban és újabb közületi állapotainkban sokféle okát találjuk. Legfontosabbak ezek között nagyobbára kedvezőtlen alföldi éghajlati és talajviszonyaink, valamint az a fejlődési folyamat, amely a mult század második felében alföldi közlekedésünk őskorából egyszeriben a vasutakhoz vezetett és a jó közutak építésének korszakát mintegy átugrotta. Az útépítés igen sürgős közületi feladatunk. Közelebbről különösen a területi kezelésű makadám-burkolattal ellátott községi utak építése látszik helyes beruházásnak. Itt ugyanis aránylag nagy szerephez jut az alsóbbrendű munka mind a közvetlen építésnél, mind pedig a szükséges építési anyagok előállításánál, azaz a kötőrésnél stb. Ezekkel a munkákkal idényszerűen fellépő mezőgazdasági munkanélküliségünket is enyhíthetjük. Az ilyenmű utak építési költsége aránylag nem nagy. A beruházás inflációs veszélye általában mérsékelt és korlátozott, mert a befektetés közvetlen anyagi jövedelmezősége többnyire jól kiszámítható. A külkereskedelmi semlegesség foka is kielégítő szokott lenni, mert az

anyagi termelési többlet részben közvetve, részben pedig fokozatosan szokott csak a piacra kerülni: a vasutakhoz vezető új községi utak elsősorban a vasutakba fektetett tőke jobb jövedelmezőségén át hozzák meg eredményüket, az új utak mentén fekvő földeken pedig már csak a szűkös tőkeviszonyokra való tekintettel is nyilvánvalóan fokozatosan vezethetők csak be a belterjesebb termelési módozatok. A nagyterhelésű főútvonalak, amelyeknél kő- vagy betonburkolat a célszerű, már csak részben nyújtják a szóbanforgó beruházási előnyöket. Aránylag kisebb mértékben növelik csak az alsóbbrendű munka iránti szükségletet, aránylag nagy tőkeáldozattal járnak és versenyükkel a vasutakba korábban beruházott tőke jövedelmezőségét is veszélyeztethetik. Igaz viszont, hogy az ily útnak idegenforgalmunk szempontjából nagy jelentőségük lehet, amint hogy hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai hasznuk is részben más síkon fekszik mint az alsóbbrendű községi útaké. Ez a haszon azonban mindkét útfajtánál igen figyelemreméltó.

A tágabb értelemben vett közigazgatási, a szociális és kulturális szempontoknak *vasúti* beruházásaink mérlegelésénél is nagy súlyuk van. Ezeknél a beruházásoknál az alsóbbrendű munka többnyire közepes szerephez jut csak. A téves tőkebefektetés és ilyképen a huzamosabb pénzszaporítás veszélyei is közepesek, mert a vasúti befektetések jövedelmezőségi időszakai (átmeneti infláció!) és egyéb vonatkozásai igen bonyolultak; kiszámításuk tehát nem könnyű feladat. Ezzel kapcsolatosan viszont a külkereskedelmi semlegesség aránylag nagyfokú szokott itt lenni. Döntő súlya egyébként a korábban már befektetett vasúti tőkének is lehet: hogy ennek jövedelmezőségét továbbra is biztosíthassuk, állandóan újabb beruházásokhoz kell folyamodnunk. Ilyenmű további beruházások jelenleg is igen sürgőseknek látszanak már, amire való tekintettel aránylag magas költségeik is indokoltak. A már befektetett tőkék nagy súlya és a felszerelési tárgyaknak aránylag magas karbantartási költsége itt tehát különleges helyzetet teremt: ha általában a vasúti közlekedés további fenntartása mellett döntünk, akkor helyesen a szóbanforgó újabb beruházásoktól sem zárkozhattunk el.

A közúti és vasúti közlekedésnél egyoldalúbban főleg

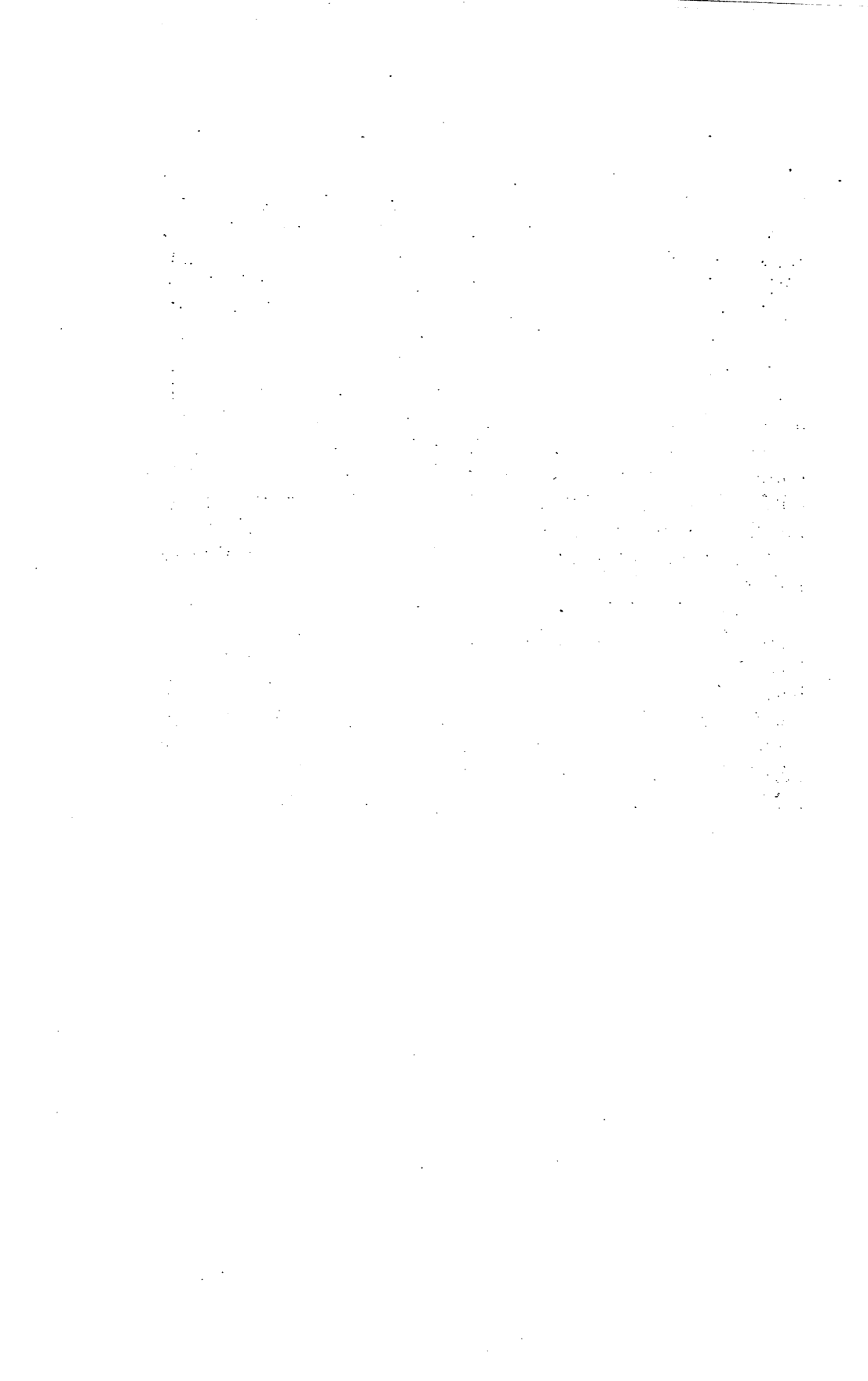
anyagi termelési vonatkozásai vannak a vízi közlekedésnek. Fejlesztésénél tehát fokozott mértékben kell a szűkebb értelemben vett gazdasági szempontokat mérlegelnünk. A vízi közlekedési utak tökéletesítése hagyományosan egyik legjobb alkalmunk a tömeges alsóbbrendű munka foglalkoztatására. Kevésbé van ez így a vízi közlekedési eszközök előállításánál. A vízi közlekedési beruházásoknak külkereskedelmi semlegessége erősen kérdéses. Tekintetbe kell vennünk ugyanis, hogy nálunk elsősorban a gabonatermelésnek kedveznek; az idevágó termésteobletet pedig nehéz külföldön elhelyeznünk. Téves tökekebefektetés tehát itt is aránylag könnyen megeshet. Minthogy továbbá az árúpiacon is aránylag későn mutatkozik csak a vízi közlekedési beruházásoknak megfelelő ellensúly, a pénzszaporítási veszély velük kapcsolatosan bizonyos mértékben fennforog. Az idevágó közmunkákat igen gondos mérlegelésnek kell tehát megelőznie és még így is aránylag szűk keretek között tekinthetők csak helyeseknek.

Azok a beruházások, amelyeket *légtforgalmi* intézményeinknek és felszereléseinknek nagyobb mérvű fejlesztése követelne meg, igen kockázatosak. A légi közlekedésnek jövedelmezőségi és termelékenységi vonatkozásait ugyanis egyelőre még csak hozzávetőlegesen ismerjük. Azt azonban tudjuk róluk, hogy az általános konjunktura változásaival szemben igen érzékenyek, mert az egész légi forgalom egyelőre igen kevésbé érinti csak elsőrendű szükségleteink kielégítését. A légi közlekedési beruházások tehát mindenekelőtt csak az erősen optimista gazdaságpolitikus szemében lehetnek helyesek. Azt is megállapíthatjuk, hogy ezek a beruházások nem alkalmasak az alsóbbrendű munka iránti kereslet lendületes emelésére. *Hírszolgálati* intézményeink viszont általában eléggé fejlettek. További beruházásoknak endogén sürgőssége itt tehát mérsékelt. Hasznuk egyébként is csak részben könyvelhető el az anyagi termelés javára. Más közületi érdekek is jelentős szerepet játszanak velük kapcsolatosan. Általánosságban kiszámíthatjuk, hogy a posta, a távirda és a távbeszélő fejlesztésére szánt beruházások középúton járnak a külkereskedelmi semlegesség és a kedvezőtlen pénzszaporítás terén; költségeiknek javarésze azonban nem a legalacsonyabb munkabérek tömegére jut. Helyességük tehát exogén szempontból is vitatható.

Mindent egybevetve, merőben elvi megfontolásaink alapján, jelen viszonyaink között közlekedési beruházásaink növelése a leghelyesebb. Ezeknek sorában is első helyen az útépités áll, azután következnek vasúti beruházásaink; egyéb közlekedési beruházások csak kisebb mértékben jöhetnek tekintetbe. Ipari és mezőgazdasági beruházások általában kevésbé ajánlhatók. Utóbbiak közül azonban az erdősítési beruházások túlnyomórészt előnyösek; messzemenő fenntartásokkal és szűkebb korlátok között még a telepítés és a tagosítás is helyeselhető, az öntözési beruházások viszont már igen kérdésesek. Mindezen beruházásoknak hatalmi politikai, szociálpolitikai és kulturpolitikai előnyei és hátrányai a közgazdasági mérlegelés körén kívül esnek már. Hasonlóképpen nem közgazdasági megfontolások síkján dől el azoknak a beruházásoknak helyessége sem, amelyek elsősorban hatalmi politikai, szociálpolitikai vagy kulturpolitikai célok elérésére irányulnak.

Nem térünk ki fejtegetéseinkben azokra a messze szerteágazó és fontos kérdésekre, amelyek az állami beruházások közgazdasági vonatkozásainak számszerű mérlegelésével, a beruházási költségek közgazdasági és pénzügyi előteremtésével és a beruházások eredményének pénzügyi hatásaival kapcsolatosak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezeknek a kérdéseknek beható vizsgálata nélkül a különböző állami beruházásokra vonatkozó értékelésünk *egyoldalú* marad.

Dr. TÚRY SÁNDOR KORNÉL

IGAZSÁGELLENES TÉNYEZŐK A JOGBAN

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KERESKEDELMI JOGRA)

Bevezető.

1. Jogtudománynak, jogalkalmazásnak és jogalkotásnak végső célja az igazság kutatása és megvalósítása. A *jogtudomány* ezt a célt csak úgy érheti el, ha minden más tudományhoz hasonlóan a valóság kutatását tartja szem előtt s e célra alkalmas *eszközöket* is választ ki. E célkitűzés és ily eszközök hiányában a jogtudomány époly kevéssé lehet igazi tudomány, akárcsak a természettudományok bármelyike. A (bírói) *jogalkalmazás* jogot csak akkor szolgáltat, ha az eldöntésre váró konkrét esetben a *valóságos tényállás* felderítésére törekszik s az ilyként felderített tényállásra a *helyes* jogot alkalmazza. És a *jogalkotás* is csak akkor szolgálja a jog eszméjét, ha az igazság követelményét tartja szem előtt s annak a követelménynek mindenütt érvényt is szerez.

A jog imént említett területein azonban nem ritkán találkozhatni bizonyos jelenségekkel, amelyek nem csupán kétséget támasztanak arra vonatkozóan, vajjon jogtudomány, jogalkalmazás és jogalkotás valóban képesek-e az említett célkitűzésnek, az igazság és ezzel kapcsolatban a valóság kimunkálásának megfelelni, hanem amelyek egyenesen arra utalnak, hogy a jog sokszor *tudatosan helyezkedik szembe az igazsággal*. Különösen a forgalmi életet érintő jogfejlődéssel kapcsolatban nem egyszer hallhatni, hogy a jog igazságtalan, mert sokszor a belső tartalom tudatos elhanyagolásával az életjelenségek külső megjelenő formáját, a *puszta látszatot* veszi irányadónak, dacára annak, hogy — miként a közfelfogás tartja — „a látszat csal” és hogy a puszta látszatnak alapulvétele a jog eszméjének, az igazságnak és a valóságnak háttérbe szorításával jár. Különösen a *jogalkotás* terén találkozhatni egyes oly jelenségekkel, amelyek az utóbbi évtizedek irodalmában beható és

ellentétes nézőpontból kiinduló megvitatás tárgyát alkották s amelyek ahhoz az állításhoz vezettek el, hogy a magán- és kereskedelmi jogi jogrendszerek modern tételesjogi kiépítettségében az igazságnak a rómaiak jogrendszerében bevált eszméje áldozatul esik bizonyos állítólag modern gondolatoknak, amelyek modernségéhez is azonban sok szó férhet annak folytán, hogy azokat egyes régebbi, főként germán jogrendszerekben is megvalósítva látjuk.¹

Ez a vád szükségessé teszi, hogy közelebbről tegyük vizsgálat tárgyává egyrészt azt a kérdést, melyek azok a tényezők (jelenségek), amelyek a jogtudomány, jogalkalmazás és jogalkotás körében gátolják az igazság érvényesülését s ezzel kapcsolatban, mi az oka e jelenségeknek; másrészt azt a kérdést, vajjon e jelenségek valóban alkalmasak-e annak a vádnak alátámasztására, amely szerint e jelenségeknek a jog által is végbemenő honorálása egyértelmű az igazság eszméjének háttérbeszorításával.

Az alábbi fejtegetéseknek célja egy-néhány gondolat felvetésével eme kérdések tisztázásához adalékot szolgáltatni, azzal a korlátozással, hogy elsősorban a kereskedelmi jogra lesznek tekintettel, mint a forgalmi életnek arra a jogrendszerére, amelyben az igazság és valóság érvényesülését háttérbe szorító látszat- és ehhez hasonló egyéb jelenségek a legerőteljesebben jutnak kifejezésre. Ezek a fejtegetések arra fognak rámutathatni, hogy míg a jogtudomány terén bizonyos meggyökeresedett ferde szemlélet és *elhibázott módszer* az, amely a jogtudományt a legújabb időkig eltérítette az objektív igazsághoz vezető útról, addig a jogalkalmazás és a jogalkotás terén

¹ A fölvetett kérdés általános irodalmát illetően a következő művekre utalunk: *Binding*: Ungerechtigkeit des Eigentumserwerbs vom Nichteigentümer, 1903, Leipzig; Herbert *Meyer*: Das Publicitätsprinzip im deutschen Bürg. Recht, 1909. München (a *Fischer* Ottó által kiadott „Abhandlungen zum Privatrecht u. Zivilprozess des Deutschen Reiches“, XVIII. Bd. Heft. 2.); u. ö. *Rechtschein des Todes*, 1912, Leipzig; Ottó *Fischer*: Sein und Schein im Rechtsleben, 1909, Berlin; Hubert *Naendrup*: Rechtscheinforschungen. Heft I. (1910): Begriff des Rechtscheins und Aufgabe der Rechtscheinforschung; Otto *Keim*: Das sogenannte Publicitätsprinzip im deutschen Handelsrecht, 1930. Leipzig (a Guido *Kisch* által kiadott „Beiträge zum Handelsrecht“ 2. füzet); *Nizsalovszky* Endre: A látszat a jogban (különlenyomat a Debreceni Szemléből).

ugyanazt az állapotot bizonyos *kényszerű megalkuvás* idézte fel a jogi technika és a jogászai mechanizmus ellentmondást nem tűrő postulátumaival. De arra is rá fognak utalhatni az alábbi fejtegetések, hogy habár a részletek tekintetében a pozitív magánjogi jogrendszerekben az igazság eszméje tökéletesebben lenne is megvalósítható, mindazonáltal általánosságban nem állíthatni azt, hogy a jogászai technika és a jog praktikabilitása érdekében tett, fentebb érintett kényszerű koncesszió azzal a lesújtó következménnyel járna a modern magánjogi jogrendszerekben, hogy bennük a jog végső célja, az igazság eszméje elhalványult.

ELSŐ CÍM.

Igazságellenes tényezők a jogtudományban.

ELSŐ FEJEZET.

Fogalomelemző és értékelő jogtudomány.

2. Mint minden rendszeres tudományos tevékenységnek, a jogtudománynak is meg van a maga *dogmatikája*, amely az illető tudomány tudás-állományát, a jogtudományt illetően tehát a jogi tételeket és jogszabályokat *rendszerbe* foglalja egybe, még pedig azért, hogy a bennük meglévő *közös* alkotóelemeket egybefogva, az őket differenciáló specifikumokat külön-tartva, *fogalmakat* alkot. Már ebből következik az, hogy a fogalmakat képző eme jogászai konstrukcióknak a célja mindig csak a *már meglevő* joganyagnak teoretikus elrendezése lehet, tehát csupán nyilvántartó, elraktározó, de sohasem *alakító* funkció abban az értelemben, hogy az elrendezés, a rendszerbefoglalás eredménye befolyásolhatná magát a *jogi tartalmat is*. Ennélfogva a meglevő joganyagnak pusztán nyilvántartására és rendszerezésére irányuló — egyébként tisztán teoretikus jelentőségű — ez a fogalom-képző tevékenység a jogtudomány részéről csakis akkor töltheti be feladatát és felelhet meg céljának, ha a *valóságból*, a fennálló tételesjogi szabályozásból indul ki s a logika eszközeinek igénybevételével jut el a fogalmakhoz.

Az a tévedés, amelyet a jogtudomány a fogalomképzéssel kapcsolatban elkövetett, s amely szinte a legújabb időkig fogva tartotta s épen ezért ránézve csaknem végzetessé vált: kettős. Egyrészt visszájára fordítása annak a viszonynak, amely a fogalmak és jogszabályok között a valóságban fennáll

(a), másrészt feltevése annak, mintha az általános logikával szemben létezne egy attól különböző jogász logika is. (b).

3. Ad a).² A XIX. század jogtudományának a módszer-tana volt az, amely arra vállalkozott, hogy az élő jog tartalmát, a jogszabályok értelmét és jelentőségét az általa felállított *fogalmakból* vezesse le. Az a támadás, amely Ihering részéről az ú. n. „Begriffsjurisprudenz“-et érte, nem a jogi fogalmak ellen irányult, hanem a jogtartalomnak a tudomány által önkényesen felállított fogalmakból a *Heck* által „inversió“-nak nevezett eljárás útján végbement dedukálása ellen. Hiszen a fogalmak tisztasága elengedhetetlen feltétele minden tudományos munkának, tehát a jogtudománynak is. Mi, jogászok is jogi fogalmakban gondolkozunk és beszélünk. Nem azért, mintha ezek a fogalmak uralnák a jog világát. A jogi fogalmakra azért van szükségünk, mert ezek szolgáltatják egyfelől a külső *formát*, amelyben az élő jogot előadhatjuk, feltárhatjuk, másfelől az *eszközt* is, amely megkönnyíti számunkra a joganyag kezelését. Csak a jogi fogalmak teszik ugyanis lehetővé, hogy a pozitív jogszabályok mérhetetlen tömegén uralkodjunk. Minden egyes jogi fogalom a jogtételek egész sokaságára tanít meg bennünket. A jogszabályok végtelen tömegét a jogi fogalmak révén rövid formulákba öntjük s ezek a maguk összességében teszik ki az egységes alapgondolaton nyugvó jogrendszert.³

Csak egyet nem szabad soha szem elől téveszteni. Ez pedig az, hogy a jogi fogalmakat a *fennálló jogtételek tartalmából* szabad és kell kifejtetni; nem pedig fordítva eljárni, úgy, hogy a jogtételeket és az általuk szabályozott jogintézményeket igyekszünk minden áron beleprésseni az előre megkonstruált fogalom-rendszerbe. Mert: miként már a rómaiak taní-

² Erre a témakörre vonatkozó irodalomból l. különösen: Philipp *Heck*: Das Problem der Rechtsgewinnung (1932), főként 9. köv. l.; u. ö.: Interessenjurisprudenz (1933.), főként 11. köv. l.; Walter *Schönfeld*: Über den Begriff einer dialektischen Jurisprudenz (1929); Heinrich *Stoll*: Begriff und Konstruktion in der Lehre der Interessenjurisprudenz (Festgabe für Heck, Rümelin u. Schmidt); *Örtmann*: Interesse und Begriff in der Rechtswissenschaft, 1931. Leipzig; hazai irodalmunkból: *Moór* Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába (1923). 36 és köv. l.; *Nizsalovszky* Endre: Az érdekkutató jogtudomány a magánjogban (1933.) Debrecen.

³ Rudolf *Sohm*: Über Begriffsjurisprudenz, Deutsche Juristenzeitung 1909. évf. 1019. köv. l.

tották: *non ex regula jus sumatur, sed ex jure quod est regula fiat*. Hogy valamely jogintézmény érvényesül-e s mily szabályok uralma alatt áll, az elvileg teljesen független attól, hogy beskatulyázható-e a tudomány által előre kieszelt valamely fogalom-rendszerbe. Az olyan tudomány, amely valamely jogintézmény és a reá irányadó jogszabályok tartalmát merőben rendszerbeli szempontok által véli befolyásolhatónak, elrugaszkodik a való élettől, szembefordul az élet reálításával, a *valósággal*, s ezzel magával az *igazsággal* is. Nem annak a vizsgálatából indul ki, hogy valamely éppen elbírálásra váró érdekkonfliktus szabályozást nyert-e s miképen a fennálló tételes jogban, hanem arra összpontosítja erejét, hogy „konstruálja” az éppen felvetődő jogviszonyt, vagyis felkutasson a jogszabályokban már nevesítetten szabályozott vagy legalább ismert valamely jogintézményt, csak azért, hogy utóbbival azonosnak nyilváníthassa azt, amely éppen most vár minősítésre. Törekvése tehát ennek a konstruáló módszernek az, hogy a jogi megítélésre és értékelésre váró jogviszonyból adódó érdekhelyzetet *a maga egészében* egybehangzónak nyilváníthassa azzal, amely a fennálló jogban már ismert bizonyos tipikus jogviszonyokkal, pl. szerződési típusokkal kapcsolatban állapítható meg.⁴

Ha ez az egybehangzás mindig, vagy legalább az esetek túlnyomó többségében adva lenne, a jogtudománynak ez a konstruáló módszere nem vált volna végzetessé. Hogy tényleg azzá vált, annak oka éppen az, hogy az érdekhelyzeteknek eme eljárás által feltételezett említett egybehangzását csak a legritkább esetekben lehetjük fel. Ennek pedig az a sajnálatos következménye, hogy az érintett az a törekvés, amely valamely még csak ezután minősítésre váró jogviszonynak a pozitív jogban már szabályozott jogviszonyba való egyszerű behelyettesítésére irányul, könnyen jut abba a kísértésbe, hogy az említett egybehangzás hiányában a konstruálandó jogintézményt addig-addig formálja, módosítja, míg végre csakugyan beleilleszthető valamely már szabályozott jogi formába. Csak természetes, hogy a sablonizálásra törekvő ennek az eljárásnak

⁴ Müller—Erzbach: Der Durchbruch des Interessenrechts durch allgemeine Rechtsprinzipien, Jherings Jahrb. 53. Bd. (1908). 331. köv. 1., különösen 337., 350., 366. l.

az az eredménye, hogy a konstruálandó jogi jelenségnek épen azok a vonásai és alkotó elemei sikkadnak el, mennek veszendőbe (t. i. épen az elhanyagolásuk folytán) a már meglévő valamely fogalmi kategóriába való beleszoríthatás kedvéért, amelyek annak épen lényegét teszik ki, mert gazdasági karakterét határozzák meg.

A jogi fogalmaknak *jogi normát teremtő* ez a rendszere volt az, *amely a XIX. század jogtudományát eltérítette az igazsághoz vezető útról*. E rendszert az ú. n. *történeti iskola* fejlesztette ki, amely abban a meggyőződésben lévén, hogy a jog az ú. n. „népszellemből“ fakad, a jogászok, a bírák, s a jogtudomány művelői pedig a népet képviselik, ebből azt a következtetést vélte levonhatni, hogy a tudomány által felállított általános jogi fogalmak szintén közvetlenül megnyilvánulásai a népszellemnek s ilyként forrásai a jogi normáknak.⁵ Ez az iskola tehát a Hegel féle bölcséleti tannak hatása alatt — amely tudvalevően az egész létező mindenséget a „fogalom“ logikai evolúciója gyanánt fogta föl — egészen más jelentőséget és erőt tulajdonított a jogi fogalmaknak is, mint aminővel azok a valóságban bírnak. Szerinte a jogi fogalmak nem az ember szellemi alkotásai, hanem a priori meglévő olyan valóságok (adottságok), amelyek logikai szükségszerűséggel termelik ki a jogtételeket. Így jutott aztán el a történeti iskola *a jogrendszer önmagából való kiegészítésének*, a jogrendszernek *logikai lezártságának* elvéhez, amelyből a jogalkalmazást illetően azt a végzetes következtetést vonta le, — mint erre még későbben visszatérünk —, hogy a (bírói) jogalkalmazás semmi egyéb, mint a törvényhozó logikai (gondolati) tevékenységének megismétlése, visszapergetése: „Reconstruction des dem Gesetze innewöhnenden Gedankens“ — mint Savigny, a történeti iskola feje kifejezte.

4. A jogtartalomnak előre megkonstruált fogalmak által való befolyásolásának tulajdonítható — egyebek között — pl. az, hogy az inversiós eljárás“-sal dolgozó régebbi magánjogi dogmatika a kötelemből eredő jognak, a követelésnek másra engedményezését kizártnak tartotta azért, mert az ellenkeznék a kötelemnek, mint személyes jellegű köteléknek a fogalmával;

⁵ Heck: Interessenjurisprudenz, 11. 1.

vagy hogy a harmadik személy javára kötött szerződéssel kapcsolatban fogalmilag lehetetlennek tartotta azt, hogy a harmadik személy önálló, az ígéretvevő (promissárius) jogától függetlenül jogot szerezhessen.⁶ És a jogi fogalmak és jogszabályok között okozati viszony felcserélésének, érintett visszájára fordításának nyoma húzódik végig azon a szemléleten is, amely a jogi dogmatikát az ú. n. *absolut jogok* konstrukciójával kapcsolatban vezette. Az absolut jelleg merőben elméleti fogalmából indulva ki, az ily védelmet biztosító jogszabályokat eme absolut (kizárólagos) jelleg oly következményei gyanánt tekintette, amelyek mindenütt és feltétlenül hatályosoknak, merev és át nem hidalható módon állítván szembe a „mindenki irányában hatályos” absolut jogot, a csupán egy konkrét személy irányában hatályosuló kötelmi joggal. Holott — mint erre hazai irodalmunkban találóan utalt legutóbb *Fürst László*⁷ — nem az absolut védelmet biztosító egyes jogszabályok következményei az absolut jellegnek, hanem ezeknek a jogszabályoknak a tartalma jogosít fel arra a megjelölésre, hogy in concreto absolut (kizárólagos) jellegű jogi alakzattal állunk szemben. Ebből pedig következik, hogy miként a jogszabályok empirikus tartalmából leszűrt fogalmak általában nem tekinthetők változhatatlan, egyszersmindenkorra adott valóságoknak, épen úgy azt a kérdést, meddig terjed valamely jognak kizárólagos jellege, hol vannak ennek a jellegnek a határai, nem lehet a jog abszoltságának fogalmából levezetni; hanem ezt a kérdést csupán a mindenkor fennálló tételes jogszabályok és az ezekben értékelt érdekhelyzet alapján kell megállapítani. „Az absolut jognak csak oly mértékben és csak addig a határig van értelme, amíg a célnak alkalmasabb eszköze, mint a relatív jog” (Fürst). A francia jogelmélet és gyakorlat által kidolgozott annak a tételnek, amely szerint minden subjektív joggal való visszaélésnek (abus) korlátot szab az a ténykörülmeny, hogy a jog gyakorlásának feltétele komoly és törvényes érdeknek (un intérêt sérieux et légitime) megléte a jogosult személyében, főalkalmazási területe épen az absolut jogokkal, elsősorban a tulajdonjoggal kapcsolatban van.⁸ Annak ellenére, vagy inkább: épen

⁶ Moór Gyula id. m. 39. l.

⁷ A magánjog szerkezete (1934.) 161. és 162. l.

⁸ V. ö. Különösen Louis *Josserand*: De l'esprit les droits (1927) Paris.

azért, mert a Code civil a tulajdonjogot kifejezetten abszolút jogként alakította ki, nem maradhatott el a francia tulajdonnak az érdekek mérlegelése alapján fogatosított „sociális” korekciója a bírói gyakorlat által.⁹

Végül ugyancsak a most szóban levő gondolatkörbe esik, mert szintén a fogalmi (és ezzel kapcsolatban a logikai) elemnek döntő jelentőséget tulajdonító álláspontnak a folyománya, a korábbi magánjogi dogmatikának az a szemlélete, amely át nemidalható fogalmi (logikai) ellentétet látván egyrészt az ú. n. „megengedett” cselekmények (jogügyletek), másrészt a jogilag „tiltott” cselekmények között, egészen a legújabb időkig útjában állott annak a felismerésnek, hogy vannak az emberi életnek oly cselekményei, amelyeket a jog nem tilt, s ebben az értelemben azok jogilag megengedett cselekmények ugyan, de mégsem jogügyletek, mert hiányzik belőlük a jogi hatásra irányuló célzat (ú. n. ügyletszerű cselekmények, ahová az utaló magtartások is esnek, l. alább 35. p. alatt.)

5. Annak a felismerését, hogy a jogi fogalmak és a jogszabályok közötti viszonynak a technikus értelemben vett Begriffsjurisprudenz¹⁰ értelmében felfogott szemlélete mennyire ferde: a mai jogtudomány Ihering-nek köszöni, aki annak utánna, hogy a jogdogmatika és a jogászai technika elméletével, és ezzel kapcsolatban a tételes jogtudományok módszertanával úttörő módon behatóan foglalkozott,¹¹ „Zweck im Recht” c. művével a konstruáló jogdogmatikával szemben megalapítója lett a jogtudomány teleologikus módszerének, első hangadója a tételes jogtudományban alkalmazandó ú. n. szociológiai módszer bevezetésére irányuló későbbi törekvéseknek. (Moór Gyula, id. m. 37.). Ő tette tudatossá az immár közhellyé vált azt a tételet, hogy a fogalmak és a jogszabályok viszonyában a priust

⁹ Code civil, 544. Art. „La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la manière la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse un usage prohibé par les lois ou par les règlements”.

¹⁰ Az elnevezést Heck már a század elején használja: „Was ist diejenige Begriffsjurisprudenz, die wir bekämpfen”, Deutsche Juristen Z. XIV. Jahrgang, (1909.) 1456. l.

¹¹ „Geist des römischen Rechts” (III. és IV. köt. 1865.) és „Unsere Aufgabe” (Jahrb. f. Dogmatik d. heutigen römischen u. deutschen Privatrechts I. köt. 1856.) című művében.

az utóbbiak alkotják, amelyek éppen ezért megelőzik az életjelenségeknek a tudomány által felállított fogalmak alá subsumálását; maguknak a jogszabályoknak, tehát a tárgyi értelemben vett jognak teremtője pedig nem a fogalom, hanem a cél, az érdek. A jog történetileg érdekek harcának produktuma, miért is annak tartalmát nem a tudomány által önkényesen felállított fogalmakból, hanem a jogszabályok céljából szabad és kell is levezetni. A jogszabály célja határozza meg a jogi tartalmat, mert a cél ad eligazítást nemcsak ama kérdés tekintetében, hogy mely érdekek részesülnek a pozitív jogban jogi védelemben, hanem — és pedig főként — arra vonatkozóan is, hogy mi a *határa* annak a jogi védelemnek, amelyre egy konkrét érdek számot tarthat valamely jogrendszerben.¹² Ihering eme tételei méltán tekinthetők a mai ú. n. „értékelő“ jogtudomány kiindulópontjának, mert bennük világosan jut kifejezésre az az elv, hogy a magánjogi fogalomképzés tengelyét az *érdek-védelem* elve alkotja.

Ennek az elvi kiindulásnak természetszerű folyománya az a további tétel, hogy a jogi védelemnek véget kell érnie ott, és akkor, ahol illetőleg amikor egy szembeforduló más oly érdekekkel találja magát szemben, amelyet a pozitív jogrend akár általában, akár csupán a konkrét vonatkozásban érdemesebbnek tart a védelemre. Természetszerűen annak a kérdésnek megítélésében, hogy melyik a védelemre érdemesebb a szembeforduló érdekek közül, egyesegyedül a fennálló tételes jog, nem pedig bárkinek, tehát akár a bírónak subjektív értékítélete az irányadó. Ebben az értelemben mondja *Szászy-Schwarz Gusztáv* is, — akinek egyik legfőbb tudományos érdeme a jogtudomány céltudományi jellegének Ihering tanítása alapján hazai jogfelfogásunkba is átplántálása — hogy „a jog nem matematika, amely a maga igazát a fogalmak szenvtelen dedukciója útján vezeti le, hanem *érdekküzdelem*, amelyben a magasabb érdeket kell diadalra vinni az alantjáróval szemben.“¹³

6. Már ebből is nyilvánvaló, hogy a jogtudománynak *Ihering* által megalapított ez a teleologikus iránya („Interessen-jurisprudenz“; „sociologische Jurisprudenz“) korántsem egy-

¹² V. ö. a kérdésre nálunk: *Beck Salamon* is, *Érdekeszme-törédek* (1933, a Polgári Jog könyvtárának 17. füzeteként), főként 5. és 59. l.

¹³ Új irányok a magánjogban, 273. l.

értelmű a tudománynak, vagy akár a jogalkalmazásnak a jogszabálytól való függetlenítésével, a bírónak a törvény, a jogszabály fölé való helyezésével. Mert nem az a lényege, mintha a konkrét esetben szembeforduló érdekeknek *egymással* való összemérését s az érdekek egyikének vagy másikának eme összemérés eredménye gyanánt végbemenő *rangsorozását* kívánná meg, mint ezt az iránynak nem egészen szerencsés elnevezéséből következtetni lehetne.¹⁴ Amit kíván, az nem *érdekmérlegelés*, hanem *érdekhelyzeteknek a törvényben szem előtt tartott érdekhelyzettel való egybevetése, relációba hozása*: annak a kutatása, vajjon a konkrét esetben ugyanaz az érdekhelyzet van-e adva, mint amelyet a jogszabály szem előtt tartott.¹⁵ Csak oly esetben, midőn a jogszabály nem nyújt útmutatást az általa értékelt érdeket illetően, vagy, ami ezzel egyértelmű, amidőn semmiképen nem állapítható meg a jogszabályból ennek *célja*, kerülhet — legalább elméletileg — a sor arra, hogy a tudomány, illetőleg bírói jogalkalmazás *önálló érdekmérlegelést* foganatosítson. Ily esetre azonban nézetem szerint csak igen kivételes esetekben adódhatik lehetőség. A modern törvények és általában jogszabályok keletkezése és létrejöttének mikéntje manapság általánosságban ismert lévén, majdnem kivétel nélkül feltalálhatók azok a hajtóerők, amelyek a törvényhozót ilyen vagy amolyan álláspont elfoglalására indították.¹⁶

7. Nyilvánvaló — s a bennünket foglalkoztató probléma

¹⁴ Erre utal *Müller-Erzbach* is: *Wohin führt die Interessenjurisprudenz* (1932.) Tübingen, 131. l.

¹⁵ Így világosan *Müller-Erzbach* az előbbi j.-ben id. mű 64. l.; s már korábban: *Gefühl oder Vernunft als Rechtsquelle?*, *Z. für das ges. Handelsrecht*, 73. köt. (1913.) 439. l.; ugyanígy: *Heck*, *Rechtsgewinnung*, 30. l.: „Nicht die quantitative Messung entscheidet, sondern die Einordnung in die durch das Gesetz beachteten Typen“. Hasonlóan *Nizsalovszky*: *Érdekkutató jogtudomány*, 18. l.

¹⁶ Ezt hangsúlyozni azért szükséges, mert különben „az egyéni értékelés számára nyitott rés“ (*Nizsalovszky*), a jogalkalmazónak fenntartott értékelés folytán oly szakadékká szélesedhetik ki, amely bár nem a fennálló jog értéktelenségéből *indul* ki, mint a szabad jogi iskola túlzó formájában, mégis gyakorlatilag ugyanarra, t. i. a jog és jogalkalmazó, különösen a törvény és bíró viszonyában, a jogalkalmazónak, a bírónak a pozitív jogtól függetlenítéséhez vezet el.

szempontjából ezen van a súly —, hogy a teleologikus jogtudomány azzal, hogy feladatát arra irányozza, hogy minden érdek megkapja azt a védelmet és csakis azt a védelmet, amelyre a jogalkotónak értékítéletéhez képest tarthat számot, inkább áll az anyagi (a belső) igazság szolgálatában, mint a jogi tartalmat fogalmakból dedukáló konstruáló jogtudomány. Ennek ugyanis legfőbb fogyatéka — mint láttuk — éppen abban van, hogy a legminúciózusabban kidolgozott fogalom-meghatározásai (definíciói) ellenére sem szab gátat nemcsak a fogalmak tágításának, csűrésének-csavarásának, hanem az életjelenségek megnyomorításának sem, ha arról van szó, hogy az utóbbiakat valamely általa felállított fogalom alá subsummálhassa. Ezzel szemben a Jhering féle érdekvédelmi gondolat akkor, midőn a jognak és a tudománynak az elvont fogalmak fölött való felsőbbiségeért küzd, végelemzésben éppen annak a nagy gondolatnak szolgálatában áll, amelyet a magánjog területén *sociális igazságnak*, a büntetőjog körében pedig humanizmusnak szoktak nevezni.

8. A jogtudománynak most alapvonásaiban vázolt ez a teleologikus iránya ma már általában olyannak tekinthető, amely győzedelmeskedett a (technikus értelemben vett) konstruáló irány felett *abban az értelemben*, hogy ma már alig lehet szó arról, hogy valamely életjelenségnek jogi értékelése s a jogszabályok tudományos feldolgozása és alkalmazása az érdekszempontok teljes kikapcsolásával tisztán a tudomány által felállított valamely fogalmi kategória alapulvételével menjen végbe. *Szászy-Schwarz Gusztáv* kezdeményezése alapján, aki a jogtudomány céltudományi karakterét a jog egyes területein, mint különösen a birtoktanban és a jogi személy magyarázatában fejtette ki, újabb magánjogi irodalmunkban is ennek az iránynak általánosítása állapítható meg. Különösen *Szladits Károlynak* Magánjogi Vázlata (legújabb, negyedik kiadásában, 1933. 1935.) kétségtelenül elvi állásfoglalásában a teleologikus jogtudomány alapján áll. Habár korántsem megy oly messzire, mint az új iránynak egyes külföldi propagálói (főként Heck és Müller-Erzbach) teszik, mégis a jog legalapvetőbb kérdésének, az alanyi jog fogalmának a tisztázásában az érdekvédelettségi szemléletéből indul ki a jognak, mint akaraturalomnak Windscheid-féle felfogásával szemben. (91. és köv. l.) Hogy pedig

bírói jogalkalmazásunkat mennyire hatja át az érdekvédelmi gondolat és ezzel kapcsolatban az életszerűségre, a gyakorlati célszerűségre való törekvés, erre alább lesz még alkalmunk rámutatni (sub. 64. p.).

Mindennek ellenére ma is találkozhatni egyes jelenségekkel; amelyek a régebbi konstruáló metódus remmiscenciájaként élnek s gátló momentumaiként szerepelnek az igazság felismerésének. Az alábbiakban a kereskedelmi jognak sokat vitatott két oly problémájával kívánok foglalkozni, amelyek a legutóbbi időig hálás területei voltak a jogi alapfogalmakból megoldásokat levezető Begriffsjurisprudenz-nek, épen annál fogva, mert velük kapcsolatban a jogtudomány sokáig elmúlasztotta azt az előkészítő munkát elvégezni, amelyre pedig a jog minden egyes jelenségeivel és intézményével kapcsolatban szükség van s amely annak a felkutatására irányul, milyen érdekek szolgáltatában áll valamely jogintézmény. Az egyik (alább A. alatt) az értékpapírtannak az az őspróbémája, hogy mi a jogi alapja a (bemutatóra szóló és forgatható) értékpapír kiállításának pusztá ténye által — szerződés hiányában — hatályosuló obligációnak. A másik (alább B. alatt.) az a kérdés, mi az oka, alapja annak, hogy a jog kizárja vagy legalább is korlátozza annak a jognyilatkozatnak a megtámadhatóságát, amelyet abból a célból tesz valaki, hogy valamely kereskedelmi társaságba (elsősorban: rtg. és közkereseti társaság) tagként belépjen.

Ezt megelőzően azonban — az összefüggés kedvéért — rá kell mutatnunk a jogtudománynak ugyancsak a fogalomképzéssel kapcsolatban elkövetett arra a másik tévedésre, amelyről fentebb (2.) azt említettük, hogy az az általános logikától különböző *jogászi logikának* feltételezéséből indult ki. Ez a tévedés ugyanis a legszorosabb kapcsolatban van a fentebb a) alatt előadottakkal.

9. Ad b). A logika mindig és mindenütt ugyanaz és szabályainak a megsértése kielégítő eredményre nem vezethet. Elképzелhetetlen tehát, hogy szemben az általános logikával lenne egy külön jogászi logika, amely eltérne az előbbinek a törvényeitől.¹⁷ Csakhogy a logika nem egyértelmű a véglétekig

¹⁷ Így különösen Koban: Zwei Fragen aus dem bürgerlichem Recht (II.: „Haben auf eigene Gefahr“ als Grund des Eigentumserwerbs vom Scheinberechtigten,) 1909, különösen 78. l., aki abból kiindulva, hogy az

keresztülvitt szörszálhasogatással, a valódi logika nem merőben *formális logika*, amely a jogtétel ható erejét a formaliter elképzelhető legvégső határig kívánja kiterjeszteni, tekintet nélkül a jog céljára, a jogtétel megalkotójának szándékára és az élet szükségleteire.^{17/a} Épen ezért, ha a jogtudomány felismeri azt, hogy véget kell érnie a jogi oltalomnak ott, ahol egy másik oly érdek jelentkezik, amelyet maga a jogalkotó hatalam magasabbra értékel annál az érdeknél, amelynek védelme az épen alkalmazásra kerülő jogszabályból (közvetlenül) kiütközik, nem a logika szabályaival helyezkedik szembe, hanem csupán a formális logikából levonható élettelen következtetést veti el. Mindez pedig világosan tanúsítja azt, hogy a *kivétel* valamely szabály alól nem ütközik a logikába, miként ezt az állítólagos külön jogászi logikára építő jogtumányi irányzat véli, hanem ellenkezően: a valódi kivétel épen annyira logikus, mint a valódi szabály.¹⁸

10. Épen ezért tévedés az értékelő jogtudományt akként jellemezni — szemben a konstruáló irányzattal — mintha az a jogszabályok tartalmát, különösen a jog hézagainak a kitöl-

ingó dolog birtokával létesített külső tényállás azonos, akár a tulajdonos bízta a jószágát másra, akár akarata ellenére vették el azt tőle, helyteleníti a tételes jognak azt az álláspontját, (BGB. 935. §.), amely megtagadja a jóhiszemű szerző védelmét az oly dolog tekintetében, amelyet elloptak, elraboltak a tulajdonostól, vagy, amely egyébként ment veszendőbe, minthogy az érintett azonosságból szerinte az következik, hogy a jóhiszemű személy mindenkitől megszerezhesse a tulajdont, akinek a dolog tényleges őrizetében van. Ugyanerre a kifogásra az értékpapirokkal kapcsolatban v. ö. alább 16. p.

^{17/a} Ha a jogban csak a formális logika lenne irányadó, akkor a tételes jogrendszerekben általában elfogadott arról az elvről, amely szerint a jogszabálynak (törvénynek) általánosságban nincs visszaható ereje, nem lehetne szó. Logikailag ugyanis a törvénynek épen mindig vissza kellene hatnia, mert hiszen abban a pillanatban, midőn a jogalkotó főhatalom egy új jogszabályt megállapít, már ez az új szabály a fennálló jog, s így a bíró csak ezt alkalmazhatná.

¹⁸ Ugyanazt a gondolatot szépen fejezi ki *Szladits*, id. m. I. 46. l.: „A jogszabályoknak egymás fölé rendelése — főszabály és kivétel szerint — jogpolitikai célt szolgál: a törvényhozó ezzel az eszközzel részesíti előnyben vagy hátrányban az egyik vagy másik felet a jogérvényesítés terein”; „a törvény *érdekösszeütközéseket* kíván ésszerűen rendezni s ezért nem szabad a logikai következetességet odáig vinni, hogy oktan eredményekre vezessen” (u. ott 51. l.).

tését nem logikai tevékenység (művelet) útján teljesítené. Az értékelő jogászat is logikai következtetés, szillogizmus-alkotás alapján fejt ki a jogi normák tartalmát; csakhogy, amit egybevet, egymással relatióba hoz, az a konkrét esetben adott és a jogszabály által fedett érdekhelyzet, s nem annak a kutatása, hogy az alkalmazásra kerülő jogi normának külső, formális kritériumai adva vannak-e.¹⁹ A bírói ítélezés elsősorban tehát szerinte is logikai (szubsumciós) művelet, kognitív tevékenység, mert ugyancsak azt teszi, hogy a konkrét esetben adott érdekhelyzethez, mint *propositio minor*hoz megkeresi a jogban már szabályozott érdekhelyzetet, mint *propositio major*-t s ebből a két premissából von le konkluziót. Csak annyi áll, hogy *eme újabb irány szerint nem tisztán logikai funkció* a bírói jogalkalmazás; legalább is annyiban ugyanis, amennyiben a jogszabály által szem előtt tartott cél, a törvényhozó által honorált érdek, vagy ennek terjedelme a jogszabály alapján meg nem állapítható, elkerülhetetlen, hogy a bíró bizonyos szabad értékelő tevékenységet is fejtson ki, tehát jogosítva legyen arra, hogy a társadalom erkölcsi felfogását, a társadalmi érdek, a méltányosság szempontjait is érvényesíthesse (l. fentebb is).

11. A logikával szorosan összefüggő további tévedése a jogtudománynak, amely az előbb már említettekhez hasonlóan gátolta a valóságnak, és az igazságnak a felismerését, az a jelenség, amelyet a konstruktív *fikciókkal* való operálásnak nevezhetnénk. Nem a jogszabály-szerkesztéssel kapcsolatban gyakran használt arra az eljárásra gondolok, amelyet Walter *Merk* igen találóan a jogalkotó technikai jellegű szükség-hazugságának nevezett el,²⁰ értve alatta a jogszabály-szerkesztőnek azt az eljárását, amely tudatosan azonosít valamely életjelenséget egy másikkal, annak ellenére, hogy tisztában van azzal, hogy az azonos elbírálás alá vont két jelenség nem azonos. Pl. midőn kimondja, hogy „*nasciturus pro iam nato habetur*“, azt akarván ezzel kifejezni: hogy a már megszületett emberre vonatkozóan megállapított jogi szabályozás általánosságban

¹⁹ L. ennek kiemelését: *Heck*, *Rechtsgewimung*, 31. l.; és *Müller-Erzbach*: *Wohin führt die J. jurispruden*z 63. köv. l.

²⁰ *Veräußerlichung und Durchschnittlichkeit im Recht*, (a *Heymann* által kiadott „*Arbeiten zum Handels-, Gewerbe- und Landwirtschaftsrecht*“ 62. kötete, *Beiträge zum Wirtschaftsrecht*, Bd. I.) 136. l.

kiterjed a méhmagzatra is, anélkül azonban, hogy ezzel azt állítaná, hogy a méhmagzat már megszületett ember.²¹ Ebben az értelemben ugyanis a fikció nem egyéb, mint a jogi szabályozás egyszerűsítése érdekében — tehát jogtechnikai és ökonomiai okokból — alkalmazott *tényállás-kiterjesztés*, amelynél fogva az élet által kiképzett valamely tipikus tényállásnak joghatásai kiterjesztetnek egy attól különböző tényállásra.

Amire gondolk, azok az ú. n. *tudományos fikcióknak* már Jhering által kárhoztatott²² azok a nemei, amelyek valónak fogadják el azt, ami nem való. Amidőn pl. valaki annak dacára, hogy a jogi személyekkel kapcsolatban azt a meggyőződést vallja, hogy utóbbiaknak a személyisége, jogalanyisága nem valóság, hanem csupán merő fikció, mégis felállítja a jogalany-nak jogi értelemben vett főfogalmát, még pedig akként, hogy a fizikai személy mellett a jogi személyt is az alá subsummálja. Holott nyilvánvaló, hogy ily kiindulás mellett — mint már *Brinz* megjegyezte²³ — a jogi személy ép oly kevésbé tartózhatik a jogalanyok fogalmi kategóriájába, mint ahogyan a természet tudományok a madárijesztőt nem sorolják az emberek közé.^{23/a} Vagy ugyanaz a helyzet akkor, ha valaki felállítja a magánjogi tiltott cselekmény főfogalmát s úgy találja, hogy ennek alkotó elemei egyrészt az objektív jogellenesség, másrészt a subjektív vétkesség, s ennek dacára a vasút, gépkocsi, stb. üzemével kapcsolatban beálló balesetekért való felelősséget a tiltott cselekmény miatt fennálló felelősség alá subsummálja, mondván, hogy a vasút, a gépkocsi üzembehelyezése és tartása önmagában nem jogellenes cselekmény ugyan s adott esetben a vétkesség sem forog ugyan fenn, de mégis mind a két alkotóelemről azt kell *képzeln*i, mintha azok valóban meglennének.

²¹ Ugyanígy: *Moór Gyula*: A logikum a jogban (1928.) 21. l. — V. ö. az 1894. évi XXXI. t.-c. 9. §-át is (III.): „Testi vagy elmebeli fogyatkozás, avagy távollét által tartósan gátolt szülőt *nem létezőnek kell tekinteni*”.

²² Geist des r. Rechts, III. §. 58., 288. köv. l. (5. kiad.)

²³ Pandekten, I. kiad. II. 66. l.

^{23/a} A jogi személy léte és jogállása nevezhető ugyan fikciónak, de nem tudományos értelemben, hanem az előbb említett szabály-kiterjesztés értelmében, nevezetesen annyiban, hogy a jog itt is egy bizonyos tényállásra irányadó szabályokat átvisz egy más tényállásra épen annak folytán, hogy a jogi személyt is személynek, jogalanynak deklarálja.

Joggal mondhatta Oskar Bülow kitünő értekezésében²⁴ az íly fikcióról, hogy az semmi egyéb, mint önámítás, amelynek állítólag tudományos alkalmazása a tudomány csődjét jelenti.²⁵

MÁSODIK FEJEZET.

A) Az értékpapírban foglalt kötelezettség jogalapja. A joglátszat teóriája.

12. Tudvalevő, hogy a kreációs elmélet a szerződés nélkül is, a papír pusztá kiállításával létrejövő obligáció jogalapját egyoldalú, elfogadásra nem szoruló jognyilatkozatban látja s az utóbbit a papír kiállításában véli felismérhetni. Ezzel szemben a szerződési elmélet (Vertrags-, Begebungstheorie) — amelynek megalapítói *Thöl*, *Goldschmidt* és *Brinz*, s amelyet a mai német irodalomban a *Staub*-féle Kommentár s a teoretikusok között Ernst *Heymann*, nálunk pedig *Kuncz Ödön* képviselnek — minden váltó-cselekményben (kiállítás, forgatás; elfogadás) valóságos szerződést lát. Ennek megfelelően a váltónyilatkozatoknak a váltó-okiratra való reávezetését pusztá előkészítő aktusként fogja föl, amely jogi jelentőséget csupán a papír átadásában és átvételében álló szerződés folytán nyer. Ebből folyóan pedig meg kell tagadnia a váltónyilatkozat joghatályosságát oly esetben, midőn a váltó-okirat a kiállító akaratára nélkül vagy éppen annak ellenére került ki az utóbbinak birtokából.

Ennek a szerződési elméletnek a helyességéhez annyiban nem is férhet kétség, hogy az értékpapírban foglalt kötelezettség keletkezésének *normális jogi alapját* valóban a papír átadásában és átvételében álló (dologi) szerződés (Begebungsvertrag) alkotja. A kérdés csak az, hogy a gyakorlatilag mindenestre szórványos azokban az esetekben, amelyekben íly szerződés *tényleg hiányzik* vagy az *jogilag érvénytelen*, valóban

²⁴ Civilprocessualische Fiktionen und Wahrheiten, Archiv für. civ. Praxis, 62. köt. 7. l.

²⁵ Az íly fikciók dogmatikai értéktelenségét meggyőző módon mutatta ki *Plósz Sándor* is, Beiträge zur Theorie des Klagerechts c. munkájában, 151—153. l.; v. ö. továbbá nálunk *Schwarz Gusztáv* is, Új irányok a magánjogban, 73. köv. l.

jelentéktelennek, súlytalannak minősíthető-e a nyilatkozatnak a papírra reávezetése, úgy, miként ez a szerződési elmélet híveinek az álláspontjából következne. Ez az a pont, amely tekintetében a szerződési elméletet módosítja — nézetem szerint *korrigálja* — a *Herbert Meyer*²⁶ és Ernst *Jacobi*²⁷ által első ízben kifejtett Rechtsheinteorie, amelyhez a váltójog teoretikusainak nagy része csatlakozott (*Wieland, Schwerin, Mitteis, Klausning*).

13. Eme elmélet hívei szerint ugyanis a nyilatkozatnak a papírra reávezetése jogilag épen nem súlytalan valami. Arról ugyan szerintük sem lehet szó, hogy az aláírás már kötelezettséget szülne, — hisz ennek feltételezése egyértelmű lenne a kreációs elmélet elfogadásával. Valamit azonban mégis teremt az aláírás s ez a valami a *látszata* (külszíne) az érvényesen fennálló kötelezettségnek, tehát oly tényállás, amelyet biztatási tényállásnak (Vertrauenstatbestand) lehet találóan elnevezni.²⁸ A kiállító kezéből nem szabályszerű úton-módon, vagyis épen *nem szerződés folytán* kikerült értékpapír jóhiszemű megszerzője ugyanis *megbízhatik* ebben a látszatban; s eme bizalma alapján nem ugyan kontraktuális, de quasikontraktuális követelést szerez a papírban körülírt szolgáltatás teljesítésére.

Eme elmélet értelmében tehát, az, aki egy bemutatóra szóló papírt kiállít, vagy váltót elfogad, hogy alkalomadtán ezeket felhasználja, felelős lesz, vagyis kötelezve lesz a papír alapján, ha a papír jóhiszemű személy kezébe kerül. Nem azon az alapon, hogy ő a kiállítás, az elfogadói nyilatkozat aláírásával már „kreált” volna kötelezettséget, illetőleg követelést. Ameddig a papír a kiállítónak vagy a blankoelfogadmány aláírójának kezében van, sem jogról, sem kötelezettségről nem lehet beszélni. És ha a papírt ellopta vagy elrabolta valaki a kiállítótól, a tolvajt, a rablót szintén semmi féle jog nem fogja megilletni sem a papírból, sem pedig magára a papírra vonatkozóan.

²⁶ Putlizitätsprinzip, idézve fentebb 1. j.

²⁷ Die Werthpapiere im bürg. Recht, Jena, 1901. (második kiadás: Ehrenberg-Handbuch IV. 1. 125—562. l., 1917.); továbbá: Grundriss des Rechts der Werthpapiere im allgemeinen (1925.) Leipzig, 20—59. l.; s legújában: Neue Angriffe auf die Rechtsheinteorie im Werthpapierrecht, Zeitschrift für das ges. Handelsrecht, Bd. 99. 1. Heft.

²⁸ Igy *Karl August Eckhardt* is, *Richgericht und Wechseltheorie, Beiträge zum Wirtschaftsrecht*, II. köt. 1052. l.

Megváltozik azonban a helyzet akkor, ha a tolvaj vagy rabló *elidegeníti* a papírt jóhiszemű harmadik személynek. Ily esetben ugyanis az utóbbi megszerzi a papírban körülírt jogot annak ellenére is, hogy az ő elődjének (a tolvajnak, a rablónak) a személyében ez a jog egyáltalában nem állott fenn. Megszerzi pedig azon az alapon, hogy az értékpapír (is) oly *külső tény*, amely a jog látszatának fennállását idézi fel harmadik oly személyekben, akik nem bírnak tudomással a kiállítás körülményeiről s tehát a szerződéses átadás (Begebung) hiányáról. Jog azonban megfelelő kötelezettség nélkül nem lehetvén, kell, hogy a jóhiszemű harmadik személy jogának megfelelően valaki másnak a részén a *kötelezettség* a papírban foglalt szolgáltatás teljesítésére. Ez a más valaki pedig nem lehet más, mint a papír kiállítója, illetőleg az elfogadmány aláírója.

Az ő felelőssége nem valamelyes *praesumtív vétkességen* alapul, miként ezt sokszor állítják. Nem azért felelős a kiállító, mert gondatlan volt a papírnak kezéből történt kimenetele körül vagy legalább is inkább volt vétkes, mint a papír jóhiszemű szerzője.²⁹ Hiszen ő felelős, ha bebizonyítottan a vétkesség legkisebb foka sem terheli őt. Felelős pedig azért, mert létesítette a papírt, *mint a jog külső megjelenő formáját* s ezzel a ténnyel életrekelte a látszatot a jog fennállása, megléte tekintetében.³⁰

Ehhez képest a legtüzetesebben *Jacobi* által kifejtett „Rechtsscheintheorie“ arra a kérdésre, hogy mi az alapja a szerződés nélkül, a papír pusztá kiállításával létrejövő obligációnak — amely kérdés a voltaképeni magva az értékpapírelméletek elnevezés alatt tárgyalni szokott problema-körnek — azt a választ adja, hogy *a felelősségnek alapja az, hogy a papír, amely másnak, mint a papír kiállítójának a kezében van, a kiállítás körülményei tekintetében nem tájékozott harmadik személyekben azt a látszatot kelti, hogy a papír szerződés útján jutott ki a kiállító birtokából s hogy épen ennél fogva a papír jóhiszemű megszerzője megbízhatik az átruházó kezében levő papírban.*

14. A felelősségnek ez az elméleti magyarázata nincs ellentétben az ú. n. szerződési teóriával. Ellenkezőleg — mint

²⁹ Így *Kuncz Ödön*: A kereskedelmi és váltójog vázlata II. köt. (1929.) 57. l.

³⁰ V. ö. *Jacobi*, Grundriss 7—8., 20., 21. l.; *Meyer*: Publizitätsprinzip 94. l.; *Fischer* (Otto): Sein und Schein im Rechtsleben, 19. l.

már említettük is — a történelmileg és az élet jelenségeinek megfigyelése alapján jogosultnak mutatkozó szerződéses elmélet elvi alapján áll. Nem jelenti a látszat teóriája azt a jogi lehetlenséget sem, amelyet pedig sokszor tulajdonítottak neki, nevezetesen, hogy a nem jogosultat (a tolvajt, a rablót) ruházza fel azzal a hatalmassággal, hogy jogot teremtsen. Mert: nem a tolvaj, a rabló az, aki a joglátszat elmélete értelmében a harmadik jóhiszemű személyében a jogot megteremti, hanem a papír, illetőleg a nyilatkozat kiállítója, mint *valóságos jogosult*, a jog látszatát felidéző magatartásával. Végül: világos az is, hogy a joglátszat teóriája a kiállító felelősségét nem a kiállító állítólagos egyoldalú jogügyletéhez (jognyilatkozatához) fűzi, amelyet utóbbi a nagyközönséghez (publikumhoz), vagyis meg nem határozott és meg nem is határozható személyekhez intézne. Mert arról nem is szólva, hogy a kiállítás ténye nem jognyilatkozat, hanem legfeljebb jogcselekmény, — a látszat jogi hatása szempontjából tökéletesen közömbös, vajjon szerződés, vagyis kétoldalú ügylet vagy egyoldalú jogügylet (jognyilatkozat vagy cselekmény) folytán idéztetett-e az föl.³¹

15. A kreációs teória, amely azt tanította, hogy (a bemutatóra szóló és forgatható értékpapíroknál) már a kiállítás ténye, *mint akaratnyilvánítás* hozza létre az obligációt, a papír minden jóhiszemű birtokosa irányában szerződéses átadás hiányában is hatályosuló felelősséget csak akként volt képes megalapozni, hogy a kiállítás cselekményét a *jogügylet* fogalmába préselte bele, azt normális, elfogadásra nem szoruló akaratnyilvánításnak tüntetvén föl;³² holott nyilvánvaló, hogy a szóban levő esetben a felelősségnek oly nemével állunk szemben, amely a kötelezett *akarata nélkül* áll elő.

A kreációs elmélet tehát valóban a (technikus értelemben vett) „konstruáló” jogtudomány megnyilatkozása, amely merő

³¹ *Jacobi*, Z. für H. recht, id. h. 6. l.

³² Innen az egyoldalú írásbeli „ígéret” elnevezés is; v. ö. *Nagy Ferenc*, Kereskedelmi jog, (8. kiad.) II. köt. 96. köv. l. „Maga az a tény, hogy a papír, illetve az abban foglalt *nyilatkozat* tőle származott, elégséges annak a felvételére, hogy azt, s azzal együtt az abban kifejezett kötelezést valóban *akarta*”. Ugyanezzel, t. i. az adós akaratával magyarázzák a kreációs elmélet hívei a forgatmányos eredeti (önálló) hitelezői minőségét; *Nagy F.*, id. m. II: 108. l. 11. j.

fikción alapul. Mert semmi más, mint fikció az, hogy a papírkiállítója a kiállítás tényével *akaratnyilvánítást* fejezne ki: aki az általa kiállított bemutatóra szóló értékpapírt a Wertheim-szekrénybe zárja, napnál világosabban juttatja kifejezésre éppen azt az akaratát, hogy ő — egyelőre legalább — nem kíván kötelezve lenni.^{32/a}

Ezzel szemben a látszat teóriája a szerződés nélkül, tehát már a papír pusztá kiállításával is hatályosuló felelősségnek *valóságos okára* mutat rá akkor, midőn ezt a kiállító által felidézett látszatban keresi. Éppen ezért, míg a kreációs elmélet a *Heck* által „inverziós eljárásnak“ nevezett hibában szenved, mert egy, a tudomány által felállított fogalomból, a jogügylet (nyilatkozat) fogalmából kívánja levezetni a jóhiszemű papírszerző jogállására irányuló szabályokat, addig *a látszatteória a jogtudomány előbb jelzett érdekvédelmi irányával tart szoros kapcsolatot, mert a két szemben álló érdeknek, t. i. egyrészt a papírkiállítója, másrészt a papírt megszerző publikum érdekének a mérlegelésén épül fel.* Természetesen oly jogrendszerben, amilyen pl. a német, amely pozitív jogszabályt tartalmaz, amelyből kiviláglik, hogy maga a jogalkotó hatalom értékelte már az itt szembeforduló érdekeket,³³ a jogtudománynak csak az a feladata lehet a teleologikus irányzat szellemében, hogy reámutasson az érdekhelyzet törvényhozói értékelésének az eredményére. Az érdekhelyzetnek a pozitív szabályra (BGB. 794. §.) támaszkodó ez a vizsgálata pedig nem hagyhat kétséget aziránt, hogy *a kiállító érdekének háttérbe kell szorulnia a papírszerző publikum érdekeivel szemben:* kell, hogy a papírszerző megbízhatték a kiállító önkéntes cselekménye által létesített papírban, minthogy ez a forgalomra volt szánva. Ám az

^{32/a} Oskar Pisko: Lechrbuch des oesterr. Handelsrechtes (1923.) Wien, szintén kiemeli, hogy abból, hogy a jóhiszemű szerzővel szemben az adós nem hozhatja fel azt a kifogást, hogy a papírt nem ő hozta forgalomba („nicht begeben“), hanem az akarata nélkül (lopás, rablás, elvesztés) került ki birtokából, egyáltalán nem következik, hogy a kötelezettség már a papír kiállításával jönne létre; hiszen aki egy váltót kiállít és szekrényében őrzi, ezzel még nem lesz váltóadós (77. §. I. 3.).

³³ BGB. 794. §. „Der Aussteller wird aus einer Schuldverschreibung auf den Inhaber auch dann verpflichtet, wenn sie ihm gestohlen worden oder verloren gegangen oder wenn sie sonst ohne seinen Willen in den Verkehr gelangt ist“.

imént jelzett eredmény, nevezetesen a felelősség jogalapjának a papírkiállító által felidézett látszatban való keresése nem lehet más oly jogrendszerben sem, amelyben, — miként a magyarban — pozitív jogszabály nem ad irányítást a szembe forduló érdekek törvényhozói értékelését illetően. Ily esetben ugyanis — mint láttuk — az érdekek önálló mérlegelésének kell az érdek-küzdelem eredményét eldöntenie, s a megoldás így esetben sem lehet más, mint a papírszerző publikum érdekének előtérbe helyezése a kiállító (izolált) érdekével szemben.

16. Az a kifogás, amelyet a látszat teóriája ellen szoktak felhozni³⁴ nézetem szerint nem gyöngíti, hanem erősíti ennek az elméleti álláspontnak alapjait. Ez az ellenvetés az ingó dolgok birtokával kapcsolatban ugyancsak érvényesülő látszatnak (l. alább 76. p.) elemzésével kívánja kimutatni, hogy a látszatfogalom a gyakorlati jogalkalmazás szempontjából használhatetlen, minthogy a *logikai* szemponton kívül egyéb, nevezetesen *célszerűségi* megfontolásoknak is helyt ad. Ha ugyanis valóban a kiállító által felidézett látszat lenne az alapja a szerződéses átadás nélkül forgalomba jutott papíron alapuló kötelezettségnek, akkor — mondja az ellenvetés — nem lenne lehetséges az, hogy a látszat — bár ereje egyenlő — más következményekkel járjon az esetek bizonyos csoportjában, mint a másikánál, hanem ellenkezően, annak mindig azonos joghatásokat kellene életrehívnia. Ámde az ingó dolgok tekintetében épen ez nincsen így. Mert: habár a dolog megszerzője szempontjából a látszat erején (fokán) mit sem változtat az, vajjon olyan valakitől történik-e a dolog megszerzése, akire a (valódi) tulajdonos azt reá bízta, vagy pedig, aki a tulajdonos akarata nélkül (elvesztés) vagy épen akarat ellenére (lopás, rablás útján) jutott a dolog birtokához, mégis tudvalevően a pozitív jogrendszerek szerint az utóbbi esetben a jóhiszemű szerző nem részesül olta-
lomban.³⁵

Valóban ahhoz nem férhet kétség, hogy az imént kétfelé tartott és a tételes jogokban is különbözőképen elbírált esetekben a látszat csakugyan egyenlő erejű s az is bizonyos, hogy a joghatás ennek dacára más az esetek egyik csoportjában, mint

³⁴ Legutóbb Eckhardt, id. m.

³⁵ Mtj. 565. §.; BGB. 935. §. V. ö. fentebb 17. j. is.

a másokban. Ennek oka azonban épen az, hogy a jog a látszat, a külső tény (magatartás) mellett bizonyos *célszerűségi szempontokat* is mérlegelés tárgyává tesz, olyanokat, amelyek a tulajdonos akarátán kívül tőle elkerült jószágok tekintetében a látszat fennforgásának dacára az oltalom megtagadásához, tehát a látszatnak a jog szempontjából figyelmen kívül hagyásához vezetnek. Tisztán logikailag véve, a harmadik jóhiszemű szerző védelme — ha ezt a védelmet a látszatra építjük — csakugyan nem fordulhatna meg azon, hogy a dolgot a tulajdonos maga bízta-e más valakire vagy nem. Mihelyt egyszer a védelem alapja a külső tényállásba vetett bizalom, a dolognak korábbi sorsa nem jöhet tekintetbe.³⁶

Ha azonban a jog a *formális logikának* ezt a következményét honorálná, vagyis ha pl. a volt tulajdonostól ellopott vagy elrabolt jószágokkal kapcsolatban is védené a látszatot, akkor az orgazdák is a jog oltalmában húzódhatnának meg. Egy másik ilyen ugyancsak a formális logika körén kívül eső szempont, amelyet a jog honorálhat a lopott, elrabolt dolgok szerzésének kivételes jogi elbánás alá vonásában az, hogy a védelemre alapot szolgáltató látszatnak a volt tulajdonos által végbement felidézése — amely szempont, mint láttuk, az átadás nélkül forgalomba került *értékpapíron* alapuló kötelezettség szempontjából is döntő súlyú — csupán a tulajdonos részéről másra *reábizott* dolog tekintetében konstatálható, de nem az elrabolt vagy ellopott dolog esetében is.

Már pedig a látszatnak, mint a *tételes jog* világában is

³⁶ Ezt a következtetést tényleg levonta *Koban*, id. m.; továbbá *Szászy-Schwanz Gusztáv*: A jóhiszemű szerzés védelme (A magánjogi törvénykönyvről) 1909. 33. s. köv. l., aki hivatkozik arra különösen, hogy hazai jogunk is bizonyos esetekben (kereskedelmi üzlet körében szerzés, Kt. 299. §.; közárverésen, nyilvános vásáron szerzés, Végr. törvény 110. §. utolsóelőtti, 96. §. 2. bekezdése alapján) megengedi, hogy jóhiszemű harmadik személyek arra való tekintet nélkül szerezhessenek tulajdont, hogy a korábbi tulajdonos mi módon vesztette el a dolog birtokát. L. a kérdésre a 25. sz. jogegységi döntést is, s annak legújabb irodalmát illetően: *Kurt Stillschweig*: Der Schutz des redlichen Erwerbers bei der Uebereignung beweglicher Sachen nach deutschen, französischen, österreichischem u. schweizerischem Recht (1929.) Berlin és *Konrad Duden*: Der Rechtserwerb vom Nichtberechtigten an beweglichen Sachen und Inhaberpapieren im deutschen intern. Privatrecht (1934.) Berlin u. Leipzig.

hatályosuló jelenségnek a fogalmához szabály szerint legalább az utóbb említett alkotóelem is hozzátartozik. Mert habár elvonatkoztatva a látszat-védelemnek a pozitív jogi szabályozásban is megvalósult kiépítésétől, a látszat védelmének a problémája azt foglalja magában, vajjon beállanak-e és ha igen, mennyiben a jogügyleti forgalom cselekményei folytán bizonyos joghatások — jogszerzés, jogváltozás, mentesülés fennálló tartozástól — oly esetekben is, midőn az ellenfél személyében nincsen meg mindazoknak a feltételeknek valamennyije, amelyeknek meglététől pedig a tételes jog függővé teszi a joghatás (különösen: jogszerzés) beállását, hanem csupán a valóságban hiányzó eme előfeltételek meglétére utaló puszta látszat és habár ehhez képest joglátszattal van dolgunk már akkor, midőn valamely tényleg fennálló helyzet *objektív* következtetést enged vonni valamely — a valóságban hiányzó — jognak a fennállására,³⁷ tekintet nélkül arra, vajjon ennek a tényleges állapotnak a felidézése az eddigi jogosult magatartására vezethető-e vissza vagy sem: a *tételes jogban a látszatvédelem megszükül*, mert a védelemhez rendszerint nem elégséges a külső látszat meglétének *objektív* ténye, hanem szükség van — a jóhiszeműségen felül is — egy subjektív momentumra, nevezetesen arra, hog a látszat fennállásának ezt az objektív tényét épen az idézte fel legyen, akinek a terhére a látszat-védelem jóhiszemű személyek javára hatályosul s akit azért épen ebből az okból a jog felelőssé tesz.³⁸

Ez alól az elv alól a pozitív jogokban csak annyiban van kivétel, amennyiben azok a látszat fönnállásához jóhiszemű harmadik személyek javára jogkövetkezményeket fűznek akkor is, midőn a látszatot — közvetlenül legalább — nem az eddigi jogosult idézte fel, hanem valamely *közhatóság* (különö-

³⁷ *Oertmann*: Grundsätzliches zur Lehre vom Rechtschein, Z. für d. ges. Handelsrecht 95. köt. (1930.) 458. köv. 1., idézve *Nizsalovszkytől* is, Látszat a jogban, 8. l.

³⁸ Ennek a tételnek tudatossá tétele *Naendrup érdme.* V. ö. az 1. jegyzetben id. művét, továbbá: Rechtsscheinwirkungen im Aktienrecht, Beiträge zum Wirtschaftsrecht, Bd. II. 825. köv. 1.; Die Ersitzung als Rechtsscheinwirkung (Reichsgerichtspraxis im Deutschen Rechtsleben, Bd. 3. (1929.) 35. köv. 1.) és végül Verjährung als Rechtsscheinwirkung, Jherings Jahrb. 75. köt. 237—332. l.

sen bíróság) valamely nyilvános könyvbe (telekkönyv) vagy jegyzékbe (cégjegyzék) való bejegyzés és közzététel folytán. Ezt a kivételt azonban nem tekintve, a pozitív jogok szabályozásában ahhoz, hogy a látszat jogi jelentőséggel bírjon, a látszat fennforgásának objektív tényén felül még más valamire is szükség van s ez a más, ez a többlet a látszat-védelem jogkövetkezményével sujtott eddigi jogosultaknak a (külső) *magatartása*. Az elveszett, ellopott vagy elrabolt *ingó jószág* tekintetében azonban éppen ez hiányzik az eddigi (valódi) tulajdonos részéről.

Amde: az a körülmény, hogy a pozitív jog a látszatot nem egyenlő joghatásokkal ruházza föl, hanem részint morális, részint célszerűségi tekintetek mérlegelése alapján bizonyos tényálladási elem — a látszat felidézését okozó magatartás a volt jogosult részén — hiányának esetére azt gyöngíti, vagy egészen mellőzi: nem érinti a bennünket most (sub A.) foglalkoztató probléma magvát tevő azt a kérdést, hogy mi a jogi alapja a szerződéses átadás nélkül forgalomba jutott értékpapíron alapuló kötelezettségnek. Másrészt éppen az érintett körülmény a *látszat fogalmának oly rugalmasságára utal, amelynél fogva az alkalmassá válik arra, hogy vele az értékelő (teleologikus) jogtudomány operálhasson*. Mert azzal, ami a jogtudomány eme újabb irányának a lényegét alkotja, nevezetesen, hogy a jog nem az absztrakt, formális logika tudománya, nem a fogalmak matematikája, hanem a gyakorlati élet tudománya, amelynek eredményei csak akkor lehetnek kielégítőek, ha „életszerűek“, vagyis hasznosíthatók a gyakorlati célszerűség szempontjából is (Szász-Schwarz Gusztáv), tökéletesen összhangban van az, hogy a látszat ereje, amelyben a teleologikus jogtudományi irány a szerződéses átadás nélkül forgalomba került értékpapírból származó kötelezettség jogalapját felismerni véli, szintén nem logikai, hanem elsősorban gyakorlati kérdés.³⁹

³⁹ Otto Gierke kijelentése, idézve Jacobi, Z. für das ges. Handelsrecht 99. köt. 1. füz. 5. l. 16. j.

HARMADIK FEJEZET.

**B) A kereskedelmi társaságba tagként belépésre irányuló jognyilatkozat megtámadhatósága az akarat fogyaté-
kossága okából.**

17. Az imént tárgyalthoz sok tekintetben hasonló *konstrukciónális* tévedés volt akadály a annak is, hogy a jogtudomány felismerje az igazi okát (alapját) annak, hogy a jog bizonyos korlátozások nélkül nem engedheti meg az oly jognyilatkozatnak a szerződési akarat hiánya (szintelés, tévedés) vagy hibás volta (megtévesztés, avagy fenyegetés) okából az általános magánjogi elvek értelmében egyébként lehetséges megtámadását, amely valamely kereskedelmi jogi társaságba (elsősorban rtg.-ba vagy közkereseti társaságba) tagként való belépést foglalja magában. Nevezetesen csak az érdekvédelmi szempontoknak figyelmen kívül hagyása magyarázhatja meg azt a feltűnő jelenséget, hogy míg az elsősorban tőkeegyesülést alkotó s épen ezért az egyesülethez (testülethez) közelebb álló részvénytársasággal kapcsolatban a tudomány — s útmutatása alapján a bírói gyakorlat is — *kifejezett törvényi rendelkezés hiányában* is szükségét érezte annak, hogy kizárja, vagy legalább is korlátozza a megtámadás alapjául az általános magánjog értelmében szolgálható *okokat*, illetőleg enyhítse a megtámadással járó *jogkövetelményeket*, addig a (tiszt) személyegyesülést tevő közkereseti társaság tekintetében ily korlátozásnak vagy enyhítésnek megállapítását egészen a legutóbbi időkig nem vélte szükségesnek, annak ellenére sem, hogy — mint látni fogjuk — *az érdekvédelmi szempontok, különösen a társasági hitelezők érdeke, vagyis a valóságos élet szükségletei, az „életszerűség“ az utóbb említett társasággal kapcsolatban épügy indokolják a korlátozást (kizárást) illetőleg enyhítést.* És ugyancsak az említett tényben találja magyarázatát az is, hogy tudomány és jogalkalmazás magánál a tőkeegyesülést tevő rtg.-nál is a sikeres megtámadás kizárását, (korlátozását), illetőleg *jogkövetkezményeinek* enyhítését épügy merő *fogalmi alapon* vélte feltalálhatni, mint akár csak a kreációs teória a szerződéses átadás nélkül forgalomba jutott érték-papír kiállítóját terhelő kötelezettség jogalapját.

18. Tudvalevő, hogy a rtg.-al kapcsolatban hazai újabb bírói gyakorlatunk következetesen érvényesíti azt az elvet, hogy a részvényaláírásnak, mint a megalakulni kívánó társaság alapját tevő nyilatkozatnak akarathiányok miatt (tágabb értelemben: idevéve az akarat hibás voltát is) az általános magánjog szabályai értelmében lehetséges megtámadását korlátozni kell. Különösen az aláírás *feltételelessége* és *színlegessége*, valamint a *csalárd megtévesztés* tekintetében hangsúlyozza, hogy itt az általános magánjogi elvek nem alkalmazhatók.⁴⁰ S ebbeli álláspontját hazai elméleti irodalmunkban is képviselt arra a szempontra alapította, amely a részvényaláírásnak mint *jognyilatkozatnak* tulajdonít kivételes jelleget annyiban, hogy az nem közönséges magánjogi nyilatkozat, hanem a nagyközönséghez, tehát a *nyilvánosság*hoz intézett oly nyilatkozat, amely alapja a kereskedelmi forgalomban nagy szerepet betölteni hivatott rtg.-nak.⁴¹

19. Ez az elméleti álláspont, amely a megtámadás kijárá-

⁴⁰ A *feltételelességre* I. Kúria 1089/1918. (626. sz. elvi határozat): „Részvényaláírás feltételes nem lehet, tehát a részvénytársasági alaptőke biztosított voltának megállapításánál csakis a feltétlen r. aláírás vehető számításba. Ehhez képest az alapítók és valamely r. aláíró között létrejött (a részvényaláírási ívbe fel nem vett) oly megállapodás, amely szerint az illető részvényaláírónak részvényjegyzése csak bizonyos feltétel alatt joghatályos, egyáltalán nem érinti a részvényaláírási-ív tartalma szerint feltétlen r. jegyzés érvényét“. — *Színlegességre*: K. 393/1911. 14. P. (Hj. Dtár. VI. köt. 81. l.), amely szerint színleges jegyzés a társasággal szemben akkor sem érvényesíthető, ha az alapítók tudtak róla. — *Megtévesztésre*: K. IV. Rp. 5017/1915., Hj. Dtár. X. 78. l., amely szerint az alapító az alaptőke aláírására s a tett befizetésekre nézve tett előterjesztéseért a Kt. alapján (218. és 219. §.) személyesen felelős. lévén: a részvényaláírás érvénytelenítése végett nem lehet arra hivatkozni, hogy a részvények névértékére a Kt. által kötelezően megszabott befizetések valójában nem történtek meg.

⁴¹ Így Kuncz Ödön: A magyar keresk. jog vázlata 2. kiad. I. köt. (1928.) 385. l.; (amivel ugyan ellentétben van az id. lap 11. jegyzetének végén tett kijelentés); u. ö.: Törvénytervezet a részvénytársaságról, szövetkezéssről és korlátolt felelősségű társaságról (1926.) 268. l. Nagy Ferenc (A kereskedelmi jog kézikönyve, 8. kiad. I. 315. l.) is hangsúlyozza, hogy a részvényaláírás, mint akaratnyilvánítás a szerződések megkötésére általában vonatkozó *ajánlat* fogalma alá esik, amelyben csak az a különleges — amire ugyan a jog egyéb példát is nyújt —, hogy előre meg nem határozott, ismeretlen személyek irányában történik.

sának, vagy korlátozásának jogi alapját a *részvényaláírás, mint a nyilvánossághoz intézett jognyilatkozat ebbeli természetében* látja, azonos azzal, amelyet Staub nyomán a német bírói gyakorlat is elfogadott. Lényege pedig abban áll, hogy a részvényjegyzés nem csupán az alapítók, mint *magánszemélyek* irányában tett nyilatkozatként jön jogilag számba, hanem azt, mint olyant, amely hivatva van a forgalmi életbe lépő rtg. *gazdasági alapjainak* egy hányadát (részét) szolgáltatni, a forgalom, a *nagy közönség* irányában is kijelentettnek kell tekinteni legalább is attól a pillanattól fogva, mihielyt az a nyilvánosság által is hozzáférhető módon — a cégjegyzékben — közzé lett téve. Mint a Reichsgericht mondja „Aktienzeichnung ist ein gesellschaftlicher Akt, der der Allgemeinheit gegenüber erklärt wird”.⁴² Már pedig: aki a nagy nyilvánossághoz fordul, annak különösen gondosan kell eljárnia, s ha ezt a gondosságot elmulasztja, eme eljárásának következményeit neki magának kell viselnie, s az ebből eredő hátrányt nem háríthatja át azoknak az összességére, akik megbíztak az ő nyilatkozatában.⁴³

Ezen az alapon utasítják el a német bíróságok is a társasággal szemben azt a kifogását a részvényjegyzőnek, hogy ő az alapítóknak vagy ügynökeinek *megtévesztő ígéretei* alapján szánta el magát a jegyzésre, továbbá, hogy az alapítókkal való előzetes megállapodás alapján csupán *színlegesen* jegyzett részvényt, vagy azt a kifogást, hogy a részvényaláírási nyilatkozat *meg nem engedett bizonyos* mellékkikötések (pl. kamat ígérete) folytán semmis, végül azt a kifogást is, hogy az aláíró *tévedett* a magára vállalt kötelezettség terjedelmét illetően. Mindezt — mint a Staub-féle kommentár kiemeli (79. l.) — a gyakorlatban mint kétségtelenül megállapítottat lehet tekinteni.

20. Mindennek dacára úgy látom, hogy ha közelebbről vizsgálat tárgyává tesszük a részvényaláírásnak, mint a *nyilvánosság*hoz intézett nyilatkozatnak most vázolt teóriáját, rá kell jönnünk arra, hogy annak helytálló jogi alanya nincs, miért is arra aligha lehet felépíteni az általános magánjogi el-

⁴² Reichsgerichtsentscheidungen (in kurzen Auszügen) in Zivilsachen, Bd. 79. 4. Heft. 40. l.

⁴³ V. ö. Staub-Pinner: Kommentar zum Handelsgesetzbuch (1926.) 12. és 13. kiad. II. köt. 78. l.

vek értelmében az akarat fogyatékosága okából megengedett megtámadásnak korlátozását vagy épen kizárását.

a) Mindenekelőtt behatóbb elemzés nélkül is megállapítható, hogy ez a teória nincs összhangban a *való élet tényeivel*. Azt implikálja ugyanis, hogy a tőkeegyesülést alkotó rtg.-ba tagul való belépésre irányuló nyilatkozatnak két eltérő irányban van jelentősége a *belső* és a *külső* vonatkozásban, még pedig úgy, hogy a kettő nem azonos egymással. A *belső* vonatkozásban a belépő arra kötelezi magát nyilatkozata alapján, hogy ő bizonyos vagyoni betéttel (a részvény névértékével) belép a megalakulni kívánó társaságba; a nagyközönségre irányozott *külső* vonatkozásban pedig azt foglalja magában a nyilatkozat, hogy a belépő a nyilatkozatban kötelezett betét összegéért feltétlenül *felelni* kíván a társaságnak, legalább is attól az időponttól kezdve, hogy ez a nyilatkozat publikussá vált (az alapszabályokat közétették a cégjegyzékben). Míg az *előbbi* vonatkozásban a nyilatkozat *elfogadásra szorul*, addig az *utóbbi* vonatkozásban *nem*. Ennélfogva végső elemzésben a részvényaláírási nyilatkozatnak *elfogadásra nem szoruló* ez a jellege lenne az az elméleti alap, amelyre hazai és külföldi elmélet és bírói gyakorlat a megtámadás kizárását, illetőleg korlátozását felépíti.⁴⁴

Nagyon kétséges azonban, vajon lehetséges és megengedett-e egy és ugyanazt a *nyilatkozatot* belső és külső oldalára felbontani s más-más jogi elbírálásnak alávetni aszerint, hogy az egyik vagy a másik oldalról van szó. Az *bizonyos, hogy a részvényes, midőn ő megteszi részvényaláírási nyilatkozatát, a legritkább esetben gondol arra, hogy ő most már ennek folytán a nyilvánossággal is kapcsolatba jut*. A konstrukció tehát, amelyet elmélet és gyakorlat a megtámadás elhárításának alapjául elfogadott, legalább is *mesterkélt*. Csakugyan vannak a német irodalomban is olyanok, akik azon a nézeten

⁴⁴ Nagy Ferenc szerint is (id. m. I. 351. l.) az alapítók csupán az rtg.-ba való *belépés*, vagyis csak a belső vonatkozásban tett akaratnyilvánítás iránt tett nyilatkozatot, helyesebben: a nyilatkozatnak csak eme belső vonatkozású részét illetően tekintendők az elfogadásra jogosítottoknak. Ez abból következik, hogy szerinte a részvényaláírásban csak a tekintetben foglaltatik meghatalmazás az alapítók részére, hogy ők a *belépés* iránt tett nyilatkozat elfogadása tárgyában nyilatkozzanak.

vannak, hogy az említett befurkáció és az ahhoz fűzött következtetések (t. i. a megtámadás kizárását illetően) erőszakosan elferdítik a reális élet jelenségeit.⁴⁵

b) De ha ettől a *mesterkéeltségtől* eltekintünk is és valóban abból indulunk ki, hogy a részvényaláírás kifelé irányuló vonatkozásában, t. i. a *felelősség* szempontjából elfogadásra nem szoruló nyilatkozat, ez még mindig nem kellő alap az akarat-hiányok miatt lehetséges megtámadás kizárására, vagy korlátozására. Az elfogadásra nem szoruló (erre nem szánt) nyilatkozatot ugyanis — s idetartozik az úgynevezett nyilvánosságra szánt nyilatkozat (Erklärung an die Öffentlichkeit), minő épen a részvényaláírás is — semmi oly lényeges vonás nem különíti el az elfogadásra szoruló nyilatkozattól, amelyre ily messzemenő jogkövetkezménybeli eltérést alapítani lehetne. Az egyik ép úgy, mint a másik *emberi akaratnyilvánítás*; ennek a jellemzője pedig nem annak *határozott* személyhez irányzott voltában van, hanem abban a *célban*, hogy az másnak tudomására jusson, mással *közöltessék*. Más pedig ha nem is elfogadásra, de *közlésre*, a nyilvánosságra szánt nyilatkozat is épen úgy rászorul, mint akárcsak az elfogadásra szánt nyilatkozat.⁴⁶ Ez áll tehát a részvényaláírási nyilatkozatra is. De különben is a nagyközönség, a publikum — mint erre már *Tuhr* rámutatott⁴⁷ — nem személy, akihez jognyilatkozatot lehetne intézni. Ehhez képest, ha rövidség okából a nyilvánossághoz intézett nyilatkozatról beszélünk, ez alatt szintén elfogadásra ugyan nem szánt, de mégis oly nyilatkozatot értünk, amelynek egyelőre bizonytalan személyek tudomására kell jutnia s ezek irányában hatályosulnia.

21. Mindez ellene mond annak, hogy a nyilatkozat nyilvánosságra szánt jellegének oly messzemenő jogi jelentőséget

⁴⁵ Így *Wieland*: Handelsrecht, (1931.) I. köt. 238. l. 48. j.; *Langen*: Der Konflikt zwischen Gesellschaften und Gläubigern bei betrügerischen Gründungen von Handelsgesellschaften (nach deutschem u. französische Recht) 1928., 29. l.; *Richard Cohn*: Die nichtige Offene Handelsgesellschaft im Rechtswerkehr und der Gläubigerschutz, (a Guido *Kisch* által kiadott „Beiträge zum Handelsrecht“ 3. füzeté, 1930.), 48. l.

⁴⁶ V. ö. *Szladits* is, id. m. I. 113. l.

⁴⁷ Der allgemeine Teil des deutschen bürgerl. Rechts Bd. I. (1910.) 498. l.

tulajdoníthassunk, amely indokolhatná az ily nyilatkozat tekintetében az akarat fogyatékosága okából történő megtámadásnak kizárását, vagy korlátozását. De merőben *felesleges* is ily meszterkelt konstrukcióhoz folyamodni avégett, hogy jogi alapot találjunk a megtámadásnak kétségen felül szükséges korlátozására.

Az elmélet és gyakorlat által kidolgozott az a tétel ugyanis, amely szerint a tőkeegyesülést tevő kereskedelmi társaságoknál, elsősorban a rtg.-nál a társaság bejegyzése után az akaratnak a belépő nyilatkozattal kapcsolatos fogyatékosága okából nem lehet kétségbe vonni a társaság érvényességét, voltaképen semmi egyéb, mint folyómánya a szemben álló *érdekek értékelésének*. Az egyik oldalon áll a *nyilatkozat tevőjének*, tehát a társaságba tagként belépőnek a magánjogi kódexekben is elvileg oltalomra szorulóknak elismert az az érdeke, hogy az ő nyilatkozata ne idézze elő az ily nyilatkozathoz rendszerint fűződő joghatást akkor, ha az *akarat* hiányzik, vagy valamelyes fogyatékoságban szenved; a másik oldalon áll a *publikumnak*, elsősorban pedig a társasági *hitelezőknek* érdeke, amely viszont azt hozza magával, hogy ők feltétlenül *megbízhasanak* a tett nyilatkozat erejében, tehát még akkor is, ha az nem fedí a (valóságos) akaratot.⁴⁸ Elmélet és gyakorlat a védelemre inkább érdemesnek a publikum, vagyis a hitelezők érdekét tekinti s ezzel a *jogbiztonságot* feláldozza a *forgalombiztonság* szempontjának.⁴⁹ S teszi ezt joggal. Mert ha csak ugyan van valami, ami a nyilvánossághoz intézett nyilatkozat különleges jogi elbírálását indokolja, az csupán az, hogy vele kapcsolatban a nyilatkozat tevője érdekének háttérbe kell szorulnia ama személyek előre még nem határozható tág körének érdekével szemben. akikhez a

⁴⁸ V. ö. Szladits is id. m. I. 142. l.

⁴⁹ A jogbiztonság (szűkebb értelmében véve ezt a fogalmat) azt foglalja ugyanis magában, hogy valamely meghatározott személynek vagyoni vonatkozásban jelentőséggel bíró jelenlegi helyzetében ne állhasson be reá nézve valamely kedvezőtlen változás az ő *akarata* nélkül vagy éppen annak ellenére. Ezzel szemben a forgalombiztonság azt jelenti, hogy a harmadik személyekre viszont kedvező ez a változás ne hiusuljon meg oly körülmények folytán, amelyek az utóbbiak előtt a változás beálltakor ismeretlenek voltak. *Ehrenberg* meghatározása *Jherings Jahrb.* 47. köt. (1904.) 281. köv. l.

nyilatkozat intézve van. Ugyanaz a szempont, amely a váltó-nyilatkozat vagy pl. bemutatóra szóló kötelezvény kiállításában álló nyilatkozat tekintetében is indokolja azt, hogy a belső lekötelezettségi akarat (animus obligandi) szükségességétől a jog a látszat védelmének útján eltekintsen (l. fentebb).⁵⁰

22. És tévedés lenne azt gondolni, hogy a tudomány és bírói gyakorlat akkor, midőn az érdekkutatás irányában haladó jogfejlődés útján nálunk és a külföldön eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy az egyes részvényest a részvényaláírási nyilatkozatnak akarathányok okából való megtámadásához fűződő érdeknek háttérbe kell szorulnia a hitelezők ama érdekével szemben, amely az említett nyilatkozat megdönthetlenségéhez s ezzel együtt a részvénytársaság egyetlen felelősségi bázisának, az alaptőkének fenntartásához fűződik, a pozitív jogrendszerben feltalálható minden támasz, útmutatás nélkül,

⁵⁰ Az ellen, hogy a nyilatkozat „nyilvánossága“ legyen döntő kritérium a megtámadás kizárását illetően, v. ö. különösen *Wieland*: Die Rechte des Gesellschafters gegenüber der Handelsgesellschaft, welche ihn durch Betrug zum Beitritte veranlasst hat, in Konkurrenz mit den Ansprüchen der Gesellschaftsgläubigen, Zeitschrift für d. ges. H. recht, 64. köt. 59. köv. 1.; *Langen*, id. m. 29. 1.; *Nübell*: Die Abgrenzung der Aktienübernahme von der Aktienzeichnung und die aus der Übernahme u. Zeichnung hervorgehenden Rechte u. Pflichten, Archiv für bürgerl. Recht, 43. köt. 137. 1.; *Cohn*, id. m. 50. 1. Szépen fejt ki az érdekvédelmi gondolatot a Reichsgerichtnek 1929 máj. 13. napján kelt határozata, Entscheidungen in Zivilsachen 124. köt. (1930) 278. 1.: „Richtig ist... dass nach erfolgter Eintragung der Gründung einer Aktiengesellschaft oder der Durchführung einer Kapitalerhöhung Gründer und Zeichner sich den übernommenen Einbringungs- und Zahlungspflichten nicht mehr durch Anfechtung ihrer Übernahme- oder Zeichnungserklärungen wegen Irrtums, Betrugs, oder widerrechtlicher Drohung entziehen Können; ebenso abgeschnitten ist in diesen Fällen der Einwand des Scheingeschäfts und die Berufung auf Wucher und Sittenwidrigkeit... Diese ständig festgehaltene Rechtsprechung kann sich zwar nicht auf eine ausdrückliche Vorschrift stützen; die allgemeinen bürgerlichen Rechtsbehelfe müssen aber im Interesse der Verkehrssicherheit hier ebenso zurücktreten, wie das in Grundbuchverkehr und im Recht der Wertpapiere gegenüber dem gutgläubigen Erwerber im Gesetz ausdrücklich vorgeschrieben ist.“ — A szövegben érintett kettéválasztást emeli ki és a belépő nyilatkozat nyilvános jellegét hangsúlyozza legújában ismét *Alfred Wieland*: Willensmängel beim Beitritt zu einer Handelsgesellschaft c. értekezésében, a baseli egyetem jogi fakultása által *Wieland Károly* születésnapjának 70. évfordulója alkalmából kiadott „Beiträge zum Handelsrecht“ c. műben, 425., 426., 430., 431. l.

valamint teljesen önálló független értékelés alapján járt volna el. Ellenkezőleg: a pozitív jognak azok a rendelkezései, amelyek szerint a részvényes betétjét vissza nem követelheti s a társaság fennállása alatt csak a tiszta nyereségre van igénye,⁵¹ ha *közvetlenül nem is*, de *közvetve* útmutatást tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy az alaptőke csorbíthatatlan fenntartásához fűződő hitelezői érdeket a jogszabályalkotó hatalom maga magasabbra értékelte az *egyes részvényesnek*, még oly fontos érdekével szemben is, aminő pl. a nyereséghez fűződő érdek.⁵²

23. De ha ilyként tudomány és joggyakorlat szükségét érezték annak, hogy a *részvényaláírási* nyilatkozat megtámadhatóságának korlátozását célszerűségi (érdekvédelmi) szempontokon kívül (vagy helyesebben: ezek helyett) dogmatikus érveléssel — aminő éppen a szóban levő nyilatkozat „nyilvános” jellege — is alátámasszák, abból az egyébként helytálló megfontolásból indulna ki, hogy *merőben célszerűségi* tekintetekre semmiféle teóriát nem lehet felépíteni, annál feltűnőbb, hogy ugyanennek az elméleti szempontnak az értesítését a személyegyesülést tevő közkereseti társaságba tagként belépésre irányuló nyilatkozatot illetően is nem tartotta sem szükségesnek, sem lehetségesnek.⁵³

Arról ugyanis aligha lehet szó, hogy a közkereseti társaságba, mint tisztán személyegyesülést tevő társaságba belépésre irányuló nyilatkozat nem a nyilvánossághoz intézett nyilatkozat lenne a fentebb jelzett értelemben. Már Otto Gierke⁵⁴ mutatott rá azokra a szempontokra, amelyek megdöntik az ily feltevés helytállóságát. Szerinte ugyanis az ily társaságba való belépési nyilatkozatnak, tehát az ily társasági szerződés megkötésével kapcsolatos akaratnyilvání-

⁵¹ Kt. 163. §. II.; német keresk. törvény (HGB.) 213. §.

⁵² Ellenkezően: *Langen* id. m. 9. l.; *Cohn*, id. m. 49. l.; *Ruth*: Eintritt und Austritt von Mitgliedern. Eine Studie zum Körperschaftsrecht, Z. für d. ges. H. recht, 88. köt. 523. köv. l. A szövegbeli állásponttal egyező: *Müller-Erzbach*: Wohin führt die Interessenjur. prudenzt, 62. köv. l.

⁵³ Erre a mivel sem indokolható eltérő jogi bánásmódra helytelenítőleg mutat rá különösen *Langen*, id. m. 12. l.; továbbá *Cohn* id. m. 50. köv. l.

⁵⁴ Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung, (1887) 471. köv. l., ugyanígy *Langen* id. m. 13. A szövegben jelzettel egyező állásponton *Alfred Wieland* is, i. m. 425. l.

tásnak is épen úgy két vonatkozása (belső és külső) van, amelyeknek a jogi sorsa más és más lehet, mint ezt az elmélet és gyakorlat a részvényaláírással kapcsolatban megállapítja (l. fentebb). Az ily nyilatkozat is egyrészt a leendő tagnak azt az akaratát fejezi ki, hogy ő megkötve a társasági szerződést, abba tagként belépni hajlandó, másrészt azonban beleegyezését abba, hogy a szerződés nyilvánosságra hozassék. Most már ennek az utóbbi közlésnek *Gierke* is épen oly önálló, megdönt-hetetlen erőt tulajdonít, mint aminővel hazai és a külföldi elmélet és gyakorlat azt a tőkeegyesülésekkel kapcsolatban felruházta. Ez *Gierke* szerint azért van így, mert itt a társasági jog csak egy általánosabb gondolatot értékesít, olyat, amely a modern jogrendszerekben benne él s a jogrendszer számos más területén is hatályosul. Ez a gondolat pedig azt foglalja magában, hogy az emberi akaratnyilvánítás bizonyos mértékig önálló, objektív létet nyer attól a pillanattól kezdve, midőn valamely oly kifejező eszközben ölt testet, amelyet a forgalmi élet felfogása bizonyos meghatározott értelemben szokott felfogni.

Habár ezek szerint a tagként belépésre irányuló nyilatkozat nyilvános jellege *semmivel sem kevésbé hatályosul* a közkereseti társasággal kapcsolatban, mint a rtg.-nál, mégis az ebből állítólag folyó jogkövetkezményt, nevezetesen az akarat fogyatékoságára alapított megtámadásnak *kizárását*, a külföldi és hazai elmélet, a közkereseti társaság tekintetében — szemben a tőkeegyesülést tevő rtg.-al — *nem vonta le*.

24. Valóban annak, hogy a tőkeegyesülést tevő rtg.-al kapcsolatban a társaság létrejötte után az akarat fogyatékos voltának *okára* nem lehet többé visszamenni s épen ezért a belépő nyilatkozatot megtámadás útján nem lehet hatálytalanítani, sokkal mélyebben fekvő oka van, mintsem a részvényaláírás nyilvános jellege; olyan oka, amelyet értékelni csak akkor tudunk, ha figyelmünket arra a különbségre irányítjuk, amely egyrészt a testületi (egyesületi) jelleggel bíró rtg.-, másrészt a tisztán személyegyesülést alkotó közkereseti társaság alapításával kapcsolatos akaratfolyamat között konstatálható.⁵⁵

Ismeretes, hogy a *Reichsgericht* gyakorlata támaszkodva

⁵⁵ *Wieland*: Handelsrecht, id. h., *Ruth* id. m. Z. f. ges. Handelsr. 88. köt. 454. köv. 1.

Gierke Otto (id. m.), *Lehmann Károly*⁵⁶ és *Fischer Rudolf*⁵⁷ tanítására, a részvényaláírásban nem *szerződést* lát, hanem egyoldalú teremtmény (konstitutív) aktust. A „Gesamtaktstheorie“ néven ismert és a német elméleti irodalomban általánosan elterjedtnek tekinthető ez az elméleti állásfoglalás azonban lényegileg kimerül az említett íróknál egy negatívumban anélkül, hogy pozitíve is az alapítási folyamat mibenállását megvilágítaná s így a belépő nyilatkozat megtámadásának kérdésében támpontot szolgáltatna. Az ugyanis csak annyit foglal magában, hogy az egész alapítási folyamat nem tartozik a szerződési jogba, hanem az a részvényaláírónak *egyoldalú* ténye, amelynek különlegessége abban a *hatásban* van, hogy megteremti, konstituálja a rtg.-ot, mint jogi személyt. Így pl. *Fischer* (id. m. 95. l.) azt mondja: „...es handelte sich um einen einseitigen, einen *Statusakt*; die einzelne Erklärung ist eine einseitige, nicht annahmefähige- und bedürftige Willensklärung. Wohl wendet sich der Erklärende an andere, nämlich an solche, die zusammen mit ihm und ebenso wie er den Verein gründen wollen; aber der einzelne gibt seine Erklärung nicht in dem Sinne ab, dass sie als vertragsmäßige von den anderen akzeptiert, sondern in dem Sinne, dass er von den anderen als Mitglied anerkannt, dass ein Verein ...*geschaffen werden soll*“. Az ilyen kijelentések azonban nem magyaráznak meg semmit. Megmagyarázni ugyanis annyit jelent, mint valami ismeretlen egy ismert fogalommal behelyettesíteni. Itt azonban az ismeretlen, nevezetesen az rtg.-i alapítási folyamat helyébe ugyancsak egy ismeretlen fogalom, helyesebben egy puszta megjelölés lép, amely az alapítási, folyamatot mivel sem teszi világosabbá és érthetőbbé.

Újabbán a korábban már idézett *Ruth* (id. m.) mutatott rá arra, hogy az említett névvel megjelölt folyamatnak sajátága nem annyira a *hatásban* van, mint ezt a fentebb idézett írók képzelik, nevezetesen nem a rtg.-nak mint jogi személynek az életrehívásában, hanem inkább *alkotóelemeiben*, t. i. az érdekeltek, az egyes részvényjegyzők által kifejezett akarátnyil-

⁵⁶ Das Recht der Aktiengesellschaften, 1898—1904; u. ö.: Lehrbuch des Handelsrechts, (1912.) 2. kiad.

⁵⁷ Ehrenberg: Handbuch des ges. Handelsrechts, III. Bd. 1. Abteilung, (1916).

vánításnak a sajátosságában. *Ruth* (id. m. 483. l.) a való életjelenségek józan vizsgálata alapján jut el arra, hogy külsőleg a testületi jelleggel bíró, jogi személyt alkotó rtg.-nak alapítása miben sem különbözik akár a közönséges magánjogi társaságnak, akár a közkereseti társaságnak alapításától. Úgy az egyikben, mint a másikban közös vonás az, hogy az egyes résztvevőknek akarata egy és ugyanarra van irányozva, nevezetesen bizonyos jogügyleti eredménynek a létrehozására, anélkül azonban, hogy az egyes akaratnyilvánításnak *önmagában* joghatálya lenne. A különbség a kétféle alapítási folyamat (rtg. egyfelől — közk. társaság másfelől) között csupán a *módban* van, ahogyan az egyes akaratoknak egybekapcsolódása (egyesülése) végbemegy. Nevezetesen: a jogi személyt alkotó *rtg.-nál az egyes tagok akaratnyilvánításai eltűnnek, megsemmisülnek, s egy egységes, kifelé is ilyként jelentkező összakarattá olvadnak egybe*: t. i. épen magának a rtg.-nak akaratává. A tiszta személyegyesülést tevő közönséges társaságnál ellenben — s ilyen a közk. társaság is — *az egyes tagok akaratnyilvánításai nem olvadnak fel egy egységes akarattá*, hanem együvé találkozásuk *után is* megmaradnak annak, amik annak előtte voltak: bizonyos embersokaság egyes tagjainak *önálló* (isolált) *akaratmegnyilatkozásai*, amelyeket csupán a cél közössége és az akaratnyilvánítás irányának azonossága kapcsol egybe.

Ruthnak ez az állásfoglalása, amely az élet jelenségeinek körültekintő megfigyelésén épül fel, valóban alkalmas arra, hogy biztos jogi alapot szolgáltatson arra vonatkozóan, hogy egyfelől a rtg.-ba, másfelől a közk. társaságba tagul belépésre irányuló nyilatkozat az akarat fogyatékoságára alapított megtámadás szempontjából eltérő jogi elbírálás alá legyen vonható. *Ha egyszer ugyanis az rtg. alapítását az jellemzi, hogy az egyes belépő tagok akaratnyilvánításai megsemmisülnek, veszendőbe menniek, akkor ebből az következik, hogy az egyszer már kifelé is kifejezésre juttatott összakaratot többé nem lehet alkotóelemeire bontani.* Annak a szemléletnek tehát, amely szerint a rtg. alapítása során az egyes tagok nyilatkozatai a társasági „összakarattá” olvadnak fel, szükségszerű folyamánya az, hogy a minden jogi önállóságot veszített egyes akaratnyilvánítást illetően akarathiányokra nem lehet többé hivatkozni.

Mindebből helyesen jut el *Ruth* arra a következtetésre, hogy a rtg. alapításával kapcsolatban érvényesülő „összakarát“-ra tekintettel az ennek létrehozásában participáló egyes érdekelték akaratát befolyásoló belső körülményekre nem lehet figyelemmel lenni, hanem kizárólag a külsőleg kifejezésre hozott nyilatkozat lehet az irányadó.

Ruth tanítása azért rendkívül figyelemre méltó, mert világosan tanusítja azt, hogy *nem a tagbelépési nyilatkozat eltérő jogi karaktere*, jelesül annak „nyilvános“ jellege (a rtg.-nál) illetőleg az ily jelleg hiánya (a közkereseti társaságnál) *indokolja az eltérő jogi elbírálást a részvényaláírás és a közk. társaságba tagul belépésre irányuló* nyilatkozat között az akarat fogyatékosága okából leendő megtámadás tekintetében, hanem *magának az alapítási folyamatnak eltérő természete*, ami az érdekelték által az alapítással kapcsolatban tett nyilatkozatoknak fenntebb érintett eltérő sajátosságában jut kifejezésre. *Ez és csakis ez a körülmény adja magyarázatát annak, miért lehet, sőt kell is a részvényaláírásnak a szóban levő okból leendő hatálytalanítását kizárni, illetőleg korlátozni, s viszont miért nem lehet a közk. társaságba belépésre irányuló nyilatkozat tekintetében kizártnak tekinteni azt, hogy az akaratot befolyásoló okokra vissza lehessen nyúlni s ezen alapon a nyilatkozat hatálytalanítását kieszközölni.*

25. Nem szorul azonban bővebb magyarázatra, hogy az oly jogi helyzet, amely lehetővé teszi, hogy a közkereseti társaságba való belépésre irányuló nyilatkozat tekintetében korlátozás nélkül vissza lehessen nyúlni az akaratelhatározást befolyásoló *okokra*, — a *forgalom*, különösen a társasági *hitelezők* szempontjából egyszerűen tarthatatlan. Tévedés lenne ugyanis azt gondolni, hogy a közk. társaság valamelyik tagja által tett belépőnyilatkozatnak akaratfogyatékoság okából való megdölte nem hatna ki magára a társasági szerződésre is. Ellenkezőleg: a hitelezők érdeke az egyes belépőnyilatkozat megdőléséből folyó *jogkövetkezményeknek* az enyhítését épen azért kívánja meg szinte parancsoló szükségszerűséggel, mert az a tény, hogy valamely tag belépési nyilatkozata akaratfogyatékoság — még pedig akár tudatos akarathiány (titkos fenntartás, színlelés, tréfa); akár nem tudatos akaratfogyatkozás (tévedés, fenyegetés, csalárd megtévesztés) — okából semmis,

vagy megtámadható, *szükségképen maga után vonja az egész társasági szerződés megdőlését is.*

A magánjognak azt a szabályát ugyanis, amely szerint ha valamely jogügyletnek csak egy része semmis, maga az ügylet egyéb részében megáll, ha fel lehet tenni, hogy azt a semmis rész nélkül is megkötötték volna a felek, (Mtj. 1020. §.; BGB. 119. §.) — a közkereseti társasági szerződésre époly kevéssé lehet alkalmazni, mint általában bármely társasági szerződésre. Nem lehet alkalmazni annak ellenére sem, hogy az alkalmazásnak törvényszabta előfeltételei látszólag (formailag) adva vannak a társasági szerződéssel kapcsolatban is.⁵⁸ Így nem lenne akadálya az említett szabály alkalmazásának az, hogy a szóban levő esetben nem oly ügyletről van szó, amely *tárgyi* szempontból áll több részből, hanem *személyi* szempontból, több személy szerepelvén abban ügyletkötő félként. Már a BGB. indokolása⁵⁹ utal ugyanis arra, hogy valamely ügyletnek részeit alkotják annak valamennyi rendelkezései, egyéb között tehát azok is, amelyek azt állapítják meg, hogy *kik* vesznek részt az illető ügyletben. De az sem állana útjában a szóban levő rendelkezés alkalmazásának, hogy a társasági szerződés *egységes* jogügylet; ellenkezően: ez épen előfeltétele az alkalmazhatóságnak. Ebből a szempontból ugyanis csak arra van szükség, hogy a jogügylet osztható legyen abban az értelemben, hogy a semmis rész elkülönítése után is maradjon fenn oly rész, amely bizonyos gazdasági önállósággal bírván, önálló ügyletként is megállhasson.

Amiért mindennek ellenére nem tartom alkalmazhatónak

⁵⁸ Az uralkodó nézet nem is látja akadályát az alkalmazhatóságnak; v. ö. különösen: *Tuhr*, i. m. II. köt. 1. (1914.) §. 56., 285. 1; *Planck* Kommentar Z. Bürg. Gesetzbuch (4. kiad.), Bd. II. 2. (1928.), 705. §. 3. i.; *Knoke*: Das Recht der Gesellschaft nach bürg. Recht (Fischers Abhandlungen, IV. Heft, 1901.) 26. köv. 1.; *Cohn*, id. m. 16. köv. 1; 1. még: *Möhler*: Die Nichtigkeit des Gesellschaftsvertrages bei der Offenen Handelsgesellschaft, (1907) Tübingen; *Terkamp*: Der Rechtsgrund für die Haftung der Gesellschafter von Offenen Handelsgesellschaft u. Kommanditgesellschaften für die im Namen der Gesellschaft eingegangenen Verbindlichkeiten bei Nichtigkeit oder Anfechtbarkeit des zugrunde liegenden Gesellschaftsvertrages (1920), Greifwald.

⁵⁹ Motive zum Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches, I. köt. 222. 1.

az általános magánjognak említett szabályát a társasági szerződésre általában, tehát a közk. társaságra sem, s amiért ennél fogva úgy vélem, az egyes tag belépőnyilatkozatának semmissége vagy hatálytalansága szükségképen maga után vonja magának a társasági szerződésnek megdőlését is, az a körülmény, hogy a társaság egyes tagjait a társasági szerződésből folyóan terhelő kötelezettségek az ú. n. *genetikus synallagma* kapcsolatában állanak egymással. A társasági, és tehát a közk. társasági szerződés is *kölcsönös* szerződés. Mert habár itt a szolgáltatásnak és ellenszolgáltatásnak közvetlen kicseréléséről nem lehet ugyan szó, minthogy itt szolgáltatás és ellenszolgáltatás egy közös cél szolgálatába állíttatnak, — mégis a szolgáltatásra vonatkozó ígéreteknek a kölcsönös szerződéseket jellemző *függősége*, egymástól feltételezettsége a (közkereseti) társasági szerződéssel kapcsolatban is hatályosul.⁶⁰ A különbség más kölcsönös szerződéssel szemben csupán az, hogy itt a kölcsönösség nem csupán két szolgáltatás között jelentkezik, hanem minden egyes felet terhelő szolgáltatásnak a valamennyi többi szolgáltatáshoz való viszonyában. Minden társasági tagnak a kötelezettsége csak úgy *jön létre*, ha az egyúttal minden más tagnak a személyében is előáll. Ennélfogva: ha valamelyik tagnak a társ. szerződés megkötésekor tett akaratnyilvánítása semmis, vagy megtámadás folytán hatálytalanná válnék, a többi tag személyében sem keletkezik semmiféle kötelezettség.⁶¹

Ennek az álláspontnak megerősítésére nem lehet a *belépési* nyilatkozatot elkülöníteni a *betétszolgáltatási kötelezettségtől* — mint ezt *Cohn* teszi (id. m. 17. s köv. l.) — s azt mondani, hogy a belépési nyilatkozat mint ilyen érvényes lehet akkor is, ha a betét szolgáltatása tekintetében vállalt kötelezettség pl. formahiány okából⁶² semmis, vagy pl. tévedés okából megtámadható. A belépési nyilatkozat és a betét beszolgáltatása tekintetében vállalt kötelezettség ugyanis a társaságban

⁶⁰ L. erre a kérdésre tüzetesen: *Túry Sándor Kornél*: Érdekműködés a biztosítási szerződésre (1934., különlenyomat a Kereskedelmi Jog c. folyóirat 1934. 9.—11. számaiból) 28., 29. l.

⁶¹ Ezt az álláspontot képviseli *Geiler Károly a Düringer—Hachenburg*: Handelsgesetzbuch (3. kiad.) II. köt. 1. 56. s köv. l.

⁶² Ingatlan kötelezése írás nélkül, 4420/1918. M. E. sz. rendelet.

részt venni kívánó minden egyes tagra nézve *gazdaságilag és jogilag egységes* akaratnyilvánítást alkotnak (Geiler). S ha ez így van épen a német jog szempontjából, amelyben tudvalevően a tulajdonátruházás ú. n. elvont (abstract) dologi szerződés, amelynek érvényessége tehát elvileg független az alapul fekvő jogcímtől, akkor még inkább állania kell hazai jogunkban, amelyben a tulajdonátruházás jogcímes (causalis) szerződés, vagyis olyan, amelynek érvényessége függ a jogcímtől; ez a függőség ugyanis épen azt foglalja magában, hogy a jogcím hiánya, tehát a kötelező szerződés minden fogyatékosága kihat magára a dologi szerződésre is, így pl. ha a kötelező szerződés színelte volt, vagy tévedés okából megtámadható.⁶³

26. Hogy a társasági szerződés *egészének* az egyes tag belépő nyilatkozatában rejlő akaratfogyatkozás okából beálló hatálytalanság folytán ipso iure bekövetkező ez a megdőlése (érvénytelensége) mennyire kedvezőtlenül befolyásolja ama *harmadik személyeknek* a jogállását, akik a társasági viszony jogszerű fennállásában bízva bocsátkoztak jogviszonyba a (látszólagos) társasággal, — elsősorban tehát az ú. n. társasági hitelezőket — erre felesleges lenne sok szót vesztegetni. Tudvalevő ugyanis, hogy érvényes közk. társaságnál a tagokat terhelő szigorú (korlátlan, egyetemleges) felelősség az a tényező, amely a társaság hitelének a bázisát alkotja. Semmis (illetőleg támadás folytán érvénytelennek nyilvánított) társasággal kapcsolatban azonban erről szó sem lehet; itt „társasági” tartozásról (technikus értelemben) nem lehet beszélni. Ha egyszer ugyanis nincs érvényes társasági kötelék, úgy nem lehet szó oly tartozásról sem, amelyért az érdekeltek valamennyie a jogilag nem is létező társasághoz való hozzátartozás pusztán tényénél fogva lehetne felelős. Ahhoz, hogy a társasági szerződés érvénytelensége dacára egy vagy egyes tagok eljárásából az érdekeltek valamennyiének személyében is álljon elő jogi kötelezettség, arra van szükség, hogy az eljáró személy kifejezetten vagy hallgatólagos módon meghatalmazást kapott legyen az eljárásra a külsőleg érvényes szerződés alapján társasági tagoknak látszó érdekeltektől. Tekintve azonban azt, hogy a csupán látszólagos tagok a semmiség okának ismerete

⁶³ Részletesen a kérdésre, l. *Szladits*: Dologi Jog (1930) 97. és köv. l.

(rendszerinti) hiánya folytán abban a meggyőződésben vannak és lehetnek is, hogy az eljáró tagnak *már a törvénynél fogva* (Kt. 65. §. 4. pont; 91. §.) van képviselő joga, könnyen beláthatni, hogy ily külön meghatalmazás adása csak a legritkább esetekben fog előfordulni.⁶⁴

Ily rendszerinti esetben a fentebb érintett helyzetnek a hitelezők szempontjából hátrányos volta nem csak abban jelentkezik, hogy — miként már jeleztük — a csupán látszólagos tagokat nem terheli (egyetemleges) kötelezettség a közösen vállalt tartozásokért, s ezzel kapcsolatban nincs olyan vagyontömeg, amely a hitelezők irányában az ily tartozások kielégítésének fedezetéül szolgálhatna, hanem — még pedig elsősorban — abban is, hogy a csupán látszat-tagok — ha csak nem állapítható meg részükön csalárdság abban az irányban, hogy közösen vállalt kötelezettségeik alól ily módon bujjanak ki — *bármikor és bárkivel, tehát a hitelezőkkel szemben is hivatkozhatnak a társasági szerződés érvénytelenségére*, minthogy a semmis szerződésnek senki javára és senki hátrányára nem lehet semminemű jogi hatása, lévén „a semmis jogügylet egyszerűen nem jogügylet, hanem annak legfeljebb a látszata“ (Szládits, Vázlat, I. 162. l.), a megtámadható ügylet pedig a megtámadó „hatalmasság“ gyakorlása folytán ex tunc semmissé válik.

Ily körülmények között csak természetes, hogy az érvénytelenségnek előre nem láthatott eme kifogásával szemben a bírói gyakorlat — hazai és külföldi egyaránt — szükségét látta annak, hogy a közkereseti társaság hitelezőinek oltalmat nyújtson. És ha már az érvénytelenség *okainak* az elhárításáról (kizárásáról vagy korlátozásáról) — szemben a rtg.-al — a fentebb már jelzett körülményre (az alapítással kapcsolatos akaratfolyamat különbözősége) tekintettel nem lehetett is szó: a tudomány útmutatása alapján legalább arra törekedett, — habár sokkal bizonytalanabbul és vontatottabban — hogy az érvénytelenség *következményeit* enyhítse.

27. Erre az oltalomra annál nagyobb szükség volt, mert — amire első pillanatban gondolni lehetne — *a hitelezők érintett hátrányos helyzetén mit sem változtat az a tény sem, hogy a társaságot a cégjegyzékbe bejegyezték és a bejegyzést közzé*

⁶⁴ Cohn is id. m. 43. l., a német jog szempontjából.

is tették. Kereskedelmi törvényünknek a cégbejegyzés joghatályát megállapító s a német Kt. idevonatkozó rendelkezésével (15. §. II. bek.) *érdemben* megegyező abból a rendelkezéséből ugyanis, amely szerint a megtörtént közzététel nem tudásával senki sem mentheti magát (9. §. II.), semmiképen nem lehet levezetni azt a tételt, hogy a hitelezők az egyszer bejegyzett és közétett (közkereseti) társaság érvényes fennállásában megbízhatnának s eme bizalmukban a jog őket megvédené abban az esetben is, ha utóbb kiderül, hogy a társasági jogviszony egyáltalában nem is létezik, éppen mert a társasági szerződés jogilag érvénytelen. Mint már más alkalommal tüzetesen kifejtettem,⁶⁵ a Kt. idézett rendelkezése csak valamely a *valóságnak* megfelelő, ebben az értelemben *helyes* tény bejegyzésének (és közzétételének) joghatását szabályozza, ám nem vonatkozik az a valóságnak meg nem felelő, tehát helytelen tényre is. *Szemben a telekkönyvvel* (v. ö. Mtj. 931. és 932. §.) *a cégjegyzéket illetően a Kt. jogrendszerében* — hasonlóan a német joghoz — *nem áll az az elv, hogy annak tartalmát jóhiszemű harmadik személyek irányában helytelensége esetében is helyesnek kellene tekinteni* s hogy ennek megfelelően harmadik jóhiszemű személyek megbízhatnának a cégbejegyzés helyességében, „építhetnének” annak tartalmára.

Alkalmazva ezt a tételt a közkereseti társaság bejegyzésére, ez annyit jelent, hogy ha a társaságot bejegyezték ugyan a cégjegyzékbe, a valóságban azonban a társaság nem létezik, mert érvénytelen maga a társasági szerződés, még pedig — bennünket érdeklően — az egyik tag belépőnyilatkozatával kapcsolatos akarat-fogyatékoság okából, akkor a cégjegyzék a valóságnak meg nem felelő, tehát helytelen adatot tartalmaz, amire elvileg mindenki hivatkozhatik, anélkül, hogy ez ellen a cégjegyzék tartalmában bízó személyek a törvény erejénél fogva meg lennének védve.⁶⁶

De nem lehet levezetni a cégjegyzék közhitelességét s a benne bízó harmadik személyeknek már a törvénynél fogva beálló védelmét a cégbejegyzésnek, helyesebben: a közzétételnek

⁶⁵ A cégbejegyzés joghatálya a korlátolt felelősségű társaság tekintetében, Polgári Jög, 1930. évf. 8. szám.

⁶⁶ Elvileg — bár bizonyos szempontból kifogásolhatóan — ugyanígy már Nagy Ferenc is, id. m. I. 113. l. 6. f.

a Kt.-ben kifejezetten ugyan ki nem mondott, de annak a fenntebb említett *positív* jellegű joghatást (t. i. a *köztudomást*) megállapító idézett rendelkezéséből logikai szükségszerűséggel folyó abból a hatásából sem, amelyet a német keresk. törvény külön is kiemel,⁶⁷ s amelyet szemben az előbbivel *negatív* hatásnak nevezhetünk, minthogy azt foglalja magában, hogy a be nem jegyzett és közzé nem tett tényeket senki nem köteles *ismerni*, vagyis azokat *nem létezőknek* veheti mindaddig, amíg a bejegyzésük és közzétételük végbe nem ment. Ez a hatás ugyanis, amelyre pedig az újabb német irodalom egy része a cégjegyzékhez is állítólag fűződő publica fides joghatását alapítja (l. erről alább is), épen úgy mint az előbbi, csupán a *valóságnak* megfelelő tényekre vonatkozik.

Ennélfogva amit a cégbejegyzéshez és a közzétételhez fűződő *ez a második* helyen említett joghatás magában foglal, az csupán annyi, hogy a *valóságnak megfelelő* (helyes) tényeket jóhiszemű harmadik személyek javára nem létezőknek kell tekinteni mindaddig, míg a bejegyzésük és közzétételük meg nem történt; ám korántsem jelenti ez a joghatás egyúttal azt is, hogy a be nem jegyzett és közzé nem tett oly tényeket (adatok), amelyek a *valóságnak meg nem felelnek*, tehát helytelenek, jóhiszemű harmadik személyek javára *valóknak, helyeseknek* kellene tekinteni. A kettő között nyilvánvalóan nagy különbség van. Mind a hazai, mind a cégjegyzéket ugyanazon elvek alapján szabályozó jogrendszerek (főként a német) körében a cégjegyzék negatív hatálya körében csupán az első helyen említett enyhébb hatásról lehet szó, de nem a második helyen kiemelt erősebből is. Ez ugyanis azt foglalná magában, hogy a cégjegyzék hasonlóan a telekkönyvhöz, *positív vonatkozásban is* a közhitelesség attribútumával van felruházva, amiről azonban — ismétlem — nem lehet a *lex lata* alapján szó.⁶⁸

⁶⁷ 15. §. első bek.: „Solange eine in das Handelsregister einzutragende Tatsache nicht eingetragen und bekannt ist, kann sie von demjenigen, in dessen Angelegenheiten sie einzutragen war, einem Dritten nicht entgegen gesetzt werden, es sei denn, dass sie diesem bekannt war.“

⁶⁸ V. ö. a kérdésre vonatkozó nagy külföldi irodalmat, elsősorban *Ehrenberg* (Viktor): Handbuch des ges. Handelsrechts, I. köt. 532—534. l., 628; s újabban *Keim* id. m. 55. és 64. l. Érdeemes felemlíteni, hogy maga a Reichsgericht is mily könnyen esett épen a szövegben jelzett erősebb és gyöngébb joghatás között teendő distinctio elhanyagolása következtében

28. Hazai bírói gyakorlatunk az elméleti irodalomtól viszonylag kevés útbaigazítást kapott ugyan a cégbejegyzés

a német jog szempontjából is nyilvánvaló abba a tévedésbe, hogy a cégjegyzéknek éppen a közkereseti társaság bejegyzésével kapcsolatban köz-hitelességet tulajdonítson. Különösen jellemző e tekintetben e bíróságnak az 1929. júl. 10. napjáról kelt határozata, amely éppen azt a kérdést döntötte el, vajjon oly esetben, midőn a cégjegyzékbe a közk. társaság tagjaiként nem a valóságos tagokat, hanem áltagokat (Strohmann) jegyezték be, utóbbiakat harmadik jóhiszemű személyek irányában tagoknak kell-e tekinteni s általuk felelősségre vonhatók-e, s midőn ezt a kérdést *igenlően* döntötte el, ezt a cégjegyzék állítólagos közhitelességére alapította. (Közölve a határozat: Entscheidungen in Zivilsachen 125. köt. 228—230. l.; és Jur. Wochenschrift 1929. évf. Nr. 11. 2597. l.) Az eset az volt, hogy egy ingatlan telekkönyvi tulajdonosául, amely ingatlanra valaki mint hitelező jelzálogjogot kívánt bekebeleztetni — valamely közk. társaság volt bejegyezve. A bekebelezéshez szükséges beleegyezést oly személy adta meg, aki a cégjegyzékben a társaság tagjaként volt ugyan feltüntetve, a valóságban azonban nem volt az. Az eldöntendő kérdés az volt, hatályos-e az áltag alapított jelzálogjog a jóhiszemű hitelező javára a társaság irányában.

A határozat szerint az a körülmény, hogy a jelzálogjog megalapításánál egy áltag működött közre, azért nem szolgálhat a (jóhiszemű) hitelező kárára, mert utóbbi a cégjegyzék *közhitelességére* hivatkozhatik. A cégjegyzékbe a közk. társaság mindenkori tagjait kell bejegyezni. Mindaddig, amíg nem a valóságos tagok, hanem más személyek vannak tagokként a cégjegyzékbe bejegyezve, a valóságos (helyes) társasági viszony bejegyzésre köteles ténye nincs bejegyezve a cégjegyzékben. Erre a be nem jegyzett tényre oly személyekkel szemben, akik a társasággal utóbbinak tagjaként a valóságnak meg nem felelően bejegyzett idegen személy útján bocsátkoztak jogügyletbe, a társaság nem hivatkozhatik, ha azok a valóságnak megfelelő tényállást nem ismerték. Ezért kell, hogy a társaság irányában is hatályos legyen a jelzálogjog.

A szövegben előadottak alapján nem nehéz rájönni arra, hogy hol van a tévedés a Reichsgerichtnek eme határozatában. Nyilvánvalóan abban, hogy összekever tartalmilag más és mást mondó két tételt, nevezetesen azt, amely szerint valamely, a *valóságnak* megfelelő (helyes) tényt vagy adatot jóhiszemű személyek javára a bejegyzés és közzététel előtt *nem létezőnek* kell tekinteni (ez a tétel van a német Kt. 15. §-ának idézett rendelkezésében kifejezve, s ez az, ami kifejezett kimondás nélkül áll a mi jogunkban is) és azt a másik tételt, amely az előbbinél *sokkal többet*, jelesül azt foglalja magában, hogy a bejegyzett és közzétett tényt *helyesnek, valónak* kell tekinteni, habár az a valóságnak nem is felel meg, mégpedig pusztán abból az okból, mert azt bejegyezték a cégjegyzékbe. Erről pedig sem a hazai, sem a német (és hozzá hasonló más) jog alapján nem lehet szó. A jelzálogos hitelező a szóban levő esetben nem valamely

joghatásainak mibenlétére vonatkozóan. Ennek ellenére gyakorlatunk a cégjegyzék közhitelességének hiányát több ízben elvi élel hangsúlyozta.⁶⁹ Sajnos, azonban az ebből a felismerésből folyó következményeket — épen a kellő elméleti útmutatás hiánya folytán — a maguk teljességében nem vonták le. Főként az homályosult el gyakorlatunkban, hogy a cégjegyzék és a cégbejegyzés *önmagában* nem csak azt nem zárja ki, hogy

a valóságnak megfelelő (helyes) tény bejegyzésének az *elmulasztásából* kívánt magára nézve valamelyes kedvező jogkövetkezményt levonni, (amit a jog megenged), hanem abból, hogy valami a *valóságnak meg nem felelő módon* volt a cégjegyzékbe bejegyezve — amire viszont a pozitív jog (mint láttuk) alapot és lehetőséget nem nyújt, még pedig épen azért nem, mert a cégjegyzék — szemben a telekkönyvvel — nincsen a publica fides joghatásával felruházva.

Épen azért nem csodálkozhatni azon, hogy a Reichsgericht most megbeszélte határozatát a német irodalomnak szinte egyértelműleg elítélő kritikája kísérté. L. különösen *Flechtheim* és *Jacobi* hozzászólásait a Jur. Wochenschrift 1929. évf. 2943. és 2944. napjain; továbbá: *Magnus*, u. ott 1930. évf. 1366. l.; *Keim* id. m. 55. l.; *Prausnitz*: Rechtsschein und Wirklichkeit im Handelsregister, Z. für das ges. H.-recht, 96. köt. 1. Heft. 32. l. Habár mindezek az írók a döntést magát a *jogerzetnek* megfelelőnek mondják is, aminthogy azt — mint később erre még visszatérünk (alább 36. p.) — töle elvitatni alig is lehetne, abban mindannyian megegyeznek, hogy a jelzálogjog hatályossága elismerésének *indoka* nincs összhangban a tételes joggal. Ugyanígy legújabbban *Locher* is: Zur Publicitätsfunktion des Handelsregisters, Beiträge zum Wirtschaftsrecht, II. köt. 571. és köv. l.

Egyedül *Naendrup* foglal el különállást (Rechtsscheinwirkungen im Aktienrecht, Beiträge Z. Wirtschaftsrecht II. 941., 942. l.), még pedig annyiban, hogy ő a szóban levő határozatot nem csupán a *rendelkező részt* illetően (érdemi szempontból) tartja helyesnek, hanem *indokaira* tekintettel is, minthogy úgy látja, hogy ez nem csupán kerülő úton t. i. a nyilatkozathoz, mint külső magatartáshoz való kötöttség elvén keresztül, hanem közvetlenül, egyenes úton jut el ugyanarra az eredményre, mint a döntés ellenesei is, nevezetesen a cégjegyzék látszátfunkciójának s ezzel közhitelességének az elismeréséhez. (Erről l. alább is.)

⁶⁹ Így annak a kijelentésével, hogy a kereskedői minőséget a bejegyzés nem alapítván meg, ha annak a Kt. 3. §-ában megszabott előfeltételei hiányoznak, mi akadályos sincs annak, hogy ez a minőség a bejegyzés dacára tagadásba legyen vehető (Bud. Tábla, 4668/1892); továbbá, hogy a bejegyzés jogunkban *vélelmet* sem alapít meg a kereskedőként bejegyzett személy javára (ugyanabban a határozatban, közölve: Szende Péter Pál: Hiteljog I. (1929) Gritl kiadás, 43. l. V. 6. továbbá Kuria 322/1877 (közölve id. m. 44. l.), amely szerint az *eredetileg érvénytelen* bejegyzés érvényessé huzamosabb idő lefolyása által sem válik.

jóhiszemű *harmadik* személyek hivatkozhatnak a bejegyzés tartalmának a helytelenségére, hanem azt sem, hogy maga a bejegyzésben *közvetlenül érdekelt* fél, annak *kieszközlője* is hivatkozhatna ugyanerre. E tekintetben gyakorlatunkat kimutathatóan *Nagy Ferenc* állásfoglalása befolyásolta, aki viszont *Goldschmidtnek*⁷⁰ sok követőre talált nézetét tette magáévá. Habár ugyanis általában *Nagy Ferenc* szerint sincs semmi akadálya annak, hogy valamely tény valótlanúságára történjék hivatkozás annak dacára, hogy azt a cégjegyzékbe bejegyezték, s habár ez a tétel a kereskedői minőségre is áll, mégis eme tétel alól egy kivételt tesz (id. m. I. 112. és 113. l.), mondván, hogy „mindazonáltal ellenkeznek a kereskedelmi forgalomban irányadó hittel és hízalommal, ha a kérdéses tény nem létezésére maga a bejegyzést kérő hivatkozhatnak. Ő ellenében a tett nyilatkozat feltétlenül valónak tekintendő, különben jóhiszemű *harmadik* személyek, kik a cégjegyzékben bízva szerződnek, a legnagyobb veszélynek tétetnének ki“. E tétel alkalmazásaként tanítja, hogy „a bejegyzett kereskedő a keresk. bíróságok előtt perelhető, habár tényleg nem kereskedő; az általa történt hivatkozás erre figyelembe nem vehető“; továbbá — ami a mi szempontunkból különösen fontos —, hogy „a bejegyzett közkereseti társaság saját maga ellen létezőnek tekintendő, habár az illetők között tényleg társasági viszony nem forog fenn“. Ennek a tanításnak hatása érezhető bírói gyakorlatunknak a cégbejegyzés joghatását teljesen felismerő abban a megállapításában, amely szerint a cégjegyzékbe vetett *bizalom és jóhiszeműség(!)* alapján kell kizártnak tekinteni azt, hogy a cégjegyzékben a cég tulajdonosaként bejegyzett személy hivatkozhatna arra, hogy nem ő, hanem más valaki a cég tulajdonosa.⁷¹

Hogy azonban a cégjegyzéknek közhitelessége még ebben a szűkebb körben sincs tételes jogunkban, azt nemcsak az előbb előadottak igazolják, hanem ennek feltevését maga *Nagy Ferenc* cáfolja meg. Ha ugyanis valóban a cégjegyzékbe vetett *bizalom* zárná ki azt, hogy maga a bejegyzést kérő hivatkozhatna a

⁷⁰ Handbuch, 2. kiad. I. köt. 460. l. „Wer in das Handelsregister eingetragen ist, muss sich, so lange dieser Eintrag besteht, im geschäftlichen Verkehr als Kaufmann behandeln lassen, da ein Anderes mit dem öffentlichen Glauben des Handelsregisters unvereinbar wäre.“

⁷¹ Így Kúria, 778/1893. idézve Szende, id. m. 44. l.

bejegyzés tartalmának helytelenségére, akkor ugyanennek kellene irányadónak lennie oly esetben is, ha a bejelentés hamis volt, t. i. más valaki jogtalanul eszközölte azt ki, vagy bár az arra jogosulttól ered ugyan, de a bejegyzés vagy a közzététel tartalma — pl. bírói elnézés folytán — eltér a bejelentéstől. Holott erre az esetre maga *Nagy Ferenc* is félreteszi a publica fides szempontját, mert ily esetekben az érdekelt félre „még akkor sem származ(hat)ik kötelezettség, ha harmadik személyek kárt vallanának“ (u. ott). Mindez önmagában nyilvánvalóvá teszi, hogy a harmadik jóhiszemű személyek oltalmának — amennyiben erre szükség van — *valami más* kell, hogy az alapja legyen, mint a cégjegyzékbe vetett bizalom, annak a közhitelessége. Épen ez az a kérdés, amely bennünket az alábbiakban foglalkoztatni fog arra a fenntebb már érintett esetre, ha a közkereseti társasági szerződés valamelyik tag belépési nyilatkozatával kapcsolatos akaratfogyatékoság okából érvénytelen ugyan, de ennek dacára a társaságot bejegyezték a cégjegyzékbe.

29. Ha azonban azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a cégbejegyzéssel sem orvosolt eme érvénytelenségből a hitelezőkre előálló, fenntebb már érintett joghátrányok ellen tudomány és bírói gyakorlat mily módon, mily eszközökkel kívánt a hitelezőknek oltalmat nyújtani, úgy ismét a *nyilvánosságra szánt* nyilatkozat konstrukciójával találkozunk, ugyanazzal a konstrukcióval, amely — mint láttuk — a részvényaláírás érvénytelenségéből folyó joghátrányok elhárítása érdekében is felhasználtatott. Az „Erklärung an die Öffentlichkeit“-nek ezt a teóriáját *Ehrenberg Viktor* tette tudatossá s az ő tanítása döntően befolyásolta nemcsak a külföldi (német és osztrák) jogtudományt, hanem — mint látni fogjuk — hazai jogtudományunkat, sőt bírói gyakorlatunkat is. Ehrenberg (Handbuch I. 644., 645.) mutatott rá ugyanis arra, hogy a bírói gyakorlatban szokásjogi úton kifejlődött egy jogelv, amelyet a joggyakorlat közvetlenül ugyan csupán a cégjegyzékbe való *bejelentésre* alkalmazott, de amely ő szerinte csupán egyik alkalmazási esete a sokkal átfogóbb annak a kereskedelmi jogi elvnek, amely a *nagyközönség* irányában tett, ebben az értelemben *nyilvánosnak* tekinthető nyilatkozatnak — szemben az

egyéb nyilatkozatokkal — bizonyos *önálló jogi jelentőséget* tulajdonít.

Ez az önálló jogi jelentőség pedig abban áll, hogy aki a kereskedelmi forgalomban szokásos módon (valamely nyilvános könyvben, jegyzékben közzététel, körözüvény kibocsátása, üzleti helyiségben kifüggesztés, ma; rádió útján közzététel) ily *nyilvános nyilatkozatot* tesz, annak számolnia kell azzal, hogy a harmadik személyek a nyilatkozat tartalmát valóban, helyesen tartják; ennél fogva ha utóbbiak éppen eme bizalmuk alapján saját magatartásukat az ily nyilatkozathoz alkalmazzák, annak tartalmáért megtevéje *helytállani* köteles abban az esetben is, ha az tényleg helytelen lenne, vagyis oly tényállásra utalna, amely a valóságban nem forog fenn. Innen van az, — Ehrenberg és követői szerint — hogy aki a cégjegyzékbe, mint *nyilvános jegyzékbe* való bejegyzés és közzététel végett valamit *bejelent*, e bejelentés tartalmához harmadik jóhiszemű személyek irányában akkor is kötve van, ha a bejelentés nem felel meg a valóságnak.

Alkalmazva ezt az elvet a közkereseti társaságnak a tag belépési nyilatkozatával kapcsolatban közbejött akaratfogyatékosság okából beálló érvénytelenségére, illetőleg az akaratfogyatékos nyilatkozat megtámadására, az azt foglalja magában, hogy aki valamely több személy között fennálló viszonyt mint közkereseti társaságot bejelent a cégjegyzékbe való bejegyzés és közzététel végett, az nem hivatkozhatik utóbb a társaság hitelezői irányában arra, hogy társasági viszony tényleg nincs, miután a társasági szerződés semmis vagy tévedés, avagy egyéb okból megtámadható.

30. Az a vonatkozás, amelyben a Reichsgericht ezt az elvet első ízben alkalmazta, a *kereskedői minőség* volt. Még a régi német keresk. törvény (ADHB.) hatályának idejében került elbírálásra az az eset, amellyel kapcsolatos elvi kijelentések irányt szabtak a későbbi jogfejlődésnek. Az eset az volt, hogy valamely társaságot közkereseti társaságként jegyezték be a cégjegyzékbe, annak ellenére, hogy tényleg nem volt az, mint-hogy nem folytatott — a törvény értelmében a kereskedői minőség megalapítására alkalmas — *kereskedői ipart*, amely materiális kellékre pedig a régi német jog szempontjából épűgy szükség volt, mint szükség van a mai német keresk. törvény és

hazai jogunk szempontjából is. Az eldöntendő kérdés az volt, felhozhatják-e ezt a körülményt a társaság tagjaiként bejegyzett személyek s vajjon szabadulhatnak-e eme kifogás folytán az ily társaság tagjai a törvény értelmében terhelő szigorú (korlátlan és egyetemleges) felelősség alól. A Reichsgericht⁷² a kérdést *nemlegesen* döntötte el, abból indulva ki, hogy az általános jogelveknek az felel meg, hogy a nyilatkozattevő harmadik (jóhiszemű) személyek irányában helytállani köteles nyilatkozatának helyességét; ha tehát valamely nyilatkozatot *nyilvánosan* és *általánosan* („öffentlich und allgemein“) tesz meg, akkor az ily nyilatkozatnak az *ereje* is általános kell hogy legyen abban az értelemben, hogy annak a tartalmára mindenki hivatkozassék. Íme: miként a részvényaláírást, ép úgy a cégjegyzékbe történt *bejelentést* is a nyilvánossághoz intézett nyilatkozatként fogta föl már itt a Reichsgericht s annak *ebbéli minőségében* önálló lekötelezési alapot vélt megállapíthatni.

Az új német Kt. uralma alatt azután ezt a gondolatot tovább kiépítette a német bírói gyakorlat s azt alkalmazta a benünket most foglalkoztató arra az esetre is, midőn a *közkereseti társaság* valamelyik tag belépési nyilatkozatával kapcsolatban felmerült akarاتفogyatékoság okából érvénytelen. Prágnansul fejt ki ezt azt álláspontot a Reichsgericht-nek egy későbbi határozata:⁷³ „Aus dem Gesellschaftsvertrag freilich kann ihre (t. i. a látszólagos tagok) Haftung nicht hergeleitet werden, denn der Vertrag ist nichtig... Alles dies trifft jedoch nicht zu auf die Eintragung im Handelsregister. Diese mit ihrem Willen erfolgte Eintragung *gilt als eine von ihnen öffentlich abgegebene Erklärung*, dass sie eine (offene) Handelsgesellschaft eingegangen sein und für die Verbindlichkeit derselben *haften* wollen“.

31. Arra a kérdésre azonban, hogy a cégjegyzékbe való bejelentésnek, mint nyilatkozatnak ez a nyilvános jellege menyiben szolgáltat alapot arra, hogy azt — a megtámadhatatlanságot illetően — ily külön jogi elbírálásban részesítsük, *Ehrenberg* és a *Reichsgericht* époly kevésbé adnak választ, mint a részvényaláírással kapcsolatban. Ehhez képest ugyanazok az aggályok, amelyek ily különleges jogi elbánás ellen a részvény-

⁷² Entscheidungen, 40. köt. 146. l.

⁷³ Entscheidungen, 50. köt. 429. l.

aláírás tekintetében felmerülnek (l. fentebb 20. p.), ismétlődnek a cégjegyzékbe való bejelentéssel kapcsolatban is.

a) Az Ehrenberg teóriája a bejelentésnek, *mint jognyilatkozatnak*, tehát mint emberi *akaratnyilvánításnak értelmezése* útján jut el a megtámadhatóság kizárásához annak a fikciónak a feltevésével, hogy az ily nyilvánosan tett nyilatkozat harmadik jóhiszemű személyek irányában felelősségnek magára vállalását foglalja magában. Ámde ily eredménynek az akaratértelmezés útján való levezetése szükségképen feltételezi azt, hogy amit ily módon értelmezünk, valóban akaratnyilvánítás, tehát *jognyilatkozat* legyen.⁷⁴ Ámde az akaratnyilvánításnak (jognyilatkozatnak, jogügyletnek) jogi szempontból fogalmi kelléke, hogy valamely jogi hatás előidézésére irányuljon.⁷⁵ Ámde a bejegyzés útján vagy más módon nyilvánosan tett az a nyilatkozat, hogy valaki tagja a közkereseti társaságnak, általában *nem irányul valamely joghatás előidézésére*, hanem pusztán közlést foglal magában a társasági szerződés már végbement megkötésének a tényéről. Éppen ezért vannak (pl. Eneccerus, Manigk), akik az ily cselekményeket nem is számítják a szoros értelemben vett jognyilatkozatok (jogügyletek) közé, hanem azokat *jognyilatkozatszerű* (ügyletszerű) cselekményeknek nevezik. azon az alapon, hogy azokhoz — amennyiben tudatosak — fűződnek ugyan bizonyos jogkövetkezmények, anélkül azonban, hogy azok ily jogi hatás előidézésére lennének irányozva.⁷⁶ De ezt nem is tekintve, a cégjegyzékbe való bejelentést az esetek túlnyomó többségében már csak azért sem lehet jognyilatkozat-

⁷⁴ Így helyesen Richard Cohn is, id. m. 60. l.

⁷⁵ Planck: Kommentar z. Bürg. Gesetzbuch (4. kiad. 1913.) I. köt. 222. l.; Eneccerus—Kipp—Wolff: Lehrbuch des bürg. Rechts (Bd. I. 1. Abt.: Allg. Teil, 22—24. kiad. 1924.) §. 128. III. 1.; Manigk: Willenserklärung und Willensgeschäft (1907) 637. köv. l.; Jacobi: Die Theorie der Willenserklärungen (Abhandlungen zum Privatrecht u. Zivilprozess, herausg. von Otto Fischer, XX. Bd. 2. Heft.) köv. l.; Szladits: Vázlat, I. 113. l. „A jognyilatkozatok olyan cselekmények, amelyekben az a célzat jut kifejezésre, hogy a cselekvő személy bizonyos joghatás bekövetkezését akarja elérni, s amelyekhez a magánjog éppen azért fűzi hozzá a célzott joghatás beállítását, mert a nyilatkozatban kifejezésre jutó szándék arra irányult. — A jognyilatkozatot tehát a magánjog elsősorban mint jogi hatások előidézését célzó akaratnyilvánítást veszi figyelembe.“

⁷⁶ Így nálunk is újabban Szladits, id. m. I. 114. l.

nak (akaratnyilvánításnak) tekinteni, minthogy azt a törvényben megszabott kötelezettség teljesítéseként ki lehet *kényszeríteni*, az tehát nem önkéntes cselekmény.⁷⁷

b) Nagyobb hibája az „Erklärung an die Öffentlichkeit” tanának azonban az, hogy habár *akaratértelmezésből* indul ki, mégis messze elhagyja utóbbinak talaját, mert oly akaratot imputál a bejelentőnek, amellyel az tényleg nem bírt, nyilatkozatának pedig oly jelentőséget tulajdonít, amelynek a nyilatkozat megtevője nyilatkozatának megtételekor egyáltalában nem volt tulajdonában. Ha ugyanis azt még koncedálni lehet is, hogy a közkereseti társaságnak az a tagja, aki a társaságot bejegyzés és közzététel végett bejelenti a cégbírósághoz, tudja (helyesebben: tudnia kell) hogy ő neki felelnie kell a társaság tartozásaiért, de annak a felvétele már túlmerész fikció, hogy ő benne meglenne a szándék a tekintetben is, hogy viselje a felelősséget egy oly társas viszonyból eredő tartozásokért is, amely jogilag nem is a társas viszony s amely éppen ezért reá nézve kötelező erővel amúgy sem bír.⁷⁸

c) De ha még a most kifogásolt feltevés helytálló is lenne, vagyis igaz lenne az, hogy az érvénytelen közkereseti társasággal kapcsolatos bejelentésnek is meg van a felelősséget megalapító ereje, még ez sem szolgáltatna kellő jogi alapot annak a feltevésére, hogy az ily bejelentés immár megdönthetetlen, azt tehát az akarat fogyatékoságai okából sem lehet megtámadni. Fenntebb utaltunk már arra, hogy önmagában az a tény, hogy valamely nyilatkozat a nyilvánossághoz, vagyis a személyeknek előre meg nem határozott nagyobb köréhez van intézve, semminemű következtetésre nem nyújt alapot a megtámadás kizártságát illetően. Nevezetesen az a tény, hogy valamely nyilatkozat nem szorul elfogadásra, az ily nyilatkozatot nem veszi ki a megtámadás lehetősége alól.^{78/a} Semmi jogi aka-

⁷⁷ Feltűnő, hogy *Ehrenberg* (id. m. I. 551. l. s. egyébűtt is) annak ellenére, hogy maga hangsúlyozza, hogy a cégbejelentés nem egyéb, mint a bírósághoz intézett egyoldalú nyilatkozat bizonyos pusztá *tényekről*, — mégis az ily bejelentést minden megszorítás nélkül az akaratnyilvánítások, vagyis jogügyletek közé sorolja.

⁷⁸ *Wieland*: Handelsrecht, I. 236. l.; Cohn, id. m. 61. l.

^{78/a} Következtes *Alfred Wieland*, (id. m. 431. köv.), aki abból indulva ki, hogy a valamely kereskedelmi jogi társaságba tagul belépésre

dálya nincs pl. annak, hogy valaki az általa közhírré tétel útján megadott meghatalmazást megtámadhassa pl. tévedés okából. Ugyanez áll tehát arra az esetre is, ha valaki a cégjegyzék útján közhírré teszi, hogy ő valamely közkereseti társaságba tagként belépett. És ezen a helyzeten azzal sem lehet változtatni, hogy — mint újabban egyesek teszik⁷⁹ — a nyilvánossághoz intézett nyilatkozatokat azáltal emeljük ki a jogilag jelentős valamennyi többi nyilatkozat közül, hogy azokat „felelősséggel járó” nyilatkozatoknak „verantwortliche Erklärung” nevezzük.⁸⁰

d) Végül tisztán célszerűségi, nevezetesen a társasági hitelezők érdekeinek védelmére tekintő szempontok is ellene szólnak annak, hogy a belépés tárgyában a cégbejelentés útján nyilvánosan tett nyilatkozatnak tulajdonítsunk csupán oly jogi hatályt, amelynél fogva az a megtámadás lehetősége alól el van vonva. Nem szabad ugyanis szemelől téveszteni, hogy a törvény (Kt. 87. §.; új német keresk. törv. 123. §.) a közkereseti társaság harmadik személyek irányában való joghatályának beállása szempontjából a bejegyzés *közzétételével, egyenlősíti az üzletvitelnek a megkezdését*. Már pedig ez az utóbbi a körülményekhez képest akár egyetlen ügyletnek a megkötésével, pl. váltónak a társaság cége alatt történő elfogadásával is már megállapítható, anélkül tehát, hogy a kifelé való joghatály beállításához publikációra (a nyilvánossághoz való fordulásra) szükség lenne. Az pedig kétségtelen, hogy a társasági viszonynak ilyen

irányuló nyilatkozat, egyoldalú — bár a nyilvánossághoz intézett — jognyilatkozat, helyesen utal arra, hogy az az akarat fogyatékosága okából lehetséges megtámadás szempontjából az általános jogelvek alá esik, miért is ebből a szempontból nem is látja akadályát annak, hogy a tag az akarat fogyatékoságára (pl. fenyegetés esetében) a *társasági hitelezők* irányában is hivatkozassék. Kivételt egyedül csalárd megtévesztés esetére tesz, ám nem a belépési nyilatkozat nyilvános jellegére tekintettel, hanem erre az esetre szóló külön tételes jogszabály, nevezetesen a svájci Obligationenrecht (1911. márc. 30.) 28. §-ának alapján, amelynek értelmében valamely harmadik személy által elkövetett csalárd megtévesztés nem akadályozza annak, hogy a megtévesztett fél teljesítse a szerződés alapján őt terhelő kötelezettségét olyan szerződő fele irányában, aki nem részes a megtévesztésben.

⁷⁹ *Jacobi* a Reichsgericht fentebb (68. j.) idézett, 1929. júl. 10. napján kelt határozatának megbeszélése során: Jur. Wochenschrift, 1929. évt. 2944. l.; *Locher*: id. m. (Beiträge z. Wirtschaftsrecht) II. köt. 573. l.

⁸⁰ Eme kísérlet ellen: l. *Langen*, id. m. 31.; *Cohn*, id. m. 62. l.

nem nyilvános módon végbement közlése esetében annak az egyes hitelezőnek, akivel a kérdéses konkrét ügylet megkötött, semmivel sem kisebb érdeke fűződik a társasági viszonynak fenntartásához, mint amekkora érdeke fűződik ugyanehhez a hitelezők összességének nyilvánosan (a cégbejegyzékben való bejegyzés és közzététel útján) végbement közlés esetében.

32. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy az *Ehrenberg*-féle teória hatalámba kerítse nemcsak a német gyakorlatot, hanem az *irodalmat* is, amely csupán a formulázásban való eltéréseket nem tekintve, azt tartalmilag szinte egyöntetűen magáévá tette. A gyakorlatban elbírálásra került *bíróági döntések*⁸¹ állandóan visszatérő módon hangsúlyozva, hogy aki a nyilvánosság számára szánt valamely nyilatkozatot tesz, aki különösen valamely *felelősségi viszonyt* a cégjegyzékbe bejegyzés végett bejelent, ennek a nyilatkozatának tartalmát állani köteles, következetesen alkalmazták a tételt a közkereseti társaságnak az akarat fogyatékosága okából való megtámadásra: „Wer eine offene Handelsgesellschaft im Handelsregister anmeldet, kann sich den Gläubigern der Gesellschaft gegenüber nicht darauf berufen, dass der Gesellschaftsvertrag nichtig oder wegen Irrtums für ihn anfechtbar sei“. Az *irodalom* pedig,⁸² ha tartalmaz is bizonyos eltérést Ehrenberggel szemben, ez — mint jeleztük — inkább csak a tétel *formulázására* vonatkozik, anélkül, hogy a lényeget érintené.⁸³ Nem elvi eltérés nevezetesen annak a hangsúlyozása, hogy a tisztességnek és jóhiszeműségnek az ügyleti forgalomban általánosan elfogadott elve lenne az, amely kizárja a hivatkozást a társasági szerződés érvénytelenségére; sem az a nézet, amely a saját magatartással való szembehelyezkedésnek római jogi elvéből (*venire contra factum proprium*) kívánja ugyanezt levezetni. Végül ugyancsak az Ehren-

⁸¹ L. ezek összeállítását *Wieland*, id. m. I. 236. l. 76. j.

⁸² V. ö. különösen: Julius v. *Gierke*: Handelsrecht, (1929. 3. kiad.) 57. köv. l.; *Cosack*: Lehrbuch des Handelsrechts (12. kiad. 1930.) 8. l.; Herbert *Meyer*: Handelsregistererklärung und Widerruf der Prokura, Zeitschr. für das ges. Handelsrecht 81. köt. (1918.) 387. l.; *Prausnitz*, id. m. 20. l.; *Locher*: id. m. 576. köv. l.; *Lehmann—Ring*: Das Handelsgesetzbuch für das Deutsche Reich, Bd. I. (2. kiad. 1914.), 15. §. Nr. 4.; *Mayer Bruno*: Das sogenannte Publicitätsprinzip im österreichischen Handelsrecht, Grünhuts Zeitschr. 32. köt. (1905.) 245. köv. l.

⁸³ Kivételt csak *Staub* és *Wieland* tesznek, l. alább.

berg-féle gondolatnak csak más szavakkal körülírása annak a hangsúlyozása, hogy a megtámadás kizárásának vagy legalább korlátozásának alapja az individualizmus elvének háttérébe szorulása lenne a kollektivizmus gondolatával szemben.^{83/a}

33. Hazai irodalmunkban *Nagy Ferencet* — aki úgyszólván egyedül foglalkozott a kérdéssel — ugyancsak a cégbejelentés nyilvánosságának gondolata vezette akkor, midőn a cégjegyzék nem is létező közhitelességével merőben ellentétben álló azt a tételt kívánja alátámasztani, hogy maga a bejegyzést kérő fél nem hivatkozhatik a bejegyzés helytelenségére és hogy a bejegyzett közkereseti társaságot saját maga ellenében létezőnek kell tekinteni abban az esetben is, habár társasági viszony a bejelentő személyek között nincs is. Okfejtése azonban nyilvánvaló logikai hibában szenved annyiban, hogy a cégbejegyzés eme fokozottabb hatásának (t. i. a megtámadás kizárása) elfogadhatóvá tétele érdekében egyaránt hivatkozik a cégjegyzékbe vetett *bizalomra* s a bejelentést tevő feleknek a *nyilatkozatára* (l. fentebb 28. p.). A kettő azonban egymás mellett nem fér meg. Mert vagy valóban a bizalom a kivétel alapja, de akkor állania kellene a kivételnek — mint fentebb már érintettük — oly esetben is, ha a bejelentés hamis (azt nem a jogosult tette meg), vagy a bejegyzés eltér a bejelentéstől, amely esetekre azonban a cégjegyzés tartalmát *Nagy Ferenc* sem kívánja irányadónak venni jóhiszemű harmadik személyekkel szemben sem; vagy pedig a *bejelentés*, a *nyilatkozat* a döntő — úgy mint ezt az Ehrenberg teóriája tartja —, ám ekkor a jóhiszeműség kérdésének voltaképen közömbösnek kellene lennie, holott *Nagy Ferenc* a kivételt csak a jóhiszemű személyekre kívánja korlátozni.⁸⁴

^{83/a} Így a részvénytársaságot illetően *Hachenburg*, Düringer—Hachenburg, id. m. III. k. 1. Lieferung (1932). 75. l. „Er (t. i. a tag, a részvényes) ist zu den Kollektivismus eingefügt. Dieser wirft sein Netz über ihn“.

⁸⁴ *Ehrenberg* (id. m. I. 645. l.) következetesebb, mert nem kíván jóhiszeműséget a harmadik személy részén: „jeder Dritte“. A szövegben jelzett ellentmondásra már *Lévy Béla* mutatott rá: A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése, Jogászegyleti Értekezések, XX. köt. 9. füzet (1900.) 80. l.

34. Elvi eltérést Ehrenberg álláspontjától tartalmaz azonban — mint már jeleztük — *Staub*-nak a „látszólagos kereskedő“-ről (Scheinkaufmann) felállított elmélete.⁸⁵ Lényege az, hogy aki a forgalomban kereskedőnek adja ki magát, kereskedő módjára gerálja magát — pl. azáltal, hogy a cégjegyzékben való bejegyzés és közzététel végett kereskedőként bejelenti magát — annak túrnie kell, hogy őt kereskedőként kezeljék a forgalomban ennek minden következményével együtt. Következménye ez annak, hogy mindenkinek túrnie kell, hogy nyilatkozatait és viselkedését úgy fogják fel s annak azt a jelentőséget tulajdonítsák, ahogyan azt a forgalom általában felfogni szokta s amely jelentőséggel az a viselkedés a Treu und Glauben szabályai értelmében bír (id. m. 85. l.). Ugyanez az elv áll *Staub* szerint a *társasági viszony látszatát* (külszínét) *felkeltő minden magatartásra*, egyebek között tehát valamely társas viszonynak közkereseti társaság gyanánt a cégjegyzékbe való bejelentésére is. Ennélfogva, aki a cégjegyzékbe való bejelentéssel felkelti másban a látszatát annak, hogy közk. társasági viszony tényleg fennáll, az nem hivatkozhatik a valóságos tényállásnak sem hiányára, sem pedig annak az anyagi jog szabályai értelmében való fogyatékoságára. A bennünket érdeklő vonatkozásban tehát nem hivatkozhatik arra sem, hogy a társasági szerződés akarathiányok okából érvénytelen.

Ez a téoria alkalmasnak mutatkozott a régi német keresk. törvény rendszerében — a mi jogunkhoz hasonlóan — felmerülhető és valóban fel is merült ama visszásságoknak az elhárítására, amelyek úgy állottak elő, hogy valaki belekerült a cégjegyzékbe kereskedő gyanánt, anélkül, hogy valóban az lenne. Ebben találja magyarázatát az, hogy ebben a vonatkozásban — a kereskedői minőség alapjául szükséges kereskedői iparűzés szempontjából — azt az új német keresk. törvény kifejezetten szentesítette (5. §.), a cégbejegyzést ú. n. orvosló (konvaleáló) erővel ruházván fel, úgy, hogy az pótolja a kereskedői minőség törvényszabta (materiális) előfeltételeinek (kereskedői iparűzése) hiányát.⁸⁶

⁸⁵ Kommentar, (12/13. kiad. 1926.) I. köt. 84. l., függelék az 5. §-hoz: „Geltung als Kaufmann infolge kaufmännischen Auftretens im Rechtsverkehr“.

⁸⁶ „Ist eine Firma im Handelsregister eingetragen, so kann gegen-

S valóban a „Scheinkaufmann“ név alatt ismert ennek a teóriának — amelynek megalapítója egyébként *Goldschmidt*⁸⁷ — kétségtelenül megvan az az előnye a nyilatkozat nyilvánosságának teóriája felett, hogy *egységes elvi alapját* tudja adni a nyilvánosan történő, éppen ezért *általános* és a nem így módon történő, éppen azért *eseti* (különös) közléshez fűződő jogkövetkezményeknek. Ennek pedig éppen a mi problémánk szempontjából különös fontossága van, tekintve, hogy — mint láttuk — a forgalom biztonságának szempontja, nevezetesen a hitelezők érdekvédelme egyaránt megkívánja a közkereseti társaság érvényességének akarاتفogyatékoság okából az általános jogelvek értelmében egyébként lehetséges megtámadásának kizárását (mellőzését) akár nyilvánosan (a publikum irányában), akár pedig nem nyilvánosan (csupán egyes társasági hitelező irányában) tett nyilatkozattal ment végbe a társasági viszony fennállásának közlése. Az Ehrenberg-féle gondolat ebből a szempontból ép oly kevésbé vezet megnyugtató eredményre, mint azok az *egyéb kísérletek* sem, amelyek a közkereseti társaság semmisségéből a hitelezőkre háruló joghátrány elhárításának elméleti alapját kívánták felderíteni.⁸⁸

über demjenigen, welcher sich auf die Eintragung beruft, nicht geltend gemacht werden, dass das unter der Firma betriebene Gewerbe kein Handelsgewerbe sei oder dass es zu den im §. 4. Abs. 1. bezeichneten Betrieben (kiskereskedői iparok) gehöre.“

⁸⁷ Handbuch, 2. kiad. I. 460. l., igaz ugyan, hogy azzal a téves premiszával, mintha a tétel a cégjegyzék *közhitelességének* lenne a folyománya (akár csak mint nálunk *Nagy Ferenc* is): „Wer in das Handelsregister eingetragen ist, muss sich, so lange dieser Eintrag besteht, im geschäftlichen Verkehr als Kaufmann behandeln lassen, da ein Anderes mit dem öffentlichen Glauben des H.-registers unverträglich wäre“ (?).

⁸⁸ Ez áll különösen a *Flechtheim* által a Düringer—Hachenburg: Das Handelsgesetzbuch. c. műben (3. kiad. 1932. II. Bd. 2. féle 546. l.) képviselt tanra, amely akkor, midőn a védelmet a Treu und Glauben alapján álló *ügyletértelmezésre* kívánja alapítani, lényegileg — mint már említettük — szintén az Ehrenberg-féle teória elvi álláspontján van. Abból az egyébként helyes tételtől indulván ki, hogy az új német keres. törvénynek a szövegben fentebb hivatkozott és a 86. j.-ben idézett 5. §-a *csupán a kereskedői ipar* teljes hiányát vagy annak kiskereskedői jellegét orvosolja, de nem azokat az *egyéb kifogásokat*, amelyek a kifelé hatályos közkereseti társaság fennállása ellen felhozhatók, különösen nem orvosolja tehát a társasági szerződés jogilag megszabott követelményének teljes

A most említett előny mellett azonban a *Staub*-féle „Scheinkaufmann” teóriájának fogyatékosága az, hogy átveszi az Ehrenberg-féle nyilvánossághoz intézett nyilatkozási tannak mindkét alapvető hibáját, sőt azokat — főként a második helyen említendőt — még inkább kiélezi. Nevezetesen *először*: szintén nincs tekintettel a bizonyos magatartást (kereskedő módjára való gestiót) kifejtő s ilyként a látszatot felkeltő személy valóságos *akaratára*, miért is épen úgy elhagyja az akaratértelmezés talaját, mint az Ehrenberg tana, midőn oly akarat meglétét imputálja a félnek, amely benne (a magatartás kifejtésekor) tényleg nem volt meg.⁸⁹ De *másodszor*: nagyobb hiba az előbbinél az, hogy — mint erre *Riezler* rámutatott⁹⁰ — az anyagi jogi helyzetnek a látszatot felidéző fél magatartása folytán bekövetkező módosulását teljesen függetleníti attól a körülménytől, vajjon a vele jogviszonyba lépő harmadik személy jóhiszemű-e vagy nem, s ezzel *lényegesen túlmegy azon az oltalmi körön, amelyet a jóhiszemű forgalom védelmének a szempontja hoz magával*.

Főleg az utóbbi körülmény adja magyarázatát annak, hogy a *Staub* teóriáját az elméleti irodalom szinte egyértel-

hiányát vagy fogyatékoságát, (— v. ö. a kérdésre: *Martin Wolf* is: Über einige Grundbegriffe des Handelsrechts (1910, Breslau) 22. köv. l. —) úgy véli, hogy ama harmadik személyeknek, kik a társasági viszony jogszerű fennállásában bízva bocsátkoztak ügyletekbe a látszólagos tagokkal, azáltal lehet oltalmat nyújtani, hogy az ily szerződéseknek a *konkrét esetben a Treu u. Glauben* elvei alapján álló *ügyletértelmezés* útján adunk oly tartalmat, amellyel ezek a harmadik személyek irányában akkor bírnánk, ha a valamely közk. társaság tagjaiként fellépő személyek (különösen ha a cégjegyzékbe is bejegyeztettek tagokul) valóban közkereseti társaságot alkotnának. — Ámde az ily *eseti* megoldás nem képes a forgalom biztonságának követelményét kielégíteni. A forgalom biztonsága ugyanis *általános, elvi* szabályok felállítását kívánja, még pedig a nyilvánosan és a nem ily módon tett nyilatkozat tekintetében egyaránt. V. ö. *Cohn* is id. m. 69. köv. l.

⁸⁹ Ennyiben igaza van *Fester*-nek: Die Bedeutung des Eintrags im Handelsregister (Arbeiten zum Handels-Gewerbe — und Landwirtschaftsrecht, Heft. 14. 1912.) 66. l., midőn azt mondja, hogy voltaképen nem is a *Staub*-féle elvből következik az, ha valakit, aki közkereseti társaság tagjának módjára gerálja magát, valóban annak is tekintünk.

⁹⁰ *Venire contra factum proprium*, (1912.) 116. s. köv. l.; ugyanígy: *Fürst László*: Utolsó magatartások (1912.) 64. l.

műen elutasította,⁹¹ s a német bírói gyakorlat is, bár eleinte hajlandóságot mutatott annak alkalmazására, utóbb határozottan szembe fordult azzal.⁹²

35. Épen a jóhiszeműség kritériuma az, amely mind Staub, mind Ehrenberg teóriáját élesen elkülöníti *Riezler*-nek (*Veniere contra factum proprium*) az angol „estoppel” perjogi intézményből lefejtett tanától, annak ellenére, hogy az utóbbival mindkettő bizonyos kapcsolatban van.⁹³ Az angol jogban ugyanis szokásjogi úton kiformalódott az az elv, hogy aki magatartásával másban felidézi a bizalmat valamely tényállásnak a valóságban megléte tekintetében, aminek folytán ez a más valaki jogi szempontból jelentőséggel bíró bizonyos cselekményre határozza el magát, utóbb — ha perre kerül a sor — nem érvényesítheti azt, hogy a tényállás a valóságnak nem felelt meg. (*Riezler*, id. m. 96. köv. l.). Ebben áll az angol „estoppel” intézménye. Ez a voltaképpen perjogi eredetű intézmény a magánjog terén is érezteti hatását épen a mi problémánkat érintő abban a vonatkozásban, hogy aki nem tagja is valamely közkereseti társaságnak (*partnership*), mégis tag módjára felel harmadik személy irányában, ha tagnak adja ki magát (ú. n. *partnership by estoppel*). Lényeges feltétele azonban ennek az — *s itt van épen az eltérés a Staub (és Ehrenberg) féle állásponttól* —, hogy a harmadik személy az eset összes körülményeinek a figyelembevételével valóban feltehetette azt, hogy aki (kifelé) valamely társaság tagjaként fellép, az csakugyan tag is.⁹⁴ Ha azonban ez a feltétel meg van, a felelősséget az angol jog megállapítja — az említett tétel folyományaként — abban az esetben is, ha a kifelé

⁹¹ L. a kérdés nagy irodalmából a következő munkákat: *Hueck*: *Der Scheinkaufmann* (Archiv f. Bürg. Recht, Bd. 43., 435. köv. l.); *Ehrenberg*: *Handbuch*, II. Bd. 1. Alt. (1914.), 130. köv. l.; *Cosack*: *Lehrbuch* (1930.) 25. l.; *Düringer—Hachenburg*, id. m. II. Bd. 2. fele, 646. l.; *Wieland*, id. m. I. 126. l., főként arra utalással, hogy a kereskedői minőség és annak jogkövetkezményei nem függhetnek a felek dispoziációjától; *Lehmann—Ring* id. m. (Bd. I. 2. Aufl. 1914.) §. 1. Nr. 14.; *Blumenthal*: *Der Scheinkaufmann*, 1901., göttingai diss.).

⁹² V. ö. különösen a *Düringer—Hachenburg*, id. m. 646. lapján és *Ehrenberg* id. m. II. köt. 136. l. 8. j. idézett bírói határozatokat.

⁹³ Erre kifejezetten utalt *Ehrenberg* (id. m. I. 645. l.) is.

⁹⁴ *Riezler*, id. m. 100. l.; *Curti*: *Englands Privat- und Handelsrecht* (1927.) II. köt. 290. l.

tagként fellépő személy jogilag épen azért nem társasági tag, mert hiányzik a társasági szerződés vagy az (akarاتفogyatékosság okából) érvénytelen. (1907. évi Partnership Act.)⁹⁵

Az angol estoppel-nek megfelelő alapelvet sem a német, sem hazai jogunk nem tartalmaz. *Riezler*-nek mindenesetre nagy érdeme, hogy a jogrendszerben szétszórt egyes rendelkezésekből, amelyekben a gondolat felcsillan, a jogrendszer egészét átható alapelvet igyekezett lefejtetni, amelyet alkalmazhatónak vélt a jogban kifejezetten nem szabályozott esetekre is, egyebek között épen a közkereseti társasági szerződésnek a tagok valamelyikének belépő nyilatkozatánál közbenjött akarat-hiányok okából való érvénytelenségére. Magát az elvet *Riezler* (id. m. 166. l.) akként szövegezi, hogy „aki másnak irányában valamely jogállás hordozójaként lép föl, ennek a jogállásnak a meglétét nem vonhatja kétségbe oly harmadik személy kárára, aki megbízott abban“. Az ellenkező ugyanis a forgalmi tisztességbe és hűségbe ütközik.

Meg kell azonban közbevetően jegyezni, hogy a *Riezler* által az angol jog útmutatása alapján kifejtett ennek az elvnek útját egyengette a század eleji német magánjogi irodalom is,⁹⁶ amely rámutatva a korábbi magánjogi dogmatikának arra a tévedésére, amely merev *logikai* (fogalmi) ellentétet látott egyrészt az ú. n. „megengedett cselekmények“ (ahová a jogügyleteket sorolta), másrészt a meg nem engedett (tehát jogilag „tiltott“) cselekmények között, kimutatta, hogy vannak oly emberi

⁹⁵ Pl. ketten (A. és B.) szerződést kötnek, de a felek világos akarata az, hogy ők még sem lesznek társtagok, mert pl. A.-nak sem pénzt, sem munkát nem kell szolgáltatnia, s nem is részesedik a nyereségben. Ha azonban mégis odaadja a nevét mint társtag, úgy őt kifelé társasági tag módjára fogják kezelni, nem azon az alapon, hogy valóban társasági szerződés jött volna kettőjük között létre, hanem „az általános jogpolitika elvei értelmében, hogy visszaélések megakadályozhatók legyenek, amelyeknek pedig a hitelezők áldozatul esnének, ha ők oly esetben, midőn három-négy személynek adták hitelbe pénzüket, követelésüket utóbb mégis csupán két személy ellen érvényesíthetnék, akiknek pedig egyedül, a többiek garanciája nélkül egyáltalában nem nyújtottak volna kölcsönt.“ *Curti* által (id. m.) idézett eset (Wangh c. Cawer).

⁹⁶ Főként *Elzbacher*: Die Handlungsfähigkeit (1903.); *Manigk*: Willenserklärung u. Willensgeschäft (1907, idézve fentebb is 75. j.; *Peter Klein*: Die Rechtshandlungen im engeren Sinne (1912.).

cselekmények, amelyek szintén nem tiltott cselekmények ugyan s ebben az értelemben megengedettek épen úgy, mint a jogügyletek, de mégsem sorolhatók a jogügyletek kategóriájába, mert céljuk nem közvetlenül valamely jogi hatásra irányul, s ide tartoznak épen a legkülönbözőbb közlések, értesítések, mint amelyek épen oly tudatos cselekmények, mint a jogügyletek, anélkül azonban, hogy a cselekvőnek velük az lenne a szándéka, hogy bizonyos joghatást hívjon életre. Ennélfogva, ha az ilyen ú. n. *ügyletszerű cselekményhez* a jog mégis fűz bizonyos hatást, ennek alapja nem a cselekvő fél *akarata*, hanem közvetlenül maga a jogszabály, akár csak a tiltott cselekmények tekintetében. A jog pedig az ilyen cselekményhez, elsősorban közlésekhez, amelyeknek tipikus példája a cégjegyzékbe való bejelentés, épen azért fűz bizonyos joghatást, mert azok bizonyos anyagi jogilag kifogás alá nem eső tényállásra utalván, ily tényállás *látszatát keltik fel*.⁹⁷

A *Riezler* tana kétségtől eltekintve alkalmas jogi alapnak kívánkozik a közk. társaság semmisségéből a hitelezőkre háruló joghátrányoknak elhárítására az oly jogrendszerben, mint az angol, ahol az állandó és következetes gyakorlat alapján fejlődött ki. Túlmerész és egyben veszedelmes dolog is lenne azonban azt a maga általános és határozatlan formájában ily célra felhasználni oly jogrendszerben, amelyben mint akár a német, akár a mienkben, az kifejezetten kimondva nincs. Ez az oka annak, hogy nézetem szerint az angol estoppel intézménye nem szolgálhat a hitelezők oltalmának elméleti alapjául hazai jogunkban sem a közkereseti társaságnak akarátfigyatekossága okából való semmisségének esetére.⁹⁸

36. Korántsem kívánom azonban ezzel azt mondani, mintha *Riezler* tana termékenyítő hatás nélkül maradt volna a

⁹⁷ Ez teszi érthetővé, hogy maga *Riezler* is a problémát — a Staubféle „Scheinkaufmann“ és „Scheingesellschaft“ tanát — az „erregter Rechtsschein“ címe alatt tárgyalja (19. §.); ugyanez a szempont tér vissza *Fürst Lászlónál*, aki „Utuló magatartások“ c. jeles dolgozatában a joglátszatot felkeltő magatartásokat az általa „utuló“-nak nevezett magatartások egyik csoportjaként tárgyalja (63. köv. l.).

⁹⁸ Ugyanígy *Wilk*: Die Unwirksamkeit des Gesellschaftsvertrages einer Off. Handelsgesellschaft und der Gläubigerschutz (1928. Göttinga); *Cohn*, id. m. 71. köv. l.

későbbi jogfejlődésre. Ellenkezően: az ú. n. *joglátszatnak* az elve, amelyre az újabb elméleti irodalomban többen alapítani kívánják a hitelezők oltalmát, — mint épen említettük — volta-képen bene van már *Riezler* elméletében is. Már ebben benne-foglaltatik ugyanis annak a meglátása, hogy a bennünket foglal-koztató probléma (a hitelezők védelmének jogi alapja a semmis közk. társasággal kapcsolatban) szempontjából nem annyira a *nyilatkozaton*, nevezetesen a cégbejelentésen van a súly — mint ezt *Ehrenberg* és *Staub* képzelték —, hanem a nyilatkozatnak tárgyilag észlelhető eredményén: magán a *cégbejegyzésen*. Az, amit először *Wieland Károly* (id. m. I. köt. 236. l.) fejezett ki, nevezetesen, hogy a cégbejegyzés és közzététele, illetőleg az ezek által felidézett *látszat* (*Rechtsschein*) az, nem pedig a beje-lentés, amire a jóhiszemű harmadik személy „építhet” s amire épen ezért a hitelezők védelme is alapítható, más szavakkal ki-fejezve ugyanaz, mint a *Riezler* tana, aki az angol estoppel in-tézménye alapján általa kifejtett elvet — mint jeleztük — a „fel-keltett látszat” (*erregter Rechtsschein*) cím alatt tárgyalja.

Minthoggy pedig — mondja *Wieland* (id. m. 237. l.) — a joglátszat elve azt jelenti, hogy jóhiszemű harmadik személyek irányában a helytelen bejegyzés is akként hat, mint hatna a valóságnak megfelelő, tehát helyes tartalmú bejegyzés, azért a látszat tana a cégjegyzékre való alkalmazásában nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a cégbejegyzéshez (helyesebben: a közzé is tett bejegyzéshez) a közhitelesség, a publica fides jog-hatálya fűződik. Ha ugyanis a nyilvánosság irányában tett nyi-latkozat tartalmáért való helytállást vitató ehrenbergi tant kö-zelebről tesszük vizsgálat tárgyává, akkor *Wieland* szerint rá kell jönnünk arra, hogy az lényegileg arra megy ki, hogy a cégjegyzék is — a telekkönyvhöz hasonlóan — közhitelességi (közbizalmi) hatással ruháztassék fel. Szerinte az *Ehrenberg*-féle tan az „*Erklärung an die Öffentlichkeit*”-ről nem jelent és nem is jelenthet egyebet, mint a cégjegyzék látszat-funkciójá-nak, vagy — ami ezzel egyértelmű — közhitelességének elis-merését. Maga is concedálja ugyan, hogy ez az elv a törvény-ben kimondva nincs. Azt azonban, hogy annak törvényi kifeje-zett elismerés hiányában is érvényesülnie kell, arra alapítja, hogy ha egyszer harmadik személyek a cégjegyzékben bejegy-zett tényekben beállott változás hatályát maguk irányában

tűrni kénytelenek, mihelyt a változás a cégjegyzékbe bejegyeztetett és közzététetett (Kt. 9. §. II.; HGB. 15. §. II.), akkor kell, hogy viszont ők maguk meg is *bizhassanak* a cégjegyzékben bejegyzett adatok helyességében (valóságában), mert az ellenkezőnek a felvételében oly belső ellentmondás rejlik, amelyet a kereskedelmi élet józan felfogása megérteni nem képes s amely a jogrendszer alapjait alkalmas megingatni.⁹⁹ „Soll das Handelsregister seinem Zwecke völlig gerecht werden, so müssen dem Registereintrag ähnliche Wirkungen beigelegt werden, wie den Grundbucheinträgen“. (122. l.)¹⁰⁰

37. Újabban *Naendrup*¹⁰¹ csatlakozott *Wieland* álláspontjához, azt igyekeztén kimutatni, hogy az *Ehrenberg* által megállapított az a tan, hogy a cégjegyzék látszat-funkcióval nem bír, minthogy az nincs a telekkönyvhöz hasonlóan a közhitelesség (publica fides) attributumával felruházva, nem tartható fenn. Szerinte a cégjegyzék látszاتفunkciója és — ami ezzel egyértelmű — közhitelessége — de lege lata is — nemcsak a HGB. 15. §-ának keletkezési történetéből következik, hanem az intéz-

⁹⁹ Ezek azok a gondolatok azok, amelyek a *Reichsgericht*nek fentebb, a 68. j.-ben már idézett határozatát inspirálták, amely a HGB. 15. §-ának a cégbejegyzés és közzététel joghatásait megszabó rendelkezéseire való téves utalással bár, de érdemben helyesen tette felelőssé az oly közkereseti társaság tagjait a társasági tartozásokért, amelynek tagjaiként nem a valóságos tagok, hanem idegen személyek (strohmannok) lettek a cégbírósnál bejelentve és a cégjegyzékbe bejegyezve. A határozatnak az a kijelentése, mintha harmadik személyek — a hitelezők — a társaságnak a társasági viszony helytelen bejegyzésére alapított minden kifogása ellen a *cégbejegyzésnek már magában a törvényben megszabott hatálya* alapján lennének megvédve, a pozitív jog félreismerésén alapul. Innen az irodalomnak fentebb érintett elítélő kritikája. Másfelől azonban feltűnő, hogy habár a határozat kritikusi a felhozott ellenvetések részletei tekintetében más és más nézetek vannak is, abban az egyben mindannyian egyetértenek, hogy *érdemben* (rendelkező részében) a határozat helyes. Ennek oka pedig abban van, hogy ők a valóságos társasági tagok felelősségét nem ugyan a német HGB. 15. §. (I.)-ában állítólag (*Wieland*) kifejezett látszاتفunkcióra tekintettel, de a nyilvánosan tett nyilatkozatok tartalmáért való helytállás elve alapján tartják megalapozottnak.

¹⁰⁰ Ugyancsak tisztán jogpolitikai, s nem tételes jogi szempont az, amelyet a Kúria is fentebb már idézett 778/1893. sz. alatt hozott határozatában megszólaltat. (Közzölve: Szerde P. Pál: Keresk. törvény (1929.) 44. l.)

¹⁰¹ Rechtsscheinwirkungen im Aktienrecht, 923. köv. l.

mény *céljából* is. Ami az elsőt illeti, úgy vélem, anélkül, hogy a kérdés tüzetes kifejtésére kitérhetnék, hogy ez a szempont megdől *Ehrenbergnek* ama fejtegetésein (id. m. I. 534. köv. l.), amelyek kétségtelenül bebizonyították, hogy úgy a régi (ADHGB.), mint az új német keresk. törvény (HGB.) megalkotásának előmunkálataiból csupán a cégjegyzésnek úgynevezhető *negatív* értelemben vett közhitelességének törvényi kimondására irányuló szándék állapítható meg, míg annak, hogy a cégjegyzéknek *pozitív* vonatkozásban is kívántak volna közhitelességet adni, sem az egyik, sem a másik tekintetben nyoma sincs.

A régi német keresk. törvény hazai jogunk szempontjából is fontos azért, miután Kt.-ünk tudvalevően ennek alapulvételeivel alkottatott meg. Ebben pedig hiányzott a HGB. 15. §-ához hasonló oly *generális* szabály, amely általában szabályozta volna a cégbejegyzéshez (negatív irányban) fűződő joghatásokat. Ebben a negatív vonatkozásban is csak *egyes külön szabályozott* esetekre vonatkozóan nyújtott a törvény oltalmat jóhiszemű harmadik személyeknek, azt rendelve, hogy bizonyos tényeknek megváltoztatását, vagy megszűnését a változás, illetőleg megszűnés bejegyzése és közzététele előtt velük szemben csak akkor lehet érvényesíteni, ha tudomásul bírtak a változásról¹⁰² s eme rendelkezéseknek megfelelő alkalmazását rendelte el csupán más esetekre vonatkozással is.¹⁰³ A mi Kt.-ünknek teljesen ez a szisztemája;¹⁰⁴ a HGB. 15. §-a I. bekezdésének fentebb (67. j.) már idézett szövege pedig majdnem szószerint megegyezik az ADHGB. 25. §-ának második bekezdésével. A tételes törvények keletkezésének a történetével tehát nem lehet alátámasztani azt az állítást, hogy a cégjegyzék közhitelességgel lenne felruházva.

Ami pedig a cégjegyzék célját illeti, *Naendrup* abból indul ki, mint premissából, amit voltaképen épen a tételes jog alapján ki kellene mutatni, jelesül a cégjegyzék megbízhatóságából. Akárcsak a mi Kúriánk (778/1893.), a tételes jog szempontjából

¹⁰² 25. §. (II.): a cég megváltozására és megszűnésére; 46. §.: a cégvezetői meghatalmazás visszavonására.

¹⁰³ 87., 115., 129., 135., 155., 171., 233. §.

¹⁰⁴ L. részletesebben: *Túry*: a cégbejegyzés joghatálya a kft. tekintetében, 4. l.

is kétségen felül állónak veszi, hogy a cégjegyzéknek az a célja, hogy mindazoknak, akik a kereskedővel és keresk. társasággal jogviszonyba kívánnak lépni, lehetőséget nyújtson arra, hogy ők — habár közvetett úton-módon is — *megbízható* tájékozódást szerezhessenek a kereskedőnek a forgalom szempontjából lényegesnek tekinthető viszonyairól. Ennek a megbízható tudomás-szerzésnek a lehetősége pedig csak abban az esetben van biztosítva, ha a bejegyzésnek joglátszat funkciót biztosít a jog azzal, hogy azt a közhitelességgel ruházza föl. Ellenkező esetben az egész intézménynek nincs, illetőleg nem lenne célja. (931. l.).¹⁰⁵

38. Bármennyire indokolt lehet is *jogpolitikai szempontból* az ily állásfoglalás,¹⁰⁶ a *tételes jog* szempontjából azzal szemben nagy óvatosságra van szükség. Tagadhatatlan, hogy az újabb jogfejlődésben vannak esetek, amelyekben a jog már a puszta látszatot oltalomban részesíti. A telekkönyvi jogszerzés és az értékpapírba foglalt jognak a megszerzése, amelyek körében — elvileg legalább — jóhiszemű harmadik személyek irányában csak az okírat, mint külső tény, tartalma a döntő, míg az okírat kiállítójának *belső lekötélezési akarata* nem jön figyelembe — példák erre. (I. a III. alattiakat is.). Abból azonban, hogy a látszat védelmének a gondolata bizonyos vonatkozásokban már megvalósult, nem szabad egy általános, a jog egész területét átfogó alapelvre következtetést vonni, (I. alább 69. p. is) mint ezt sokszor megkísérelték.¹⁰⁷ Legalább is a mi jogrendszerünkben és a miénkhez közelálló *német és osztrák* jogrendszerben *sehol nincs kifejezetten kimondva oly általános*

¹⁰⁵ Ugyanígy már egy félévszázaddal korábban *Späing* is: Handelsregister und Firmenrecht (1884. Berlin) 88. l. „...die Publikationen würden wertlos sein, wenn das Publicum sich nicht darauf verlassen könnte“.

¹⁰⁶ V. ö. *Prausnitz* is, id. m. Z. f. das ges. Handelsr. 96. k. 10. l.

¹⁰⁷ V. ö. *Herbert Meyernek, Naendrupnak, Otto Fischernek* az 1. j.-ben említett művein kívül a következőket is: *Wellspacher*: Das Vertrauen auf äussere Tatbestände im Bürg. Recht (1906.); *Jacobi*: Theorie der Willenserklärungen (1910.); u. ö.: Das Wertpapier als Legitimationsmittel (1906.); *Riezler*: Venire contra factum proprium.; *Krückmann*: Nahlese zur Unmöglichkeitstheorie, Jherings Jahrb. 57. köt. (1910.) 109. köv. l.; *Schultze*: Publicität u. Gewährung Jher. Jahrb. 49. köt. 159. köv. l.; *Wilutzky*: Das Gesetz des äusseren Anscheins (Das Recht c. folyóirat 1907. évi. 925. köv. l.)

tétel, amelynek értelmében jóhiszemű harmadik személy javára bármely joghatást már azon az alapon beállottnak kellene tekinteni, hogy a (külső) látszat mellett szól, hogy a joghatásnak törvényszabta előfeltételei valóban megvannak. Már pedig a látszat jogi védelme éppen ezt foglalná magában.

39. Bár a látszat és a látszat-védelem mibenlétének tekintetében még ma is igen nagy a fogalomzavar s azt főként a vele rokon fogalmaktól — minők különösen a (pozitív és negatív értelemben vett) nyilvánosság (publicitás) és a jóhiszeműség védelmének az elve — elkülöníteni rendszerint nem szokták¹⁰⁸ — mégis ezúttal le kell mondanunk arról, hogy a látszat-oltalom jogi fogalmának tüzetesebb elemzésébe bocsátkozzunk. Ézért csupán a következők megjegyzésére szorítkozunk, előrebecsátva, hogy a pozitív jogszabályokban a joglátszat fogalma nem fordul elő, hanem azt a tudomány dolgozta ki a forgalombiztonsággal kapcsolatos érdekekre tekintettel.

Önmagában a joglátszat (Rechtsschein, szemben az úgynevezhető ténybeli látszattal: Tatsachenschein) egy állapotot jelent csupát,¹⁰⁹ amelyben bizonyos tények forognak fenn, amelyek az adott helyzetben és körülmények között viszonylag könnyen engednek következtetést vonni valamely jogviszonynak (jognak) a fennállására, amely azonban a valóságban nem áll fenn (Keim, id. m. 14. l.). A látszat védelme viszont egy jogelvet jelent, amely azt foglalja magában, hogy a jog valóságnak tekinti azt, ami nem az, mert az előbbi értelemben vett látszatnak megléte esetére ugyanazokat a joghatásokat szabja meg, amelyek akkor szoktak beállani, ha valamely jogviszony (jog) a valóságban is fennáll. Ennyiben a joglátszat elve a legszorosabb kapcsolatban van a jóhiszeműség védelmének elvével, amely szintén azt foglalja magában, hogy a jogrend a jóhiszem

¹⁰⁸ Figyelemre méltó kísérlet éppen az alapfogalmak tisztázására: Keim: Das sogenannte Publicitätsprinzip im deutschen Handelsrecht unter Berücksichtigung verwandter Rechtsgrundsätze (1930.) c. munkája.

¹⁰⁹ Ez elkerülte Ehrenberg (Handbuch, I. 622. l. 23. j.) figyelmét, midőn azt mondja, hogy a „Rechtsschein“ olyan jogi „phänomen“, amely azt jelenti „dass die Rechtsordnung an einen sinnlich wahrnehmbaren Tatbestand, insbesondere an die Form, in der sich ein Rechtsverhältnis zu äussern pflegt, schon gewisse Rechtswirkungen knüpft, ohne zu fragen, ob das Rechtsverhältnis wirklich besteht“. Ugyanígy csaknem szószérint: Hueck, Scheinkaufmann, 369.

feltétele mellett valamely ténykörülmény valóságos meglétének a hiánya esetében is ugyanazokat a joghatásokat rendeli beállani, amelyek annak valóságos meglétéhez fűződnek. A két elvnek szoros összefüggését bizonyítja az, hogy a jog a látszatot védelemben részesíteni — a jelzett értelemben — csak a jóhiszeműség esetében szokta.¹¹⁰

Ha most már a jogrend a látszat védelmében álló imént említett kedvezményt nem csupán *egyes* személyek privilégiumaként állapítja meg, hanem — a jóhiszeműség feltétele mellett — abban *bárkit* részesít, akkor a látszat védelmének az elve *egyben* a nagyközönség, a közönség bizodalmanak az oltalmát jelenti, vagyis annak a megvalósulását, amit *közhitelességi*, (közbizalmi) hatásnak (publica fides) szoktak nevezni. A közhitelesség elve ugyanis épen azt jelenti, hogy a jogrend bármely jogalany jóhiszeműsége esetében utóbbinak a javára a valóságban nem létező tényeket, jogviszonyokat (jogokat) fennállóknak vesz, vagyis azok fenn nem állásának a dacára ugyanazoknak a joghatásoknak a bekövetkezését szabja meg, mint amelyeket megszab az illető ténykörülmény (tény, jogviszony) valóságos meglétének esetére.

¹¹⁰ Ezzel szemben egészen más a publicitás és a publicitás védelmének elve. A publicitás (nyilvánosság) *önmagában* szintén egy állapotot jelent: azt, hogy valami (egy tény, jogviszony) általában bárki által könnyen hozzáférhető, *felismerhető* (Kundbarkeit, szemben a „köz-tudomás” — Notorietät, Offenkundigkeit — állapotával). Míg tehát a látszat fogalma valamely ténynek vagy jogviszonynak (jognak) a valóságban fenn *nem* állását tételezi fel, addig a nyilvánosság épen a valóságban *nem* létező tényekre és jogviszonyokra (jogokra) fogalmilag *nem* alkalmazható; mert épen a valóságban *tényleg fennálló* valamely oly tényt vagy jogviszonyt tételez fel, amelyről általánosságban könnyű tudomást szerezni. Ennek megfelelően a publicitás *elvé* azt foglalja magában, hogy a jog tényeket és jogviszonyokat, amennyiben azok nyilvánosak a fenn jelzett értelemben, *ismerteknek* vesz, még abban az esetben is, ha azokat *tényleg* nem ismernék, vagyis a publicitás feltétele mellett ily esetben ugyanazokat a joghatásokat rendeli beállani, mint amelyek akkor szoktak beállani, ha az illető tények vagy jogviszonyok *tényleg* ismertek (a *pozitív* publicitás elve), illetőleg fordítva: oly tényeket vagy jogviszonyokat, amelyek tekintetében publicitás *nem* áll fenn a jelzett értelemben, jogilag úgy bírálja el, mintha azok *nem* lennének: *ismeretese*k vagy (továbbmenőleg) egyáltalában *nem* is *léteznének* (a *negatív* publicitás elve). V. ö. *Keim*, id. m. 6., 26., 30. l.

40. Ebben az értelemben azonban a látszat védelme a pozitív jogban — mint már említettük is — általában sehol elismerve nincs s nem is lehet, minthogy az említett jogelv *épen általánosságánál fogva* nem alkalmas arra, hogy jogszabállyá, vagyis technikailag is kiformált joggá sűrűsödjék. Ennélfogva *oly jogelvet, amely azt foglalná magában, hogy a látszat felidézője általában köteles tűnni, hogy a látszatot — bár jhiszemű személyek — ellene valóságként érvényesíthessék*, vagy hogy, aki bár nem vétkes magatartásával másokban bizonyos várakozást kelt, köteles azért helyt is állani — azt kimondó pozitív jogszabály hiányában — *elismerni nem lehet*.¹¹¹

Ami különösen a *cégjegyzéseket* illeti, minden kétségen felül áll, hogy az ebbe történt bejegyzés sem hazai jogunk, sem ama jogrendszer értelmében, amelyek ezt a jogintézményt a mienkhez hasonló szervezettel és joghatásokkal szabályozzák (német és osztrák jog), *nem olyan joglátszat-tényállás, amelyben bízni lehetne*, miért is a cégjegyzéknek ezekben a jogrendszerekben *pozitív vonatkozásban* nincs is közhitelessége: bármennyire is jóhiszemű valaki, a cégjegyzékbe vetett bizodalma *pozitív vonatkozásban* védelemben nem részesül.¹¹² Legfeljebb arról lehet szó, hogy negatíve, nevezetesen a cégjegyzék *hallgatásának* van látszat-funkciója annyiban, hogy ami nincs

¹¹¹ Ugyanígy már *Ehrenberg*: Handbuch I. 622. l. 23. j.; *Julius v. Gierke*: Z. für das ges. Handelsr. 70. köt. 382. köv. l. (Herbert *Meyer*: Das Publicitätsprinzip im Deutsch. Bürg. Recht, című munkájának a megbeszélése során): „Meyers Rechtsscheinprinzip ist... ein scheinbares Rechtsprinzip, das zu dem angegebenen Umfang unhaltbar ist“; *Müller—Erzbach*: Archiv f. zwil. Praxis, 109. köt. 129. l.; *Cohn*: id. m. 66. l.; nálunk *Nizsalovszky* is, id. m. 16. l.

¹¹² V. ö. hazai jogunkat illetően: *Túry*: a cégbejegyzés joghatálya. A német és osztrák jogot illetően is csaknem egyértelmű nézet; v. ö. *Ehrenberg*: id. m. I. 644. köv.; *Düringer—Hachenburg—Geiler*: id. m. (3. kiad. 1930.) 266. l., 15. j. a 15. §-hoz *Staub*: Kommentar (12/13. kiad.) I. köt., bevezető a 15. §-hoz és Anhang a 8. §-hoz, különösen 18. j. annak kiemlésevel, hogy az „öffentliche Glaube“ elnevezést a mű tudatosan kerüli, nehogy e szempontból azonosíttassék a cégbejegyzés a telekkönyvi bejegyzéssel; *Locher*: id. m. 572. *Müller—Erzbach*, Deutsches Handelsrecht (2/3. kiad.) 69—70. l. ugyan arról beszél, hogy a cégjegyzékbe történt bejegyzéseknek „majdnem“ közhitelessége van; ám ezzel nem a HGB. 15. §-ára céloz, hanem a „Kundgebung im fremden Interessensbereich“ kötelező ereje elismerésének ehrenbergi gondolatára.

benne a cégjegyzékben, azt senki sem köteles tudomásul venni, azt tehát *nem létezőnek* veheti mindaddig, amíg azt be nem jegyezték és közzé nem tették. A cégjegyzék *hallgatásában* lehet csupán megbízni (Locher).

41. Mindez kétségtelenné teszi — úgy vélem — azt, hogy a hitelezőknek azt a védelmét, amelyre utóbbiak a cégjegyzékbe bejegyzett közkereseti társaságnak akarathianyok okából bekövetkező érvénytelenségével kapcsolatban méltán rászorulnak, a joglátszat elvi alapjára sem lehet építeni. De erre époly kevéssé is van szükség, mint arra, hogy az előbb vázolt mesterséges „konstrukció”-hoz folyamodjunk. Az élet valóságos jelenségeinek megfigyelése ugyanis rá kell, hogy vezessen bennünket arra a felismerésre, hogy a jogügylet semmisségének és (siker) megtámadásának az az abszolút hatálya, amelyet a magánjog fűz a semmisséghez és megtámadhatósághoz akkor, midőn a jogügylettel célba vett joghatások szempontjából úgy kezeli az ily ügyletet, mintha azt meg sem kötötték volna, az életben nem mindig érvényesül. Már maguk a felek által szándékolt joghatások szempontjából sem áll ez a tétel föltétlenül, annál kevésbbé azonban egyes oly jogkövetkezmények tekintetében, amelyeket a felek nem akartak. Ami az *előbbi* vonatkozást illeti, ott van az 1932. évi VI. törvénycikkbe foglalt uzoratórvény, amely szerint (9. §. II.) a kizsákmányoló ügylet semmisségére nem lehet hivatkozni akkor, ha a sérelmet szenvedett fél azt nem érvényesíti. *Szladits* szerint pedig (id. m. I. 162.) gyakorlatunk is hajlik arra, hogy a semmisséget nem veszi figyelembe annak a félnek érdeke ellen, akinek oltalmát a szabály célozza. Ami pedig az imént *második helyen említett* vonatkozást (akaratlan hatások) illeti, már a BGB. indokolása (I. köt. 217. I.) utalt arra, hogy a semmis jogügyletkez is fűződhetnek a felek által nem szándékolt bizonyos joghatások. Ezek az akaratlan hatások nem a (semmis) jogügylet alapján állanak elő, hanem bizonyos *külső cselekményekben* (történetekben) kifejezésre jutó tényállásban bírják alapjukat. Ez pedig világosan tanúsítja azt, hogy annak ellenére, hogy a jogrend valamely ügyletet semmisnek nyilvánít, még sem zárkózik, mert nem zárkózhatik el annak az elismerése elől, hogy *az ily ügylet nyomán is beállhatnak bizonyos joghatások pusztán annak a ténynek a kö-*

vetkeztében, hogy valamely külső tényállás azzal kapcsolatban megvalósult.

42. Szemléltető példa erre a házasság intézménye. Az erre való utalás épen a mi problémánk szempontjából azért helyénvaló, mert ha az *érvényes* közkereseti társaság körében a tagoknak (belső) viszonya szempontjából nem egyszer történik utalás — nem minden alap nélkül — a házassággal való hasonlatosságra,¹¹³ a semmis házasságnak nyomban érintendő akaratlan hatásai közel fekvővé teszik azt a gondolatot, hogy a *semmis* házasságot — főként külső vonatkozásban — viszont a semmis közkereseti társasággal vessük össze.

Tudvalevő most már, hogy a semmis, illetőleg megtámadás folytán érvénytelenített házasságot illetően hazai jogunk, épen úgy, mint a német jog, azt tartják, hogy azt úgy kell tekinteni, mintha meg sem kötötték volna. Ennek dacára mind a két jogrendszer kénytelen elismerni, hogy az ily házassághoz is fűződnek bizonyos joghatások, még pedig mind a *belső*, mind a *külső* vonatkozásban. Az *előbbi* illetően a jóhiszemű (végtelen) fél javára beáll az ú. n. vélt (putatív) házasság kedvezménye, amely *vagyonjogi* kihatásában annyit jelent, hogy ő a házasságból eredő vagyoni jogokat úgy érvényesítheti, mintha a házasságot a másik fél vétkéből felbontották volna (736. sz. elvi határozat); az *utóbbi* illetően pedig: jóhiszemű harmadik személyek irányában nem lehet a házasság semmisségére hivatkozni (kifejezetten: BGB. 1344. első bek.), ami viszont azt jelenti, hogy az oly jóhiszemű személy javára, aki az érvénytelen házasságban élő házastársakkal az érvénytelenné nyilvánítást kimondó bírói ítéletig — amely elhárítván az érvényesség látszatát, felfedi a való helyzetet — jogügyletbe bocsátkozott, az ily házasság ugyancsak olyannak számít, mintha érvényes lenne.¹¹⁴

Főként a *külső* vonatkozásban tehát a házasságnak semmissége vagy megtámadhatósága nemcsak a házasság *fennállása* alatt mondható különleges (házasságjogi) érvénytelen-

¹¹³ Pl. *Langen*, id. m. 21. l.; a francia jog szempontjából: *Hémar*d: Théorie et pratique des nullités des sociétés et des sociétés de fait. 2. kiad. (1926.) Páris, Nr. 6.

¹¹⁴ *Kolosváry Bálint*: Magánjog (3. kiad.) 462. l.; *Szladits*, id. m. I. 340.

ségnek ama való tekintettel, hogy ideiglenesen, t. i. az érvénytelenséget kimondó bírói ítéletig bizonyos házasságjogi hatásokat von maga után; hanem abból a szempontból is, hogy az érvénytelenné nyilvánítást kimondó bírói ítélet *után* sem vonja maga után *minden tekintetben* az érvénytelenség jogkövetkezményeit, hiányozván itt a semmisségnek kezdettől (ex tunc) ható ereje.¹¹⁵

A házasság érvénytelenségének a külső vonatkozásban hatályosuló eme sajátosságára rámutatott már *Tuhr* is,¹¹⁶ midőn előrebocsátva, hogy a semmis és a megtámadható házasság érvénytelensége lényegesen különbözik az általános magánjogi érvénytelenségtől (ugyanígy *Kolosváry*, *Szladits* is, id. h.), akként jellemzi a helyzetet „... Dass das Gesetz solche Ehe als von Anfang an nichtig bezeichnet und nur die Geltendmachung der Nichtigkeit ausschliesst, ist (nur) eine theoretische Vorstellung, die vor der vom Gesetz angeordneten *wirklichen Rechtslage* nicht standhält: *denn eine Nichtigkeit, die von niemandem geltend gemacht werden kann, ist nichts anderes, als Wirksamkeit*“.

43. Azt a gondolatot, amelyet hazai jogunk és a német jog a semmis házassághoz kifelé — harmadik személyek irányában — fűződő joghatások tekintetében érvényesít, következetesen valósította meg épen a közkereseti társaság semmisségével kapcsolatban a *francia* jog a *société de fait* fogalmának kiépítésével. A francia jog a mi közkereseti társaságunknak és a német „offene Handelsgesellschaft“-nak ott megfelelő „société en nom collectif“ érvénytelenségének jogkövetkezményeit általában époly kevésbé szabályozza külön, mint akár a német, akár hazai jogunk.¹¹⁷ Ennélfogva a közkereseti társaság érvény-

¹¹⁵ Ellenkezően némileg: *Szladits*, id. m. II. 331. l.

¹¹⁶ Der allg. Teil des deutsh. bürg. Rechts, Bd. II. 1. (1914.) 296. l.

¹¹⁷ Csupán arra az esetre, ha a társaság abból az okból érvénytelen, mert a társasági viszony közzétételének törvényszabta *formáját* nem tartották meg (nullité pour défaut de publicité) rendeli az 1867. júl. 24. törvény (56. Art. 3. bek.), hogy erre az érvénytelenségre harmadik személyekkel szemben nem lehet hivatkozni. Arra vonatkozólag, hogy mi a karaktere ennek az érvénytelenségnek, vajon az semmisség, vagy „irregularite“, ill. „inopposabilité“ — élénk vita volt a francia irodalomban. V. ö. *Lyon—Caen* és *Renault*: Traité de droit commercial II. 1. (5. kiad. 1926.) Nr. 216.; *Thaller*: Traité élémentaire de droit commercial Nr. 366. (4. kiad.

telenségének esetére a francia jogban is az általános magánjognak az a szabálya az irányadó, amely szerint: *quod nullum est, nullum producit effectum*.¹¹⁸

A francia bírói gyakorlat le is vonta ennek a tételnek következményeit a közkereseti társaság érvénytelenségének esetére.¹¹⁹ Az első, aki ennek a gyakorlatnak tarthatatlanságát kimutatta, *Hémard* volt (id. m. Nr. 67.), arra utalva, hogy az nem számol a való élet tényeivel és szükségleteivel. Szerinte ugyanis vannak befejezett *tények*, amelyeket nem lehet többé meg nem történtté tenni, jogviszonyok, amelyeket — ha egyszer fennállottak — nem lehet nyomtalanul széttépni s van mult, amelyet nem lehet le- és megtagadni (id. m. Nr. 73.).

A francia jogban bár már korábban is benne élő, de *Hémard* által öntudatosított ez az elv utóbb általános elismerésre talált a francia jogtudományban és alapja lett a jogilag ugyan érvénytelen társasági köteleknek is ténylegesen fennállott s semmiképen el nem törölhető létével, s így a *redlis élet jelenségeivel* számoló annak a tannak, amely a semmis (közkereseti) társaságot nem ugyan *société de droit*-nak, de *société de fait*-nek fogja föl s mint ilyent nem ruházza ugyan föl az érvényes társaságnak jog szerint beálló *valamennyi* hatásával, *de teszi ezt mégis annyiban, amennyiben a praktikus élet szükségletei ezt megkívánják*. Nevezetesen: a tagok a társasági jog szabályai szerint bontják fel a közöttük fennállott tényleges közösséget, a már lebonyolított ügyletek hatályban maradnak, a még függőben levő ügyletek pedig oly elintézést nyernek harmadik személyek javára, mintha jogilag is érvényes társaságról lett volna szó. (*Hémard*.)

44. A francia jogban érvényesülő eme gondolatok alapján fejtette ki az *észak-amerikai bírói gyakorlat* is a „de facto corporation” fogalmát, annyiban túl is menve a francia gyakorlaton, hogy azt — bizonyos kisebb jelentőségű kivételeket nem te-

1910.); *Rundstein*: Der Widerspruch mit dem eigenen Verhalten in der Theorie des französischen Privatrechts, Archiv f. Bürgerliches Recht, Bd. 43. (1907.) 358. l.

¹¹⁸ V. ö. Code civil 1108. Art.; *Hémard*: id. m. Nr. 22.; *Lyon—Caen*: id. m. Nr. 12.

¹¹⁹ L. a bírói gyakorlat ismertetését: *Lyon—Caen*: id. m. Nr. 74. 4. jegyz.

kintve — teljesen azonos jogi elbírálásban részesíti a de jure corporation-nal.¹²⁰ A belga jogban pedig az érintett gondolatok — a francia minta alapján — törvényes elismerést is találtak.¹²¹

45. Figyelemre méltó, hogy a francia jognak szóban levő alapgondolatait a német jog is értékesítette akkor, midőn a tőkeegyesülést alkotó kereskedelmi jogi társaságok, nevezetesen a rtg. semmiségéből az általános magánjogi elvek értelmében folyó *következmények* enyhítéséről volt szó. A HGB. (új német keresk. törvény) 311. §-a szerint ugyanis, ha a — bármely okból(!)¹²² — érvénytelen rtg.-nak semmisségét bejegyezték a cégjegyzékbe, a semmis rtg. a felszámolás (likvidáció) állapotában levő társasággá alakul át: jogviszonyainak a lebonyolítására alkalmazni kell megfelelően a felszámolás alatt álló ily társaságra irányadó rendelkezéseket; a semmis társaság nevében harmadik személyekkel kötött ügyletek hatályosságát nem érinti a semmisség ténye; a részvényesek pedig kötelesek megígért befizetéseiket a semmisség ellenére is teljesíteni annyiban, amennyiben erre a társasági hitelezők kielégítése végett szükség van. S a *Denkschrift* eme rendelkezések indoklásaként ugyanazokra a szempontokra utal,¹²³ amelyek alapjául szolgáltak — mint fentebb láttuk — a francia jog *société de fait* tanának. Ez a tény pedig — legalább is a tőkeegyesülést alkotó társaságok körében — a német jogban is törvényes elismerését foglalja magában a francia *société de fait* alapjául szolgált gondolatmenetnek.

46. Ám lehetetlen belátni, hogy az élet valóságos jelenségeivel számoló ez a meggondolás miért szorítkoznék csupán a tőkeegyesülést tevő kereskedelmi jogi társaságokra, különösen a rtg.-ra, s miért nem lehetne az irányadó a tisztán sze-

¹²⁰ L. erre: *Kessler*: Die mangelhafte Aktiengesellschaft des nord-amerikanischen Rechts als de facto corporation, corporation by estoppel und partnership, mit Berücksichtigung der französischen société de fait par actions, (Zeitschrift für Ausländisches und Intern. Privatrecht, Drittes Jahrg. Heft 4.) 471. és köv. l.

¹²¹ L. a belga keresk. törvény első könyve IX. Titulusának 4. Artikulusát (3. bek.) az 1873. évi május 18. napján kelt törvény szövegezésében.

¹²² Így: *Staub—Bondi*: Kommentar (12/13. kiad.) II. köt. 604. l. 10. Anm.

¹²³ *Hahn—Mugdan*: Die gesamten Materialien zu den Reichsjustizgesetzen, VI. köt. Materialien zum Handelsgesetzbuch, 334. l.

mélyegyesülést alkotó közkereseti társaságra is. Még abban az esetben is, ha valaki arra az álláspontra helyezkednék, hogy a rtg. jogi személy, a közk. társaság ellenben nem az — amely álláspontot azonban hazai jogunk szempontjából sem jogirodalom, sem bírói gyakorlat nem oszt — ez sem lehetne ok arra, hogy annak alapján kétségbe vonja a szóban levő elv alkalmazhatóságának jogosságát a közk. társaságra is. Hiszen a rtg.-al kapcsolatban a német jogban immár törvényes elismerést talált ez az elv nem annak a jogi személyiségében találja alapját. Épen a házassággal kapcsolatban láttuk, hogy a probléma nemcsak felmerül, de ugyanoly értelmű megoldást kíván a legegyszerűbb közösség esetére is.

Egyébként is a jogviszony belső és külső vonatkozásainak szétválasztása — ami (miként érintettük) kiinduló pontja voltaképpen a francia *société de fait* tanának is — minden jogrendszerben, így hazai jogunkban is jelentős szerepet játszik, még pedig épen a kereskedelmi jogi társaságokkal kapcsolatban, a közkereseti (és betéti) társaságot illetően épúgy, mint akárcsak a rtg.-ra vonatkozással. És mindenütt és mindannyiszor, ahol és amidőn a jog jelentőséget tulajdonít az érintett szétválasztásnak, ennek rációja mindig egy és ugyanaz, nevezetesen, hogy *harmadik személyek részére megkönnyítse, illetőleg lehetővé tegye azt, hogy ők a jogviszonynak kifelé is jelentkező, általuk épen ezért könnyen felismerhető (érzékelhető) tényeirehhez tartsák magukat anélkül, hogy kénytelenek lennének a jogviszonynak rendszerint csupán körülményes utánjárással megismerkedni (belső) tartalmát is figyelembe venni.*¹²⁴

a) A rtg. igazgatóságát, a kft. ügyvezetőit megillető — szinte korlátlan — képviselőjogot kifelé, harmadik személyek irányában sem az alapszabályokban, illetőleg a társasági szerződésben, sem közgyűlési (taggyűlési) határozattal, sem pedig egyéb módon (pl. cégjegyzékbe történt bejegyzéssel) nem lehet joghatályosan *korlátozni*. Az ilyen korlátozásnak csak a belső viszonyban van ereje, mert megszegése kártérítő kötelezettséget alapít meg a társaság irányában. Harmadik személyek irá-

¹²⁴ Walther *Merk*: Veräusserlichung und Durchschnittlichkeit im Recht, (Beiträge zum Wirtschaftsrecht I.) 134. I.

nyában azonban arra a társaság még akkor sem hivatkozhatik, ha azoknak tudomása volt vagy kellett lennie a korlátozásról.¹²⁵

b) Még élesebben lép előtérbe a jelenség a közkereseti (és betéti) társasággal kapcsolatban. Míg a tagoknak viszonyát egymás között elsősorban a társasági szerződés van hivatva rendezni s csak kiegészítőleg a törvény, addig a társaságnak és a tagoknak harmadik személyek irányában fennálló jogi vonatkozásaira a törvény rendelkezései az irányadók, még pedig akként, hogy azokat — legalább is elvileg — nem lehet félretenni a felek megállapodásával.¹²⁶ A belső és külső viszonynak ez az elkülönítése jelentőségre emelkedik akkor is, ha a társaság a szerződés megkötésével nyomban nem kezdi meg működését vagy azt nem jegyzi be a cégjegyzékbe. Az üzlet-megindítás, vagy a közzététel a cégbejegyzés alapján lévén ugyanis oly tények, amelyek harmadik személyek által is érzékelhetők, utóbbiak irányában az érintett időpontoktól (helyesebben: közülök a korábbtól) számít a társaság jogi hatálya, holott a tagoknak egymás közötti vonatkozásában már a társasági szerződés megkötésének a tényével veszi kezdetét a társas viszony.

c) Ugyanaz a jelenség a bizománnyal kapcsolatban, az a szabály, hogy a bizományos által harmadik személyekkel kötött ügyletekből eredő követeléseket a megbízónak a bizományoshoz (és utóbbinak hitelezőihez) való (belső) viszonyában már oly időpontban is a megbízó követeléseinek kell tekinteni, midőn azok átengedményezése nem ment végbe, holott a külső vonatkozásban, t. i. a bizományossal szerződő harmadik személyhez való viszonyban csupán a cessióval mennek át azok a megbízóra (Kt. 374. §.; HGB. 392. §.).

Mint látható, ugyanazok a megfontolások, amelyek kiindulóponttul szolgáltak a francia jogban a société de fait elismerésének, s amelyek a HGB.-t is inspirálták akkor, midőn a tőkeegyesülést tevő rtg.-al kapcsolatban vállalkozott a semmisség *követelményeinek* az enyhítésére, hatályosulnak — bár más vonatkozásokban — a közkereseti társaság tételes jogi szabályozásában is. És ez természetes is. A közkereseti társa-

¹²⁵ Kt. 190. §.; 1930.V. t.-c. 52. §., amely „bármely“ korlátozásnak hatálytalanságát említi. L. Kuncz is: Vázlat, (2. kiad.) I. köt. 443. l. A német jogot illetően: HGB. 235. §.; GmbH. Gesetz 37. §.

¹²⁶ Kt. 68. §.; Kuncz, id. m. 332. l.

ság — akár csak a rtg. vagy a magánjogi társaság — szintén huzamos *jogviszonyt* alapít meg az azt megkötő felek között. Az ily jogviszonyra, ha egyszer már annak lebonyolítására reá került a sor, vagyis annak alapján bizonyos szolgáltatások már végbementek, *nem lehet alkalmazni a semmisség normális magánjogi következményeit megszabó azokat a tételeket, amelyek visszaható erővel való megsemmisítését szabják meg mindannak, ami eddig tényleg már végbement.* Épen ezért a jog sem hagyhatja figyelmen kívül azt a tényt, hogy az ily huzamosabb időn át tartó jogviszonynak, tehát a bár akaratfogyatékoság miatt érvénytelen közkereseti társasági viszonnak lebonyolítása során tényleg előállott bizonyos jog- és vagyonközösség, amelyet egyszerűen nem létezővé tenni immár semmiképen nem lehet. Kénytelen tehát a jogrend is ezt a helyzetet — a semmisség megállapításának dacára — akként megítélni, mintha egy jogérvényesen fennállott jogviszonyoknak csupán *megszűnéséről* (felbontásáról) lenne szó, legalább is annyiban, amennyiben a hitelezők méltányolást igénylő érdeke hozza azt magával.¹²⁷

47. Egyébként arra, hogy a gondolat más vonatkozásokban *hazai jogunkban* is benne él, tanuság maga a Mtj. Utóbbi ugyanis annak ellenére, hogy a kötelmi viszonnak az elállási jog gyakorlása folytán bekövetkező feloldását visszaható erejűnek nyilvánítja (1067. §.), aminek folytán voltaképen minden jogi tény, amely az ilyként feloldott kötelelem alapján végbement, hatályát veszti, úgy hogy a felek mindegyike köteles visszaszolgáltatni a másiknak mindazt, amit utóbbtól a kötelelem alapján kapott, — mégis szintén számol azzal, hogy *van bizonyos szolgáltatások, amelyeket egyszerűen visszacsínlni, meg nem történtté tenni nem lehet* s amelyeket épen ezért az a fél, aki azoknak hasznát látta, a semmisség ex tunc beálló hatálya dacára honorálni köteles. Erre tekintettel rendeli ugyanis (id. §. II. bek.), hogy végzett *szolgáltatokért* s a dolog

¹²⁷ Ugyanígy a francia jog szempontjából *Hémar*d, id. m. Nr. 6. és 352.; *Lyon—Caen*, Nr. 223., 236.; helyes formulázással: „Il y a plutôt dissolution qu'annulation“. *Thaller*, id. m. Nr. 370.: „sons le nom trompeur d'„action en nullité“ on doit lire „action en dissolution“; ugyanígy *Rundschtein*, id. m., *Archiv f. Bürg. Recht* 43. köt. 361. l.; *Richard Cohn*, id. m. 78. köv. l.; *Riezler* is, id. m. 131., 134. l.; *Hachenburg* (a részvénytársaságot illetően), *Düringer—Hachenburg, Handelsgesetzbuch*, III. Bd. 1. Lief. 76. l.

használataért a kikötött ellenérték, ilyennek hiányában pedig megfelelő díj jár.

48. *Mesterkélt konstrukciók helyett tehát a való élet jelenségeivel, tényeivel számoló ez az a szempont az, amely alapjául szolgálhat a közkereseti társaság látszatexistenciájával kapcsolatban is oltalomra szoruló hitelezői érdekvédelemnek, s ezzel ama kérdés megoldásának, miért kell a jognak korlátoznia vagy épen kizárnia a közkereseti társaságba tagként való belépésre irányuló nyilatkozatnak az akarat fogyatékosága címén lehetséges megtámadását, helyesebben: enyhíteni a sikeres megtámadás jogkövetkezményeit.*

Amilyen természetes ez az álláspont, annyira feltűnő az, hogy értékesítésével a közkereseti társasággal kapcsolatban nemcsak hazai jogunkban nem találkozunk, de a legújabb időkig a német jogban sem. Egyedül *Langen* tartja lehetségesnek, sőt szükségesnek többször idézett munkájában a francia elméleti álláspontjának hasznosítását, annak a kiemelésével, hogy „ezzel adva van a lehetősége egy elvi és általános megoldásnak s hogy ezzel a társasági jog viszonyaival foglalkozó tudomány a felismerésnek egy újabb jelentős fokára lépett.” A francia jogból meríthető tanuságtól függetlenül csupán *Geller*¹²⁸ és *Koenige*¹²⁹ mutattak rá rendkívül meggyőző okfejtéssel az imént feltárt elméleti alapra. S e fejtegetések nyomán, de egyszersmind a francia jogfejlődésből is meríthető tanuságnak a felhasználásával újabban *Richard Cohn* (id. m.) fejtette ki a hitelezők védelmének ezt az elméleti alapját a közkereseti társaság semmisségével kapcsolatban.^{129/a}

¹²⁸ *Düringer—Hachenburg*, id. m. II. köt. 1. fele Allgem. Einleitung. 80. jegyzet.

¹²⁹ Handausgabe des Handelsgesetzbuches, (3. kiad. 1932.), 207. és 265. l.

^{129/a} A *Koenige* kézikönyvének idevonatkozó kijelentéseit szabattosságukra tekintettel legyen szabad ideiktatni: „Für das Verhältnis des Gesellschaftes gegenüber Dritten, namentlich den Gesellschaftsgläubigern, treten die Vorschriften des BGB. über „Willenserklärung“ (§§. 116—124.), betr. den geheimen Vorbehalt, Scheingeschäft, Nichternstlichkeit, Anfechtung wegen Irrtums, Täuschung oder Zwangs, überhaupt zurück, wenn die Gesellschaft in das Handelsregister eingetragen worden oder die Gesellschaft sonst nach aussen hervorgetreten war. Der Bestand der Gesellschaft nach aussen lässt sich nicht mehr rückgängig machen; die Gesellschafter,

Mindezek az újabb irodalmi megnyilatkozások világossá teszik, hogy itt nem a rtg.-al kapcsolatban más meglevő *tételes jogi* szabályozásnak (HGB. 309—311. §.) egyszerű kiterjesztéséről van szó, hanem egy oly *alapgondolatnak* az értékesítéséről, amely *ahelyett, hogy a tudomány által megkonstruált valamely fogalomból, minő a nyilvánossághoz intézett jognyilatkozat, von le következtetést*, az életnek a föld színéről semmi féle jogászai konstrukció kedvéért el nem törölhető *reális jelenségeivel* számol.

---

auch derjenige Gesellschafter, der selbst mit Grund die Anfechtung ausgesprochen hatte, *bleiben gleichwohl den Gläubigern für die Gesellschaftsschulden verhaftet ... Dieser zwingenden Verkehrsnotwendigkeit gegenüber haben die §§. 116—124. BGB. zurücktreten*“.

 (207. l.)

MÁSODIK CÍM.

Igazságellenes tényezők a jogalkalmazásban.

Általában.

49. Miként a jogtudomány területén, épúgy a (bírói) jogalkalmazásban is vannak tényezők és jelenségek, amelyek útjában állottak a múltban és állanak ma is a valóság és ezzel az igazság érvényesülésének. Avégett, hogy e tényezőket meglássuk és igazi jelentőségüket értékelni tudjuk, helyes lesz, ha tekintetünket a bírói jogalkalmazásnak arra a kettős feladatára irányozzuk, amelyeknek egyike a helyes — a valóságnak megfelelő — *tényállásnak* a kiderítését, másika pedig az ilyként megállapított tényállásra a megfelelő (helyes) *jogszabálynak* az alkalmazását foglalja magában. Az utóbbi feladaton kezeljük (A. alatt) s azután (B. alatt) térünk rá a ténymegállapító feladatra.

ELSŐ FEJEZET.

A) A jogszabály alkalmazása.

50. A sokszor hallható az az állítás, mintha a jogalkalmazás egyszerű és könnyű feladat lenne, abból a nézetből táplálkozik, amely úgy véli, hogy az objektív jog, a törvény *minden elképzelhető* esetre vonatkozóan magában foglalja az arra épen reáillő s épen ezért minden további nélküli alkalmazható szabályt, úgy hogy csak fel kell a bírónak lapozni a törvényt, akárcsak mint egy lexikont, avégett, hogy a megfelelő eseti döntést abból egyszerűen kiolvassa. Az ily felfogás természetesen elszörnyűködik azon, ha azt látja, hogy a bírói döntések egy és ugyanabban a jogkérdésben eltérnek egymástól, sőt mi több,

ugyanaz a bíróság is sokszor rövid időközökben egy és ugyanabban a kérdésben eltérő jogi felfogást juttat kifejezésre. A kérdés közelebbi vizsgálata azonban arról győz meg, hogy helytelen az imént vázolt felfogásnak a kiindulása s helytelenek természetesen az ahhoz fűzött következtetések is.

A vázolt felfogás a *természetjogi iskolának* arra a tanítására vezethető vissza, amely annak idejében (a XVIII. század második fele) a bíró jogállásának a jogszabályhoz való viszonyát illetően a korábbi állapothoz képest lényeges eltolódását eredményezte. A 18. század *természetjogászai* ugyanis az akkori jogszolgáltatás legfőbb hibáját a bírói önkényben vélték felismerni, amelyet ők nemcsak az egyes szabadsága szempontjából tartottak elvetendőnek, hanem épen az *igazságosság* követelménye szempontjából is. Épen ezért törekvésük arra irányult, hogy *a jog legyen a lehetőség szerint biztos, határozott abban az értelemben, hogy független minden bírói mérlegeléstől, önálló értéktől.* Ennek a célnak biztosítására legalkalmasabb eszköznek látszott *a bírónak a törvényhez való szigorú megkötése.* A bíró szerintük ne legyen egyéb, mint egy jól funkcionáló subsumcios apparatus, amely *a házag nélkülinek* képzelt jogrendszer szabályaiból való *tisztán logikai* következtetés útján mindenestre megtalálja a neki megfelelő döntést.¹³⁰ De épen ezért a bírónak a törvény magyarázatára (értelmezésére) vonatkozó tevékenységét is — mint amelyet a jogalkalmazás szükségképen magában foglal — a lehető legszűkebb körre kell szorítani. Sőt a természetjogi felfogás hatása alatt készült Porosz Landrecht annyira ment a bírónak eme gúzsba kötésében, hogy neki még azt is megtiltotta, hogy a törvény-tartalom tekintetében támadt kételyeit önmaga oszlassa el, hanem e végett a törvényt előkészítő bizottsághoz utasította őt.¹³¹

¹³⁰ *Manigk*: Formalismus und Freirechtsschule, Handwörterbuch der Rechtswissenschaften, II. köt. (1927) 474. köv. l.; u. ö.: Wie stehen wir heute zum Naturrecht (1926); Walther *Merk* id. m. (Beiträge zum Wirtschaftsrecht I. köt.) 107. 112. l.; *Moór Gyula*: Bevezetés a jogfilozófiába 39. és 240. l. és u. ö.: A természetjog problémája, Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből (a Magyar Tud. Akadémia kiad. 1934) 14. 15. l.

¹³¹ Bevezetés, 47. 48. §-ok; v. ö. O. *Gierke*: Deutsches Privatrecht, I. köt. 139. l.

51. Ma már tisztázott dolog, hogy a bírónak ez a megkö-
tése végzetes tévedés volt. Az lett volna még abban az esetben
is, ha az *értelmezés* tekintetében nem kötötte is volna meg a
bíró, tekintve, hogy a pozitív jog szabályainak (puszta) *értel-
mezéséből* nem lehet mindig megnyugtató eredményre eljutni.
Épen az (egyszerű) értelmezés útján megállapítható ered-
ménynek ez a ki nem elégitő volta az, amely erős motorává
lett a tudomány fejlődésének, mert rámutatott arra, hogy az a
valami, amire ily esetekben szükség van, *már nem értelmezés*,
hanem a szükségképen hézagos jogrendszer hézagainak a ki-
töltése.¹³²

Már a rómaiak felismerték, hogy egyetlen törvény sem
lehet hézag nélkül való abban az értelemben, hogy minden
egy-egy konkrét esetnek a bár helyesen értelmezett törvényből
való eldöntése levezethető lenne.¹³³ Az élet nap-nap mellett vet
fől új eseteket, a kultúra és a technika haladása pedig szüksé-
gessé teszi eddig még nem is ismert, annál kevésbé szabályo-
zott életviszonyoknak a jogi elrendezését. És ezen a helyzeten
a *kazuisztikában* szinte elvesző törvénnyel sem segíthetni. Az
egyébként jeles *Porosz Landrecht*, amelynek főerősségét szer-
kesztői épen a végletekig vitt kazuisztikában látták, szembe-
tűnő tanúsága annak, hogy épen a legrészletesebb kódex sok-
kal hézagosabb lehet, mint az olyan, amely általánosságban
tartott szabályoknak felállítását és a jogviszonyok kiforrott fő-
típusainak rendezését tűzi ki csupán feladatául.

52. A természetjogi felfogással szembeforduló *jogi posi-
tizizmus* ezen a nehézségen az *analógiá*-nak nevezett eszközzel
kíván segíteni. Ámde mikor ezt teszi, szem elől téveszti, hogy
*az analógia alkalmazásával voltaképpen máris túllépte a pozitív
jog határait*. Bármiként határozzuk ugyanis meg az analógiát,
az bizonyos, hogy annak folytán egy oly tényállásra alkalmaz-

¹³² V. ö. erre a kérdésre *Geny*: *Méthode d'interprétation et sources*
en droit privé positif, 1899. (újabb kiad. 1919. Paris); *Bülow*: *Gesetz u. Rich-
teramt*; *Zitelmann*: *Lücken im Recht* (1903); *G. Oertmann*: *Gesetzwang*
u. *Richterfreiheit* (1909, Leipzig); *Szladits*: *Jogszabály és bírói ítélet, Jog-
tud. Közöny* 1933. évf. 24. sz.

¹³³ D. I. 3. 10. és 12. „Leges non ita scribi possunt, ut omnes casus
qui quandocunque inciderint comprehendantur. Non possunt omnes articuli
singillatim legibus comprehendere“ (Julianus).

zuk a jogszabályt, amely *legalább is egy lényeges pontban* eltér az illető jogszabály által szem előtt tartott tényállástól, tehát mindenestre oly pontban, amelynek meglététől pedig a jogszabály megalkotója épen függővé tette az illető szabály alkalmazhatóságát. Hiszen ha nem ez lenne a helyzet, akkor nem kellene az analógiához folyamodnunk, mert kisegítene a jogszabálynak kiterjesztő vagy megszorító irányban való *logikai* értelmezése is.

Ámde az ily esetben szükségképen felmerülő az a kérdés, vajjon jelentsük-e ki a törvényt — épen a jelzett tényállásbeli eltérésre tekintettel — alkalmazhatatlannak (u. n. argumentum a contrario), vagy pedig ellenkezően, a jelzett tényállásbeli eltérés dacára is alkalmazzuk azt (analógia): nem olyan kérdés, amelyet általánosságban és merőben formális logikai érvekkel el lehetne dönteni. Nagyoni igaza van tehát *Moór Gyulának*,¹³⁴ midőn azt mondja, hogy „mindott ahol *analógia* útján — valamely hasonló eset felhasználásával vagy a jog végső alapelveire való hivatkozással — keressük a megfelelő propositio majort,¹³⁵ logikailag épen úgy lehetséges volna az argumentum a contrario útján az ellenkező döntés is“. Ilyként nincs más megoldás hátra, mint az eset összes körülményeit mérlegelő, erkölcsi és célszerűségi szempontoknak helyt adó, vagy másként kifejezve: az *az igazságérzetre* támaszkodó megfontolásra alapítani az eseti döntést. Ámde — bármennyire is idegenkedjünk tőle — ezzel végelemzésben oly elemet vittünk be a jogszolgáltatásba, amely kívül esik a pozitív jog körén.¹³⁶

¹³⁴ A logikum a jogban (1928.) 36. l.

¹³⁵ T. i. azt az általános jogszabályt, amely alá az eldöntendő ügyben megállapított konkrét tényállást, mint alsó tételt (propositio minort) subsummáljuk.

¹³⁶ Ellenkezően: *Szászy-Schwarz Gusztáv*: Parerga, (1912) 94. l., aki szerint „az analogikus tétel létoka (is) ... a törvény objektív tartalma: a jogász a törvényből csak „kitermeli“ azt, ami benne van“. Ugyanígy lényegileg *Szladits* (id. h.) azon az alapon, hogy hazai kútfői rendszerünk (1869:IV. t. c. 19. §.) értelmében a bíró olyankor is, midőn döntését új jogelvre alapítja, ezzel csak látszólagosan „alkot“ új jogot; amit tesz, ily esetben is csupán alkalmazása már meglevő, de csak még kifejezésre nem jutott „szokásjognak“. Meg kell azonban jegyeznem, hogy *Szászy-Schwarz G.* idézett művének más helyén (499. l.) határozottan a szövegben jelzett álláspont felé hajlik, midőn a svájci polg. törvénykönyvnek alább

53. Minthogy ehhez képest a jog hézagainak minden kétségtől mentes kitöltését az analógia minden esetben nem képes biztosítani, hanem csupán a bírónak az *igazságérzésre támaszkodó jogalkotása* (jogteremtése); másfelől azonban a bíró minden eléje kerülő esetet köteles eldönteni s valami módon kitölteni a fennálló jog hézagait, nézetem szerint nehéz elzárkózni annak az elismerése elől, hogy *minden oly esetben, midőn a bíró számára a fejlődő élet követelményeihez volt elengedhetetlenül szükséges alkalmazkodást a pozitív jogszabály nem teszi lehetővé, végső elemzésben az igazságérzet az a tényező, amely iránytű gyanánt szolgál a bíró ítélkezésében*. Alátámasztja ezt a felfogást az a megfontolás, hogy azokban a nem is ritkán előforduló esetekben, midőn a törvényhozó tudatosan hagy nyitva bizonyos kérdést s annak mikénti eldöntését a *tudományra* bízta, nyilvánvalóan a jogtudománynak *igazságtudományi* jellegére appellál. Hasonlóképen merőben *célszerűségi* és *igazságossági* szempontok érvényesítését várja a *bíró*-tól is a jogalkotó hatalom; midőn u. n. *keret* (blankettaris) szabályokat alkotván, utóbbiak tartalmának a kiegészítése (kifejtése) végett a bírót a *jogon kívül álló* valamely szabálykútfőre utalja, (mint pl. a jóerkölcs, jóhiszeműség, tisztesség; l. erről alább B) alatt is). Tekintve most már azt, hogy a hézag kitöltésének a *módja* nem lehet más és más a szerint, vajjon tudatos (szándékolt) vagy nem tudatos hézagról van szó, nyilvánvaló, hogy az akaratlan törvényi hézag kitöltésének alapjául is csupán a bíró igazságérzete szolgálhat.

54. Ez a gondolat az, amelyet a svájci magánjogi törvénykönyv 1. §-a^{136/a} fejez ki, s amely a magánjogi törvénykönyvünk javaslatának 6. §-ában is benne foglaltatik. Ez a gondolat korántsem azt jelenti, hogy a bíró a törvényhozó hatalommal lenne egyenlő. A Mtj. idézett §-ának a hazai jog szellemére és a jog általános elveire való utalása ugyanis világos-

említett 1. §-áról azt mondja, hogy az „arcul csapása (ugyan) mindannak, amit tanultunk, de — úgy hiszi — csak kitakarja az igazságot, amelyet az uralkodó elmélet betakar“.

^{136/a} „Kann dem Gesetz keine Vorschrift entnommen werden, so soll der Richter nach Gewohnheitsrecht und wo auch ein solches fehlt, nach der Regel entscheiden, die er als Gesetzgeber aufstellen würde. Er folgt dabei bewährter Lehre und Überlieferung“.

sá teszi azt, hogy a bírónak az igazságérzetre támaszkodó döntésében is a jogalkotó főhatalom *általános értékeit* kell szem előtt tartani. (feltéve, hogy ez csakugyan megállapítható) vagyis oly értelemben kell kitöltenie a hiányt, amiként azt feltehetőleg a jogalkotó főhatalom is megtette volna. Csak amennyiben a jogrendszerben egyáltalában nem találni ily törvényhozói értékelést, kerülhet a sor a bíró önálló értékelő funkciójára (l. fentebb is).¹³⁷ Es lényegileg az ebben az értelemben vett igazságérzetre utalást találjuk az osztrák polg. törvénykönyvnek annak idején forradalminak tekintett (*Unger*) 7. §-ában is, amely végső sorban — minden egyébnek hiányában — a „természeti jogelvek“ („natürliche Rechtsgrundsätze“) figyelembevételére utasítja a bírót. A „ratióból“ az emberi észből levezethető jogtételekre hivatkozás ugyanis a mai jogtudomány világában ugyancsak azt jelenti, hogy ily esetekben a szemben álló érdekeknek az igazságérzet által vezérelt bírói mérlegelése az az út, amelyen a megoldást keresni kell.¹³⁸

55. Az előadottakból világos, hogy a jog hézagainak kitöltését végső forrásban a bírói igazságérzettől elváró felfogás nem tekinthető szoros értelemben vett természetjogi gondolatnak. Mert bár a természetjog alatt igen különböző valamit szoktak érteni, mégis a közös vonása a szerteágazó nézeteknek, hogy a természetjog és tehát a természetjogi szabályok létezésének és érvényességének alapja nem a jogalkotásra hivatott valamely főhatalomnak rendelkezése, hanem pusztán az a tény, hogy a szóban levő szabályok tartalma *már önmagában* is — minden külső tekintélytől függetlenül — helyes, észszerű és az erkölcsnek megfelelő.^{138/a} Már pedig, mint fentebb már érintettük — pusztán ez a tény még nem elégséges ahhoz, hogy

¹³⁷ Hogy ennyiben helyesebb a Mjt. a svájci polgári törvénykönyv-nél, amely azt a látszatot kelti — bár szintén nem ezt akarja kifejezni — mintha a bíró *tisztán* *subjektív* megítélése lenne irányadó a tekintetben, hogy mily tartalmúnak kellene a jogszabálynak lennie: erre utalt már *Szladits*, id. h.

¹³⁸ Figylemre méltó *Hanausek* gráci jogtanárnak az a megjegyzése (Unfallversicherung u. Beweislast nach öst. Rechte; zugleich ein Beitrag zur allgemeinen Rechtslehre, Wien 1916), hogy az Optk. 7. §-ában említett „természeti jogelvekhez“ tartoznak „die Grundsätze der Gerechtigkeit, Billigkeit und Zweckmässigkeit“ is (33. l.)

^{138/a} *Igy Moór Gyula: A természetjog problémája, 12. l.*

a bíró a joghézagot a maga alkotta valamely szabállyal kitölthesse, hanem szükség van arra is, hogy a bírói döntés korrespondáljon az állami jogalkotó főhatalomnak *általános értéktételével*. Legfeljebb csupán oly esetekben, midőn a tételes jogrendszer egyáltalában nem nyújt támpontot a jogalkotó főhatalom általános értékelése tekintetében, lehet szó arról az Aristoteles értelmében vett természetjogi gondolatnak az alkalmazásáról, hogy a bíró pusztán azért alkalmazzon valamely szabályt, mert azt helyesnek, erkölcsösnek tartja.

56. De az előadottak azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy a bíró igazságérzetére való apellálás folytán nem jutunk ellentétbe a *pozitív jognak* fogalmával sem. Ez az állásfoglalás ugyanis — mint láttuk — nem foglalja azt magában, hogy a bíró bármikor is eltérhetne a törvény rendelkezésétől, ha ezt helyén valónak látja, úgy miként ezt a szabadjogi elmélet néven ismert irányzat túlzó formájában megengedhetőnek véli. Hiszen a bíró az igazságérzetre támaszkodó döntésében is kötve lévén a jogalkotó hatalom általános értéktételeihez, ez semmi esetre sem jelent erősebb elhajlást a pozitív jog fogalmától, mint az, midőn a törvény maga engedi meg a bírónak, hogy kivételesen tekintsen el annak alkalmazásától, nevezetesen akkor, ha ez az alkalmazás szembeszökő módon célszerűtlen vagy igazságtalan eredményre vezetne.^{138/b} Amiként az utóbbi jelenség nincs ellentétben a pozitív jog fogalmával, azonképen a törvényhozó hatalom általános értéktételének keretei közé szorított igazságérzetre támaszkodó bírói döntés sem.^{138/c}

57. Nem tagadható, hogy a törvényi hézagok kitöltésével kapcsolatban a fentiek szerint *bizonyos fokig* kétségtelenül előtérbelépő subjektivismus veszélyt is rejt magában. Ennek korrektívumát azonban — a bíró felelősségérzetén túl is — a hivatása magaslatán álló legfelsőbb bíróság ellenőrző tevékenységében kell keresni. Ily korrektívumok mellett az utolsó fokban igazságérzetre támaszkodó bírói ítékezés sokkal keve-

^{138/b} Erre példát nyújt a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930: XXXIV. t. c. 125. §-a.

^{138/c} Erdemes kiemelni, hogy már *Verböczy* is Hármas Könyvének Prologusában (12. cím. 3. §.) szintén az igazság szerint való döntésre utasítja a bírót, ha „oly eset kerülne elő, amelyet sem írt törvény, sem szókas el nem döntött“.

sebb veszedelmet rejt magában, mint az olyan, amely a hézagok kitöltését vagy a törvény előmunkálataiban, különösen indokolásában felfalálható valamely kijelentésből próbálja teljesíteni, mint olyanból, amelyben a törvényhozónak állítólagos akarata — amely pusztán fikciónál nem egyéb — jutna kifejezésre, vagy pedig a felső bíróságoknak más esetben tett megállapításaihoz való görcsös és élettelen ragaszkodás útján. Mind az egyik, mind a másik eljárás megölője a jogalkalmazásnak és jogtudománynak egyaránt.¹³⁹

Különben is nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a bíró egyéni értékelő funkciójának a modern jogrendszerben egyre erősebb módon való megnyilvánulása szükségszerű korrektívuma annak a jelenségnek, amelyet az életviszonyok *typizálásának* és a jog belső tartalmi elemeinek a külsőleg kifejezésre jutó elemek javára való *elhanyagolásának* nevezhetnénk.¹⁴⁰ Ez a kérdés azonban átvezet bennünket a jogalkalmazásnak fenntebb (49. p.) érintett másik feladatához: a konkrét eseti tényállásnak a megállapításához.

MÁSODIK FEJEZET.

B) A tényállás megállapítása.

58. Ez a feladat több idejét és munkáját veszi a bírónak igénybe, mint a jogkérdésnek eldöntése (a jogszabály alkalmazása) s a helyes tényállás megállapításának a nehézségei sokkal nagyobb mértékben befolyásolják az eseti döntésnek bizonytalanságát, mint a jogkérdésnek elágazó jellege.

A bírói jogalkalmazásnak ez a feladata a jog legmélyebben fekvő problémáival van kapcsolatban. Igazi jelentőségét ugyanis csak akkor fogjuk értékelhetni, ha figyelmünket arra fordítjuk, hogy a jognak sokszor emlegetett „tragikuma” is ezzel a kérdéssel függ össze. Értve a jog eme tragikuma alatt éppen azt, hogy az végső célját, az igazság eszményi szolgáltatást soha nem képes maradéktalanul megvalósítani.

¹³⁹ Fischer O. i. d. m. 10. 1.

¹⁴⁰ L. erre: *Walther Merk*: Veräusserlichung und Durchschnittlichkeit im Recht, Beiträge zum Wirtschaftsrecht, I. köt. 88. köv. 1.

Az eszményi igazságnak a megvalósítása ugyanis két oly követelmény kielégítését kívánná az objektív jogrend részéről, amelyeknek megfelelni az *technikai okokból* nem képes. E követelmények egyike minden egyes konkrét esetnek legtokéletesebb *individualizációja*; másika pedig — s ez többé-kevésbé folyik már az előbbiből is — a konkrét eset *belső tényállási elemeinek* s ezek között elsősorban az érdekelt felek *akaratának*, gondolat- és érzésvilágának hiánytalan feltárása.¹⁴¹ Igazságos ugyanis valóban csak akkor lehetne az objektív jog, ha figyelemre méltatja a konkrét eset összes körülményeit, ideértve a tényállás említett belső alkotóelemeit is.

59. Ám erről a jognak le kell mondania már csak abból az okból is, mert az ily eljárás *jogszabályok* alkotását lehetnénné tenné. Minthogy ugyanis két teljesen azonos tényállás nincs, a jogrend az igazság érintett követelményeinek csak úgy felelhetne meg, ha általános szabályok mellőzésével minden egyes fölmerülő esetet az ő reá és csakis ő reá illő *egyedi jogtétellel* (szemben a szabállyal) rendezne, úgy hogy annyi ilyen jogtételt foglalna magában, ahány az életben felmerülő konkrét eset.¹⁴² Ámde azt nem is tekintve, hogy az élet millió és millió esetét felmarkolni amúgy sem lenne lehetséges, az oly jogrend, amely *az egyedi jogtételeknek ily rengetegéből* állana, nem felelhetne meg annak a feladatának, hogy az emberi békés együttélés elrendezője legyen. Ehhez ugyanis arra van szükség, hogy a jog bizonyos *határozottsággal* is bírjon abban az értelemben, hogy a felmerülhető esetek jogi megítélésének az eredménye — legalább is több-kevesebb bizonyossággal — előre is megállapítható legyen. Ezt pedig csak a *jogszabályok* biztosíthatják. Találón mondja ezért *Merk* (id. m. 89. l.), hogy a jogszabályok a jogrendszernek érmepénzei, amelyekben az igazság tiszta aranyát kiverik avégett, hogy a jog alkalmazhatóvá legyen a praktikus élet szükségleteire.

A szabályalkotásnak azonban elkerülhetetlen velejárója a konkrét eset egyedi sajátosságainak bizonyos fokú elhanyagolása: az általánosítás (typizálás, abstrahálás). Minden jogszabály az emberi életviszonyok *leegyszerűsített* szemléletének

¹⁴¹ *Merk* id. m. 88. köv. l.

¹⁴² V. ö. *Stammler*: Die Lehre vom richtigen Recht; *Szászy-Schwarz* Gusztáv: Parerga 18. és 32. l.

köszöni létét: minden jogszabály ugyanis kénytelen az *átlag-igazságnak* megfelelő megoldással beérni, olyannal, amely az esetek (bár nagyobb) részében kielégíti ugyan az igazságérzetet, másik részben azonban igazságtalannak, méltánytalannak tűnik föl. És mentől differenciáltabb a gazdasági élet, mennél magasabb kultúrájú valamely társadalom, annál kevésbbé gondolhat a jogot alkotó hatalom arra, hogy valamennyi felmerülhető eset minden egyéni sajátosságát hiánytalanul figyelemre méltató s ebben az értelemben eszményien igazságos szabályozást létesítsen s annál inkább van meg annak a veszedelem, hogy az objektív jogrend *a viszonyok kényszerítő hatása alatt* eltávolodik az igazságtól.

60. A jog és igazság eme *kényszerű eltávolodása* folytán előálló merevségnek az enyhítése végett a jogalkotó hatalomnak több eszköz áll ugyan rendelkezésére; legfontosabb azonban közülük az, — miként erre már fentebb utaltam — hogy a jog alkalmazására (szűkebb értelemben) hivatott *bíró* számára biztosítja a lehetőséget a konkrét eset individualis sajátosságainak a figyelembe vételére s ezzel a jogot bizonyos *rugalmassággal* (elaszticitással) ruházza föl épen azért, hogy szükségképen általánosító rendelkezései meg ne bénítsák az élet természetes fejlődését. Főként az úgynevezett *nyújtható* (kaucsuk) fogalmaknak és keret- (blankettáris) szabályoknak megállapítása — aminek különösen a „jóhiszeműségre és tisztességre“ (Treu u. Glauben), a „méltányosságra“, „fontos okra“ vagy az „eset körülményeire“ való útalás — az a mód, amely tág teret enged a bírónak önálló, egyéni értékelése útján a konkrét eset individualis megítélésének.¹⁴³

Csak természetes, hogy a kereskedelmi jog, amely mint a „tömegforgalomnak“ joga a typizálást, a konkrét eset egyéni sajátosságaitól való elvonatkoztatást fokozottabban kénytelen érvényesíteni, mint az általános magánjog, szűkebb markúan

¹⁴³ Hogy a bírónak „szubjektív érzésének“ eme blanketta-szabályok mellett elkerülhetetlenül előtérbe nyomulása szintén veszedelmeket rejt magában — főként, ha túlzott mértékben él a törvényhozó az ily szabályokkal — mert a jogászai gondolkodásnak elpuhulásán felül jogbizonytalanságra s bírójának önkényre vezet; erre megkapó erővel utal *Hedemann*: Die Flucht in die Generalklauseln. (1933. Tübingen) 66. és köv. l.

is enged teret a jogrendezésnek eme „közvetett” módjával¹⁴⁴ biztosított önálló bírói értékelő funkciónak. De hogy magában a kereskedelmi jogban sem ismeretlenek az ily kaucsuk-fogalmak és a velük járó bírói értékelő tevékenység, annak nemcsak a Kt. 100. §-a a bizonyítéka, amely kifejezetten a bíróság szabad mérlegelésére bízta annak megítélését, vajjon bekövetkezett-e a konkrét esetben a közkereseti társaság keletkezésének alapjául szolgált „*lényeges feltevések*”-nek a megdőlte, hanem egyrészt az a tény, hogy gyakran merül fel a szüksége annak, hogy a kereskedelmi jog szabályai az általános magánjog szabályaival kiegészíttessenek (Kt. 1. §.), másrészt a Kt-nek a jogalkalmazás szempontjából talán legfontosabb az a rendelkezése, (267. §.), amely az emberi cselekmények és mulasztások jogi megítélése szempontjából általában irányadónak mondja a kereskedelmi forgalomban általánosan elfogadott (tényleges) szokást s ezzel az utalással azt közvetve a törvény tartamává teszi.

61. A tipizálással szükségképen együttjáró méltánytalanságnak a bírói egyéni értékelő tevékenységben jelentkező és a modern jogrendszerben egyre szélesebb körben hatályosuló eme korrekciója egyébként szoros kapcsolatban van a *jogszabály és bíró egymáshoz való viszonya* tekintetében a természetjogi iskola által vallott annak a felfogásnak a gyökeres megváltozásával, amelyre már fentebb (50. p.) utaltunk. Azzal a nézettel szemben ugyanis, amely a bírói jogalkalmazást *tiszta* logikai tevékenységnek tekintette s épen ezért a bírói ítékezésben semmi egyebet nem látott, mint a konkrét eseti tényállásnak a logikailag zárt, mert hézagok nélkül való jogrendszerben szükségképen feltalálható jogszabály alá való subsummálását,¹⁴⁵ újabban mind erőteljesebben hangsúlyozzák a bíró *értékelő, jogalakító* funkciójának, s a bírói ítélet teremtető, alkotó erejének a szükségességét. Habár ez az újabb felfogás koránt sem esik a *szabadjogi iskola* néven ismert irányzat egyes propagálóinak (Gény, Gnaeus Flavius—Kantorowicz—Ehrlich, Jung, Stampe, Vierhaus, Fuchs) abba a túlzásába, amely a bíró részére *teljes függetlenséget* kíván a törvénytől,

¹⁴⁴ Szász-Schwarz G. id. m. 451. l.; Szladits: Vázlat I. köt. 42. köv. l.

¹⁴⁵ Moór Gyula: A logikum a jogban 30. l., és Bevezetés: 233. és köv. l.

az bizonyos, hogy annyiban *szakítást jelent a multtal*, hogy feladja a történeti iskolának és a 19. század *jogi pozitívizmusának* a jogrendszer logikai bezártságáról vallott elvét s legalább a törvényi hézagok esetei és körében elismeri a bírói „jogtalálás” (Rechtsfindung) szükségességét és jogosultságát.¹⁴⁶

62. És valóban a bíró értékelő funkciójának említett előtérbenyomulásán nem is csodálkozhatni, ha figyelembe vesszük, hogy a *konkrét eset egyéni sajátságait figyelmen kívül hagyó vagy legalább is háttérbe szorító typizálás a jognak nem lehet ideálja*. Ellenkezőleg az — mint már érintettük — semmi egyéb, mint *kényszerű koncessio* a jog részéről az *anyagi igazság rovására* a jog praktikabilitása, rendelkezéseinek könnyebb, simább kezelhetése érdekében.

Ezt a tételt a jog történeti kialakulása is kétségen felül bizonyítja. Amit ugyanis *Jhering* a „Geist des römischen Rechts” c. művében a római jogra vonatkozással kimutatott, nevezetesen, hogy azt fejlődésének kezdeti stádiumában a szigorú formalismuson felül merev általánosítás (sahlonizálás) jellemezte, későbbi fejlődésében azonban egyre fokozódó jelentőséget tulajdonít a konkrét eset individualis sajátságainak (ideértve a tényállásnak belső, lelki elemeit is) — az a folyamat, amely a római jognak „jus strictum”-ból „jus aequum”-má való alakulásának elnevezése alatt ismeretes — nagyban — egészben jellemzője *általában is* a jog ki- és átalakulásának.¹⁴⁷

Ami különösképen a későbbi római jogot, illetőleg a római jogalkalmazást illeti, utóbbinak individualizáló, a konkrét eset valamennyi körülményeinek méltányos figyelembevételére törekvő karakterét s épen ebben rejlő „életszerűségét” az újabb

¹⁴⁶ L. a kérdés nagy irodalmából: *Manigk*: Formalismus u. Freirechtsschule, Handwörterbuch der Rechtsw. II. köt. 479. l.; *Stoll*: Rechtsstaatidee u. Privatrechtslehre, Jher. Jahrb. 76. köt. 153. köv. l.; *W. Jellinek*: Gesetz, Gesetzesanwendung u. Zwäcsmässigkeitserwägung (1913); *Walther Merk*, id. m. 114. köv. l., *Regelsberger*: Gesetz u. Rechtsanwendung, Jherings Jahrb. 58. köt. (1911) 446. köv.; *Kiss Géza*: Gesetzesauslegung und „ungeschriebenes” Recht, Jherings Jahrb. 58. k. 413. köv.; u. ö: A jogalkalmazás módszeréről (1909).

¹⁴⁷ *Windscheid*: Pandekten I. Bd. (9. kiad.) 28. §.; *Regelsberger*: Pandekten (1893) I. köt. 11. §.; *Rümelin*: Billigkeit im Recht (1921); *E. Jung*: Rechtsregel u. Rechtsgewissen, Archiv f. ziv. Praxis 118. Bd. 9. köv. l.; *Merk*, id. m. 91. l.

jogtudomány már annyira tisztázta, hogy valóban nem túlzás azt állítani, hogy *a méltányosságnak (aequitásnak) a római jogalkalmazást átható alapelvét ugyanaz a gondolat inspirálja, amelyet a „Begriffsjurisprudenz”-el napjainkban szembeforduló teleologikus (sociológiai) jogtudomány („Interessenjurisprudenz”) szellemében működő jogalkalmazás legfőbb követelménye gyanánt szoktak odaállítani*, s amely lényegileg az érdekösszeütközéseknek az „egyéniesség igazság” (Szladits) szellemében való kiegyenlítését kívánja meg. A méltányosság ugyanis a római jogászok szemében semmi egyéb, mint épen a jogalkalmazásnak az a vezető principiuma, amely a konkrét esetnek a lehetőséghez képest legmesszebb menő egyéniesítését kívánja meg a bírótól, midőn azt hangsúlyozza, hogy a jogszabálynak (csak) oly értelmet szabad tulajdonítani, amely az illető *konkrét eset összes körülményeinek szorgos figyelembevételével* a mindenkori életfelfogásnak megfelel és épen ezért *igazságosnak* tűnik föl. Nyilvánvalóan teleologikus ez a jogalkalmazási elv, mert nem elégszik meg a tiszta logikai eszközökkel dolgozó törvényt magyarázat eredményével pusztán abból az okból, mert az „logikus”, miután épen szerinte a logikailag igazolt eredménynek is háttérbe kell szorulnia akkor, ha az nincs összhangban az eset összes körülményeit mérlegelő „életszerűség” követelményével.¹⁴⁸

Ez a gondolat az, amely a római remekjogászoknak a törvényértelmezésre vonatkozó örökbecsű kijelentéseinek az értelmét adja.¹⁴⁹ Ugyanezt fejezi ki a római jogászoknak az a tanítása, hogy a törvény „akarata” (voluntas legis) *ne* a törvényhozónak *eredeti* szándékát jelentse a jogalkalmazó szemében, hanem a törvénynek az előbb jelzett jogalkalmazási elv szerint megállapítható „szellemét”. Ez biztosítja a jogalkalmazásnak „életszerűségét” s hogy ebben az értelemben a (fejlettebb) római jogalkalmazás valóban életszerű volt, ékeken bizonyítja Kipp,¹⁵⁰ midőn az aequitas-ról azt mondja, hogy

¹⁴⁸ Kiss Géza: A jogalkalmazás módszeréről 19. köv. 1.

¹⁴⁹ Celsus: „jus est ars aequi et boni” (D. 1. 1. 1. pr.) és „scire leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem” (D. 1. 3. 17.); Papinianus: „Propter utilitatem strictam rationem insuper habemus” (D. 11. 7. 73.).

¹⁵⁰ Geschichte der Quellen des römischen Rechts, II. köt. (1903) 7. 1.

annak a *törvényhozó akaratára is átalakító hatása van*, amennyiben annak folytán „... dies verwandelt sich in der Hand der römischen Juristen in das Ziel, die Vorschriften so auszulegen, wie sie der gerecht denkende Gesetzgeber nach Ansicht des Juristen in Berücksichtigung der Gerechtigkeitsüberzeugungen der Gegenwart geben müsste, auch wenn sie ihrem ursprünglichem Sinne nicht entspricht“. *Az ebben az értelemben vett méltányosságban nézetem szerint benne van a mai értékelő jogászat által postulált jogalkalmazásnak* (értelmezésnek) *a lényege*, mert az épen „az érdekösszeütközések kiegyenlítésének egyéniesítő módszere“ s az „a szabály alkalmazásában a kísérő körülmények figyelembe vételét és a szemben álló érdekek jóakaró, emberséges mérlegelését“ (Szladits, Vázlat I. 43) jelenti.

Mindez világos bizonyossága annak, mekkora igazságtalanság a multtal szemben a sokszor hangoztatott az az állítás, mintha a jogalkalmazás gyakran ostromozott „élettelen-formalizmusa“, amely ahelyett, hogy tekintetét az elevenen lüktető (gazdasági) életre és ennek szükségleteire irányítaná, üres „fogalom-kultuszban“ és mesterkélt konstrukciókban éli ki magát, — a római jogból átvett örökség lenne. Hölott a klasszikus római jog művelőinek a szemében a jogszabályértelmezés nem pusztán receptív (dekleratív), hanem produktív (termelő) tevékenység, s mint ilyen ép annyira életszerű, akárcsak a mai Interessenjurisprudenz szellemében mozgó törvény-értelmezés. S a római fejlettebb jogalkalmazás époly kevéssé indult ki a jogrendszernek logikai bezártságából és a jogszabályoknak bizonyos úgynevezett „felsőbb“ fogalmakból logikai szükséggel folyó tartalmi adottságából — amelyek pedig a „Begriffsjurisprudenz“ név alatt ismert jogtudományi módszernek a jellemzői — mint a ma általában helyesnek tartott „értékelő“ értelmezés. Hiszen épen a római jogalkalmazásnak előbb vázolt jellemvonása magyarázza meg csupán azt, hogy valamint pl. a Code civil immár ötnegyed század óta élvezett tekintélyét és népszerűségét nem annyira tételei *tartalmi* tökéletességének köszöni, mint inkább tartalmának a francia joggyakorlat és tudomány által a fejlődő élet mindenkori szükségleteinek megfelelően végrehajtott állandó tökéletesbbitésének,¹⁵¹ azonképen

¹⁵¹ Crome: Intensive und extensive Bedeutung des französischen

az életszerűség értelmében vett méltányosság gondolatán nyugvó jogalkalmazás volt az, amely a római jognak is megalapozta azt a szilárdságát, amelynek folytán évszázadok viharainak képes volt ellentállani. Amit a ma jogászának tudnia kell, nevezetesen, hogy önéki az élet szükségleteit kell kielégítenie akár csak az orvosnak, technikusnak, azt épügy érezte a fejlettebb római jog karabeli jogász is.

63. Ha mindennek ellenére az előbb jelzett „életnélküli formalismus“-nak és „szörszálhasogató fogalomnyargalás“-nak évszázadokkal később, a XIX. században bekövetkezett elhaltalmasodását és a jogalkalmazásnak az élettől való eltávolodását mégis a római joggal hozzák gyakran kapcsolatba, ennek több oka van.

a) *Mindenekelőtt a kezdetleges római jognak és jogalkalmazásnak állapota.*¹⁵² A római jog fejlődésének kezdő szakában a jog valóban szigorúan formalisztikus, u. n. *jus strictum* volt. A bíró helyzete ebben az időben szerfelett könnyű: a forma szerint dönt s nem kellett, sőt nem is volt szabad magyaráznia azt, ami a forma — a *symbolum* — mögött van. Tehát nem volt köteles, de jogosult sem arra, hogy a törvény valódi értelmét kutassa. Aki ünnepélyes formák között kötelezte magát valamire, — annak a betű szigora szerint kellett azért helyt is állania: *uti lingua nuncupassit, ita jus esto*.

Ám a római köztársaság forgalmi joga és a klasszikus római jogtudomány és az annak alapján álló jogalkalmazás nem egyszerre ugyan, de fokozatos, mintegy fél évezreden át tartó fejlődés eredményeként túltette magát a *jus civile* korlátain. Még pedig nemcsak annyiban, hogy a forgalmi élet ügyleteinek javarészét mentesítette a *jus civile*-szabta formáktól, hanem — s ez a lényeges — annyiban is, hogy az *aequitást* (a fentebb jelzett értelemben) *tette meg a jogalkalmazás vezető*

Privatrechts, Rheinische Zeitschrift für Zivil u. Prozessrecht, Bd. I. 10. 1., kinek a francia magánjog jelentőségét értékelő megjegyzését érdemes ideiktatni „Wir können das französische Recht stets als den Sauerteig betrachten, den wir der heimischen Speise fleissig beizumischen nicht versäumen sollten. Wir werden immer nur Gewinn davon haben“.

¹⁵² L. erre vonatkozóan Kipp: Geschichte der röm. Quellen, Manigk: Formalismus und Freirechtsschule, és Walther Merk: Veräusserlichung u. Durchschnittlichkeit im Recht c. többször idézett munkáit.

principiumának. Alapul erre az u. n. bonae fidei actiók szolgáltak, amelyeknek performulájában tudvalevően a praetor arra utasította bírót, hogy a jogvitát a „bonum et aequum“ értelmében döntse el, vagyis épen úgy, hogy iegeyen tekintettel az eset számbajöhető *minden körülményére*. „Quidquid N. N. ex bona fide dare facere oportere“; vagy „ex bono et aequo dare facere oportere“).

b) *Azután:* amit a modern jogrendszerek a római jogból recipiáltak, az nem a klasszikus római jognak jogalkalmazási módszere volt, hanem Justinianus császár kódexe. Már pedig ez a tény — mint erre Kiss Géza figyelemre méltó okfejtéssel rámutatott (id. m. 23. köv. l.) — nagyban hozzájárult a klasszikus római jog korabeli produktív (teremtő) jogalkalmazás elerőtlenedéséhez. A jogalkalmazásnak az előbb jelzett értelemben vett aequitas elvére való beállítottságát nem létezővé sem Justinianus, sem Tribonianus nem tették és nem is teheték ugyan; hiszen ez a gondolat annyira felszívódott már a klasszikus római jogba, hogy annak megtagadása egyértelmű lett volna magának a római remekjognak a félretételével. Ámde mégis Justinianusnak a törekvése kimutathatóan arra irányult, hogy *restaurálja egy korábbi, primitivebb kornak formalismusát*. Csak ezzel magyarázhatni meg ugyanis azt, hogy nemcsak a törvénykönyv értelmezését tartotta fenn magának, mint császárnak, hanem még azt is eltiltotta, hogy ahhoz magyarázó jegyzeteket, kommentárokat fűzhessenek.

Ily körülmények között természetszerűen nem lehetett szó a teremtő (produktív, jogfejlesztő) jogalkalmazásnak fenntartásáról és további fejlesztéséről, minthogy az említett tény pusztá receptív (deklaratív) tevékenységre szorította a bírót. Maga a császári interpretatio a remekjogászok módszerének az útján haladhatott volna ugyan továbbra is. Ámde az a körülmény, hogy a jog *magyarázója* a jog *megalkotójával* volt azonos, önként érthetően mind szűkebb és szűkebb térre szorította ebben a vonatkozásban is a produktív jogalkalmazás (értelmezés) érvényesülését. A császári jogfejlesztés elcsenevésszedése folytán azután a bírói jogalkalmazásnak nem maradt egyéb érvényesülő lehetősége hátra, mint a *már meglevő joganyagnak* kiaknázása.

A most vázolt helyzet, a jogrendszernek önmagából, túl-

nyomóan a logika eszközeivel való ez a kiegészítése vetette meg az u. n. logikai magyarázatnak alapját, amely — jóval később ugyan — alátámasztva a *történeti iskolának* már fenntebb érintett szemléletével, uralomra juttatta a jogalkalmazásnak azt a módszerét, amely csakugyan a jognak a való élettől való eltávolodását eredményezte s életrekeltője lett egyúttal a sociológiai vagy teleologikus gyűjtőnévvel egybefoglalt újabb módszertani irányoknak, közöttük a *Heck*-féle „Interessenjurisprudenz“-nek.

c) *Végül* a fenn említett jelenségnek oka — mint erre épen az imént is utaltunk már — a XIX. század történeti iskolája, amely a maga fogalom-kultuszával megszakította azt az évezredes kapcsolatot, amely jog és élet között mindig fennállott.¹⁵³ Tette pedig ezt azzal, hogy a logika követelményeinek *túlhajtasával* kitermelte azt a logikus jogász-typust, amely nem ismert el helyesnek más eredményt, mint azt, amelyet a „jogi logika“ — mint az emberi gondolkodásnak állítólag egy egész különleges neme — tartott igazolhatónak, lett légyen az ilyen úton-módon nyert eredmény szöges ellentétben álló a gyakorlati élet kívánalmaival; viszont a gyakorlati élet számos követelményének honorálásától mereven elzárkózott pusztán azon az alapon, mert azokat nem tartotta összeegyeztethetőnek a „jogi logikával“. (Szécsy-Schwarz, id. m. 131. is.)

64. Hogy hazai bírói gyakorlatunk — és elsősorban hiteljogi gyakorlatunk — mennyire az „egyéniesítő igazságosság“ értelmében vett célszerűség szolgálatában áll és mennyire mentes a „fogalom-kultusztól“, ennek kimutatása messze túlterjedne ennek a dolgozatnak a keretein, hangsúlyozása pedig voltaképen felesleges is, mert hisz mindannyian tanul vagyunk annak a heroikus munkának, amelyet bíróságaink a gazdasági élet egész rendszerének szemünk előtt lefolyó nagy és még mindig tartó átalakulása által a jog fejlődésére gyakorolt hatás következményeinek megállapítását illetően napjainkban végeznek. A tisztán dogmatikus szabálynak háttérbe szorítása akkor, ha ezt a társadalom gazdasági felfogásában valóban benne élő igazságossági principium így kívánja: vezető gondolata különösképen hiteljogi gyakorlatunknak, amelyben leg-

¹⁵³ Szécsy-Schwarz G.: Új irányok a magánjogban, 110. köv. l.

erőteljesebben és legelőször érezteti hatását a gazdasági élet átforgalmazása. Éppen ezért — habár gondolatmenetünknek sorába szoros értelemben nem tartozik is — nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy újabb hiteljogi bírói gyakorlatunknak egy-nehány oly kiemelkedő eredményét felsorakoztassam, amelyek ennek a gyakorlatnak életszerűségét mindennél ékezebben igazolják.

1. Ilyen újabb gyakorlatunknak a *rtg. igazgatósági tagjait terhelő felelősség* tekintetében kifejezett az az állásfoglalás, amely szakítva a korábbi gyakorlatnak az egyetemlegesség elvét minden különböztetés nélkül alkalmazó felfogásával, az egyénítésre helyezi a súlyt akkor, midőn a felelősség szempontjától a szerint különböztet a tagok között, vajjon részt vettek-e tényleg az ügyvezetésben vagy nem. (Főleg: Kúria P. IV. 1022/1933.) Az utóbbi tagra vonatkozással ugyanis a Kúria a jogi helyzetet akként állapítja meg, hogy jogköre az ügyvezetés (általános) irányítására és ellenőrzésére terjed; amiből viszont — nézetem szerint helytálló — azt a következtetést vonja le, hogy az ily tag nem lehet felelős mindenért, hanem csak azért, ami beleesik az ő irányító és ellenőrző tevékenységébe. Minthogy pedig a konkrét ügyletek megkötésének és lebonyolításának figyelemmel tartása semmiképen nem vonható bele az általános irányítás és ellenőrzés körébe, azért a tényleges ügyintézésben részt nem vevő tagot a Kúria szerint nem is terhelheti felelősség a társaság alapszabályszerű (szokásos) üzletviteléhez hozzátartozó ügyletből kifolyóan.

Aki egy kissé is közelebbről ismeri a gyakorlati életet, nem zárkozhatik el annak az elismerése előtt, hogy a Kúria distinkciója az élet jelenségeinek helyes megfigyelésén alapul. A Kt. 182. §-ának az a kijelentése, hogy a *rtg. ügyeit az igazgatóság intézi*“, oly fikció, amelynek nyomát az életben sehol nem találjuk. A különböztetést nem tartalmazó törvénnyel szemben a Kúria *nem fogalmi konstrukcióból* indul ki — bár éppen ebben az esetben a felelősségnek deliktualis jellege is hasonló eredményre vezethetne¹⁵⁴ — hanem szinte túlteszi magát a törvény rendelkezésén is, mert úgy látja, hogy az élet szükségletei ezt kívánják.

¹⁵⁴ L. ennek helyes kiemelését Beck Salamon-nál, Ügyvédi Közlöny, 1934. 11. sz. 45. l.

2. Ugyancsak az életszerűség jellemzi a bírói gyakorlatnak a részvényjog egy másik igen vitatott kérdésében, a részvényes u. n. „kérdőjogá”-nak tárgyában elfoglalt álláspontját. Bíróságaink ugyanis¹⁵⁵ következetesen elutasítják a közgyűlési határozatnak a kérdőjog megsértése címén való megtámadása tárgyában indított keresetet akkor, ha megállapítást nyer, hogy a társaság a közgyűlést megelőzően hajlandó volt felvilágosítást adni oly ügyben, amelyet nyilvánosan (a közgyűlésen) üzleti érdekből nem közölhetett s így módjában lett volna az egyes részvényesnek magánúton gyakorolni a kérdőjogot.

3. Életszerűség jellemzi a Kúriának azt a gyakorlatát, amelyet a kereskedelmi és kötelmi jognak napjainkban talán legaktuálisabb ama kérdésében követ, vajjon az annak idején *dollárban* fixirozott kölcsönt most — a dollár értékében bekövetkezett csökkenés után — az adós teljes (eredeti) értékű dollárban (100 dollár = 571 P.) köteles-e visszafizetni, vagy pedig a fizetés (törlesztés) a jelenlegi dollárbázison, vagyis az értékükben csökkent dollár-bankjegyekben is végbemehet. A kérdés gazdasági életünkben meglehetősen jelentőséggel bír, minthogy a hosszabb időre szóló (törlesztéses) kölcsönök tekintetében a hitelezők a tartozás összegét — tartva a hazai valuta értékingadozásától — szinte rendszeresen és éveken át dollárban fixirozták, mint oly valutában, amelynek értékállandóságához kétség sem férhetett. Most azonban, hogy nemcsak a dollár értékcsökkenése következett be, hanem Amerikában az arany-dollár kikötés jogi érvényességét is megszüntették, természetesen felmerült a dollár valorizációnak a kérdése.

A Kúria — legalább is oly esetekben, amelyekben a felek mindegyike magyar — arra az álláspontra helyezkedett (pl. P. VII. 1014/1933; P. V. 4419/1933), hogy a tartozást az adós *teljes értékű dollár-bankjegyekben* köteles visszafizetni. Helyesen indul ki abból, hogy a szóban levő esetekben dollárra voltaképpen sem az adósnak, sem a hitelezőnek nem volt szüksége, illet az adós nem is kért, nem is kapott. A dollár tehát kizárólag, mint *stabil értékmérő* jött a felek szerződésében számításba s kikötésével a felek *egyedül a hitelező védelmét célozták*

¹⁵⁵ Legutóbb B. Tábla P. IV. 6610/1932, közölve: Keresk. Jog 1933. évf. 4. sz. 85. eset.

a hazai valuta esetleges értékcsökkenésével szemben, de korántsem azt, hogy a dollár értékének annak idején számításba egyáltalában nem is vett csökkenése esetében az adós kevesebb pengő fizetésével szabadulhasson obligója alól annál, mint amennyit ő tényleg kézhez vett. Ennélfogva az adós pengőben nem fizethet a csökkent értékű dollár-árfolyamon, hanem a szerződés kötésekor *belső érték* alapján kell tartozását teljesítenie.

4. A jogi fogalmaknak és kategóriáknak az élet valóságos szükségleteinek kívánságára való félretétele talán sehol sem jut szebben kifejezésre, mint a Kúriának nem régiben meghozott 66. sz. jogegységi döntvényében, amely azt a kérdést döntötte el, vajjon az autógarázs (gépkocsiszállás) tulajdonosát megilleti-e az a törvényes zálogjog, amelyet jogszabályaink (1881:LX. t. c. 72. §.) a *bérleti* viszonyból eredő követelés tekintetében biztosítanak. A kérdés eldöntése azon fordul meg, hogy bérkövetelésnek minősíthető-e az autógarázs tulajdonosának a követelése, s közelebbről tehát: bérleti szerződés-e az autógarázs-szerződés.

Ha a Kúria azon az állásponton lenne, hogy a jogalkalmazás semmi egyéb, mint a konkrét esetnek a jogszabály alá való foglalása (u. n. szillogistikus álláspont), akkor alig adhatott volna az említett kérdésre egyéb választ, mint azt, hogy az autógarázs tulajdonosának szerződése nem bérleti szerződés, miért is a jogszabályban kifejezetten csak bérleti szerződésből eredő követelés tekintetében megadott törvényes zálogjog őt nem illetheti meg. Mert bár az autógarázs-szerződés tényállásában is benne van valamely helyiség használatának ellenszolgáltatás fejében való átengedése — ami tudvalevően a bérletnek lényegét teszi —, de viszont van benne ezen *felül* oly tényállási elem — az autó tisztogatása, rendbentartása — amely sehogyan sem fér bele a „bérlet” fogalmába.

A Kúria helyes gyakorlati érzékkel vette észre azt, hogy a törvényes zálogjognak (pusztán) az imént érintett tényállás-többség okából történő el nem ismerése oly *fogalom-nyargalás* lenne, amely semmiképen nem egyeztethető össze az életszerű igazságossággal. Ez a szempont ugyanis azt hozza magával, hogy a szerződés tényállásában a bérleti elemnek mégis csak túlsúlyban létére tekintettel a fogalmilag csupán erre a részre

ráillő jogszabályban megadott kedvezményt terjesszük ki a jogviszony egészére.¹⁵⁶

5. A Kúria szerint határozatlan időre kötött — tehát huzamosabb időre szóló — társasági szerződés tekintetében az írásbafoglalás kikötését a szerződés érvényességi kellékéül kell tekinteni, (P. IV. 6572/1933), minthogy józanul alig tételezhető fel bárkiről is az, hogy hajlandó lenne ily jogviszonyra lépni anélkül, hogy a kölcsönös jogok és kötelezettségek tüzetesen rendeztetnének és fixiroztatnának. Találón mutatót rá *Vági József*¹⁵⁷ arra, hogy mennyivel másként nézi ez a határozat az életviszonyokat, mint a Kt., amely szerint a társasági szerződés érvényességéhez okiratra nincs szükség (64. §. 2. bek.).

6. Végül csak érinteni kívánom a kir. Kúriának a legutóbb 70. számú polgári jogegységi döntvényét, amely tudvalevően arra az elvi kérdésre adott választ, hogy miképen kell elbírálni a veszélyes üzem fenntartójának e címen fennálló kártérítési felelősségét oly esetekben, midőn az üzem körében bekövetkezett balesetet nem kizárólag a sérült hibája okozta, hanem a baleset bekövetkezésére a sérült csak közrehatott s amelynek indokolása a jogfejlődés irányában fekvőnek mondja az oly szabály megállapítását, amely megengedi a bírónak, hogy a következményeket az eset összes körülményeinek méltatása alapján állapítja meg.

65. Ám bármennyire is törekedjék a jogalkalmazó a konkrét eset individualis sajátosságainak a feltárására és ezzel a helyes (valóságos) tényállásnak a megállapítására, ez a törekvése — legalább is részben — szintén hajótörést szenved oly *külső körülmények és tényezők* folytán, amelyeket befolyásolni jórészt nincs módjában. Ez azzal van kapcsolatban, hogy a bírói ténymegállapításnak alapját a modern perjogi rendszerekben elfogadott u. n. tárgyalási elvnel fogva a felek előadásai alkotják. Az állam ugyanis, akkor, midőn a polgári peres eljárás útján jogvédelmet nyújt a feleknek, arra az állaspontra helyezkedik, hogy ezt a védelmet, ha nem is kizárólag, de mégis túlnyomóan maguk a felek által előterjesztett tények alapján teszi.

¹⁵⁶ V. ö. a határozat ily értelmű megbeszélését *Beck S.*-től is, Polgári Jog, 1934. 6. sz. 350. köv. l.

¹⁵⁷ Polgári jog 1934. 10. sz. 581. l.

Tekintve most már azt, hogy a polgári peres eljárásnak is végső célja az anyagi igazságnak az érvényrejuttatása, a felek rendelkezésének érintett elve a félre nézve kettős követelményt foglal magában. Az *egyik* az, hogy a fél a jogának vagy védekezésének alapjául szolgáló tényeknek előterjesztésében nem járhat el önkényesen, hanem azokat úgy köteles előadni, amint azok legjobb meggyőződése szerint a valóságnak megfelelnek.¹⁵⁸ A *másik* követelmény, hogy a félnek nemcsak *előterjeszteni* kell a jogvédelem alapjául szolgáló tényeket, hanem — szükség esetében — *bizonyítania* is: neki magának kell meggyőznie a bírót ama tények valóságáról, amelyekre jogát vagy védekezését alapítja. Sem az első, sem a második helyen említett követelményt nem lehet tökéletesen megvalósítani.

Az *előbbi* azért nem, mert bármennyire is szigorúan vegye a jog a feleknek úgynevezett *igazmondási* köteletségét, s bármily szigorú szankciókkal is igyekezzék biztosítani annak teljesítését — miként épen a Pp. (1911. I. t. c.) teszi ezt, midőn pénzbírsággal rendeli büntetni a felet vagy képviselőjét, aki szóbeli tárgyaláson rosszhiszeműen nyilvánvalóan alaptalan nyilatkozatot tesz, még pedig tekintet nélkül arra, vajjon előidézte-e az ily nyilatkozat a per elhúzását vagy nem (222. §. II.) — *mégsem kerülhető el teljesen az, hogy a felek tényelőadásai még lényeges pontokban is el ne térjenek egymástól*, amidőn a valóságnak a kiderítése — amennyire ez emberileg egyáltalában lehetséges — mégis csak a bíróságra hárul. Az *utóbb említett* követelmény: a *bizonyítás terhének* elégtetés a fél részéről pedig azért nem valósítható meg maradék nélkül, mert vannak tények, amelyeket egyáltalában nem lehet bizonyítani, már pedig lehetetlent senkitől nem lehet elvárni.

Hogy a bizonyíthatóságnak ez a hiánya mily mértékben akadályos sok esetben annak, hogy a bíróság eseti döntése valóban az objektív (anyagi) igazságnak megfelelő legyen, az kézenfekvő, ha arra gondolunk, hogy annak a körülménynek, hogy a fél jogának vagy védekezésének alapjául szolgáló valamely tényt megnyugtató módon nem lehet bizonyítani, általában azaz a következménnyel kell járnia, hogy a bíróság azt ítélete

¹⁵⁸ Magyary Géza: Polgári perjog (2. kiad.) 220. l.

megalkotásában *figyelman kívül hagyja*. Mindez érthetővé teszi a törekvést a jogrend részéről arra vonatkozóan, hogy a bizonyíthatóság hiányának ezek az esetei a lehetőséghez képest szűk körre szoríttassanak.

66. Ennek a célnak a szolgálatában állanak különösképen a *törvényes vélelmek* (praesumptiók), amelyeknek a lényege épen abban áll, hogy *megkönnyítik a bizonyítást*. Sok esetben ugyanis a valamely jog vagy jogilag fontos minőség vagy állapot fennállására *közvetlen* következtetést engedő tények annyira bonyolultak vagy oly nehezen hozzáférhetőek, hogy azoknak a bizonyítása a fél által vagy egyáltalában nem vagy legalább is csak rendkívüli nehézséggel lenne lehetséges. Nehogy most már ennek folytán a bizonyítás sikertelen maradjon — ami a már jelzett következményt vonná maga után — a törvény megelégszik azzal, hogy a fél olyan egyszerű és általa különösebb nehézségek nélkül bizonyítható tényeket bizonyítson csupán, amelyek *közvetlenül ugyan nem*, hanem csak *közvetve* engednek következtetést az illető jog, vagy jogilag fontos minőség fennállására, de mégis velük be lehet érni azért, mert a tapasztalás szerint ezek együtt szoktak járni a jog stb. fennállására közvetlen következtetést engedő tényekkel s épen ezért *valószínűsítik* az utóbbiak fennállását. A törvényes vélelem tehát lényegileg nem más, mint a közvetett bizonyításnak egy neme, megengedése annak, hogy a bíró a fél által könnyen bizonyítható és tényleg bizonyított valamely tényből vonjon következtetést egy más tényre, még pedig azzal a hatállyal, hogy a törvény ennek a következtetésnek teljes bizonyító erőt tulajdonít, úgy, hogy a félnek a jog fennállására közvetlen következtetést engedő másik tényt másként nem is kell bizonyítania.¹⁵⁹

Csak példaképpen utalok a Váltótörvény 46. §-ára. Ennek értelmében ugyanis a visszkeresettel fellépni kívánó váltóbirtokos az előzőjének a váltó dishonorálásáról általa történt értesítését azzal bizonyíthatja, hogy a kritikus időben kiállított postaigazolványt mutat fel. Az a tény, hogy a kritikus időben az előző címére levél ment el, teljes kötöttséggel bizonyítja, hogy abban a váltóbirtokos előzőjét valóban a dishonorálásról értesít-

¹⁵⁹ V. ö. *Magyary*: id. m. 411. és *Szladits*, Vázlat I. 47.

tette. Vagy: a tulajdon vagy más dologi jog telekkönyvi bejegyzése azt a vélelmet alapítja meg, hogy a bejegyzett jog a telekkönyv szerint jogosultat illeti meg (Mtj. 931. §.). E vélelem alapján bármely eljárásban az ingatlannal kapcsolatos valamely jog fennállásának a bizonyítása végett nincs másra szükség, mint a telekkönyv tartalmának (telekkönyvi kivonattal való) produkálására. Egyes újabb jogszabályaink szerint¹⁶⁰ a cégjegyzékbe való bejegyzés vélelmet alapít meg a kereskedői minőség fennállása mellett.

A törvényes vélelemmel szemben mindig van helye ellenbizonyításnak: bizonyítani lehet, hogy a vélelmezett tény valóban nem áll fenn, pl. a póstaigazolvánnyal igazoltan elküldött levél nem az értesítést, hanem mást tartalmazott, a jog nem azt illeti meg, akit a telekkönyv jogosultnak feltüntet, s a cégjegyzékbe kereskedőként bejegyzett személy tényleg nem kereskedő.¹⁶¹ Meg nem dönthető, ellenbizonyítással le nem rontható vélelem tehát nincs;¹⁶² a praesumptio juris et de jure, amelynél az ellenbizonyítás lehetősége ki van zárva, lényegileg nem egyéb, mint a fentebb már említett *jogi fikció*, vagyis valamely jogi rendelkezés *kiterjesztése* egy más tényállásra, dacára annak, hogy a jogszabályalkotó tudja, hogy az alapul vett tényállás nem azonos azzal, amelyre épen a rendelkezést kiterjeszti.¹⁶³

Épen ez a szempont az, amelyre való tekintettel nézetem szerint a magánszemélyeket (elsősorban: veszélyes üzemek fenntartóit) terhelő tárgyi (objektív) felelősséget is lényegileg jogi fikciónak kell tekinteni. A felelősségnek végső indoka ugyan az idetartozó esetekben is az üzem veszélyességére tekintő az a megfontolás, hogy a károsult nem ismeri az üzem belső vi-

¹⁶⁰ 1410/1926. M. E. rend. 3. §-a.

¹⁶¹ Igaz, hogy a telekkönyv és cégjegyzék között az ellenbizonyítás lehetősége szempontjából az a különbség meg van, hogy míg a telekkönyvnél azt kizárhatja a telekkönyv ú. n. közhitele (közbizalmi hatása), addig a cégjegyzék jogunk szerint ily hatással nem lévén felruházva, tartalmával szemben az ellenbizonyítás korlátozás nélkül helyet foghat.

¹⁶² Ugyanígy *Magyar*, id. m. 404. l.

¹⁶³ L. fentebb (11. p.) is. Már csak ezért sem helyes az értékpapír jóhiszemű megszerzője irányában hatályosuló felelősséggel kapcsolatban „lepronthatatlan vélelem”-mel operálni. Így *Kuncz*: (id. m. II. 62. l. s. egyebütt), aki ez alatt nyilván praesumptio juris et de jure-t ért.

szonyait s a balesetnél nem kívánhatni meg különben sem tőle, hogy megfigyelje annak lefolyását és okait, s épen ezért fel kell menteni őt az üzem fenntartója vétkességének bizonyítása alól, annak ellenére, hogy a jog ily esetekben is feltételezi a vétkességnek a fennforgását. Minthogy azonban a vétkesség hiányának a bizonyítása az idetartozó esetekben ki van zárva, *helyesebb ennek a felelősségnek alap gondolatát nem a bizonyítási teher egyszerű megfordításában látni*, hanem abban, hogy bár az ily felelősséggel terhelt emberi magatartás önmagában megengedett, tehát a veszélyes üzem fenntartása is, mégis ha eme veszéllyel kapcsolatban valakire nézve kár állott elő, az üzem fenntartásának pusztá tényét a *jog a vétkességgel egy tekintet alá esőnek veszi*, dacára annak, hogy tisztában van azzal, hogy az üzem fenntartása még nem hiba.¹⁶⁴

Mindez mutatja, hogy a *törvényes vélelmeknek tulajdonképeni jelentősége abban van, hogy a jog bizonyos okokból és körülmények között már a pusztá valószínűséget is valósnak veszi*. Nagyon igaza van ezért *Herbert Meyer*-nek,¹⁶⁵ midőn azt mondja, hogy a törvényes vélelem gyökere azonos azzal, amelyből a joglászati is táplálkozik. Az ingó dolog birtokosáról is azért vélelmezzük, hogy ő a dolog tulajdonosa, mert a birtok külső tényállása a tulajdonjog látszatát idézi föl. Amiben a törvényes vélelem különbözik a joglászattól (helyesebben: ennek védelmétől), az csupán annak (t. i. a vélelemnek) *eljárásjogi* (bizonyításjogi) jelentősége, amivel szemben a *látszatvédelemnek materiális jogi jelentősége van*, a pusztá látszatnak a jogi megítélés szempontjából valóssággá átfordulását jelentvén. *Épen ezért nincs és nem képzelhető joglászati vélelem nélkül és fordítva*. Ehhez képest nem lehet egy és ugyanazon tényállást, mint vélelmet megalapítót elismerni, viszont annak joglászati is megalapítani alkalmas erejét kétségbevonni.¹⁶⁶ Épen ezért, ha valaki pl. a cégjegyzéket illetően azon az állásponton van (mint mi is), hogy annak nincs joglászati funkciója,

¹⁶⁴ Hasonló: *Szladits*, Vázlat, II. 296.

¹⁶⁵ *Rechtsschein des Todes* 13. l., u. ő: *Handelsregistererklärung u. Widerruf der Prokura*, *Zeitschr. f. das ges. Handelsr.* 81. Bd. 407. l.

¹⁶⁶ „*Rechtsvermutungen ohne Rechtsscheinbestand sind ein Unding und umgekehrt*“ — mondja helyesen *H. Meyer*, *Z. für. ges. Handelsr.* id. h. 408. l.

az nem helyezkedhetik arra az álláspontra, hogy a cégbejegyzés *vélelmet* alapít meg a bejegyzett tény vagy jogviszony fennállása mellett. Ennélfogva, jogunkban is az a helyzet, hogy ha a bejegyzés helyességét kétségbe vonják, a bejegyzett tény vagy jogviszony fennállását és ezzel a bejegyzése helyességét annak kell bizonyítania, aki arra hivatkozik.¹⁶⁷

Viszont a *jogi fikcióktól* — ez már az elmondottakból folyik — *mind a törvényes vélelem, mind pedig a joglátszat védelmének elve egyaránt különbözik*. A fikciónál ugyanis — mint jól tudjuk — arról van szó, hogy a jog valónak tekint valami olyat, amiről tudja, hogy nem az. Ebből folyik, hogy a fikció körében az ellenkező bizonyításáról, a törvényhozói feltevés megcáfolásáról nem lehet szó. Ezzel szemben sem a törvényes vélelem, sem a joglátszat védelme nem azon alapul, hogy a jog a valótlan tudatosan kezelné valóság módjára. Hanem a vélelem esetében a jog megbizonyítottanak veszi azt, ami valóságnak *látszik, fenntartásával azonban az ellenbizonyítás lehetőségének*; a joglátszat esetében pedig szintén valóságnak veszi ugyan a pusztá látszatot, ámde nem annak *dacára*, hogy az valótlan (miként a fikciónál), hanem *mert az élet tapasztalása szerint a látszat rendszerint megfelel a valóságnak*. Épen ezért, míg a vélelmet — mint említettük — bármikor meg lehet cáfolni, addig a látszatot csupán addig, amíg a materialis jogra való kihatása folytán a pusztá látszattól valóság nem lett.¹⁶⁸

67. A törvényes vélelmeken kívül a bizonyíthatóság hiányából előálló joghátrányok elhárításának egy *másik* — a vé-

¹⁶⁷ L. erre a kérdésre: *Túry*: A cégbejegyzés joghatálya, 7. 8. l.; *Naendrup*: Rechtsscheinwirkungen im Aktienrecht, Beiträge z. Wirtschaftsrecht, II. köt. 938. l. is. — Következetlen *Ehrenberg*, (Handbuch, I. 622. köv. l.), aki szerint a cégbejegyzés *vélelmet* alapít ugyan meg (amit ő „gyenge hatású” látszatnak nevez), de ennek ellenére a cégbejegyzésnek joglátszat-funkció nem tulajdonítható. Ez mutatja azt is, mennyire helytelen a csődönkívüli kényszeregyességi eljárásról szóló 4010/1926. sz. rendeletnek fentebb (168. j.) már idézett 3. §-a, amely abból indul ki, hogy a cégbejegyzés vélelmezi a kereskedői minőséget. — A vélelemre vonatkozóan v. ö. a már idézett műveken kívül különösen: *Hedemann*: Die Vermutung nach dem Recht des Deutschen Reichs (1904.); *O. Fischer*: Zur Lehre von der Rechtsvermutung, Jherings Jahrb. 63. köt. 629. köv. l.; Fr. *Leonhard*: Beweislust (1926), 232. köv. l.

¹⁶⁸ Igy *Herbert Meyer*: Rechtschein 13. l.

lelemmel sokban rokon — eszköze a bizonyításnak a *kártérítési jog körében* kifejlődött az a módja, amelyet „*prima facie*” bizonyításnak neveznek, s amely szintén azzal a körülménnyel van kapcsolatban, hogy a károsult gyakran nincs abban a helyzetben, hogy bebizonyítsa a kárt okozó vétkességét és az eredménynek ezzel való okozati kapcsolatát. Ez a nehézség főként a *tiltott cselekményekkel* kapcsolatban jelentkezik. A vétkességi elvnek ugyanis éppen az a következménye, hogy a kártérítést követelőre hárul annak a bizonyítása, hogy a kártérítés iránt igénybevetett személy (az alperes) a konkrét esetben vétkesen idézte elő a káros eredményt és hogy a kár éppen az ő vétkes eljárásának a folyománya. Minthogy azonban ez sokszor lehetetlennel határos feladat lenne, azért a *német bíróságok* — bizonyos, az életben gyakran előforduló tipikus folyamatnak a fennforgása esetében — nem kívánják meg sem a kárt tevő személy vétkességének, sem az okozati összefüggésnek exakt módon leendő bizonyítását, hanem a *valószínűsítésnek* magasabb fokát is elegendőnek veszik arra, hogy alapjául szolgálhasson a vétkesség és okozati összefüggés bírói megállapításának, s a bizonyításra kötelezett fél ellenfelének engedik át azt, hogy a valószínűsítéssel produkált ezt a bizonyítékot megerősítse (exculpálja magát). Elég tehát, ha a kárt követelő pl. azt igazolja, hogy a megtámadott fél eljárása (külsőleg) szabálytalan volt, mert pl. nem tartotta meg a közlekedési-rendészeti szabályokat.¹⁶⁹

Nyilvánvaló, hogy az exculpációra irányuló ellenbizonyításnak a kártérítéssel megtámadott személyre való áthárításával a jogalkalmazó bíróság kicsinyben ugyanazt teszi, amit nagyban a törvényhozó a törvényes vélelmekkel tesz, nevezetesen a bizonyítási tehernek a megfordítását. Célja szintén az, hogy a jogszabályra hivatkozó fél ne legyen kénytelen bizonyítani a jogszabály által szem előtt tartott tényálláshoz tartozó valamely tényt. Jelentősége egyébként ennek az eljárásnak a magánjogi tiltott cselekményeken túl kiterjed a szerződésen

¹⁶⁹ V. ö. erre: *Marton Géza*: Az objektív felelősség elve a Magánjogi Törvénykönyv Javaslatában, Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok I. évf. 1. szám, 61. l. — és az itt idézett irodalmat; továbbá: *Hanausek* id. m., és *Albert Ehrenzweig*: Die Unfallversicherung und die sogenannte Beweistlast, Festgabe für Alfred Manes (1927) 149. l.

kívüli kártérítési kötelezettségekre általában, minthogy a vétkesség bizonyítása mindannyiszor a kártérítést követelőre hárul, amidőn a kártérítési kötelezettség valamely tény alapján anélkül keletkezik, hogy a felek előzőleg jogviszonyban állottak volna egymással.¹⁷⁰

Megjegyzésre érdemes végül, hogy a bizonyításnak szóban levő módozata nem ellentétes hazai bírói gyakorlatunknak azzal az elvi álláspontjával sem, amely az *okozati összefüggés* szempontjából az u. n. adekvát kapcsolatot veszi irányadónak.¹⁷¹ Hiszen annak eldöntése, vajjon a konkrét esetben megállapítható-e ez a kapcsolat, bírói értékítélet dolga: a bírónak az életpasztyát ad útmutatást arra vonatkozóan, meg van-e vagy nincs az oksági kapcsolat a szóban levő értelemben.

68. Mind a törvényes vélelemnek, mind a bizonyítás most említett módjának alapvető jelentősége van a bennünket foglalkoztató probléma, az igazság érvényesülését gátló momentumok szempontjából. Világosan utalnak ugyanis arra, hogy a *polgári peres eljárásban nincsen és nem is lehet szó mindig az abszolút valóságnak a kiderítéséről, hanem csupán arról, hogy két egymásnak ellentmondó tényállítás közül melyik a valószínűbb*. Minthogy lehetetlenül nehéz bizonyítást nem lehet a felekre róni, a *bírói jogalkalmazásnak meg kell elégednie a valószínűsítésnek az eset körülményeihez mért fokával*; azt, ami szabályszerű, abban az értelemben, hogy megfelel az életviszonyok rendszerinti alakulásának, megtörténtnek, tehát valóságnak kell elfogadni mindaddig a határig, amíg a normálistól eltérésre utaló jelenségek a konkrét esetben fel nem merülnek.

De éppen ezért a *polgári perben nem is lehet mindig és minden körülmények között az abszolút igazságot kideríteni. És bár önellentmondásnak látszik is, valójában még sem az annak állítása, hogy ez az állapot nem is oly igazságtalanság, mint az első tekintetre feltűnnek*. Ellenkezően: éppen az vezetne a legnagyobb igazságtalanságra, ha a valóság minden kétségtől

¹⁷⁰ Szladits, Vázlat II. 67. l.

¹⁷¹ L. pl. az 5997/1933. sz. kúriai határozatot, amely nem állapította meg a vasút vétkességét abban az esetben, midőn az ellenvonat, amely elgázolta a vasútra menetközben felugró és onnan visszaeső felperest, pár perccel a menetrendszerű idő előtt futott be az állomásra.

mentes bebizonyíthatóságának hiányával vagy nehézségével járó hátránnyal a jog egyoldalúan azt a felet terhelné meg, aki re épen a bizonyítás terhe ránehezedik. *Az igazság követelményének a jog épen azzal tesz eleget, hogy megelőkszik az egyedi elérhető viszonylagos igazságnak a kipuhatolásával.* Ellenben az absolut igazságra való törekvés sokszor épen materiális igazságtalanságnak lenne forrása, mert azt a felet sújtaná, aki jogát a bizonyító eszközök *technikai tökéletlensége okából* formailag nem tudja kimutatni.

HARMADIK CÍM.

Igazságellenes tényezők a jogalkotásban.

69. Már az eddig előadottak is utalnak arra, hogy ha már a jogalkalmazás területén vannak tényezők, amelyek gátolják az eszményi igazság érvényesülését, akkor még inkább áll ez a *jogalkotásra*, amely szintén nem egy vonatkozásban kényszerül arra, hogy a puszta külszínt (a látszatot) emelje joggá, még pedig annak folytán, hogy az emberi életviszonyok *külső rendje*, amelyet a jog végeredményben fenntartani hivatva van, elsősorban bizonyos külsőleges (tényleges) helyzetekben jut kifejezésre.

Fenntebb láttuk, hogy a praktikabilitás, a jogszabályok biztos, síma, zökkenés nélkül való alkalmazhatóságának a szempontja az, amely arra kényszeríti a jogrendet, hogy az eszményi igazság főkövetelményét, a legmesszebb menő *individualizációt* áttörje s az általánosítás, a tipizálás gondolatának adjon helyet. Ugyanez a szempont hozza magával azt is, hogy a jog — az előbbivel szoros kapcsolatban álló — annak a másik kíváncsolomnak sem tud maradék nélkül eleget tenni, hogy a tényállás *belső*, kifelé kifejezésre nem jutó, — lelki, gondolati — elemeit is hiánytalanul figyelemre méltassa. A jognak ugyan is nincsenek műszerei ahhoz, hogy értékelje az ember belső, lelki életének tényeit is, minthogy ezek a tények általában kisziklanak az emberi meg- és felismerés alól.¹⁷²

Épen ezért a jog arra kényszerül, hogy az emberi magatartásokhoz általa fűzött jogkövetkezmények megállapításában a nem ellenőrizhető belső (lelki, gondolati) tények (elemek)

¹⁷² *Heusler*: Institutionen des deutschen Privatrechts, Bd. I. 49. l.; Walther *Merk*, id. m. 88. köv.

helyett, már külsőleg is könnyen felismerhető és ellenőrizhető tényekre (jelenségekre) támaszkodjék, a joghatásokat külsőleg is értékelhető tényekhez, mint mondani szokás: a látszathoz fűzze. A mai modern magánjogi rendszereknek egyik legfontosabb alapintézménye, a telekkönyv, helyesebben: a telekkönyvi bejegyzés által felidézett látszatnak a védelme, vagy mint kifejezni szokás, a telekkönyv közhitelessége, ugyanezen a gondolaton nyugszik.

Minthogy azonban a külső tények — amelyekhez pedig a jogrend a jogi hatásokat fűzi — nem mindig vágnak egybe az azok kialakulására vezető *belső* (lelki) tényelemekkel, adva van egy *újabb* forrása annak, hogy a jog és igazság az érintett *kényszerítő körülmények okából* elválnak. De éppen ezért — és ezt nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni — *a joghatásoknak bizonyos külső tényálláshoz való ez a fűzése, a külszínnek (a látszatnak) a belső tartalom, nevezetesen a gondolati (lelki) elemek rovására végbemenő irányadóvá tétele szintén nem lehet a jogrendszernek vezérlő eszméje.* Ez époly *kényszerű koncessió* a jog részéről a jog praktikabilitása, szabályainak könnyebb kezelhetése érdekében, akár csak a konkrét eset individuális sajátosságait elnyomó tipizálás, általánosítás. Ezt a tételt a jogfejlődés története, főként a római jogból meríthető tanulságok szintén igazolják.

70. A római jog sokszor emlegetett *formalismusa* korántsem abban állott, mintha ez a jogrendszer tudatosan elhanyagolta volna a tényállás előbb említett belső (lelki) elemeit. Ellenkezőleg: az aequitasnak a tényállás egyéni sajátosságait figyelemre méltató principiuma mellett vezető eszméje volt a jog *bensőségének* megőrzése, a már jelzett abban az értelemben, hogy a tényállás tisztán belső elemeit, az emberi élet merő lelki folyamatait is törekedett méltatni még akkor is, ha azok valamely külsőleg is érzékelhető megjelenő formát nem öltöttek magukra. A tulajdonjog és általában a dologi jogok kiépítettsége a római jogban, a kártérítés körében a vétkességi elvnek érvényreemelése, a jogügyletek körében a (belső) akaratnak a nyilatkozattól való elkülönítése és az úgynevezett tiszta akaratelméletnek következetes érvényesítése, végül a vagyoni juttatás jogi sorsának (elvíleges) függetlenítése a juttatás céljától (causájától): mind beszédes bizonyosságai az említett tételnek.

Közelebbről e tétel az imént érintett vonatkozásokban a következőket foglalja magában.

α) A tulajdonjog és a korlátozott dologi jogok hatása a római jogban nem függött attól, vajjon azok kifelé, harmadik személyek által is *felismerhető módon* nyilvánultak-e meg. A későbbi germánjogi publicitási elvnek, amely már nem egyéb, mint a külső tényekre támaszkodó pusztá látszatnak a védelme, a római jogban sehol nem találjuk nyomát.

β) Ahhoz, hogy valakit kártérítésre lehessen kötelezni, a római jog értelmében nem elégséges a károsító eredménynek külsőleg érzékelhető ténye és ennek az eredménynek a kártérítés iránt igénybe vett személyhez elvezető *külső* (oksági) *kapcsolata*, hanem szükség van a beállott kárnak az illető személyvel való belső kapcsolatára is, a kár elkövetőjének *vétkes* (szándékos, vagy gondatlan) eljárására.

γ) A jogügyletek körében a kijelentésnek, mint külső ténynek a nyilatkozó akaratától való eltérését — az akarat hiányát — a római jog a legmesszebb menő mértékben veszi figyelembe: jogügylet csak akkor jöhet létre, ha a nyilatkozat tevője azt jelenti ki, amit *akar*; joghatása tehát csak a kijelentett *akaratnak* van; ha valaki olyat jelent ki, amit nem akar, jogügylet a római jog szerint nem jöhet létre.

δ) A minden jogrendszer körében megoldásra váró azt a kérdést, vajjon befolyásolja-e a vagyoni juttatás céljaként szereplő *jogcim* (causa) megghiúsulása (megdőlése) magának a juttatásnak jogi sorsát, vagyis, hogy megáll-e az utóbbi ily esetben vagy nem, a római jog *az utóbb jelzett* irányban oldja meg abból indulva ki, hogy a juttató szempontjából épen a cél (causa) valóra válása az, ami őt a juttatásra indítja, miért is az ő érdeke azt hozza magával, hogy a cél megghiúsulásával dőljön meg maga a juttatás is. Ismét *oly vonatkozás, amelyben a belső tényállási elemek kihangsúlyozása jut kifejezésre*.¹⁷³

71. Az imént felemlített és természetesen szaporítható példák szem előtt tartásával azonban nem nehéz belátni azt, hogy

¹⁷³ V. ö. *Neubecker*: Der abstracte Vertrag in seinen historischen u. dogm. Grundzügen, Archiv f. zivilist. Praxis 72. köt. 34. köv. 1.; *Colin et Capitant*: Cours élémentaire de droit civil français (4. kiad. 1924.) II. 147. köv. 409. l.; *Locher*: a Rechtsvergleichendes Handwörterbuch II. köt., achte Lieferung, 614. l.

a jog benső vonatkozásainak a római jogot jellemző és a jogügyleti forgalom primitívebb formái közepette talán keresztül vihető ez a megőrzése nem alkalmas arra, hogy *kellően szilárd technikai alapul* szolgáljon a fejlettebb forgalom szükségleteinek a kielégítésére, a *forgalom biztonságának* a megóvására.¹⁷⁴ Nem csodálkozhatni tehát, hogy *bármelyikét* is nézzük az imént említett római jogi vonatkozásoknak, azt látjuk, hogy a *modern jogok — jórészt a germán jogrendszerek útmutatása nyomán — azokon túltették magukat.*

72. a) A dologi jogok primitívebb fogalma elbírja azt, hogy a tulajdonjog és *általában a dologi jogok* jóhiszemű harmadik személyek irányában is hatályosulhassanak még akkor is, ha hiányoznak bizonyos *külső tények*, amelyekből módjában van harmadik személyeknek azokról tudomást szerezni. Fejlettebb forgalom azonban nem képzelhető el az eme szemléletből folyó azzal a következménnyel, amely a nem valóságos jogosult személytől szerzőt kétségtelen jóhiszeműsége dacára is elüti megszerezni vélt jogától, ha utóbb kiderül, hogy az, akitől a szerzés történt, nem volt valódi jogosult. A római jogi „*nemo plus juris ad alium transferre potest, quam se ipse habet*“, logikailag és a priori annyira önmagától értetődő dolog, akár csak egy matematikai axióma s mégis az újabb jogfejlődés a germán jogokban felfalálható kiindulás (Gewere)¹⁷⁵ alapján régen túltette azon magát.

Bebizonyosodott ugyanis, hogy az említett római jogi szabály csak kezdetleges, oly viszonyok között foghat helyet, amidőn mindenki, aki valamely jogot meg akar szerezni, meggyőződhetik arról, hogy az elidegenítő *valóságos jogosult*. Interlokális vagy éppen *internacionális* forgalomban azonban a forgalomnak elviselhetetlenül súlyos megbénítására vezetne. Ilyen fejlettebb forgalom körében csupán a jogbiztonságában megtámadott valóságos jogosult és a szerzés jogszerűségében megbízó szerző fél szembeforduló *érdekeinek* méltányos mérlegelésén alapuló oly megoldás lehet a kielégítő, amely a (külső)

¹⁷⁴ Szász-Schwarz G.: Parerga, 368. köv. l. (a Kereskedelmi jog jellemzése.)

¹⁷⁵ L. különösen: Eugen Huber: Die Bedeutung der Gewere im deutschen Sachenrecht (1894).

látszatra támaszkodó, az ebben megbízó szerzőt részesíti ol-
talomban.

A germán jogokban ennek a gondolatnak nyomai már fel-
találhatók. Ezek a jogrendszerek az *ingókra* vonatkozó jog-
szerzés szempontjából a dolog birtokát, ingatlanok tekintetében
pedig valamely nyilvános könyvbe történt bejegyzettséget te-
kintették oly külső ténynek, amelybe, mint a jog meglétének a
látszatába vetett bizalom jogi oltalomban részesül a jóhisze-
mőség fennforgásának feltétele mellett.¹⁷⁶ Ezt a gondolatot az-
után — amelyet nem egész helyesen a *publicitas* elvének is szo-
kás nevezni (l. fentebb 110. j. is)¹⁷⁷ — a 19. század *természet-
jogászata* tette általánosan ismertté. A természetjogászok *ön-
tudatosították* ugyanis *azt a gondolatot, hogy a külsőleg is ér-
zékelhető azoknak a formáknak, amelyekben a jog megjelenik,
elsőrendű jelentősége van a forgalom biztossága szempontjá-
ból.* És ennek a gondolatnak praktikus következményeit a ter-
mészetjogi iskola elsősorban épen a dologi jogok tekintetében
vonta le. A legfontosabb dologi jogot, a tulajdonjogot illetően
ugyanis megkülönbözteti a fel nem ismerhető (belső) tulajdon-
jogot ennek a jognak *külső jeleitől*, amelyek közül a legjelen-
tősebb a (ingó) dolog *birtoka*. A tulajdonos a szóban levő is-
kola tanítása szerint köteles tulajdonát általánosan hozzáfér-
hető tények által felismerhetővé tenni. Ha ezt elmulasztja, en-
nek az a következménye, hogy harmadik személyek, akik nem
tudnak a tulajdonjog fennállásáról, nem is kötelesek azt res-
pektálni, hanem a külszínhez tarthatják magukat. Magát az
elbirtoklás intézményét is már a természetjogi iskola felfogása
szerint is eme felismerhetővé tétellel való abbahagyás indo-
kolja.¹⁷⁸

A germánjogi rendszerekben *gyökerében* már megvolt és
a természetjogi iskola által *öntudatosított* ez a gondolat került
bele az újabb kor kódexeibe, elsősorban az osztrák polg. tör-

¹⁷⁶ Wellspacher: Vertrauen in äussere Tatbestände (1906), 124. köv.
l. Huber, id. m.; Gierke: Deutch. Privatrecht II. köt. 187. köv. l.; Merk:
Fahrnisfolgung im französ. Recht (1914.) 31. köv. l.; Szladits: Dologi jog
(1930.) 104. l.

¹⁷⁷ Pl. Herbert Meyer: Das Publizitätsprinzip im deutsch. bürgerl.
Recht.

¹⁷⁸ Wellspacher, id. m. 124. 269. köv. l.; Walther Merk id. m. 109. l.

vénykönyvbe és a régi német keresk. törvénybe (ADHGB.) és ezekből recipiálta azt a mi jogunk is. A mai modern jogrendszerek egyik legfontosabb intézménye, a *telekkönyv*, — mint már említettük — ugyancsak ezen a gondolon épül fel. Ezért nem lesz érdek nélkül való, a látszat védelmének jelentőségére a telekkönyvvel kapcsolatban röviden rámutatni.¹⁷⁹

73. A *telekkönyvnek*, mint nyilvános könyvnek az a célja, hogy mindenki tájékozódást szerezhessen belőle az ingatlannak jogviszonyai felől, vagyis különösen a felől, hogy ki annak tulajdonosa, vannak-e a tulajdonnak bizonyos korlátozásai, minő terhek vannak az ingatlanon, van-e útjoga valakinek azon és így tovább. Azok az adatok, amelyeket a telekkönyv feltüntet, *rendszerint megfelelnek* ugyan a *valóságnak*. Mégis azt, hogy a telekkönyv minden pillanatban és feltétlenül a való helyzetet tüntesse föl, megvalósítani nem lehet. Ez ugyanis azt hozná magával — egyebek között —, hogy a tulajdonosként bejegyzett személy halálával nyomban az ő örökösének a neve álljon a telekkönyvben. Hiszen a volt tulajdonos halálával a tulajdon rögtön, minden további nélkül átszáll az ő örökösére.¹⁸⁰ Ilyen és ehhez hasonló számos más esetben *nem lehet elkerülni azt, hogy a telekkönyv tartalma ellentétbe jusson a valóságos jogi helyzettel*.

A materialis igazságnak minden egyéb szempontot félretevő szempontja ezekben az esetekben azt hozná magával, hogy a helytelen telekkönyvi bejegyzés szoruljon háttérbe a valódi joggal szemben. Ámde ha a jogrend erre az álláspontra helyezkednék, a telekkönyv a forgalom szempontjából minden érték nélkül való intézmény lenne, amely épen azoknak a megkárosítására szolgálna, akik jóhiszeműen megbíztak abban. A praktikus élet szükségletei, különösképen a forgalom biztonsá-

¹⁷⁹ V. ö. erre a kérdésre különösen *Caesar Predari*-nak a *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch*-ban (III. köt. 9. és 10. Lieferung, 1931, 800. és köv. l.) található cikkét (Grundbuch c. alatt).

¹⁸⁰ 299. sz. elvi határozat: A törvény vagy végrendelet által kijelölt örökös az örökhagyó halálával más a törvény erejénél fogva (ipso jure), külön elfogadó cselekmény és hatósági közbenjárás nélkül megszerzi az örökséget. Másként az osztrák jogban, amely szerint a kijelölt örökös csak az által válik örökössé, hogy *elfogadja* az örökséget, Optk. 547. §. (úgynevezett aditio rendszere).

gának a szempontja oly középút követését tették szükségessé, amelyet a modern magánjogi rendszerek — többek között a mienk is — magukévá tettek.

A jóhiszeműen szerzők oltalmának alapjául e jogrendszerekben az szolgál, hogy aki a telekkönyvben be van jegyezve, az — mint láttuk — nem feltétlenül valódi jogosult ugyan, de mégis a jogosultságnak a *látszatával bír*. A jog pedig akkor, midőn a külső tényekhez tapadó forgalom biztosságát kívánja oltalmazni, épen ebből a látszataból indul ki. Az oltalom mindenekelőtt abban áll, hogy mindannyiszor, midőn a telekkönyvbe bejegyzett valamely jog fennállásának a *bizonyítására* kerül a sor, a jog megelégszik a látszatnak a jog telekkönyvi bejegyzettségének produkálásával, *vélelmezi* a jog fennállását,¹⁸¹ legalább is addig, amíg nem bizonyítják, hogy a jogosultként bejegyzett személy joga tényleg nem áll fenn. Ám a helyesség tekintetében adott *vélelem* önmagában nem elégítené ki a jóhiszemű forgalmat. Épen ezért a látszat védelme még tovább megy a tételes magánjogi rendszerekben. Eme fokozottabb látszat-védelemnek pedig a lényege abban áll, hogy a telekkönyv *szavatol* tartalmának helyességeért jóhiszemű személyek irányában: aki a pusztán látszólagos jogosulttól szerez jogot, teljes (materialis) jogot szerez, hacsak magának a telekkönyvnek tartalma (törlési vagy kiigazítási per feljegyzése) vagy a szerző rosszhiszeműsége nem áll ennek útjában.¹⁸²

74. A telekkönyv közhitelességének tehát az a hatása, hogy a helytelen bejegyzést *valóságos joggá változtatja át*; a jóhiszemű szerző abban a *terjedelemben* és abban a *rangsorban* szerzi meg a jogot, ahogyan az a telekkönyvbe be van jegyezve. „B.” tulajdonosává válik az „A.” nevén álló ingatlanak, holott „A.” nem volt tulajdonos; „A.” jelzálogjoga „B.”-re száll át abban a mértékben (terjedelemben), ahogyan az a telekkönyvben fel van tüntetve. Ehhez képest a telekkönyv közhitele egyrészt *jogalapító* hatással bír, amennyiben a telekkönyvben feltüntetett jogot *megváltoztatja* (másra átviszi); másrészt azonban *megsemmisíti* az eddigi igazi jogosultnak a telekkönyv-

¹⁸¹ Mtj. 931. §.; BGB. 891. §.; Optk. 321. §.; svájci polg. tkv. 9. és 937. Art.

¹⁸² Mtj. 932. §.; BGB. 892. §.; Optk. §§.; 1500. §.; svájci polg. tkv. 973. §.

vi bejegyzés folytán eddig is rejtve maradt jogát. (*Predari. id. m. 806.*)¹⁸³

Már ebből is világos, hogy *a telekkönyv a modern jog-rendszereknek oly intézménye, amelynek kapcsán a jog tudatosan szembehelyezkedik az anyagi igazság eszményi megvalósításából folyó — fentebb már említett — azzal a követelménnyel, hogy a joghatás beállását a tényállás kifelé fel nem ismerhető belső alkotóelemeinek a meglététől is függővé tegye.* De még nyilvánvalóbb ez abból, hogy bizonyos feltételek mellett — különösen hosszabb idő eltelte után — *magának az áll-jogosultnak a személyében* is átfordulhat — *elbirtoklás útján* — a pusztá látszat valóságos joggá. Ennek az úgynevezett *telekkönyvi elbirtoklásnak* ugyanis az a következménye, hogy az áltulajdonosnak eredetileg érvénytelen bejegyzése most már többé meg nem támadható s az ő eddigi pusztán *látszat-joga valóságos joggá válik*, annak ellenére, hogy a jogszerzésnek a bejegyzésen (mint külső tényen) felül a jog által egyébként megkívánt *belső* tartalmi kellékei (különösen a szerzés *jogcíme*) itt hiányzik.¹⁸⁴

75. De az előadottak azt is tanúsítják, — és erre különös nyomatékkal kell figyelmeztetni — hogy a telekkönyvi bejegyzés, mint a jog látszata *nemcsak a forgalomnak szolgál javára*, — amire pedig rendszerint gondolnak — hanem *magának a valóságos tulajdonosnak is*; és fordítva: abból, hogy (valóságos) jogának látszatával, a telekkönyvi bejegyzettséggel nem rendelkezik, ő rá nézve különböző hátrányok állhatnak elő. A már érintett azt a körülményt nem is tekintve ugyanis, hogy a bejegyzésben kényelmes eszköz áll rendelkezésére arra vonat-

¹⁸³ Az osztrák jog és annak nyomán hazai jogunk is annyiban megszorítja a közhitelességből folyó következményeket, hogy a forgalmi érdek védelmét *nem nyomban* engedi hatályosulni a jóhiszemű szerzés pillanatától. A valóságos tulajdonosnak törlési keresete ugyanis, ha azt bizonyos idő alatt (3 év) megindítja, kihat a helytelenül bejegyzett jog jóhiszemű szerzőjére is. Csak a kritikus idő elteltével kerekedik felül a publica fides elve, mert ezentúl már nem lehet a jóhiszemű szerzőt megtámadni azon a címen, hogy akitől ő szerzett, csak álljogosult volt. L. *Szladits*, Vázlat. I. 254. l.

¹⁸⁴ Viszont a látszat-védelem gondolkörén kívül esik az, hogy a telekkönyvi elbirtoklás a *rosszhiszemű* birtokos javára is szolgál (!), *Szladits*, id. m. I. 268.

közöni, hogy jogának fennállását *bizonyítsa*, csak a telekkönyvi bejegyzettségben megnyilvánuló látszat megléte esetében van meg a jogi lehetősége annak, hogy jogáról a valóságos jogosult is teljes hatállyal rendelkezessék. Ahhoz ugyanis, hogy az ingatlanra vonatkozó tulajdonjogát másra átruházhassa, vagy az ingatlant terhelő valamely jogot (pl. zálogjogot) alapítson, szükség van arra, hogy nála a jog látszata (külszíne) is meglegyen, vagyis formailag (telekkönyvileg) is legitimált legyen a jog feletti rendelkezésre, tekintve, hogy a tulajdonjog vagy az ingatlant terhelő valamely jog megszerzéséhez rendszerint a telekkönyvi birtok átruházása is szükséges, mint olyan, amely nélkül a jogváltozás nem következhetik be (*Szlá-dits*, id. m. I. 246. l.). *Azután:* ha a látszattal nem a valóságos jogosult, hanem *más* rendelkezik, az előbbi kiteszi magát annak, hogy az áltulajdonos *hitelezői* használják fel az ingatlant kielégítési alap gyanánt. Az a kérdés ugyanis, hogy végrehajtás vagy csőd esetében kinek a hitelezőinek a javára szolgál fedezetül az ingatlan, elsősorban a bejegyzés után igazodik. Ehhez képest, ha a jog látszatával más valaki rendelkezik, utóbbinak a hitelői prima vista jogosultak arra, hogy az ingatlanból kielégítést keressenek, amidőn is a valódi jogosultra fog nehezedni a feladat, hogy valóságos jogát a pusztá látszattal szemben érvényre juttassa.¹⁸⁵

Épen a valóságos tulajdonosnak a látszat meglétéhez szintén fűződő eme érdeke magyarázza meg azt, hogy — a telekkönyv közhitelessége által szabott lehetőség határai között — a jog maga is gondoskodik annak a hátránynak az enyhítéséről, amely a pusztá látszat-jogosult részéről végbemenő rendelkezésnek hatályossága folytán a valóságos jogosultra háramolhatik. Mindenekelőtt a látszat-jogosulttól való jogszerzés lehetősége általában csak a *jogügyleti forgalomra* szorítkozik. Azután a *vétkesen* eljáró áljogosult kártérítésre köteles a

¹⁸⁵ V. ö. az 1927:XXXV. t. c. 42. §-át, amely szerint a jelzálogjog érvényesítése szempontjából a jelzálogos hitelező javára — tekintet nélkül jó- vagy rosszhiszeműségére, — azt kell az ingatlan tulajdonosának tekinteni, aki a telekkönyvben tulajdonosként be van jegyezve; de ez a szabály nem érinti a be nem jegyzett (telekkönyvön kívüli) tulajdonosnak azt a jogát, hogy kielégítse a hitelezőt (s ezzel megakadályozza az ingatlan elárverezését); v. ö. továbbá a miniszteri indokolást e §-hoz.

valóságos jogosult irányában és vétkekesség hiányában is köteles kiadni azt a vagyoni előnyt, amelyhez a látszat-joggal való rendelkezés folytán hozzájutott.¹⁸⁶

76. Azt a látszatot, amelyet ingatlan tekintetében a telekkönyv nyújt, *ingók* tekintetében sokkal természetesebb módon szolgáltatja a dolog *birtoka*, a dolog felett való és külsőleg is kifejezésre jutó *tényleges hatalom*, amelyet vagy közvetlenül vagy közvetve (albirtokosok útján) gyakorolhatni. Egyébként a birtoknak, mint a jog látszatának ugyanaz a jelentősége van az ingónál, amivel a telekkönyvi bejegyzés bír az ingatlan tekintetében. A tulajdonos joghatályosan csak úgy ruházhatja át a tulajdont, ha a dolog birtokában van (Mtj. 562. §.). Fordítva: harmadik személyek, akik a dolog birtokában jelentkező pusztá látszatnak ebbeli jellegét nem ismerhetik fel, a birtokostól, mint pusztá látszólagos jogosult részéről végbement elidegenítés vagy megterhelés esetében tulajdonjogot, zálogjogot, haszonélvezeti jogot szerezhetnek a dolgon úgy, hogy a valóságos jogosultnak (a tulajdonosnak) csupán kártérítési, illetőleg gazdagodási keresete marad fenn az elidegenítő és gazdagodó irányában. A látszólagos jogosult birtokát — elbirtoklás útján — szintén valóságos joggá (tulajdonjoggá) változtathatja át, ha jóhiszemű volt abban az értelemben, hogy nem tudott arról, hogy a jognak pusztá külszíneivel rendelkezik.

Egyébként az ingókkal kapcsolatban a tulajdonost fenyegető az a veszély, hogy a pusztá látszaton alapuló szerzés folytán (valóságos) jogát elveszti, *kisebb*, mint a telekkönyvvel kapcsolatban az ingatlan tekintetében, minthogy — mint erre már több ízben is utaltunk — a látszatra támaszkodó jogszerzés lehetősége általában — a kereskedelmi üzleti forgalmon kívül — csak oly dolgok tekintetében áll fenn a pozitív jogrendszerek értelmében, amelyeket *maga a valódi jogosult adott ki kezéből*, másra rábízván jószágát, úgy hogy a tulajdonos *akaratla* az, amely felidézte azt az állapotot, hogy a valóságos jog és a látszat nem fedik egymást.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Fischer Otto is id. m. 16. l.

¹⁸⁷ V. ö. Mtj. 565. §. Ez a gondolat is feltalálható a germán jogrendszerek ama közismert tételében, hogy aki másra bízta dolgát, azon keresse jogát. („Hand muss Hand wahren“) s épen ezért neki kell viselni a risikót azért, ha az, akiben ő megbízott, visszaélve ezzel a bizalommal, a

Azt a ridegséget, amelyet a látszat-védelem elve még ily korlátozása mellett is magában foglal a valóságos tulajdonos hátrányára, itt is — épen úgy, mint a telekkönyvvvel kapcsolatban — nemcsak az az *előny* paralizálja, amelyet az a jóhiszemű forgalomra nézve jelent, hanem az is, *amelyet nyújt magának a valóságos jogosultnak is* azzal, hogy felmenti őt joga fennállásának sok esetben a lehetetlenséggel határos (exakt) *bizonyítása* alól.

Egyébként nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ingó dolog birtoka *még erősebben* idézi fel a jog fennállásának a látszatát, mint a telekkönyvi bejegyzettség. Ennek felel meg, hogy amíg az ingó dologgal kapcsolatban a látszatban (a külszínben) való bizalmat, — amelyet a jog véd — már a forgalomban közvetlenül szembeötlő és tehát minden utánjárással nélkül is érzékelhető birtok ténye megalapítja, addig ingatlan tekintetében a látszatba vetett bizalom fennforgásának a megállapításához bizonyos utánjárásra, t. i. épen a telekkönyv megtekintésére is szükség van. Habár tehát a telekkönyvi bejegyzettség állapota hasonlít is az ingó dolog birtoklásának állapotához, annyiban, hogy mindakettő gyakran a jognak csupán látszatát (külszínét) tünteti fel, amely mögött valóságos jog nincs, mégis abban különbözik a kettő egymástól, hogy a dolog tényleges birtokának látszat-funkciója *erőteljesebb*.

77. Azzal a szabállyal szemben, hogy a jóhiszemű szerzés oltalma nem terjed ki oly esetekre, amelyekben a dolog a tulajdonos akarata ellenére (pl. lopás, rablás útján) került másnak a birtokába, a tételes jogok — a késedelmi üzlet körében végbement elidegenítésen *felül is* — *kivételt tesznek* a pénz, bemutatóra szóló papírok tekintetében, nem különben a nyilvános árverésen vagy vásáron való szerzést illetően, lehetővé téve, hogy ezekben a *külön meghatározott esetekben* jóhiszemű személyek tulajdont szerezhessenek tekintet nélkül arra, hogy mily módon vesztette el a korábbi tulajdonos a dolog birtokát.¹⁸⁸ A *közforgalom* biztonságához fűződő érdekek megóvásának parancsolólag fellépő szempontjaira tekintettel vannak azon az

dolgot jogellenesen forgalomba hozta. („Wo Du deinen Glauben gelassen hast da musst Du ihn wiederholen“).

¹⁸⁸ Mtj. 565. §. II. Kt. 299. és 300. §.; 1881:LXI. t. c. 110. §. utolsó-előtti bek.; 96. §. 2. bek.; 25. sz. jogegys. döntvény; ÉGB. 935. §. II.

állásponton a pozitív jogok, hogy az itt számba jövő külső tények (kereskedelmi üzlet körében való eladás, közárverés, értékpapirkiállítás) oly *magas fokát* idézik fel a látszatnak, amely mellett még a meglopott vagy megrabolt tulajdonos érdekvédelmének is háttérbe kell szorulnia.

A bemutatóra szóló és forgatható értékpapírok tekintetében a látszat problémája annak folytán nyer különös jelentőséget, hogy itt nem csupán az önmagában érték nélkül való *papírról* van szó, hanem — még pedig elsősorban — arról a *jogról* is, amely a papirban — mint mondani szokás — meg van testesítve. Ahhoz nem férhet kétség, hogy valóságos hitelezői jog csak a papir átadása, vagyis *szerződés* alapján keletkezhetik, amelyet pl. állampapírok kibocsátása alkalmával az állam köt a hitelt nyújtó tőkepénzesekkel; és az is bizonyos, hogy a papir pusztá birtokának megszerzése révén a jog még nem mehet át másra (ellenkezőleg: a papírra, mint dologra vonatkozó tulajdonjog csupán követi a papirba foglalt, az abból eredő jogot).

A forgalomra azonban elviselhetetlenül súlyos béklyót rakna az, ha minden egyes esetben vizsgálni kellene, vajjon valóban létrejött-e az átadásban rejlő *szerződés* s hogy a papir elidegenítője *jogszerű utóda-e* annak, aki a papírt (a kiállítótól) *először* szerezte meg. Az előbbi a legtöbb esetben épanynyira lehetetlen bizonyítani, mint az utóbb említett körülményt. A papir jóhiszemű szerzőjére nézve épen ezért a legnagyobb igazságtalanságot foglalná magában az, ha a jog őket terhelné meg azokkal a hátrányokkal, amelyek az említett tények bizonyíthatóságának hiányával általában együtt szokott járni (l. fentebb is 65. p.). *Ezért minősíti a jog a papir birtokát a látszatot felidéző oly tényállásnak, amelyben jóhiszemű személyek megbízhatnak.*

Ez pedig világosan tanúsítja azt, hogy az értékpapíroknál nem annyira azon van a súly, hogy a papir átruházása és érvényesítése (elvileg) a papir nélkül nem lehetséges, mint inkább azon, hogy a jog védelemben részesít mindenkit, aki jogviszonyba lép olyan valakivel, akinél megvan a papirbirtokos által felidézett látszat, s aki megbízott ebben a látszatban. Ezen alapul az *értékpapir-forgatmánynak* a magánjogi engedménytől az adós által emelhető *kifogások* tekintetében eltérő jelentő-

sége is. Tudvalevően a forgatmányos nem a forgató jogait, hanem a papírból kitünő jogot szerzi meg. Ha tehát a forgató jogának oly fogyatékosága volt, amely a papírból nem tűnik ki, a forgatmányos a papírban körülírt hibátlan jogot szerzi meg. Alapja pedig ennek az, hogy a forgatmánnyal ellátott (forgatható) papír, *oly külső tényállás*, amelybe vetett bizalmat a jog oltalomban részesíti. Emnyiben tehát maga forgatmány is a látszatba vetett bizalom védelmének egyik megjelenő formája.

De a jog még ennél is messzebbre megy az értékpapír tekintetében s ez a *másik* vonatkozás, amelyen súly van az értékpapiroknál. Nevezetesen: ha a papír jogellenesen, vagyis szerződéses átadás nélkül jut már a *kiállítótól* a forgalomba, mégis felelős lesz a papír kiállítója annak irányában, aki megbízott a kiállítás ténye által felkeltett látszatban. Ez a jogi alapja — mint láttuk — a szerződés nélkül forgalomba jutott papír alapján is fennálló felelősségnek.

78. Az értékpapírba foglalt jog átruházásával szemben a *közönséges magánjogi követelés* engedményezése esetére a látszat védelme a megszerző (engedményes) javára sokkal gyöngébben van kiépítve.¹⁸⁹ Ily közönséges engedményezés esetében ugyanis nincs oly külső tényállás, amelybe vetett bizalmat a jog védelemben részesítené: aki közönséges magánjogi követelést szerez meg, annak tisztában kell lennie azzal, hogy csak akkor szerezhet jogot, ha ilyen az ő elődjét is megillette s csak oly tartalmú jogot szerezhet, amilyen tartalmú jog illette az elődjét.

Kivétel e szabály alól csupán a telekkönyvbe bejegyzett

¹⁸⁹ A látszat azonban érvényesül az engedmény esetében is, csak-hogy nem a *megszerző*, hanem az *adós* javára. A jóhiszemű adós javára a látszat-védelemnek kiépítését az a körülmény teszi indokolttá, hogy az engedmény hatályosságához az adósnak hozzájárulására, de még csak *tudomására* sincs szükség, miért is az joghatályosan végbemehet a *régi és új hitelezőnek* megegyezése alapján. Épen ezért a jóhiszemű adós javára a hitelezői minőség látszata mindaddig a régi hitelezőnél marad meg, amíg ő az engedményezésről értesítést nem kap: az adós eddig az időpontig a régi hitelezőt tekintheti jogosultnak s kötelemszüntető hatállyal fizethet is neki. Másfelől viszont az értesítés vagy — ami ezzel egyjelentőségű — az engedményezésről kiállított okirat, mint külső tényekbe vetett bizalom alapján meg van az adós védve az ellen, hogy ellene az engedményező kifogást emelhessen az engedményezési ügylet érvénytelensége címén.

jelzálogos követelés engedményezése esetében van, minthogy itt a *telekkönyv tartalma* megint oly külső tény, amelybe vetett bizalom a telekkönyv közhitelessége folytán az ily követelés engedményesének hasonló jogi helyzetet biztosít a forgatmányos jogállásához. Ez abban jut kifejezésre, hogy ha az ily követelést telekkönyvileg oly időben engedményezik, amidőn az — pl. kifizetés folytán — már megszűnt ugyan, a jelzálogjog azonban a telekkönyvből még törölve nincs, a követelés jóhiszemű (visszterhes) megszerzője mégis kielégítést szerezhet a jelzálogból, akár csak úgy, mintha a követelés még mindig fennállana. Másfelől: a tényleg fennálló követelés engedményesével szemben a tulajdonos oly kifogást, amely őt az eredeti hitelező irányában illette, csak akkor érvényesíthet, ha a kifogás kitünt magából a telekkönyvből vagy az engedményes egyébként tudott arról.¹⁹⁰

79. A telekkönyvvel az ingó dolog birtokával és az érték-papírral kapcsolatos látszat-védelem mibenállásának a fentiekben történt megvilágítása különösen azért tanulságos, mert — mint már utaltunk is rá — alapot nyújt a látszat-védelem elve *jogpolitikai jelentőségét* érintő annak a kérdésnek a megítélésére, vajjon *csakugyan az igazság eszméjével való szembe fordulást jelent-e az, ha a jog — kivételesen — már a puszta látszathoz, mint a tényállás külső alkotóeleméhez tűz bizonyos jogkövetkezményeket, a tényállás belső (akarati, gondolati) elemeinek ebből szükségszerűen folyó elhanyagolásával.*

Merőben a formális logika gondolatkörében mozgó és éppen ezért komolyabb figyelembe vételt nem is érdemlő ellenvetés a látszat-védelem elve ellen, hogy senki nem ruházhat másra több jogot, mint amennyivel ő maga bírt. Helyesen mondja Szladičs,¹⁹¹ hogy a nem jogosult részéről átruházással végbe menő tulajdonszerzés csak külső megjelenésében származékos; valójában *eredeti módja* a tulajdonszerzésnek, mert a tulajdon az átruházó (nem létező) jogára tekintet nélkül száll át a megszerzőre.

80. Komolyabb ellenvetés az *elbirtoklással kapcsolatban* támasztott az a megfontolás, hogy a jogtalanság — tartson is

¹⁹⁰ V. ö. az 1927:XXXV. t. c. 47. §-át s Szladičs: Dologi jog, 343. köv. l.

¹⁹¹ Dologi jog, 105. l.

az bármily hosszú időn át — *nem teremthet jogot*. Ámde itt nem arról van szó, mintha a jogtalanság lassankint, fokról-fokra átváltozna joggá, hanem arról, hogy a jog az eddigi jogosultról — akinek joga azonban *lappangó* (latens) volt csupán — bizonyos idő eltelte után át megy arra, aki már eddig is jogosultnak látszott. Az élet valóságos jelenségeivel sokkal inkább számol az a szemlélet, amely bizonyos folyamatnak nem a *kiinduló pontjára* tekint, s nem ezt veszi irányadónak, hanem azt az *eredményt*, amely a folyamat valamely későbbi időpontjában áll előttünk. Ily szemlélet mellett pedig a dolog akként áll, hogy a (gazdasági) élet csodálatos alkalmazkodó képessége folytán az időmúlás megszünteti az eredeti igazságtalanságot.

Az élet tényeinek ily szemlélete az, amely a *védőjegyjogban* is vezette bírói gyakorlatunkat akkor, midőn abban a kérdésben kellett állást foglalnia, lehetséges-e az, hogy valamely vállalatot ismertető jelzés utóbb úgynevezett *szabad jelzéssé* alakuljon át, amelyet bárki használhat s különösképen előfordulhat-e az, hogy egy *belajstromozott védőjegy* a belajstromozottság fennállásának ideje alatt és ennek ellenére alakuljon át szabadjegggyé (jelzéssé). Az ugyanis egészen kétségtelen, hogy valamely belajstromozott védőjegyet más valaki, mint akinek a javára -az épen lajstromozva van, csak jogellenesen *vehet használatba*. Ehhez képest, ha abból a nézőpontból közeledünk a kérdéshez, hogy a használat jogtalansága sohasem válhatik jogok forrásává, arra csak nemleges választ lehet adni. És valóban régebben úgy az elméletben, mint a gyakorlatban általános volt a nézet, hogy a belajstromozott védőjegy még oly általános használat mellett sem alakulhat át szabadjelzéssé.

Ha azonban arra gondolunk, hogy mi az *eredménye* az ilyen, — bár kétségtelenül jogellenes *úttjára induló* — tényleges használatnak, rá kell jönnünk arra, hogy a belajstromozott védőjegy tényleges használata is annyira általánosan elterjedt té válhatik bizonyos idő eltelte után, hogy épen a használatnak ez az általánossága elenyészteti az illető jelzésnek egy konkrét vállalatra utaló erejét s azt ennek folytán oly szabad jelzéssé formálja át, amely a forgalmi körök felfogása szerint immár nem utal egy konkrét vállalatra.

Az élet való tényeinek ez a szemlélete jut kifejezésre a

Kúriának P. II. 141/1934. sz. ítéletében, amely a felvetett kérdést a most jelzett értelemben döntötte el. Az ítéletnek¹⁹² elvi jelentőségű kijelentéseiből érdemes a következőket ideiktatni: „Az eredetileg egy vállalat vagy áru individualizálására szolgáló megjelölés is tehet oly elterjedtségre szert a forgalomban, hogy individualizáló erejét elveszti s már nem egy bizonyos vállalatra vagy áruira utal... Állandó védjegyjogi gyakorlati elv, hogy a *bejegyzett védjeggyel szemben* az árúnévvé való átalakulás csak az esetben következik be, ha minden kétséget kizáró módon megállapítható az a tény, hogy a védjegynek valamely vállalatra utaló, tehát megkülönböztető jellege a forgalmi életben elenyészett, a vevőközönség felfogásától eltűnt és a védjegy... a forgalomban bizonyos árúnem megjelölése általánosan szokásossá vált”.

81. A legerősebb ellenvetés a látszat-védelem elvével szemben az, hogy ennek folytán a *valóságos jogosult minden alap hiányában jogát veszti*; még pedig az esetek legtöbbszörében *anélkül, hogy kárpótlást kapna*. Ezzel szemben azonban nagyon is kérdéses, *vajjon csakugyan feltétlenül igazságtalanság-e az, ha valaki jogát — esetleg kárpótlás kapása nélkül is — elveszti*. Hiszen ha ez igaz lenne, akkor közjog voltaképpen nem is létezhetnék. A tulajdonjog elvileg sérthetetlen és mégis sok esetben a *közérdekre* tekintettel kénytelen bizonyos korlátozásokat eltűrni, még pedig nem egyszer *magánvállalkozásoknak* a javára is, — igaz, hogy rendszerint csak kárpótlás ellenében. Ám legnagyobb javát és értékét: az életet is köteles az egyes a közösség, a hazája érdekében feláldozni még pedig anélkül, hogy azért kárpótlás járna. Ma már tisztán áll előttünk, hogy a magánjog területén is meg kell barátkozni azzal a gondolattal, hogy az egyéni érdeknek háttérbe kell szorulnia a közösség magasabb érdekeivel szemben.

Helyesen mutatott rá *Almási Antal*¹⁹³ arra, hogy az utóbbi két évtizednek bírói gyakorlata tette tudatossá a korábban rejtve maradt azt az elvet, hogy minden magánjogi tevékenység végeredményben az emberi összműködés főcélját, a nemzeti és állami élet megerősödését is szolgálja. Még a kötelmi jog

¹⁹² Megbeszélését és jelentőségének méltatását l. *Beck Salamontól* a Polg. Jog 1934. 10. sz. 591. köv. l.

¹⁹³ Kötelmi jog, I. köt. (1929) 17. l.

is, amellyel a hitelező első tekintetre valóban csak a *saját érdekében* veszi igénybe embertársának (az adósnak) a tevékenységét, végső eredményében a köz és az összesség érdekét is szolgálja. Hogy bírói gyakorlatunkban mennyire benne él ez a gondolat, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Kúria a kötelmi jognak azt az eddig megingathatatatlannak vélt elvét is, hogy kölcsönös szerződés esetében a szolgáltatás megtagadható, az ellenszolgáltatás nem teljesítése okából, áttöri arra az esetre, ha oly szolgáltatásról van szó, amely *közérdekű*. Így pl. a főváros által szolgáltatott vízért járó vízdíjjal kapcsolatban kimondotta,¹⁹⁴ hogy a főváros a házaknak vízzel való ellátását abban az esetben sem tagadhatja meg, ha a vízdíj megfizetésére vonatkozó kötelezettséget nem teljesítik.

A közérdeknek (közjónak) *jogalakító ereje* érvényesül oly esetekben is, amidőn — közvetlenül legalább — merőben *magánérdekek* állanak egymással szemben. Ily esetekben sem kerülhető el ugyanis sokszor az, hogy az egyik érdek engedni kénytelen a másiknak, még pedig anélkül is, hogy ezért kárpótlást kapna; mert hiszen ellenkező esetben (t. i. kártérítésre kötelezés esetében) a kedvezményezni kívánt személy lenne a voltaképeni károsult. A háttérbe szorított érdek hordozója természetesen ezt méltánytalannak, sőt igazságtalannak fogja érezni. De a jogrend oly esetben, midőn a szembeforduló magánérdekek *mindegyikét* csorbíttatlanul nem lehet kielégíteni, nem tehet egyebet, mint mérlegeli a szembenálló érdekek súlyát és oly szabályozást ad, amely a közjóra, vagyoni érdekek tekintetében a *forgalom biztonságára* tekintettel is megfelelőnek látszik.

Ezen a megfontoláson alapul az, hogy a jog kivételesen *magánérdekű* vállalatok céljaira is enged kisajátítást épen azért, mert azoknak a *közgazdaság* szempontjából tulajdonít oly jelentőséget, ami indokolja a magántulajdon háttérbe szorítását. És ugyanez a szemlélet az alapja a látszat-védelem elvének is. Éppen ezért az, ami a látszat védelmének a publicitás gondolatával egybekapcsolt elvét elfogadhatóvá teszi a *kifinomultabb jogérzés szempontjából* is, épen az a megfontolás, hogy a jog voltaképen sohasem abból az okból részesíti oltalomban

¹⁹⁴ Pk. V. 4574/1933; Pk. V. 1547/1934.; v. ö. Beck S., Polg. Jog. 1934. 9. sz. 529. l.

az egyes szubjektív jogát, mert ő a jogot ilyen vagy amolyan módon *szerezte*, ahhoz így vagy amúgy *jutott hozzá*, hanem azért és csupán annak a feltételezése mellett, hogy a jog az összesség, a nyilvánosság előtt való *megjelenésében* és *érvényesülésében* is érdemes az oltalomra.¹⁹⁵

De éppen ezért *nem is bélyegezhető igazságtalannak a jogrendnek az az álláspontja, amely háttérbe szorulásra kényszeríti a jog valóságos jogosultját is akkor, ha utóbbi elmulasztotta a gondoskodást arról, hogy joga az emberi társadalom számára is felismerhető maradjon.*¹⁹⁶ De egyébként is azt nem is tekintve, hogy a valóságos jog és a pusztá látszat- (formális) jog rendszerint fedik egymást és így viszonylag ritkán kerül a sor arra, hogy a valódi jogosult éppen joga látszatának (külszínének) hiánya okából veszítse el jogát, — a pusztá látszatnak jogi oltalmából — mint érintettük — *jelentékeny előny hárul magára a valóságos jogosultra is.* Az ő joga éppen a könnyű felismerhetőség folytán könnyen *bizonyítható*; jogának biztos, síma *átruházhatósága* szerfelett meg van könnyítve s meg van védve az ellen is, hogy jogát elévülés vagy más által való elbirtoklás folytán *elveszítse*. Eme előnyökre tekintettel is elviselhetőnek tűnik fel, ha a forgalom biztosságának érdekében ritkán elforduló esetekben jogvesztés is sújtja a valódi jogosultat a külszín hiánya okából.

82. b) Hasonlóképen a forgalmi életnek a külső tényekbe (a látszatba) vetett bizalom oltalma iránt táplált szükséglete volt az egyike ama tényezőknek, amelyek a modern jogrendszereket a *kártérítés körében* a római jogi tiszta vétkeességi

¹⁹⁵ Herbert Meyer: Das Publicitätsprinzip 2. l.; O. Fischer, id. m. 17. l.

¹⁹⁶ V. ö. különösen Heck: Grundriss des Sachenrechts, (Tübingen, 1930) 241. l.: „...es ist unzweifelhaft, dass das Gesetz die Parteiinteressen den Sichtbarkeitsinteressen in jedem Konfliktsfall voranstellt“; ugyancsak Günther Stier: Das sog. wirtschaftliche u. formaljuristische Eigentum (1933. Leipzig), 50. köv. l., aki abból indulva ki, hogy a tulajdonnak a fogalma szubjektív jogi értelemben jogihatalmat (Rechtsmacht) jelent, hangsúlyozza, hogy... „die Rechtsmacht-Zugehörigkeit nach *äusseren Momenten* entschieden wird“ s hogy ennél fogva „bei den Rechtsscheinfolgen... nicht allein die Rechtsmacht ist, die für die Regelung der Eigentumslage entscheidet“ (51. l.) L. még Otto Fischer: Recht u. Rechtsschutz (Beiträge zur Erläuterung u. Beurteilung des Entwurfs eines BGB. für das D. Reich.).

elvnek a feladására indították. És itt a véletlen felelősségnek nem arra a nemére gondolok elsősorban, amely a „tárgyi felelősség“ elnevezés alatt ismeretes (veszélyes üzemek okozta kár és így tovább), hanem a szerződésnek az *akarat hiánya okából* végbemenő megtámadásának azokra az eseteire, amelyekben a támadó félre a megtámadás sikere esetében kártérítési kötelezettség szakadhat annak dacára, hogy ő teljesen *vétlen*.

A vétlen felelősségnek a magánjogi kérdésekben is szabályozott ez az esete (Mtj. 1008. §.; BGB. 122. §.) nemcsak abból a szempontból méltó különös figyelemre, mert az objektív felelősségi rendszernek a vétkességi elven nyugvó rendszerrel szemben kétségtelenül meglévő és épen a forgalom biztossága szempontjából jelentős arra az előnyére mutat rá, amely abban foglalható össze, hogy míg a vétkesség, mint merőben belső (lelki) mozzanat többnyire elsikkad mind a károsult fél, mind pedig a bíró ellenőrzése alól, lévén az közvetlenül soha, hanem csupán bizonyos külső tényekből levont következtetések útján, vagyis épen közvetve megállapítható, addig a tárgyi felelősségi rendszer könnyen ellenőrizhető tényre van alapítva,¹⁹⁷ hanem figyelemre érdemes főként — és ez érdekel bennünket most elsősorban — ama *jogalap* szempontjából is, amelyen a kártérítő kötelezettség a szóban levő esetekben nyugszik. A megtámadási jogot gyakorló fél ugyanis nyilvánvalóan nem a *vétkességnek* nála teljes hiányzó belső mozzanata alapján felel itt, hanem *nyilatkozatának* a külvilágban oly formák között végbement megjelenése alapján, amelyre tekintettel az ő ellenfele a támadó jogot gyakorló félnek nyilatkozatában a forgalmi tisztességnak és jóhiszeműségnek elvei értelmében megbízható, arra építhetett. Aki akarathiány miatt hatálytalan valamely nyilatkozatával mást arra indít, hogy megbízva ebben a nyilatkozatban vele szerződést kössön, köteles megtéríteni a másik félnek azt a kárát, amely rá épen abból háramlott, hogy bízva a nyilatkozatban, szerződést kötött.¹⁹⁸ És ezt akkor is, ha a vétkességnek a nyoma sem fedezhető fel nála, pl. mert ő meg-

¹⁹⁷ L. erre: Marton Géza id. m. 60. köv. I.; u. ő: Objektív felelősség és jogbiztosság c. cikkében, Jogállam, 1933. évf. 7. füzet 274. köv. I.

¹⁹⁸ U. n. negatív interesse, Vertrauensschaden, biztatási kár. Az utóbbi kifejezést használja Szladits, id. m. II. 70.

támadott nyilatkozatának a továbbítására a forgalomban általánosan igénybe venni szokott intézetet, pl. az állami távíró-hivatalt vette igénybe, amely azonban a nyilatkozatot *elterdítve adta le* az ellenfélnek. A Jhering-féle álláspontot, amely a római jogi *culpa-fogalomnak* kiterjesztésével in contrahendo culpa címen kívánta az általa megbeszélt híres esetben¹⁹⁹ szereplő bankártól elhárítani az utóbbi ellen támasztott kárkövetelést, a ma jogtudománya régen feladta.

A Mtj. és BGB. idézett §-ainak (1008., illetőleg 122.) jelentőségét én abban látom, hogy *törvényes elismerését foglalják magukban annak az álláspontnak, hogy a kártérítő kötelezettségnek jogalapja egyedül a látszat felidézése is lehet a kötelezett személy részén*: az a tény, hogy a nyilatkozat tevője idézte elő azt az állapotot, hogy az ő nyilatkozatának a forgalom által kizárólag érzékelhető formája (külszíne) nem fedi az ő akaratát.

Hogy ez a szemlélet mennyire távol áll a római jog álláspontjától: az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló. A BGB. indokolása — amelynek első tervezete még az in contrahendo culpá-val operált — kifejezetten utal is ennek a szemléletnek az újszerűségére, de mégis szükségesnek tartotta az eltérést, minthogy „ein solcher Irrtüm der anderen Teil indemissieren muss, der den Irrtum nicht gewusst und auf seine Willensklärung sich verlassen u. seine Massregeln danach genommen hat“.²⁰⁰ A romanisztikus doktrínát jellemző az a fogalom-elemzés, amely ebben a vonatkozásban magát Jheringet is hatalmába ejtette s amely a kártérítési kötelezettséget a szóban levő esetben *vélelmezett vétkességre* próbálta visszavezetni, igen erősen hátráltatta a kártérítés tanának *jogpolitikai* szempontok figyelembevételével végbemenő kiformalását. És épen ennek tulajdonítható annak a felismerésének a hiánya is, hogy a *vétkességi elv mennyire nem képes igazolni a kártérítési kötelezettséget számos oly esetben, amelyekben pedig jogpolitikai szempontok annak a megállapítását követelnék*.²⁰¹

¹⁹⁹ Schadenersatz bei nichtigen Verträgen, Jher. Jahrb. 1861. évi köt.

²⁰⁰ Idézve: Herbert Meyer: Das Publicitätsprinzip 92. l. is.

²⁰¹ L. erre nézve: Müller—Erzbach: Die Relativität der Begriffe u. ihre Begrenzungen durch den Zweck des Gesetzes, Jherings Jahrb. 61. köt. (1912.) 365. l.

Pedig a kártérítési kötelezettségnek ez a függetlenítése a vétkességtől, mint merőben belső (lelki) tényállási elemtől s annak kizárólag a külsőleg is érzékelhető eredménynek (a kárhoz) való ez a hozzákapcsolása ősrégi gondolat. *Marton Géza*²⁰² utalt már arra, hogy az ősjogok épen a jogbiztosság (értsd: forgalombiztosság) érdekében tapadtak az objektív kártérítési elvhez. Az ősjogok is kizárólag a károkozás külső tényét tekintették a kártérítési kötelezettség jogalapja gyanánt, anélkül, hogy súlyt helyeztek volna arra is, hogy a kár okozóját vétség terheli-e.²⁰³

83. c) Már az imént előadottakban bennfoglaltatik a válasz arra a kérdésre, hogy a római jogi úgynevezett „akarat elv” miért nem felelhet meg a *forgalom* kívánta biztonság követelményeinek. A nyilatkozatot tevő abbeli érdekével szemben ugyanis, amely abban áll, hogy az ő nyilatkozata ne idézze fel az ezzel egyébként együtt járó jogi hatást akkor, ha az nem fedí — bármi okból — az ő akaratát, diametriálisan áll ellentétben a vele jogviszonyba lépni kívánó bármely más személynek, vagyis a *forgalomnak* az az érdeke, hogy utóbbi viszont *megbízhatósága* az általa érzékelhető nyilatkozat tartalmában még akkor is, ha az nem vágna egybe a nyilatkozat tevőjének valóságos akaratával, vagyis *valóságnak vehesse a puszta látzatot*, amelyet ő jóhiszeműen valóznak tartott.

Épen ezért nem csodálkozhatni azon, hogy a modern jogrendszerek a jogügyleti tannak azt a fundamentális kérdését, mely akörül forog, vajjon a jogügylet hatása az akarat (szubjektív) vagy a nyilatkozati (objektív) elmélet szerint álljon-e be, s amely kérdés oly gazdag irodalmat termelt, jórészt a nyilatkozati elv javára döntenek el. Újabb bizonyítéka ez a jog belső (lelki, akarat) elemei háttérbeszorulásának szemben a külsőleg észlelhető és felismerhető tényállási elemekkel. Hogy hazai jogunk fejlődési iránya is közeledést mutat a nyilatkozati elvhez, annak ellenére, hogy elvileg az akarat elmélet álláspontján van,²⁰⁴ annak bizonyossága a Mtj. 996. §-a, amely a *tiszta nyilat-*

²⁰² Jogállam, id. m. 274. l.

²⁰³ *Walther Merk*, id. m. (Beiträge z. Wirtschaftsrecht I. köt.) 93. és az itt (20. j.) idézett irodalom.

²⁰⁴ V. ö. *Kolosváry Bálint*: Magánjog (3. kiad. 1930.), 46. l.; *Szladits*, id. m. I. 142. l.

kozati elvet szólaltatja meg, midőn azt rendeli, hogy a szerződési ajánlatot abban az értelemben kell venni, amint azt a körülmények méltatásával az élet felfogása szerint értenie kellett annak, akihez intézték.

A nyilatkozati elv eredetét tehát szintén az ős germán jogokra vezethetni vissza. Ezek ugyanis a legszigorúbb következetességgel vitték keresztül azt az álláspontot, hogy a jogügyleti forgalomban a szó (a nyilatkozat) mögött minden további nélkül és megcáfolhatatlanul vélelmezni kell az akaratot, miért is a nyilatkozat tevője minden másra való tekintet nélkül kötve van nyilatkozatához, úgy, hogy még a tévedés okából való megtámadás lehetősége is ki volt zárva.²⁰⁵ A kinyilatkoztatott szóért való felelősségnék a germán jogrendszerekben megvalósított gondolatát tette magáévá a *természetjogi iskola is*, amely kiindulva abból, hogy a kinyilvánított szót nem lehet másnak tekinteni, mint a kifelé fel nem ismerhető akaratnak *külső jelét*, ebből szintén azt az elvet vonta le, hogy a nyilatkozat címzettje megbízhatik ebben a külső jelben s hogy ennek megfelelően a tévedésnek a nyilatkozatot tevő hátrányára kell szolgálni.²⁰⁶

Mindebből világos, mily mélyreható ellentét választja el a jognyilatkozat hatályosságának a kérdésében egyfelől a római jogot és a romanisztikus jogrendszereket, másfelől a germán jogokat. Míg az utóbbiak joghatást tulajdonítanak a nyilatkozatnak, mint külső ténynek, addig az előbbiek ama nehézségekből, amelyek a nyilatkozat és a mögöttes akarat *devirgenciájából* adódnak, inkább akként voltak hajlandó kiutat keresni, hogy a valóságban nem létező *akaratnak* fikciója, vagy hallgatólagos lemondás feltétele által *mesterségesen* belemagyaráztak a nyilatkozó belső lelki életébe valami olyat, ami a valóságban nem volt meg.

84. d) A római jognak a tényállás belső (lelki) elemeire is súlyt helyező természete teszi érthetővé, hogy általában idegenkedett a kötelezettség vállalása iránt tett *ígéretnek* oly önállósításától, aminőt annak (t. i. az ígéretnek) az alapul szolgáló *jogcím*től (causa) való függetlenítése von maga után. Nem

²⁰⁵ L. különösen *Gierke*: Deutsch. Privatrecht I. köt. 288. köv.; *Heusler*: Institutionen des deutsh. Privatrechts. I. köt. 60. k.; *Merk*, id. m. 96. l.

²⁰⁶ *Wellspacher*, id. m. 269. l.; *Merk*, id. m. 110. l.

állíthatni ugyan, hogy a kötelezettségvállalás céljának (a jogcímnak, causának) megjelölését, kitételét kivétel nélkül megkívánta volna vagy hogy a kötelezettségvállalás *érvényességét* mindig függővé tette volna a jogcímtől. Pl. a stipulatio a római jogban is abstract obligatio volt, mert nemcsak nem kellett megjelölni benne a causát, de érvényessége sem függött a jogcímtől. De ez kivétel. Egyébként, nevezetesen a *juttatást* magukban foglaló ügyeleteknek ama némeinél, amelyek nem (csupán) *kötelezettségnek* a jövőre vonatkozó elvállalásában állanak, hanem már most közvetlenül idézik elő a dologi jogváltozást, aminők főként a tulajdonátruházás, de a követelés-átengedés, vagy tartozáselengedés is — az újabb jogi terminológia szerint úgynevezett „rendelkezések” — föltétlenül szükség volt a causa megjelölésére s az ügyletnek érvényessége függött a jogcím *megléte*től és *érvényességétől*, miként a legfontosabb ily ügyletre, a tulajdonátruházásra vonatkozással *Paulus* tanította (D. 41., 1. fr. 31.): „püsza testi átadás nem elegendő a tulajdonátruházáshoz, hanem kell az is, hogy valamely *azt igazoló jogi causa*, pl. adásvétel előzze azt meg, amelynek okából a traditio végbe megy”. Abstract — a jogcímtől függetlenített — traditiót a római jog nem ismert: traditio ugyanis épen a dolognak csupán olyan (testi) átadása, amelyet valamely érvényes elidegenítő ügylet *realizálásaként* visznek végbe a tulajdonátruházás szándékával.²⁰⁷

A causa a juttató — akár kötelezettséget vállaló, akár rendelkező — személy szempontjából nem lévén egyéb, mint az *indok*, amely őt a juttatásra bírja, a római jognak a causa megjelöléséhez és annak az ügylet érvényességére gyakorolt hatásához való ragaszkodó eme álláspontjában szembeötlően jut szintén kifejezésre a római jognak a belső (lelki) tényállási elemeket kihangsúlyozó jellege. A kötelezettségvállalás tekintetében a római jog reminiscenciája szólal meg egyes újabb magánjogi kódexekben akkor, midőn az absztrakt tartozási ígéretet érvényesnek nem ismerik el.²⁰⁸

²⁰⁷ V. ö. *Czyhlarz*: A római jog institutioi (Szász-Schwarz Gusztáv fordításában, 1914.) 118. köv. l.

²⁰⁸ *Porosz Landrecht; Code civil*; l. utóbbinak 1131. §-át „L'obligation sans cause, ou sur une fausse cause, ou sur une cause illicite, ne peut avoir aucun effet”.

Nyilvánvaló, hogy az a körülmény, hogy valamely jogrendszer a vagyoni juttatások, különösképen pedig a jogváltást közvetlenül előidéző rendelkező ügyletek, mint főként a tulajdonátruházás tekintetében, megkívánja-e az ügylet érvényességéhez a jogcímnek, a juttatás céljának a *kitételét* vagy nem, de méginkább az, vajjon *függővé teszi-e magának az ügyletnek érvényességét* a jogcímnek lététől és érvényességétől, más szavakkal fejezve ki: vajjon az absztrakt vagy a causalis (materialis) elvet érvényesíti-e, — *épen nem közömbös a forgalom biztonsága szempontjából*. A rendszerbeli állásfoglalás jelentőssé akkor válik, ha a juttatás — az alábbiakban a tulajdonátruházást tartjuk elsősorban szem előtt — *causája* (célja) bármi okból meghiusul, mert ekkor nyomban felmerül a kérdés: érinti-e a cél meghiusulása magának a juttatásnak jogi sorsát, hatálytalanná teszi-e az utóbbit is vagy nem. Amennyire érdeke ugyanis így esetben a *juttatónak* (a tulajdont átruházónak), hogy a cél meghiusulásának — hiányának, vagy érvénytelenségnek — következményeit a jog is levonja *magának a juttatásnak hatálytalanításával*, ép annyira kívánja meg a jogügyleti *forgalom biztossága* viszont azt, hogy a juttatás *jogi sorsa ne függjön* a céltól: maradjon az hatályban akkor is, ha a cél bármi okból meghiusult.

Míg a causalis rendszer — amely a római jogot jellemzi — ezt az érdekkonfliktust a *juttatónak javára* dönti el a fentebb már érintett okból, addig az absztrakt rendszer, a *forgalom érdekének* kedvez, megkönnyíti a javak forgalmát, mert hiszen a cél meghiusulása folytán érdekeiben sértett juttatót a csupán személyes jellegű kondikció igénybevételére utalja.²⁰⁹

A forgalom biztonságának ezt a szempontját szintén feltehaláljuk már a germán ősjogokban, legalább is abban az értelemben, hogy az ügylet érvényessége nem függött e jogokban a *causa* kitételétől. Már Gierke²¹⁰ kimutatta, hogy ezekben a jogokban a „tiszta“ tartozásígéretnek is volt kötelemalapító ereje:

²⁰⁹ L. a kérdésre: *Locher*, id. m. 614. köv. I.; *Bähr*: Die Anerkennung als Verpflichtungsgrund; *Neubecker*: Der abstrakte Vertrag, Archiv f. civilist. Praxis, 72. köt. 34. köv. I.; *Tuhr*: Der allg. Teil des Bürg. Rechts II. köt. (1914.); *Szladits*: Dologi jog 98. I.

²¹⁰ Deutsches Privatrecht, 3. köt. 859. I.; u. ő: Schuld u. Haftung (234. I.) is.

a formális ígélet-tétel valamely tartozás teljesítésére — elfogadás esetében — szerződésszerű obligációt hozott létre akkor is, ha az okot, illetőleg a célt, amely végett az elvállaltatott, nem juttatta is kifejezésre.

85. A joghatásoknak bizonyos külső tényállási alkotóelemekhez való fűzése, vagyis a *látszatnak a védelme* az eddig említett — és főként a római joggal való ellenkép bemutatását vázolni kívánó — vonatkozásokon (a—d) felül a mai magán- és kereskedelmi jogi rendszerekben *számos más vonatkozásban is hatályosul*. Minthogy jelen tanulmány célja nem a látszat-védelem problémájának ex asse tárgyalása, hanem annak *csupán abból a szempontból megfigyelése, hogy mennyiben gátja, akadályozója a látszatvédelem elve az igazság érvényesülésének s különösen, hogy vajjon föltétlenül az igazság eszméjével való szembefordulást jelent-e a jog részéről az, ha az bizonyos fontos érdekek, elsősorban a forgalom biztosságának megóvása céljából már a puszta látszatot joghatásokkal ruházza fel*: nem lehet feladatunk a jog egész területét — a magánjogon kívül a büntető- és közigazgatási, főként az adózási jogot (látszatadó!) — át- és átszövő látszat-jelenségek valamennyiével foglalkozni. Épen ezért az alábbiakban a látszat-védelemnek hazai jogunkban is érvényesülő egy-néhány oly esetére kívánunk még csupán rámutatni, amelyeknek egyrészt kiemelkedő a jelenségük, s amelyek másrészt alkalmasak arra is, hogy belőlük az előbb érintett szempontokat illetően — konkluzióképen — bizonyos következtetéseket vonhassunk le. Emellett elsősorban csak oly látszat-jelenségekkel kívánunk foglalkozni, amelyek — a már eddig is említett és a pozitív jogok egyikében-másikában is szabályozott ily jelenségeken felül is (pl. „látszólagos kereskedő”, a rtg. semmisségével kapcsolatos következmények, HGB. 311. §.) — a kereskedelmi forgalomban érvényesülnek.

86. Mindenekelőtt nagy gyakorlati jelentősége van a látszat védelmének a *képviselő* intézménye körében; még pedig a képviselőjog *a)* keletkezése (fennállása) *β)* annak tartalma (a képviselő jogkörének terjedelme) és *γ)* megszűnése tekintetében.

a) Ezen alapul az ú. n. *védelmezett* meghatalmazás. Aki kereskedő üzlethelyiségében tevékenykedik, azzal — az üzletben szokásos ügyleteket illetően — a főnököt terhelő joghatály-

lyal nyugodtan lehet ügyletkötésbe bocsátkozni, abban az esetben is, ha az illetőnek tényleg nem lenne meghatalmazása. (Kt. 47. §.). A nyugta hozójának nyugodtan lehet fizetni, akkor is, ha tényleg nem lenne az inkassóra feljogosítva. (Kt. 48. §.). De általában harmadik jóhiszemű személyek javára úgynevezett ráutaló cselekménnyel is életre lehet hívni a meghatalmazást: aki a maga gazdasági körében oly minőségben alkalmaz mást amely minőséggel szükségképen együttjár bizonyos ügyleteknek a megkötése is, az az így felkeltett látszat ellenében nem hivatkozhatik arra, hogy tényleg nem adott meghatalmazást az efféle ügyletek kötésére.²¹¹ A gazdatisztet feljogosítottoknak kell tekinteni azokra az ügyletekre, amelyek a gazdálkodás folytatásával az ily gazdaságban és az ily alkalmaztatással rendszerint járnak (1900:XVII. t.-c. 2. §.). Arra, aki a pályaudvaron a szálloda ismertetőjelét (1923. V. t.-c. 7. §.) tevő, annak üzleti nevét feltüntető sapkával a fején vár rám, nyugodtan átadhatom útipodgyászomat: a szálloda tulajdonosa felelni fog abban az esetben is, ha az illető személy tényleg nem állott a szolgálatában vagy nem volt feljogosítva vendégek felfogadására.

*Oertmann*²¹² állítása szerint a német gyakorlatban uralkodó felfogás szerint joglátszatot megalapító tényállás az is, ha a kereskedő üzlethelyiségében távbeszélő-berendezést szereltet fel. Ez a tény ugyanis az ott alkalmazott személyeknek megadott meghatalmazás látszatát kelti föl, úgy, hogy az alkalmazottak által ily módon megkötött ügyletek joghatályosak a főnökkel szemben is, még pedig tekintet nélkül arra, hogy aktív vagy passív képviselőről van-e szó.²¹³

β) A látszat védelmére a képviselő jogkörét illetően már a α) alattiak is utalnak. Ideesnek továbbá mindazok az esetek, amelyekben a jog bizonyos személyek (cégvezető, közkereseti, bététi társ. képviselői, rtg. igazgatói, kft. ügyvezetői, a felszámolók; v. ö. Kt. 39., 92., 190., 113., 203. §.; 1930. V. t.-c. 52. §, II.) jogkörének terjedelmét nem engedi olyként korlátozni, hogy

²¹¹ Szladits, id. m. I. 152.

²¹² Grundsätzliches zur Lehre vom Rechtsschein, Z. f. d. ges. Handelsr. 95. köt. 483. l.

²¹³ A *magánháztartásban* alkalmazott távbeszélő-berendezés esetére ez a tétel nézetem szerint semmiesetre sem terjedhet ki.

az kifelé is hatályos legyen.²¹⁴ Továbbá idetartozik az a szabály, amely szerint mindannyiszor, midőn a meghatalmazott jogkörének a terjedelmét a meghatalmazó tüzetesen nem írja körül, a meghatalmazottat minden oly ügylet megkötésére folyósított-nak kell tekinteni, amely rendszerint kapcsolatos az alapul fekvő jogviszonnyal. Ehhez képest nem érvényesíthet a meghatalmazó a vele szerződő féllel szemben általa kifejezésre nem juttatott valamely olyan (belső) korlátozást, amelyről annak tudomása nem volt és nem is lehetett.

γ) A meghatalmazott által felmutatott írásbeli meghatalmazási okiratban a meghatalmazottal ügyletbe bocsátkozó jóhiszemű harmadik személy mindaddig megbízhatik, amíg a meghatalmazó előbb a meghatalmazást nyilvános hirdetéssel nem hatálytalanította, s e bizalmában a jog megvédi abban az esetben is, ha a meghatalmazás az okiratból ki nem tűnő és a harmadik személy által egyébként sem ismert okból (pl. felmondás) következtében időközben tényleg már megszűnt. (V. ö. Mtj. 1030. §.).

87. A látszat védelmének a gondolatán épül föl a *hirdetményi eljárásnak* perjogi intézménye is, amelynek — nem tekintve a kézbesítést (Pp. 174. §.) és a holtnaknyilvánítás intézményét — a kereskedelmi jog körében főként az *értékpapírok bírói megsemmisítésével* kapcsolatban van jelentősége. Célja a jognak a hirdetményi eljárással mindíg az, hogy megszüntesse azt a hátrányt, amely a jogosult személyének bizonytalanságából (vagy: ismeretlenségéből) a közre is hárul, ha ez az állapot huzamosabb időn át áll fenn. Ezért rendeli ily esetekben, hogy a jogosultat nyilvános hirdetés útján kell felszólítani arra, hogy bizonyos időn belül jelentkezék.

Ha a jogosult jelentkezik, akkor a bizonytalanság véget ér és pl. értékpapír megsemmisítési eljárás esetében a folya-

²¹⁴ Bár ezt a jelenséget az a körülmény, hogy a korlátozás még az arról tudó harmadik személy irányában sem hatályos, némileg eltéríti a látszat-védelem elvétől. Minthogy tehát ezekben az esetekben voltaképen arról van szó, hogy a korlátozás kifogása nem emelhető és nem is bizonyítható, itt nem annyira a látszatnak a védelmével, mint inkább a jognak a *fikció* természetével bíró praesumptio juris et de jure elnevezés alatt ismert konstrukcióval való különleges megvédésével állunk szemben. V. ö. *Magyary G.*: id. m. 403. l. s. fentebb 66. p.

modónak és a papír bemutatójának egymás között kell tisztázni a jogosultság kérdését. Ha ellenben a jogosult nem jelentkezik, a jogrend az ő (bár esetleg valóban fennálló) jogát többé nem veszi figyelembe, még pedig éppen azért, mert *valószínű*, hogy ily jog őt nem is illeti meg. Nincs azonban kizárva, hogy a jelentkezés elmulasztása folytán a valódi jogosult jogát elveszti. Ezt az első pillanatra ridegnek feltűnő jogkövetkezményt azonban a jogrend mégis kénytelen levonni, mert az összességnek is érdeke fűződik a bizonytalanság megszüntetéséhez, ez pedig technikailag másként mint a jogvesztés szankciójával, el nem érhető. Ez a szempont az, amely itt is enyhíti az intézmények látszólagos igazságtalanságát.

88. Hasonló a helyzet az *elévülésnek* a jog egész területén — tehát nem csupán a kötelmi jogban — jelentőséggel bíró intézményével. Különösen a mindennapi élet során keletkező (kisebb értékű) követeléseknek rövid elévülési ideje az, amelyet a hitelezői oldalról gyakran igazságtalannak gondolnak. (V. ö. Mtj. 1285. §.). Pedig bármennyire is paradoxon-nak tűnik fel, ezt az intézményt éppen az adósra tekintő *igazságossági* szempontok teszik igazolttá. Mert valóban igazságtalan lenne az adóstól azt elvárni, hogy hosszabb idő elteltével, talán évtizedek múlva is kétségtelen bizonyítékot tudjon szolgáltatni a tekintetben, hogy tartozását kifizette, arra törlesztést teljesített, vagy hogy a követelés ellen őt egyéb kifogások illetik meg. Az elévülés intézménye hiányában a bíróság a tartozását egyszer már kifizető adóst is kénytelen lenne megegyezési fizetésre kötelezni, ha ő nem tudja a fizetés tényét igazolni. Az adóst érne a hátrány abból, hogy a bíróságnak nincs módjában meggyőződést alkotni abban a kérdésben, vajjon a fizetés megtörténtét állító alperes vagy pedig az ezt tagadó felperes mond-e igazat.

A bizonyíthatóság hiánya vagy nehézsége folytán előálló hátrány ellen a jognak éppen úgy oltalomban kell részesítenie az adóst, miként — mint láttuk — egyébként is gondoskodik az ebből származó káros következmények elhárításáról (l. fentebb 66. p.). Ez pedig csak úgy lehetséges, ha bizonyos megfelelőnek ítélt idő eltelte után elvonja a hitelezőtől a követelés *bírói úton való érvényesítésének a lehetőségét*. Az idő folyásával ugyanis mindinkább növekszik annak a *valószínűsége*, hogy aki ily soká várt a követelés érvényesítésével, ezt éppen azért

tette, mert az valójában megszűnt vagy talán soha nem is állott fenn. Az esetek legtöbbszörében tehát az a helyzet, hogy az elévülési idő beálltakor valóban nem áll fenn követelés.²¹⁵

De a jog ebben a vonatkozásban sem megy tovább anná, amit az adóst érhető igazságtalanság elhárításának szempontja szükségképen megkíván. Az elévült követelésnek önkéntes teljesítése joghatályos abban az esetben is, ha az adósnak nem volt tudomása az elévülés bekövetkeztéről. (Mtj. 1313. §. I.); a birtokában levő zálogból a hitelező a követelés elévülése után is kielégítheti magát. (Mjt. 1312. §. I.).²¹⁶

89. A látszatvédelemnek a *kereskedelmi forgalmon kívül* érvényesülő jelenségei közül csupán kettőre kívánok röviden rámutatni, nevezetesen az *öröklési jog* területén és a *holtnaknyilvánítással* kapcsolatban érvényesülő látszatvédelemre.²¹⁷ Teszem ezt egyrészt e kérdések nagy gyakorlati jelentőségére, másrészt pedig arra tekintettel, hogy ezekben az esetekben — szemben a látszatvédelem eddig tárgyalt jelenségeivel — nem egyes *magánszemély*, hanem *közhatóság* (bíróság) által felidézett látszatnak a védelméről van szó.

Az *öröklési jog* területén érvényesülő látszatnak a joghatások alapjaként leendő elfogadására elsősorban szintén a *forgalom* érdekében van szükség. Az örökösként fellépő személlyel való jogi forgalmat rendkívül megnehezítené, ha a jog az ily személlyel kötött minden egyes ügylet jogi hatályát az *örökös minőségnek valóságos meglététől* tenné függővé. De másrészt a valóságos örökösnek jogállását is szerfelett megnehezítené a jog, ha tőle azt kívánná meg, hogy öröklési jogát előzetesen mindazok ellen, akik jogot formálnak az örökségre — s akiknek a száma esetleg igen nagy lehet — elismeresse.

Mindakét irányban a kivezető megoldást az örökös minő-

²¹⁵ L. az elévülésnek a látszat joghatásaként felfogására nézve. *Naendrup*: Verjährung als Rechtscheinwirkung, *Iherings Jahrb.* 75. köt. 237—332. l.; és *Oertmann*; id. m. 444. köv. l.

²¹⁶ A jelzálogból azonban nem lehet elévült követelést kielégíteni (*Szladits*, id. m. I. 335. l.).

²¹⁷ Hogy a *házassági jogban* is van joghatálya a látszatnak, még pedig mind személyi, mind vagyoni vonatkozásban: ezt már korábban említettük (l. fentebb 42. p.).

ségnek a bíróság által végbemenő hiteles igazolása — a hagyaték bírói átadása — nyújtja, amelyet jogunkban (1894:XVI. és 1927:IV. t.-c.) a bíróság hagyatékadó végzéssel vagy örökösödési bizonyítvánnyal teljesít. Ilyen hiteles tanúsítást ugyanis a bíróság az örökségre igényt tartó annak a személynek ad, aki perenkívül lefolytatott egyszerű (sommás) eljárás alapján *prima facie* örökösnek tűnik fel.

De éppen ezért, habár az örökösi minőségnek ez a bírói tanúsítása senkit nem tesz örökkössé, aki valóban nem az, mégis az öröklési jogosultság *hiteles látszatát* idézi fel, s ez a látszat javára szolgál aztán a forgalomnak ép úgy, mint a valóságos örökösnek. Annak pedig, hogy a törvény felhatalmazása alapján a bíróság vállalkozik arra, hogy ily sommás eljárás alapján foganatosított vizsgálat után az örökösi minőség tanúsításával ily látszatot felkeltsen, az az oka, hogy a *tapasztalat szerint az a személy, aki örökösnek látszik, valóban örökös is* és így meg van a *valószínűsége annak, hogy a látszat fedni fogja a valóságot*.

A *forgalom* javára annyiban szolgál a bíróság által felidézett látszat, hogy az már magában a közhitelességgel van felruházva, akár csak a telekkönyvi bejegyzés. Ez pedig azt jelenti, hogy meg lehet bízni abban, hogy az öröklési tanusítványban megjelölt személyt megilleti az öröklési jog, még pedig abban a terjedelemben (oly korlátok között), amint az éppen tanusítva van. Éppen ezért az örökösként igazolt személynek a hagyatékhoz tartozó valamely vagyontárgy tekintetében tett rendelkezése harmadik személy javára joghatályos abban az esetben is, ha utóbb kiderül, hogy nem az igazolt személy, hanem más valaki a valódi örökös.²¹⁸

A (valóságos) *jogosultnak* viszont szintén javára szolgál a bírói tanúsítás által felidézett látszat, mert könnyűvé teszi az örökösi minőségéből folyó egyes jogosítványoknak (pl. követelések behajtása, bankletét felvétele) egyébként csak körülményes bizonyítás után lehetséges *gyakorlását*.

90. Végül ami a *holtnaknyilvánítást* illeti, ez a látszat jogi erejének megítélése szempontjából azért érdekes, mert mutatja, hogy a látszat alapján nem csak *vagyoni jogait* vesztheti va-

²¹⁸ V. ö. Szladits, id. m. II. 470.

laki, hanem legfőbb javát: az életét is — természetesen csak a jogviszonyainak mikénti elrendezése tekintetében és a fel-támadás lehetőségével. Azt ugyanis, aki bizonyos időn át el volt tűnve s nyilvános felszólítás ellenére sem ad életjelt magáról, holtnak lehet nyilvánítani s részére „jogi halotti bizonyítványt” lehet kiállítani. Lényegében csupán a halál bekövetkeztének *bizonyítási nehézségeit* elhárítani hivatott *vélelemről* van itt szó, amelyet épen ezért meg lehet dönteni az életbenlétnek az igazolásával.²¹⁹ A vélelem arra irányul, hogy a holtnaknyilvánított abban az időpontban meghalt, amelyet az ítélet a halál idejéül megjelöl (Pp. 734. §. utolsó bek.) s hogy ennek megfelelően a halálhoz fűződő jogkövetkezmények valamennyie beállott ebben az időpontban.²²⁰ Viszont ha a holtnaknyilvánított visszatér, jogait úgy érvényesítheti, mintha nem is nyilvánították volna őt halottnak.

Vannak azonban oly vonatkozások, amelyekben a halál joghatásai akként állanak be, hogy azok *utólagos orvoslásáról többé nem lehet szó*. És épen ezekben a vonatkozásokban nyilvánul meg a *látszat jogi védelme*. Az *egyik* ily vonatkozás abban áll, hogy annak a jogállását (jogszerzését), aki a holtnaknyilvánító ítélet alapján jogügyletet kötött a holtnaknyilvánított személy *bíróilag igazolt* örökösével, nem lehet többé még akkor sem megdönteni, ha a halottá nyilvánított utóbb visszatér. A *másik* vonatkozás, amelyben a látszat-védelem elve hatályosul, a holtnaknyilvánított személy (volt) házastársának *új házasságával* kapcsolatos. A holtnaknyilvánítást kimondó ítélet, mint külső tényállásba vetett bizalmat ugyanis a jog védelemben részesíti mind a holtnaknyilvánított volt házastársának, mind pedig annak a harmadiknak a személyében, aki a holtnaknyilvánított házastársával házasságra lép. A védelem pedig abban áll, hogy az új házasság — a felek jóhiszeműsége esetében — érvényben marad a holtnaknyilvánított visszatérése esetében is. Az új házaselek mindketteje tévedés címén megtámadhatja

²¹⁹ V. ö. *Herbert Meyer*: Rechtsschein des Todes 18. l.; *O. Fischer*: Sein u. Schein im Rechtsleben 22. l.; *Balogh Elemér*: Az eltűnés és holtta-nyilvánítás a magyar és a német jogban (Bpest, 1905.).

²²⁰ Kifejezetten svájci polg. tkv. 18. §.: „...es können die aus seinem Tode abgeleiteten Rechte geltend gemacht werden, wie wenn der Tod bewiesen wäre“.

ugyan az új házasságot,²²¹ de magának az életben levő és visszatért házastársnak mi jogi befolyása sincs az új házasság sorsára: ő köteles belenyugodni e házasság jogi sorsának oly elrendezésébe, amelyet volt házastársa és annak új házastársa látnak jónak.

Vajjon célszerű-e a kérdésnek ily jogi rendezése, az vitatható ugyan. Annyi azonban kétségtelen, hogy *holtnaknyilvánított személy hátramaradt házastársára tekintő igazságossági szempont azt kívánja, hogy ő személyi és vagyoni jogi viszonyait úgy rendezhesse el, mintha a (még élő) holtnaknyilvánított házastársa valóban meghalt volna*. És ha figyelembe vesszük azt, hogy épen a holtnaknyilvánított az, aki megszakítván családjával és a társadalommal minden kapcsolatot, okot szolgáltatott a jog beavatkozására, az említett jogi elrendezést nem fogjuk igazságtalannak találni még abban az esetben sem, ha annak folytán az utóbb visszatérő holtnaknyilvánítottat valamelyes joghátrány éri.

---

²²¹ Kolosváry B.: id. m. 88. l.; Szladits, id. m. II. 338., 359. l.

NEGYEDIK CÍM.

Egybefoglalás.

91. Miként a *jogtudomány* nem térhet el a minden tudományos tevékenység végső célját tevő ideáltól: az igazságnak a kutatásától, s az igazság felismeréséhez vezető útról csupán bizonyos téves alapszemlélet téríthette — ideig-óráig — el, azonképen a *jogalkalmazás* és *jogalkotás* is csak akkor maradnak hűek önmagukhoz, ha az igazság eszméjét szolgálják.

Ha mégis azt látjuk, hogy a (bírói) *jogalkalmazás* nem képes csorbíttatlanul megvalósítani a reá háruló azt a feladatot, hogy a valóság felismerése alapján igazságot és csakis igazságot szolgáltatson, ennek több *kényszerítő oka* van. *Egyrészt* az, hogy még a legkitünőbb törvény sem ment bizonyos kétségektől és hézagoktól, amelyeknek az igazság szellemében való elosztása, illetőleg kitöltése nem mindig sikerül; *másrészt* — és pedig főképen — az, hogy *az igazság emberi felismerésének oly korlátai vannak, amelyeket megdönteni nem lehet*. Különösen azokat a nehézségeket, amelyek a *valóság bizonyíthatóságának hiányával* vannak egybekötve, enyhítheti ugyan a jog, teljesen megszüntetni azonban sohasem képes azokat.

Ami végül a *jogalkotást* illeti, habár az kétségtelen is, hogy a részletek kiépítésében az igazság eszméje nem egyszer tökéletesebben lenne megvalósítható, általában és *elvileg mégsem állítható az, mintha magánjogi rendszerünk elvi felépítésében nem az igazság gondolatának a szolgálatában állana*. Schiller mondását, amely szerint „...der Schein regiert die Welt, und die Gerechtigkeit ist nur auf der Bühne“ (Parasit, 1803, Schlusswort) a pozitív magánjogi rendszer szabályozásának egészét illetően, nem mondhatjuk helytállónak. Az a

körülmény ugyanis, ami első tekintetre igazságellenes jelenségnek tűnik fel a jogban, nevezetesen, hogy több vonatkozásban a jogrend — mint az emberi együttélés külső rendjét megteremteni hivatott szervezet — a tényleg érzékelhető jelenségeket és viszonyokat veszi a szabályozásban kiinduló pont gyanánt s a jogi hatásokat — a tényállás belső elemeinek elhanyagolásával is — a külszínhez, a látszathoz fűzi — ily állításra nem nyújt alapot. Ha ugyanis a különben el nem hárítható azokra a nehézségekre irányítjuk figyelmünket, amelyek a bizonyíthatóság hiányával járnak együtt, ha mérlegelés tárgyává tesszük a felek érdekhelyzetét s ha nem tévesszük szem elől a magánjognak is mind erősebben előtérbe nyomuló szociális feladatát, akkor nem fogjuk igazságtalannak találni azt sem, ha a magánjognak a külső tényekhez joghatást fűző szabályozása kivételesen jogvesztést is foglal magában az érdekeltek egyikére vagy másikára nézve. Csak az, akinek a szemében az igazságszeretet nem jelent egyebet, mint az attól való örökös félelmet, hogy *ő neki magának* ne kelljen igazságtalanságot elszenvednie, tekintheti igazságtalannak az érintett körülmények között beálló jogvesztést. Az említett vonatkozásokban ugyanis az úgynevezett abszolút igazságra törekvés nem a jog tökéletesen különben sem megvalósítható célját szolgálná, hanem ellenkezőleg, még sokkal nagyobb igazságtalanságnak lenne a forrása. Valóra válnék az, amit az olasz Pietro *Metastasio* már épen két évszázaddal korábban kifejezett, mondván, hogy ha az igazság a maga egész szigorával kerülne alkalmazásra, ez a földkerekséget sivataggá változtatná.²²²

---

²²² Se la giustizia usasse — Di tutto il suo rigor, sorebbe presto —
Un deserto la terra.

ZEHERY LAJOS

A BÍRÓI FEGYELMI JOG REFORMJA.

I. Az 1935. esztendő maradandó emléket állít a magyar közjogi tudomány horizontális szellemű bajnokának. A tiszteletadó emlékezés a tudós egyéniségének szelleméhez kíván közeledni s kutató útjában a tudós egyéniség fennkölt eszményének képét találja meg: a tudós egyéniség személyiségének egyetemessé emelkedését tudományának egyetemességében. A büntetőjogász, aki a közjogi tudományok ilyen szellemű tudósa előtt óhajtja tiszteletét kifejezésre juttatni, a jogélet birodalmában azt a felszínre emelkedő jelenséget keresi, amely az emlékéllítésre jellemző az 1935. esztendő fordulataiban a közjog tudósának és a büntetőjogásznak érdeklődése előtt egyképen. A dinamikus szemlélet az ítélőbírák és az ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó jogszabályok reformjának kérdése előtt áll meg, mint olyan kérdés előtt, amelyet az 1935. esztendő jogalkotása vetett fel a közjog és a büntetőjog mesgyéjének felületén.

II. A büntetőjogásznak az 1935. év jogéleti jelenségeit közjogi beállítással szemlélő tekintete ekként az ítélőbírák és ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó szabályozás reformját méltatja megrögzítő figyelembevételre.

1. A figyelembevételnek ekként meghatározott iránya nem szorul magyarázatra a jogéleti jelenség közjogi természetének indokolása szempontjából. A bírói hatalom, a bírászkodás, a bírói hatalom gyakorlásának személyi szervezete, ennek a szervezetnek működése olyan jogintézmények, amelyeknek sztatikáját és dinamikáját közjogi szabályok, még pedig az egyetemes közjog alkotmányjogi részének szabályai határozzák meg.

2. A boncolgató szemlélődés azonban már legalábbis megállásra kényszerül akkor, amikor a fegyelmi felelősségre vonatkozó jogszabályok büntetőjogi érdekiségének megállapítása

kerül sorra. Ehhez a megállapításhoz hosszú út vezet. Rövidre szabott reflexióim keretében ezt az utat nem követhetem végig, egyes mérőjelzőire is csupán a gyorsvonat utasának tovaröppenő tekintetével pillanthatok rá. Ennek az útnak a kezdete abban a jóformán ködbe vesző ismeretlenségben bukkan elő, amelyben a jogi értelemben vett *büntetésnek* a kezdetleges körvonalai is majd hogy nem elvesznek. Alig is lehet egyebet megállapításnak tekinteni, mint azt, hogy valamely *szabályellenességet* tanúsító egyénnel szemben rajta kívül álló személy, csoport, közösség vagy annak szerve a szabályellenesség miatt valaminő reakciót fejt ki. Az az alapjelenség, amelyben a fejlődés magva integrálódik: a *szabályellenesség*, a *reakció* és a *reakció gyakorlója*. A szabályellenesség szociológiai természetéhez képest differenciálódik a reakció nem, faj, súly, minőség, cél és ahhoz mért változatok szerint; ugyancsak a szabályellenesség belső természete és közületi vonatkozásai szerint áll elő az a differenciáltság, amely szerint bizonyos természetű és rendeltetésű reakciókat, bizonyos célt szolgáló és a személyek bizonyos körét felölelő *közület* alkalmaz (értve most közületen a szabályellenességet elkövetőn kívül álló csoportot, közösséget, sőt egészen egyetemes szemléletben *egyént* is, pl. a gyermekkel szemben házi fenytétet alkalmazó szülőt). A differenciálódás eredményei közül különös jelentőségű: az állami büntetőjog s alapintézményei: a *büntetendő cselekmény*, a *büntetés* és egyéb büntetőjogi jogeszköz; a másik oldalon a fegyelmi jog és alapintézményei: a *fegyelmi vétség* és a *fegyelmi büntetés*. A büntetendő cselekménynek és a fegyelmi vétségnek közös alapja az *ősi szabályellenesség*; a közbüntetésnek és a fegyelmi büntetésnek ugyancsak közös alapja az *ősi retorziós reakció*; a természeti és közületi vonatkozásai szerint nem differenciált ősi szabályellenességgel szemben sokáig differenciálatlanul alkalmazza *egy és ugyanaz a közösség* a differenciálatlan retorziót. A fegyelmi felelősségre vonatkozó szabályok természetét evolúciós alapon kutató szemlélet ezeket a jelenségeket találja útjában. Különös jelentőségűnek értékelheti azt a fokozatot, amikor a legfőbb közület kizárólag a maga részére foglalja le a közbűncselekmény megállapításának és a közbüntetés alkalmazásának jogát s a közületen belül helyet foglaló egyéb közösségeknek csak azt

engedi meg, hogy a közösséget alkotó személyekkel szemben csupán a közösségnek, illetőleg a közösség működésének céljait veszélyeztető magatartásokat tekinthessék olyan szabályellenességnek, amely miatt a közösségnek, illetőleg a közösség működésének céljához mért jogeszközt alkalmazhatnak. További fokozat a fejlődés útján a *közösség* fogalmának átértékelődése. A közösség nem csupán egyedek társaságát jelenti, hanem meghatározott közületi cél szolgálatára rendelt működés differenciáltságát is. Ilyen értelemben az állam, mint a legfőbb közület működésének körében különböző olyan közösségek jönnek számba, amelyek tekintetében maga az állam határozza meg a funkcionális értelemben vett közösség működésének külön szabályait, a funkcionális közösség célját veszélyeztető vagy egyenesen sértő szabályellenességeket s az azok ellenében alkalmazásra kerülő jogeszközöket. A fejlődésnek ezen a fokozatán éles határozottsággal szemlélhető az állami büntetőjognak, az állami fegyelmi jognak, a közületi fegyelmi jognak és a magán fenyítékjognak evolutív differenciáltsága, s az a jogi természet is, amely a történeti szemlélettel párosított dogmatikus alapon a fegyelmi jog mint egész és egyes változatai tekintetében megállapítható. A büntetőjog és a fegyelmi jog tehát közös törzsnek hajtásai. Ebből szükségszerűen folyik bizonyos közösség a két jogág alapelvei tekintetében. Másfelől a fegyelmi jog alapjogosultság és rendeltetés szempontjából nyomatékosan elválik a büntetőjogi törzstől. Ez a tény viszont különbségeket von maga után, amelyek szükségképen éreztetik hatásukat a fegyelmi jog egész rendszerében.

A közjogi szemlélet büntetőjogi beállítottságának jogosultsága is igazolható ekként a bírák és ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó jogszabályok tekintetében.

3. Az 1935. esztendő ennek a jogrendszernek reformját tűzte ki célul. Reformálásra szorulónak értékelte az 1871:VIII. törvénycikknek a fegyelmi felelősségre vonatkozó rendelkezéseit. Ha a tárgyi alapú indokoltság megállapítható a szóbanlévő jogintézmény tekintetében a fentebbiekben elemezett vonatkozásokat illetően, alig lehet kétséges, hogy ez az indokoltság fennforog a szóbanlévő jogi szabályozás *reformjának* helyénvalóságát illetően is. Míg azonban a fentebb előtárt elemzés tudományelvi alapú, a reform helyénvalóságának vizsgálója

a tiszta tudomány világából a jogpolitika birodalmába tér át, de magával viszi azokat az értékeket, amelyekkel az előbb említett birodalomban gazdagodik. A jogpolitikai szemléletnek mindenekelőtt az ötlük a tekintetébe, hogy a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871:VIII. törvénycikk hatálybalépése óta eltelt több mint hatvan évet meghaladó idő alatt az igazságszolgáltatás szervezetében olyan lényeges változások történtek, amelyek a legközelebről érintik a fegyelmi bíráskodásnak az 1871:VIII. törvénycikkben meghatározott rendszerét. A fegyelmi bíráskodás rendszere pedig mindig egy megadott igazságszolgáltatási szervezeten épül fel. A jogpolitikai szemlélet ennél a kérdésnél haszonnal fordulhat azok felé az értékek felé, amelyekkel a tudomány világában szereli fel magát. A fegyelmi jog büntetőjogi természetének közjogi fundamentuma különösen becses színezetet nyer a mi nemzeti jogrendszerünkben. Ezt a nemzeti értéket a bírói hatalom gyakorlásának eszményi értelemben vett függetlensége adja meg. A nemzeti elemekkel telített alkotmányjogi elv a fegyelmi bíráskodás szervezete tekintetében azt a követelményt emeli, hogy az ítéldbírák és az ügyészek felett általában a közvetlen magasabbfokú bíróság keretében szervezett fegyelmi bíróságnak kell bíráskodnia.

Nem tartottam szükségtelennek annak hangsúlyozását, hogy a fegyelmi jognak különös értékű magyar nemzeti jelentőségét a bíráskodás függetlenségének nemes veretű ősi elve adja meg. A bíráskodás függetlensége szerves alkateleme ősi alkotmányunknak. Ez a szervesség nem tartalom nélküli szólam, hanemi analízis és egyben szintézis az államhatalmi célok egyetemében. Mindkét vonatkozásában tényezője annak az univerzalitásnak, amely csak akkor valóban egyetemes, ha az állam minden intézménye önmagában foglalja a helyes működés biztosítékait. A bíráskodás függetlenségének ősi alkotmányjogi elvében ekként a fogalomban rejlő szükségesség erejével benne vannak a bíráskodás jóságának biztosítékai, hiszen a bíráskodás függetlensége épen ezt jelenti. Az államhatalmi funkció jóságának biztosítója pedig nem más, mint az állandó gondoskodás folytonossága azért, hogy a funkcionálás jósága csakugyan valóság legyen. Valóság pedig csak akkor lehet a funkcionálás jósága, ha a „gondolkodás“-nak megvan a szervezete

is. A bíráskodás szervezete mellé így párosul tehát ugyanegy alkotmányjogi elvből folyó szükségesség erejével a bíráskodás *jóságának* szervezete, amely bizonyos fokig személyileg párhuzamosan haladhat a bíráskodó igazságszolgáltatás hierarchiájával, legfelsőbb fokon azonban a kormányzat felelősségének ugyancsak ősi alkotmányjogi elve értelmében kiemekedik a bíráskodó igazságszolgáltatás szervezetéből és a kormányzó hatalom körében foglal helyet, annál a természetszerű alapelvnél fogva, hogy ez a működés *kormányzat* (igazgatás) és nem bíráskodás. A bíráskodás jóságának alkotmányjogi alapon ekként értelmezett elvéből vezetődik le tulajdonképpen maga a fegyelmi jog is. A bíráskodás jóságának biztosítására hivatott államhatalmi működés redeltetésükhöz képest határozza meg a bíráskodás jóságának biztosítására alkalmas eszközöket. Ezek között az eszközök között voltaképpen végső helyet foglal el a fegyelmi jog, arra az esetre, ha a cél elérésére rendelt megelőző eszközök alkalmazásával adott esetben nem volna megfelelően biztosítható a szóbanlevő államhatalmi feladat. A fegyelmi jog tehát tulajdonképpen betetőzése a bíráskodás jóságának biztosítására hivatott államkormányzati működésnek, a felügyeleti jognak. A fegyelmi bíráskodás szervezete körében szükségképpen érvényesülésre hivatott a mellé az alapelv mellé tehát, amely szerint az ítéelőbírák — és az igazságszolgáltatásnak velük egy tekintet alá eső egyéb személyei — felett a fegyelmi bíráskodást a végrehajtó hatalomtól független fegyelmi bíróságokra kell bízni, még pedig akként, hogy általában a közvetlen magasabbfokú bíróság keretében szervezett fegyelmi bíróság bíráskodjék, ugyancsak a bíráskodás függetlenségének nemzeti eszméjével telített fegyelmi jog alapelveiből folyó az a másik vezéreszme járul, hogy a fegyelmi bíróság annak a bíróságnak keretében alakíttassék meg, amelynek vezetője a fegyelmi felelősségre vont személlyel szemben felügyeleti hatóságot gyakorol.

Az 1871:VIII. törvénycikk megalkotása óta hatályba lépett jogszabályok (1891:XVII. t.-c. 29. §-a, 1913:XXV. t.-c. 6. §-a, 1912:LIV. t.-c. 81., 85. §-a, 1922:I. t.-c. 28. §-a, 1920:XX. t.-c. 4. §-a) az előbbieken kifejtett alapelvek érvényesülését elhomályosították.

Ugyancsak alapvető jelentőségű visszasságokra vezettek az 1871:VIII. törvénycikknek a fegyelmi vétség meghatározását tartalmazó rendelkezései (20. §) is. Ezek szerint fegyelmi vétséget az követ el, „aki hivatali kötelességét vétkenesen, de nem azon bűnös célból szegi meg, hogy ezáltal magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen vagy valakinek jogtalan kárt okozzon“. A törvénynek ez a rendelkezése szervesen összefügg a törvény 10. §-ának rendelkezésével, amely az említett célból elkövetett bármely cselekményt átfogó tényálladékkal, „hivatali büntett“-ként büntet. Ez a rendszer helyénvaló lehetett az 1878:V. törvénycikkbe iktatott büntetőtörvénykönyv megalkotása előtt, a büntetőtörvénykönyv hatályba lépése után azonban felborult, mert a büntetőtörvénykönyv az 1871:VIII. t.-c. 10. §-ában meghatározott tényálladékkal azonos átfogó tényálladékot nem ismer, az 1871:VIII. t.-c. 10. §-a pedig a büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről szóló 1880:XXXVII. t.-c. 2. §-ában foglalt rendelkezés következtében hatályát veszítette. Ennek pedig az lett a folyománya, hogy az 1871:VIII. törvénycikk rendelkezései alapján olyan esetben, amikor a hivatali kötelesség megszegésének célja illetéktelen haszon szerzése vagy jogtalan kár okozása, nem lehetne fegyelmi vétséget megállapítani.

Belső ellenmondásban szenved, az 1871:VIII. t.-c. 20. §-ának b) pontjában meghatározott fegyelmi vétség tényálladéka is. Ez alá a rendelkezés alá ugyanis annak cselekménye esik, aki botrányos magaviselete miatt tiszteletre és bizalomra méltatlanná vált. — Tiszteletre vagy bizalomra méltatlanná vált ítélőbíró vagy ügyész azonban a közérdek helyes felfogása mellett nem maradhat meg állásában. Az 1871:VIII. t.-c. 20. §-ának b) pontjában foglalt rendelkezést tehát voltaképpen csak azokban a súlyos esetekben lehetne alkalmazni, amelyekben a közszolgálat kötelékéből eltávolítás szükséges, ehhez képest a szóbanlevő jogszabály értelemszerű alkalmazása mellett büntetlenül maradnának azok az esetek, amikor a fegyelmi felelősség alá eső személy hivatali állásának meg nem felelő magatartást tanúsít ugyan, de azzal még nem teszi magát a tiszteletre és a bizalomra méltatlanná.

A fegyelmi vétség meghatározását tartalmazó hatályos jogszabályok tehát nem alkalmazhatók olyan cselekményekre,

amelyek az 1871:VIII. törvénycikk alapgondolata értelmében is nyilvánvalóan fegyelmi vétséget alkotnak.

A tudományelvi és a kritikai elemzés tehát már az eddigiekben kifejtettek alapján is elegendő alapot találhat a szóbanlevő jogszabályok reformjára. Az 1871:VIII. törvénycikk azonban még további reformindítékokat tartalmaz. A fentebb előtárt fejtegetésekben rámutattam a fegyelmi jog genezisének végső alapjaira és az államhatalom működésének rendszerében elfoglalt helyére s ugyancsak vázoltam az elemzett összefüggésekből folyó gyakorlati következmények körvonalait. Ezek között az alapelvi jelentőségű gyakorlati következmények közt különös jelentősége van annak a követelménynek, amely szerint a fegyelmi bíráskodás körében mind a közszolgálat, mind a fegyelmi eljárás alá vont személy érdekében fokozott mértékben szükséges, hogy a fegyelmi eljárás minél egyszerűbb szerkezetű és minél gyorsabb legyen. Ezzel az alapvető jelentőségű követelménnyel szembeállítom az 1871:VIII. törvénycikkben szabályozott fegyelmi eljárás szerkezetét.

A fegyelmi eljárás a fegyelmi eljárást elrendelő határozattal indul meg. A fegyelmi eljárást elrendelő határozat ellen fellebbevitelnek van helye. A fegyelmi eljárás jogerős elrendelése után a fegyelmi bíróság vizsgálatot rendel el. A kiküldött vizsgálóbíró által teljesített fegyelmi vizsgálat befejezése után a felek a vizsgálat kiegészítését indítványozhatják. A vizsgálóbírónak az indítvány tárgyában hozott határozata ellen fellebbevitelnek van helye.

A vizsgálat befejezése után a közvádlo — a terhelt vád alá helyezése végett — indítványt terjeszt a fegyelmi bíróság elé. Ha a fegyelmi bíróság a fegyelmi eljárás megszüntetését rendeli el, határozata ellen fellebbevitelnek van helye.

Ha a fegyelmi bíróság a terheltet vád alá helyezi és az ügy tárgyalására határnapot tűz ki, a felek újabb tanúk megidézését kérhetik. A bíróság a kérelem tárgyában külön határoz.

A tárgyalás voltaképen a vizsgálati iratok felolvasásából áll; a szóbeliség csak annyiban érvényesül, hogy a bíróság tagjai és a felek kérdéseket intézhetnek a tanúkhöz és a szakértőkhöz. Ha a bizonyítás kiegészítése látszik szükségesnek, azt nem a bíróság foganatosítja, hanem *újabb vizsgálatot rendel el*.

Látható ebből, hogy az 1871:VIII. törvénycikkben szabá-

lyozott fegyelmi eljárás szöges ellentétben áll az egyszerűség és a gyorsaság követelményeivel, amelyeknek pedig a fegyelmi eljárás körében a fegyelmi jog sajátos természetéből folyó fokozott jelentőségük van. — A fegyelmi jog reformjára tehát tudományelvi és kritikai alapon az eljárási szabályokban gyökerező okokból is szükség van.

Minthogy fejtegetéseim kizárólag alapelvek keretei között mozognak, mellőzöm az 1871:VIII. törvénycikk s az azt módosító és kiegészítő egyéb jogszabályok kritikai elemzését abból a szempontból, hogy azoknak minő további rendelkezései teszik szükségessé a jogszabályok reformját. A tárgykör exponálására vonatkozó megjegyzéseimet azzal zárom le, hogy az 1935. év jogalkotása nem megokolt szükség nélkül és nem időszertlenül vetette fel a bírák és ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó — az alkotmányjog és a büntetőjog érintkező felületén elhelyezkedő — jogszabályok reformját.

III. A reform körének meghatározása alapos megfontolást tesz szükségessé. A kodifikáció metodológiájának szemszögéből mellőzhetetlenül szükséges a fegyelmi felelősségre vonatkozó jogszabályok teljességét felölelő egységes szerkezetbe foglalt jogforrás alkotása. A fegyelmi bíráskodás egyöntetűsége — bár külön síkban elhelyezkedő tényező — gyakorlati kihatásaiban közvetlen összefüggésben áll a bíráskodás jószágával, hiszen a fegyelmi bíráskodás az igazságszolgáltatás jósága érdekében történik; a fegyelmi bíráskodás egyöntetűségének — nagy távlatban: jóságának — biztosítása tehát végeredményben ugyanabban az államcélcsoportban foglal helyet, mint maga a fegyelmi jog. A fegyelmi bíráskodás jóságának és egyöntetűségének jogtechnikai feltétele azoknak a jogszabályoknak az áttekinthetősége, amelyek alapján a bíráskodás történik. Nem szorul bizonyítgatásra, hogy ugyanegy joganyagra vonatkozó valamennyi jogszabálynak egységes szerkezetbe foglalása jelentősen megkönnyíti a jogalkalmazást és intézményszerűen csökkenti a téves jogalkalmazás eseteit. Figyelembevéve pedig azt, hogy a fegyelmi jog reformját épen a fegyelmi jog alapvető kérdéseire vonatkozó szabályozás hiányossága vagy fogyatékossága teszi szükségessé, a kódexszerű jogalkotás szükségét a szóbanlevő gyakorlati tekinteten felül érdemi szempontok is teljesen alátámasztják.

A reform körére irányuló megfontolásokkal két egyéb tekintet mérlegelése is kapcsolatos. Tudvalevő, hogy az ítélőbírák és ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó jogszabályok csak egy részét alkotják az 1871:VIII. törvénycikk anyagának, másfelől egyéb jogszabályok is tartalmazzak olyan rendelkezéseket, amelyek bizonyos vonatkozásban szükségképpen bekapcsolódnak a fegyelmi felelősségre vonatkozó jogszabályok körébe, részint a fegyelmi jog és a felügyeleti jog között fennálló s a fentebbiekben tudományelvi alapon elemzett összefüggésnél fogva, részint annál fogva, hogy bizonyos, nem a fegyelmi joghoz tartozó anyagi jogviszonyok elbírálása ugyanannak a bírósági szervezetnek a körébe van utalva, amely a fegyelmi felelősségrevonás tárgyában jár el. Ennek a kettős megállapításnak a fegyelmi jog reformjának körével kapcsolatba hozatala mindenekelőtt arra a kijelentésre vezet, hogy a fegyelmi jog kódexszerű szabályozása, vagyis a teljes joganyagnak egységes szerkezetű jogforrásba foglalása egyrészt nem jelenti az 1871:VIII. törvénycikknek teljes egészében hatályon kívül helyezését, másrészt nem jelenti azt, hogy a reform körébe elvi alapon beletartozik olyan kérdések szabályozása is, amelyek az 1871:VIII. törvénycikk anyagával az előbb említett kapcsolatban álló egyéb jogszabályokban foglaltatnak. Az utóbb megjelölt kérdésben való állásfoglalás gyakorlati célszerűségi tekintetek fontolóra vételének függvénye, ennek a kérdésnek közelebbi vizsgálatát ennél fogva a kizárólag tudományelvi szempontok tárgyalására szorított fejtegetéseim köréből mellőzöm, csupán annak megállapítására szorítokozom, hogy amennyiben az említett célszerűségi megfontolás a szóbanlevő körbe tartozó kérdések szabályozását is a fegyelmi felelősségre vonatkozó jogszabályok reformjának körébe utalja, a szabályozásnak tökéletesen simulnia kell azokhoz az egyetemes jelentőségű alapelvekhez, amelyek a fegyelmi jognak és a felügyeleti jognak a nemzeti jogeszmé gényusától áthatott alkotmányjogi tartalmát meghatározzák s amelyeknek közelebbi értelmét előző fejtegetéseimben megvilágítottam.

Jórészen gyakorlati jellegű megfontolás dönti el azt is, hogy az 1871:VIII. törvénycikknek a fegyelmi felelősségre vonatkozó szabályok körén kívül eső anyaga bevonassék-e a reformot tartalmazó jogszabály szerkezetébe. Ennek a kérdés-

nek közelebbi tárgyalásától is tartózkodom. Csupán azokra a rendelkezésekre mutatok rá, amelyek a fegyelmi felelősségre vonatkozó szabályokat tartalmazó jogszabályban semmi körülmények között sem foglalhatnak helyet. Ilyen az 1871:VIII. t.-c. 1. §-ának rendelkezése, amely a bírák és bírósági hivatalnokok jogi felelősségének körét határozza meg, megállapítván az említett személyék büntetőjogi, fegyelmi és vagyoni felelősségét. Az 1871:VIII. törvénycikk megalkotásakor még nem volt kódexbe foglalva büntetőtörvénykönyvünk; kézenfekvő volt tehát, hogy az ítélőbírák és ügyészek felelősségéről szóló törvény szabályozásának körébe vonja a büntetőjogi felelősséget is. Az 1878:V. törvénycikk megalkotása óta a büntetőjogi felelősségre vonatkozó részletes szabályokat a büntetőtörvénykönyv tartalmazza; így tehát az 1871:VIII. t.-c. 1. §-ában foglalt alapvető jelentőségű jogszabályt nem lehetne többé ilyen átfogó tartalommal kifejezni olyan törvényben, amely csak a fegyelmi felelősséget szabályozza, a büntetőjogi felelősség tekintetében azonban legfeljebb a külön jogszabály léteire utalhatna. — Nem foglalható a fegyelmi jog reformját felölelő jogszabály szerkezetébe az 1871:VIII. t.-c. 3. §-ában foglalt rendelkezés sem. Ennek a §-nak az időközben alkotott 1878:V. törvénycikk rendszerébe illeszkedett rendelkezés értelmében a büntetőjogszabályoknak a hivatali büntettekre vonatkozó rendelkezései a választott bírákra is kiterjednek. Ez a jogszabály szintén helyénvaló volt az 1871:VIII. törvénycikk rendszerében, amely törvény — mint már említettem — a büntetőjogi felelősség szabályozását is felölelte, nem volna azonban beilleszthető ezidőszerint a fegyelmi felelősségről szóló új jogszabály szerkezetébe, hatályban maradása viszont mellözhetetlen.

Amint tehát alapvető jelentőségű tekintetek teszik szükségessé azt, hogy a fegyelmi felelősséget szabályzó új jogszabály ennek a joganyagnak teljes egészét magában foglalja, épűgy az összefüggő jogszabályok rendszerének teljességéből származó követelmények határozzák meg azt, hogy az 1871:VIII. törvénycikket nem lehet egész terjedelmében hatályon kívül helyezni. Ez a körülmény viszont ugyancsak elvi alapon lehetségessé teszi, hogy a hatályban tartás körének meghatározásánál a szoros értelemben vett elvi tekintetek mellett gyakorlati értékű célszerűségi megfontolások is érvényesüljenek.

IV. A reform körébe mindenekelőtt azokat a kérdéseket kell bevonni, amelyekre nézve az előző fejtegetésekben nyomatékošaknak jellemzett alapvető jelentőségű tekintetek tették kívánatossá az új szabályozást.

1. A *fegyelmi vétség* tényálladékanak meghatározásában ki kell küszöbölni azokat a visszaállásokat, amelyek a gyakorlatban az 1871:VIII. törvénycikben foglalt meghatározás fogyatékosága és helytelensége következtében merültek fel.

A fegyelmi jog jogi természete tekintetében elfoglalt — s a fentebbiekben részletesebben kifejtett — felfogásomból következően folyik az a megállapítás, hogy a fegyelmi vétség és a büntetendő cselekmény között nem olyan értelemben van különbség, hogy az előbbi rendszerint csekélyebb súlyú érdeksérelmet, illetőleg veszélyeztetést jelent, mint az utóbbi, hanem, hogy a fegyelmi vétség elvi értelemben különbözik a büntetendő cselekménytől, még pedig abban, hogy míg a büntetendő cselekmény mindig vétkes jogellenesség, vagyis jogszabály által tiltott cselekmény vétkes elkövetése, addig a fegyelmi vétségnél abban áll az ősi, differenciálatlan normaellenességből differenciálódott szabályellenesség, hogy a fegyelmi felelősséggel tartozó személy ugyancsak vétkesen, tehát neki felróhatóan nem előmozdítója, hanem akadályozója, vagy egyenesen megghiusítója annak a célnak, amelynek előmozdítása kötelessége volna a fegyelmi felelősséget megállapító viszonynál fogva. Feltétlenül fenn kell tehát tartani, sőt a mai jogállapottal szemben szabatosabban kell kifejezésre juttatni azt az alapelvet, hogy fegyelmi vétség csak vétkesen elkövetett kötelességszegés lehet.

Az ítéldbírákat — és a fegyelmi szempontból velük alkotmányjogi alapon egy tekintet alá eső személyeket — terhelő felelősségben azonban a vétkesség elve mellett szükségképen érvényesül a tárgyi felelősség elve is, még pedig az őket terhelő közszolgálati kötelesség mindkét irányában, tehát mind a szoros értelemben vett hivatali kötelességteljesítés körében, mind pedig az állás tekintélyének megfelelő életmód vagy magatartás kifejtésére vonatkozó kötelesség teljesítésének keretében. Jogkövetkezményeket tehát nem csupán a kötelesség *vétkes* megszegésének, vagy az állás tekintélyét *vétkesen* sértő életmód vagy magaviselet tanusításának esetére lehet és kell meg-

állapítani, hanem arra az esetre is, amikor az ítélőbíró, illetőleg a felelőség szempontjából vele egy tekintet alá eső személy *vétlenül* válik alkalmatlanná az alkalmazásánál fogva őt terhelő közszolgálati köteleességek teljesítésére. Az ilyen értelmű tárgyi felelőség szabályozásában azonban mind a felelőségbeállítás eseteinek, mind a felelőségrevonás következményeinek és módjának meghatározásául — még szerkezeti elkülönítéssel is — éles határozottsággal kifejezésre kell juttatni a *vétkesség* hiányát. A vétkességen alapuló felelőségben az individuális, a tárgyi felelőségben az univerzális elv a jellemző.

A reform a tényállás-szerkesztés metodológiája számára is tartalmaz követelményt. Ez a követelmény ugyan nem a fegyelmi jog természetében találja geneziséét, hanem azon kívül eső axiológiai síkról vetítődik a fegyelmi jog területére, de súlya vitathatatlan. A bírói és ügyészi működés erkölcsi jelentőségének és megbecsülésének az állás tekintélyében is kifejezésre jutó fontossága az, amely ezt a tényállás-szerkesztési követelményt életre hozza. A fegyelmi szempontból kifogás alá eső magatartás határát ugyanis az 1871:VIII. t.-c. 20. §-ának b) pontján alapuló helyzettel szemben feltétlenül közelebb kell hozni a kifogástalan viselkedéshez. Ennek biztosítása végett nem a „botrányokozás“-t kell a fegyelmi felelőségrevonást érdemlő viselkedés kezdő hataraként meghatározni, hanem — az állás tekintélyének megfelelő életmódot és magaviseletet követelve a szóbanlevő körben fegyelmi felelőséggel tartozó személyektől, mind a szolgálat körében, mind azon kívül — a fegyelmi elbírálás körébe kell vonni minden olyan külső magatartást, amely ezt a tekintélyt súlyosan sérti vagy veszélyezteti. — Ebben a vonatkozásban nem kelthet aggodalmat az, hogy a fegyelmi vétség tényálladékanak meghatározása esetleg nélkülözi a konkrét értelmű tényelemeket. A fegyelmi vétség és a büntetendő cselekmény között fennálló — fentebb érintett — elvi különbség abban is kifejezésre jut, hogy a fegyelmi felelőségrevonás alapjául szolgáló tényálladékoknak olyan kiemelő és részletező meghatározására, mint aminő a büntetendő cselekmények tényálladéki elemeinek körülírásánál elvileg mellőzhetetlen, nincs szükség, de nem is lehetséges, mert a

fegyelmi felelősség alapjául szolgáló kötelességek is rendszerint esetenként válnak egyedileg meghatározhatókká.

2. A fegyelmi vétség következményeinek meghatározásában annak az elvnek kell következetesen érvényesülnie, hogy a fegyelmi jog gyakorlásának alapja és célja a fegyelmi felelősséget megállapító viszony körében az illető viszonykör rendjének biztosítása. Az adott esetben a bíraskodás jósága érdekében az igazságszolgáltatáshoz tartozó közszolgálati kötelességek teljesítésének biztosítása. Nem jelenti azonban ez az alapelv azt, hogy a fegyelmi jog kizárólag epurativ rendeltetésű jogintézmény, vagyis hogy a fegyelmi büntetés voltaképpen a teljesítési kényszer egyik eszköze. Amint a közszolgálati felelősségben felismerhető az individualis és az univerzális elv szintézise, meg kell lenni ennek a szintézisnek a felelősség következményeinél is. A jogkövetkezményeknek tehát olyan változataira van szükség, amelyek útján az eset egyéni körülményeihez mérten érvényesíthető a megelőzés és a megtorlás ereje, a környezetváltoztatás és a kiküszöbölés. Az utóbbi kettő mind a vétkességen alapuló, mind a tárgyi felelősség-beállítás eseteiben helyet foglalhat. Az előzőkben hangsúlyozott elvi elkülönítésnek ebben a vonatkozásban is kifejezésre kell jutnia; viszont mellőzhetetlenül szükséges, hogy a vétkességen alapuló fegyelmi felelősség megállapítása esetében a fegyelmi vétség jogkövetkezményében felismerhető legyen, kell hogy a fegyelmi büntetés minden epurativ rendeltetése mellett is érezhető joghátrány.

3. A fegyelmi bíraskodás hatásköri rendjére vonatkozó reformkivánalmakkal az előző fejtegetések során már részletesen foglalkoztam. — Alapvető jelentőségű megfontolások tesznek szükségessé bizonyos módosításokat a fegyelmi bíróságok szervezete körében is. A fegyelmi bíraskodás jósága végzett szükséges szakszerűség, rátermettség, állandóság és egyöntetűség biztosítása érdekében mellőzni kell a fegyelmi bíróságok alakításánál a sorsolást és a választás rendszerére kell áttérni az egész vonalon, a fegyelmi bíróságokat pedig nem évenként, hanem legfeljebb háromévenként kell újjáalakítani s az újjáalakításnál biztosítani kell az előző tagok újraválaszthatását. — Ugyancsak a szakszerűség, a rátermettség és az egyöntetűség érdekében van szükség olyan rendelkezésre,

amely szerint az elnököt akadályoztatása esetében ne a kinevezés sorrendjében következő tanácselnök, hanem az illető bíróságnak az elnök által kijelölt tagja helyettesítse.

4. A fegyelmi jog reformjának egyik legfőbb indítéka az 1871:VIII. törvénycikkben szabályozott fegyelmi eljárás hosszadalmassága. Feltétlenül ki kell küszöbölni a fegyelmi eljárás szerkezetéből a fegyelmi vizsgálatot. A jogfejlődés iránya a külföldön is, nálunk is (1921:XXIX., 1930:XXXIV. t.-c.) azt kívánja, hogy az ügy mielőbb az érdemleges döntésre hivatott bíróság elé kerüljön. A feltétlenül szükséges előzetes tájékozódás céljára viszont kifejezett rendelkezéssel kötelezővé kell tenni a felügyeleti vizsgálatot. A felügyeleti vizsgálat van hivatva a tényállásnak a fegyelmi jog célja szempontjából való felderítésére. További tájékozódásra már csak annak megállapítása végett lehet szükség, hogy van-e alap a fegyelmi eljárás elrendelésére. A fegyelmi eljárásnak abban a rendszerében, amelyben fegyelmi eljárást csak a vádló indítványa alapján lehet elrendelni, következetesen, elméleti alapra felépített eljárási rendszerben — a vád szempontjából szükséges tájékozódást magának a vádlónak feladatává kellene tenni. A vádlónak ügyfélminőségét — a fegyelmi jog és a fegyelmi eljárás céljának veszélyeztetése nélkül — következetesen érvényre kellene juttatni, de semmi esetre sem szabad addig a végűtig kiterjeszteni, hogy *vádlói minőségében* önhatalmúlag véget vethessen a fegyelmi felelősségrevonásnak. A fegyelmi bíráskodás valódi középpontjába — a fegyelmi jog sajátos természetéből folyó alapelveknek megfelelően — *a fegyelmi bíróságot* kell állítani. A fegyelmi eljárásban alapelvek okokból nem lehet helye a vádelejtésnek s a fegyelmi bíróság elé vitt ügynek a bírói döntés elől elvonását nem lehet megengedni. Nem homályosítja el ez az elv azt a gondolatot, hogy a közvádló — és annak működésén keresztül a főfelügyeleti hatóság — ebben a vonatkozásban is legalább olyan ismerője és oltalmazója a fegyelmi bíráskodásban szerepet játszó közérdeknek, mint a fegyelmi bíróság, de intézményesen kifejezi a bíráskodás függetlenségének alkotmányjogi elve alapján szervezett bíróságok fegyelmi bíráskodásában a fegyelmi bíróság függetlenségét. Nem kényszeríti a vádlót meggyőződésével ellentétes állásfoglalás képviselésére, mert hiszen az ilyen alapelyű szabályozás szerint abban az

esetben, ha a vádló a fegyelmi eljárás elrendelése után nem lát alapot a fegyelmi vétség megállapítására, — a vád elejtése helyett — *a terhelt felmentését indítványozza*, azonban ennek a nyilatkozatnak is csak ugyanaz a hatálya lehet, mint a vádló egyéb előterjesztésének, mert a vele szemben álló másik fél nyilatkozatának, azaz a bírói döntés kialakulásának *tényezője* lehet, de kényszerítő erővel nem ruházható fel.

Csak néhány szóval mutatok rá arra, hogy a vád jogkörének a kifejtettek értelmében helyesnek vélt szabályozását nem lehet kifogásolni azzal az ellenvetéssel, hogy a fegyelmi eljárásban a közvédat képviselő kir. ügyészszég „utasításra” jár el. Az utasítás következményei ugyanis meglehetősen korlátozottak, figyelembevée azt, hogy a reformnak fenn kell tartania a fegyelmi jog természete által megszabott keretek közt a pótmagánvád intézményét. A pótmagánvád intézménye a fegyelmi bíróság elé juttathatja az ügyet akkor is, amikor az „utasítás alapján eljáró közvédlő” azt a vádemelés megtagadásával a fegyelmi bíróság elől el akarná vonni. A vádelejtés kizárása pedig biztosítja a fegyelmi bíróság érdemleges határozatát akkor is, ha a közvédlő azt a vádemelés után kívánná a bírói döntés elől elvonni; a fegyelmi felelősséggel tartozó személy terhére irányuló esetleges illetéktelen befolyásolással szemben pedig megnyugvást kell hogy adjon az, hogy az ügyben a függetlenség biztosítékaival felruházott fegyelmi bíróságok mondják ki az érdemleges döntést.

A fegyelmi eljárásnak ekkép felépített rendszeréből szükségképen folyik az az alapgondolat, hogy a rendszerint nagyobb jogi tudást, szélesebbkörű tapasztalás értékeivel rendelkező felső bíróságok ítélkezésének kereteit nem helyes kétes értékű eljárási korlátozásokkal szűkíteni. A büntetés súlyosbításnak (reformatio in peius) tilalma néven ismert perjogi elv érvényesülését az újabb perjogi fejlődés egyes intézményei (pl. nálunk az 1928:X. t.-c. 29. §-ában szabályozott csatlakozás) mindinkább gyengítik s a jogfejlődés iránya kétségtelenül nagymértékben közeledik ehhez a helyesnek vélt szabályozáshoz.

V. A bírák és ügyészek fegyelmi felelősségére vonatkozó jogszabályok reformjának kérdésével kizárólag elvi szempontból kívántam foglalkozni s egységes szintézisbe kívántam beilleszteni a tudományelvi alaptól kifejtendő kritikai észrevéte-

leket. Fejtegetéseim köréből kizártam tehát a kizárólag gyakorlati célszerűségi megfontolások részletezését, úgyszintén az elvi kérdések közül is mindazt, ami nem épen az elvi kérdések legmagasabb régióiban helyezkedik el.

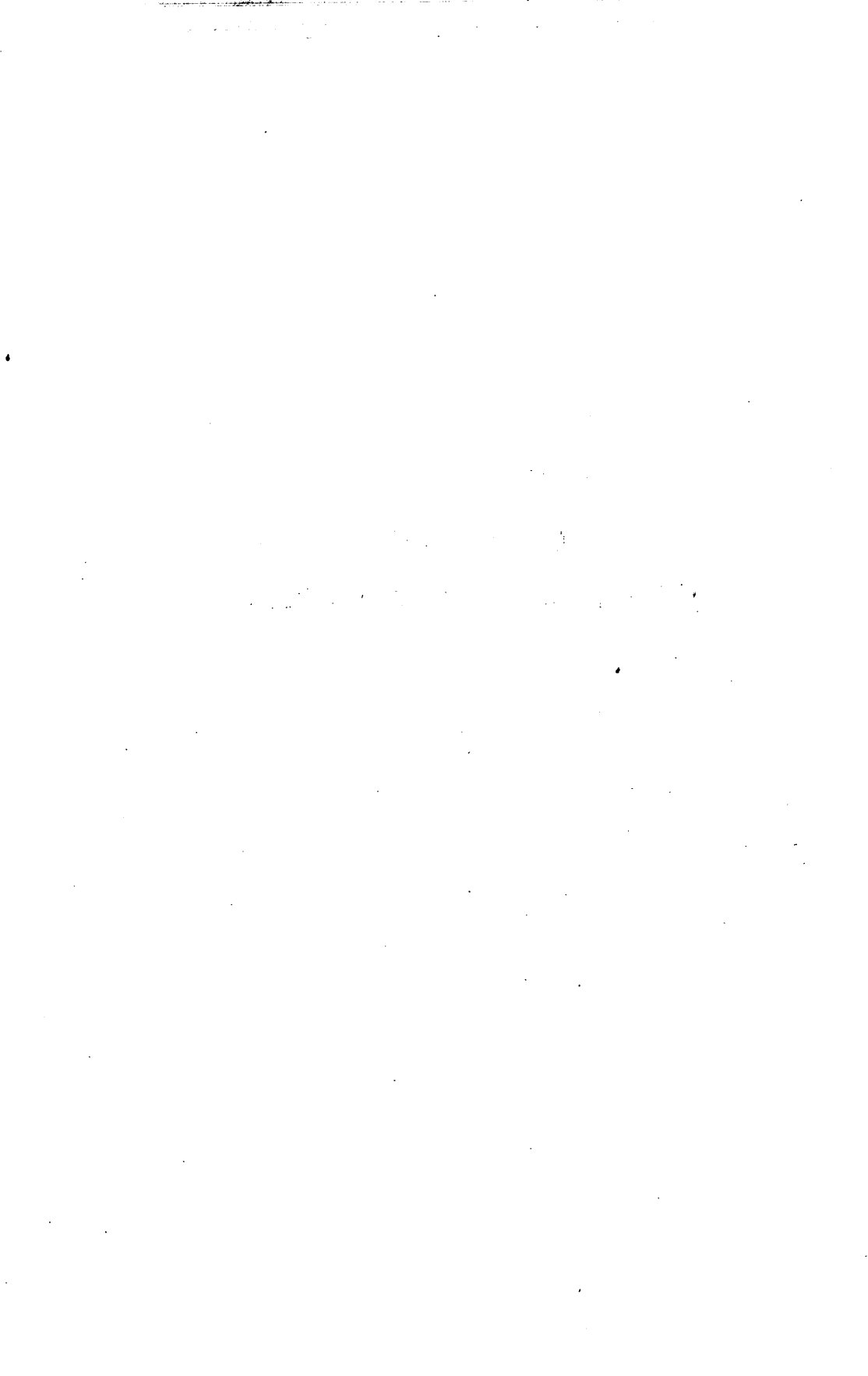
Tiszteletadásból származó megjegyzéseim akkor emelkednek az integrálódás magasságára, ha a reform abban a szellemben válik a törvény valóságává, a minő szellemben annak kereteit és tartalmát az eszmei célokat kereső és követő magyar jogszemlélet kialakította.

B. KISS ALBERT

POLNER ÖDÖN, A PROFESSOR

Vágtatva rohan az idő. A halál kaszája naponta széles rendet vág közöttünk. Még néhány évtized, és kidőlnek azok, kik Nagymagyarországot férfikorukban látták, s további pár évtized múlva hirmondó is alig marad azokból, akik a háború előtti Magyarországnak szülöttei voltak!

A háború alatt született, s a háború után felnövő új nemzedék még a szülők, rokonok és ismerősök elbeszéléséből, igen sokan, családjuknak a történelmi Magyarország összeomlásával kapcsolatos egyéni tragédiájából, ismerik nagyjából a régi Magyarországot. De a háború után születő és Kismagyarországon felnevelkedő nemzedékek mind kevesebbet tudnak hazánknak az 1867-ki kiegyezéstől a világháborúig letelt koráról, mely pedig hazánknak, nemzetünknek, fajunknak Mohács óta legboldogabb félszázada volt.

Pedig a magyar nemzet jövőjére életbevágóan fontos, hogy a legújabb nemzedék, melynek a csonkahazára szorított szemhatára már nem láthatta a Kárpátok övezte Egész-Magyarországot, a történelmi események tragikus sorozata által beállott kényszerhelyzetet soha véglegesnek ne tekintse, s a magyarságnak a Kárpátok egész medencéjére való történelmi joga felől soha kétségben ne legyen.

Ez pedig csak úgy érhető el, ha e nemzedék is alaposan megismeri a régi Magyarország állapotait, s maga is meggyőződik arról, hogy Egész-Magyarországon, nemcsak a magyarságnak, a magyar fajnak, de az elszakított részekben lakó tót, román, szerb és német népnek is sokkal jobb dolga volt, mint van abban az országban, amelybe őket a történelmi jogok félretételével s megkérdésük nélkül belekényszerítették.

Nekünk tehát, kik kenyerünk javát a történelmi hazában ettük meg, kötelességünk mindenkor és mindenütt, ahol erre lehetőség van, a Csonkaország ifjú nemzedékét a régire em-

lékeztetni! Ez a kötelesség vezeti tollunkat most is, amidőn eltérve a bevett szokástól, ünnepelt kartársunk tiszteletére kiadott Emlékkönyvünk végére befejezésül az ő köztisztviselői és tanári működésének rövid leírását is beiktatjuk.

A világháború előtti Magyarország hivatalnoki karának és tudós nemzedékének egyik legkiválóbb tagja volt Polner Ödön, aki a haza javára folytatott állandó és magasszínvonalú tudományos munkában, a kötelesség teljesítésének magasstos felfogásában és egyenes férfiúi jellemben kortársai között egyaránt kimagaslott, s akinek élete így az új és legújabb nemzedéknek mindenben követendő mintaképül szolgálhat.

*

Mivel az ember életét korától elválasztani nem lehet, s mivel „származásának és nevelésének jellegét az intelligens ember ritkán, vagy sohasem vetkőzi le teljesen, s a gyermeki értelem derengő világánál és közvetlenül azután a tanulóévek alatt nyert benyomások egész életében lelkébe vésődnek, s akikkel együtt fejlődött, maga a környék, a levegő, a társadalom, melyben ezt az időszakot átélte, mint egy külön típus zománca örökre megmaradnak egyéniségén”: nem mellőzhetjük kiváló kartársunk gyermek-, serdülő- és ifjú korának, valamint a tanári pályát megelőző közhivatalnoki szolgálatának rövid ismertetését sem. Természetes, hogy a vázlatos adatok felsorolásában hazánk háború előtti kora is itt-ott át fog csilámlani.

*

Ifjúsága, tanulóévei.

Polner Ödön született 1865-ben Békéscsabán. A család Pozsony megyéből származik, 1662-ben nyert magyar nemességet. Édesapja földbirtokos volt, békésmegyei fürjespusztai birtokán lakott, a vármegyei, egyházi és politikai életben szerepet vitt. A kisfiu odahaza, a fürjespusztai udvarházban tanulta az elemi iskola két első osztályának anyagát, a harmadik osztálytól — 8 éves korától — kezdve az elemi iskolát és a középiskolát Budapesten a pesti evangélikus egyház által fenntartott Deák-téri iskolában végezte, mely mindig híres volt kiváló tanáraitól, kik közül többen, mint pl. Petz Vilmos, Scholtz Ágos-

ton, Böhm Károly később egyetemi tanszéket nyertek el. Ezen időtől kezdve tanulmányai befejezéséig anyai nagybátyjának, idősb Bókai János egyetemi tanárnak házában nevelkedett, s csupán nyaranta a nagyszünidőben tért haza a szülői házba. Bókai János a gyermekgyógyászatnak volt Magyarországon — talán egész Európában is — első orvosprofesszora, akinek családjában gyakran esett szó egyetemi kérdésekről, s akinél az egyetemi tanárok közül többen megfordultak. Különösen gyakori látogatója volt a háznak Markusovszky Lajos miniszteri tanácsos, a vallás- és közoktatásügyi Minisztérium egyetemi osztályának vezetője. A serdülő gyermek tehát már korán, sokszor hallott beszélgetéseket egyetemi ügyekről, egyetemi tanárokról, s a tudós világ eseményeiről.

A gimnáziumban a mérnöki pályára készült. Egy véletlen azonban más irányba terelte tervezgetéseit. Ugyanis VI. gimnazista korában kezébe került nagybátyja könyvtárából a Budapesti Szemlének több évfolyama, amelyekben Barsi József bő ismertetést közöl May Erskine Tamásnak „Az angol alkotmány története III. György óta“ c. munkájáról, s amelyben az angol parlamenti viszonyok részletesen voltak ismertetve. Az érdekes leírás annyira megnyerte tetszését, hogy annak hatása alatt kezdett letenni a mérnöki pályára való lépés gondolatáról, s az a terv fogamzott meg agyában, hogy a jogot fogja elvégezni. E terv annál inkább erősödött benne, mert édesatyja a megyei, egyházi és politikai életben élénk részt vett, a vármegye vezető egyéniségeivel jóbarátságban, s ezek közül többekkel rokonságban volt, s így a szülői házban tartózkodásakor sokszor volt alkalmá politikai tartalmú beszélgetéseket hallani, s politikai tényeknél mint követválasztás, programmbeszédek stb. jelen lenni. A szülői házban a politika eseményeit a bal-közép-párt szemüvegén nézték, míg nagybátyja, akinek baráti és rokoni körébe több kiváló Deák-párti politikus és közéleti tényező, mint Csengery Antal, Tóth Lőrinc, Kozma Ferenc tartozott, a közviszonyokat a kiegyezés pártjának szemszögéből ítélte meg.

Egy másik véletlen megerősítette tervében. Bátyja, ki szintén vele együtt lakott Bókaiéknál, a jogi pályát végezte, annak könyvei között megtalálta VII. gimnazista korában Hajnik Imrének „Európai jogtörténet“ című munkáját, amelynek olvasga-

tása olyan nagy hatással volt rá, hogy ettől kezdve nemcsak a jogi pályára kapott még nagyobb kedvet, hanem az a gondolat is megérlelődött benne, hogy ő is, ha jogi tanulmányait elvégezte, egyetemi tanári állás elnyerésére törekedjék.

Midőn 1889-ben Tisza Kálmán miniszterelnök benyújtotta a képviselőházhoz a véderő-törvényjavaslatokat, az ellenzék azok ellen végsőig menő harcot indított. E küzdelem megrázta az ország egész közvéleményét, az ellenzéki pártok, az egyetemi ifjúság nagyarányú tüntetéseket kezdtettek. Ezeknek hatása alatt az időközben jogi pályáját bevégzett ifjú arra a megállapodásra jutott, hogy tudományos munkásságát a magyar közjog művelésére forja fordítani.

Az igazságügyminiszteriumban.

1889. október havában joggyakornoknak neveztetik ki a budapesti kir. törvényszékhez. Bár idejének nagy részét a hivatalnokoskodás igénybe veszi, komolyan hozzáfog a magyar közjog tudományos művelésére irányuló céljának magvalósításához. 1890-ben, mint doktor juris, pályázik a budapesti egyetem jogi karán kitűzött egyik pályatételre, amelyet sikerül is neki megnyerni, úgy azonban, hogy a pályadíj egy másik pályázóval kettőjük között megosztatott. A bírálókat szerint a pályamunka a beadott 5 pályamű közül: „messze kimagaslik“, s az egész pályadíj neki csak azért nem ítéltetett oda, mert abból az összehasonlító rész kidolgozása — időhiány miatt — hiányzott.

1891. nyarán Lechner Ágost egyetemi professzor ajánlataira Szilágyi Dezső igazságügyminiszter a fiatal joggyakornokot szolgálattételre az igazságügyminiszteriumba rendeli be. Az igazságügyminiszterium azon ügyosztályába kerül, amely a magánjogi, közjogi és nemzetközi jogi ügyeket intézte. Az ügyosztály 1896. évben kettéosztatott és pedig a magánjogi (I. A.), illetőleg a közjogi és nemzetközi jogi (I. B.) ügyosztályra. Polner ezen utóbbi ügyosztálynak lett tagja, s munkakörébe tartozott közjogi vélemények kidolgozása, s az igazságügyi nemzetközi szerződések előkészítésével való foglalkozás. Az ügyosztály, illetve annak keretében előkészítő munkát végzett a Romániával kötött kiadatási szerződésnek (1902. XI.

t. c.), az Északamerikai Egyesült Államokkal kötendő kiadatási szerződésnek és a végrehajtási viszonyosságnak rendezése kérdésében, 1897-ben pedig az új osztrák végrehajtási törvény hatálybaléptetése alkalmából Ausztriával kötött egyezménynek megkötésénél.

Az 1900-ban tartott hágai nemzetközi magánjogi konferencia elé terjesztett tervezetekkel kapcsolatban terjedelmes „Vélemény”-ben foglalkozik azon kérdésekkel, melyekre vonatkozólag a magyar állam később az 1909:XIV., 1911:XXI., XXII., XXIII. t. c.-be beiktatott egyezményeket kötötte.

1892-ben lesz miniszteri segédfogalmazó, 1906-ban osztálytanácsosi címmel és jelleggel felruházott miniszteri titkár. 1906. őszén a budapesti kir. táblához neveztetik ki bírónak, de szolgálattételre továbbra is az igazságügyminiszteriumba rendeltetik be.

1902-ben a leánykereskedelem elnyomása végett Párisban összeült nemzetközi konferencián Baumgarten Izidor koronaügyész-helyetttel és Bölcs Gyula belügyminiszteri osztálytanácsossal együtt a magyar kormány egyik kiküldöttje. A tanácskozmányon indítványt tesz olyan rendelkezés felvételére, hogy az egyezményben meghatározott bűncselekmények az egyezmény hatályba lépésének napjától kezdve teljes joghatállyal oly bűncselekményeknek tekintessenek, amelyek miatt kiadatásnak van helye. Az indítvány jelentőségét Louis Renault, a párisi egyetem jogi karának doyenje és a francia külügyminiszterium jogtanácsosa élesen kiemelte hivatalos jelentésében. (Lásd a francia külügyminiszterium által idevonatkozólag kiadott „Sárga könyv”-et). Az indítvány elfogadtatik, s az egyezmény szövegébe bekerül, amelyet a magyar törvényhozás a magyar törvénytárba az 1912:LII. t. c.-ben iktat be, ennek 5. és 6. cikke tartalmazza Polner indítványát.

Az 1906. évi VII. t. c. állapítja meg a br. Fejérváry Géza kormánya által az 1899. évi XXX. t. c. ellenére kötött kereskedelmi szerződések életbeléptetésére alkalmas jogi formulát. E formula megtalálása Polner érdeme.

1907-ben a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről szóló 1907:LX. t. c. miniszteri javaslatának előkészítő munkálataiban jelentős része van. Ugyancsak ez évben az igazságügyminiszterium képviselőjében résztvesz az Ausztriá-

val kötött új gazdasági kiegyezés előkészítésében, valamint a nemzetközi szerződések megkötése alkalmával követendő eljárás tárgyában létrejött és a király által 1908. február 18-án jóváhagyott közjogi megállapodás megszövegezésében. Ettől kezdve állandó tagja lesz a vám- és kereskedelmi értekezletnek, (1867. XII. t. c. 21. cikke, 1908. XII. t. c. 22. cikke), hol a magyar kormányt az igazságügyi és közjogi vonatkozású kérdések szempontjából képviseli, s résztvesz többek közt a Romániával kötött kereskedelmi pótegyezmény (1910. V. t. c.) és a Szerbiával kötött új kereskedelmi szerződés (1911. II. t. c.) tárgyalásában.

Az 1907. évi gazdasági kiegyezés tető alá hozása után kapta érdemei elismeréseként a vaskoronarend III. osztályát. 1908. október havában valóságos miniszteri osztálytanácsossá neveztetvén ki, visszakérül az igazságügyminiszterium státusába. 1910. június hóban miniszteri tanácsosi címet és jelleget nyer. Midőn ugyanez évben a külön közjogi X. ügyosztály az igazságügyminiszteriumban felállítatik, ennek főnöke lesz. Ez ügyosztály foglalkozott ezentul a közjogi kérdéseken kívül a nemzetközi szerződések előkészítésével, míg az előbbi nemzetközi jogi ügyosztály a nemzetközi jogsegélyt lebonyolító osztály maradt.

1908-ban résztvesz a belügyminiszteriumban tartott szaktanácskozmányokon, melyek a gr. Andrássy Gyula által előterjesztett választójogi törvényjavaslat kidolgozását készítik elő.

1910. nyarán tagja lett a Bosznia és Hercegovina ügyeinek mikénti intézése tárgyában tartott miniszterközi értekezletnek, amely az ú. n. annexio következményével foglalkozott. Az előterjesztett tervvezetről terjedelmes bíráló véleményt dolgozott ki.

1909-től 1912-ig hatalmas munkát végez a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket magában foglaló törvényjavaslat előkészítésében. Egyik értekezleten rábírja Lukács László miniszterelnököt — eredeti szándékával ellentétben — arra, hogy a kivételes hatalom igénybevételére feljogosító felhatalmazás ne általános keretben, egy paragrafusos törvényben adassék meg, hanem részletes pontos körvonalozással. Ezen álláspont meg is valósul az 1912. évi LXIII. t. c.-ben. Ugyancsak

ő éri el ott azt a megoldást, hogy a polgári egyének által háború esetén elkövetett bűncselekmények nagy része felett a lényegileg még akkor osztrák büntetőtörvény szerint ítélkező katonai büntető bíraskodás terve mellőztessék, s ehelyett ilyen esetekre polgári bíróságok előtt „gyorsított bűnvádi eljárás” hozassék be. A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket magában foglaló törvényjavaslatnak a minisztertanácsban ő lett egyik előadója.

1910. és 1911-ben résztvesz az új véderő-törvényjavaslat kidolgozásában, amely az 1912:XXX. és XXXI. t. c.-ben iktatatik be törvénytárunkba. Az előkészítő tárgyalások során az 1867:XII. t. c.-re alapított magyar közjogi követelések érvényesítéséért, — minisztere támogatásával — erős küzdelmet folytat, de eredménytelenül; a nézete szerint jogosult követelések megvalósulása elmarad. Hogy e téren mily hatalmas munkát végzett, mutatja az, hogy a közös hadügyminiszter által benyújtott törvény tervezetre, illetve annak közjogi és büntetőjogi vonatkozásaira tett észrevételei 56 oldalt tesznek ki. Más oldalról siker kíséri azon fáradozását, hogy a „hadi szolgáltatások” kérdése törvénnyel, s ne rendelettel szabályoztassék. E javaslata elfogadtatott, s az 1912:LXVIII. és LXIX. t. c.-ek lényegileg az általa készített tervezetek nyomán jöttek létre.

A véderő és az azzal kapcsolatos törvények előkészítése körül szerzett érdemei elismeréséül a király a Ferencz József rend középkeresztjével tünteti ki.

Ugyanezen időben készíti elő és tárgyalja le Bécsben a Szerbiával kötött konzuli, hagyatékügyi, jogsegélyezési és kiadási szerződéseket, amelyek az 1912:I—IV. t. c.-ben jutnak be törvénytárunkban, valamint a Bulgáriával kötött ugyanilyen tárgyú nemzetközi szerződéseket (1912:XXVII., XXVIII., XXIX. t. c.). A bolgár király neki ez alkalomból a bolgár polgári érdemrend nagy tiszti keresztjét adományozza.

1912. évben résztvesz a belügyminiszteriumban a Lukács László—gr. Tisza István-féle választójogi törvényjavaslat tárgyában folytatott szaktanácskozmányokon, illetőleg azon törvényjavaslat kidolgozásában, amelyből az 1913:XIV. t. c. lett. E törvénnyel kapcsolatban 1913-ban megbízást nyer az igazságügyminisztertől a képviselő választások érvényessége feletti bíraskodásokról szóló törvényjavaslat kidolgozására. A javas-

lat tervezetét el is készíti, azonban a háború kitörése folytán az, mint törvényjavaslat benyújtható már nem volt, de egy része felhasználtatott a választási bíráskodás novellájaként létrejött 1915:XVII. t. c.-ben.

1912-ben tagja és előadója volt a közös-ügyi címer megállapítása végett a magyar kormány által kiküldött bizottságnak, amelyben rajta kívül Töry Gusztáv államtitkár, Fejérpataky László egyetemi tanár, Csánky Dezső, az Országos Levéltár igazgatója vesznek részt.

1914-ben minisztertanácsi határozattal a magyar kormány képviselőjeként kiküldetik az 1914. nyarára Hágába összehívott III. békekonferenciára, mely azonban a háború kitörése folytán elmaradt.

1914. január havában az igazságügyminiszterium képviselőjében résztvesz a németországi, ausztriai, és magyarországi „Középeurópai gazdasági egyesületek“ („Mitteleuropäische Wirtschaft-Vereine“) budapesti kongresszusán, s ott előadást tart a „Kereskedelmi szerződésekben előforduló igazságügyi kérdésekről“. Az előadmány a kongresszus íratai között nyomtatásban megjelent.

1914. augusztus 30-án az újonnan felállított m. kir. pozsonyi Erzsébet-tudományegyetemen a közjog és politika tanszékére miniszteri tanácsosi címének és jellegének meghagyása mellett nyilvános rendes tanárnak kineveztetett, s ezzel az igazságügyi miniszterium kötelékéből kilépett.

Az igazságügyminiszteriummal való összeköttetése azonban nem szakadt meg és továbbra is megbízásokat kap szakvélemények és javaslatok készítésére.

Így 1916-ban résztvett IV. Károly király koronázásának előkészítésével kapcsolatos törvényes intézkedések tervezetainek előkészítésében. Közreműködött a koronázási hitlevél szövegének megállapításában. 1914-ben az igazságügyminiszter megbízza IV. Károly király használatára a nemzetközi szerződések tárgyalásánál és megkötésénél követendő szabályok ismertetésének kidolgozásával.

1917. év végén a m. kir. kormány megbízásából szakvéleményt ad a lengyel kérdés közjogi megoldására, s midőn felmerült az a terv, hogy a háború folyamán újra életre keltett Lengyelország az osztrák-magyar monarchiával hozassék kap-

csolatba, ugyancsak hivatalos megbízásból törvényjavaslat tervezetet dolgoz ki a lengyel királysággal való kapcsolat tárgyában.

Az 1920. évi nemzetgyűlés beválasztotta az 1920: X. t. c.-vel szabályozott ú. n. alkotmányvédelmi bizottságba, mely hivatva volt arra, hogy a miniszterek felelőssége esetén az ítélkező bíróság belőle alkottassék meg.

1920-ban a magyar békeküldöttség számára összeállítja Magyarország és Ausztria közjogi viszonya fejlődésének vázlatát. (A béke delegáció II. számú jegyzékének 1., 26. és részben 27. számú melléklete).

1921-ben a m. kir. külügyminiszter felhívására az osztrák-magyar vagyonszövetség felosztásáról terjedelmes véleményt nyilvánít, amely nyomtatásban is megjelent.

1922. évi február hóban Magyarország kormányzójának elnöklete alatt a választójog kérdésében tartott alkotmányjogi értekezletre szintén meghívott és ott véleményt nyilvánított.

A tanári pályán.

Fentebb elmondottuk, hogy már ifjúkorában megfogamzott lelkében a tudományos pályára lépésnek, s a magyar közjogról, vagy a politikából egyetemi tanárságra való törekvésnek gondolata. E terv megvalósítására vasakarattal, óriási szorgalommal, rengeteg tanulással és szellemi munkával készült elő.

1894-ben magántanári képesítésért folyamodott a budapesti tudományegyetem jogi karán „Magyarország és Ausztria közjogi viszonya“ és „A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányjogban“ című nyomtatásban megjelent munkái alapján. A magántanári habilitációt 1895. április havában el is nyerte, s előadásait ugyanez év szeptember havában meg is kezdette. Rendszerint két-három órás speciál-kollégiumot hirdetett „Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról“, vagy „Horvát-Szlavon Országok közjogi állásáról“. De előadásokat tartott „A magyar parlamenti jogról“ és „Az 1848. évi törvényhozás közjogi alkotásairól“ is. Főkollegiumot a magyar közjogról csak néhány féléven át adott elő.

1905. március 21-én kelt legfelsőbb elhatározással a buda-

pesti egyetem felterjesztése alapján egyetemi rendkívüli tanári címe megerősített.

Miután a közjogi tanszékek a két magyar egyetemen akkor be voltak töltve, úgy látszott, hogy Polner Ödön előtt az események elreteszelték az egyetemi tanári pályára való lépésnek útját, s neki meg kell elégednie azzal, hogy mint az igazságügyiminiszterium magas állású tisztviselője, a budapesti egyetemen c. nyilvános rendkívüli tanárként vegyen részt az egyetemi ifjúság kiképzésében, s tudományos működését nagy hivatali elfoglaltsága mellett, mely összes idejét igénybe vette, — gyakorlati munkája keretében — a külvilág előtt sokszor ismeretlenül — folytassa. Valóban, ha kellő tárgyilagossággal mérlegelte helyzetét és annak kilátásait, nem volt oka az elért eredménnyel elégedetlennek lenni, s pályaváltoztatásról gondolkodni. Nemcsak az igazságügyiminiszteriumban töltött be kiváló fontosságú osztályfőnöki állást, nemcsak saját miniszteriumában volt általánosan elismert és valamennyi minisztere által honorált nagy tekintélye, nagy horderejű munkaköre, hanem kiválósága mintegy miniszterközileg el volt ismerve. Óriási tudása, a közjog, közigazgatási jog és politika minden területén való jártassága oly fölényt biztosított neki a miniszterközi és külföldi szaktanácskozásokon, hogy pályájának magasabb ívelése teljes biztossággal várható volt. Tudását, valamint rendkívül alapos munkássága által szerzett tekintélyét öregbítette szerény, úri modora, nyugodt előadási, megfontolt, higgadt tárgyalási módja. Előkelő gondolkozás, sima érintkezési mód, a becsületességről, az ígéretek betartásáról vallott és következetesen követett magasztos felfogás, rendkívüli munkabírási, a munkában és dologban mindenkor oroszán-részt vállalás, a miniszteri tisztviselők mintaképévé tették őt és ezáltal neki oly pozíciót szereztek, amely a miniszteriumok kiváló tisztviselői karában is párját ritkította. Ehhez járult boldog családi élete és anyagi viszonyainak rendezettsége.

Ily körülmények közepette az látszott természetesnek, hogy Polner végleg megbarátkozzék azzal a gondolattal, hogy a tényleges tanári állás elnyerésére csak Budapesten és csak véletlenül számíthat. Ő ebbe látszólag teljesen bele is nyugodott, illetőleg talán maga is hitte végleges belenyugvását. Hogy

azonban ez a belenyugvás csak látszólagos volt, s benne a leg-élénkebben élt ifjú korában lelkébe vésődött vágya az egyetemi tanári pályára való lépésnek, azt a bekövetkező események élénken bizonyították.

Hazánk politikai helyzetében 1910-ben nagy változás állott elő. Közel másfél évtizednek végtelen szenvedélyességgel lefolytatott pártharcai fenekestül felforgatták az országot. A hosszú obstrukció megbénította a magyar törvényhozás munkáját, s a nemzeti hadsereg, önálló vámterület és önálló nemzeti bank stb. csálóka jelszavai alatt folytatott küzdelem bukással végződött. A nemzet nagy közvéleménye, az értelmiség tulnyomó tömegei kiábrándultak a hangos ígéretet hangoztató, de kormányozni nem tudó politikusokból, s visszatértek annak a nagy államférfiunak, Tisza Istvánnak táborába, aki tartózkodott a szenvedélyek felkeltésétől, nem hizelgett a közvéleménynek és Magyarország jövőjét a dualizmushoz való törhetetlen ragaszkodásban, a komoly belpolitikai munkában, megfontolt kultúrális és gazdasági haladás biztosításában látta. 1910-ben a nemzeti munkapárt nagy többséggel bevonult a képviselőházba. Tisza István az obstrukciót letörte, a képviselőházi házszabályok reformját keresztülvitte, s ez által a parlament munkaképességét helyreállította. Ha a nagy háború váratlanul ránk nem szakad, hazánkra nagyarányú belső fellendülés és nyugodt munka évtizedei következtek volna. Így azonban csak néhány év állott rendelkezésre komoly országépítő munkára. De e rövid idő alatt is sok nagyjelentőségű alkotás történt, ezek sorába tartozott két új egyetem alapítása.

Az 1912:XXVI. t. c. Debrecenben és Pozsonyban fokozatos fejlesztés mellett tanszabadsággal felruházott 1—1 egyetem felállítását mondja ki. A fokozatos fejlesztés elvéből folyólag egyelőre úgy Debrecenben, mint Pozsonyban csak a jog- és államtudományi kar felállítása vétetett tervbe az 1914. szeptember 1-el megszűnő debreceni református és a katolikus jellegű pozsonyi kir. jogakadémia helyébe. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a pályázatát kihirdette s a budapesti és kolozsvári egyetem tanáraiból alakított szakbizottságok a jelöléseket megejtették, amelyek alapján a miniszter javaslatot tett a királynak.

Ferencz József királyunk 1914. augusztus 30-án kelt rendeletével nevezte ki a két jogi kar tanárait.

Polner Ödön a pozsonyi m. kir. tudományegyetemen a közjog és politika tanszékére neveztetett ki.

1914. őszén a pozsonyi egyetemnek tulajdonképen csak egy kara volt, a jog- és államtudományi kar, 11 tanszékkel, amely kiegészítést nyert az orvosi karnak három, ezenkívül a bölcsészeti tudományoknak és a történelemnek egy-egy tanárjával. A jog- és államtudományi kar működését az 1914—15. tanév I. felében meg is kezdette. A kar I. dékánjává, ki rektori hatáskörrel is fel volt ruházva, dr. Falcsik Dezső egyetemi ny. r. tanár neveztetett ki. Polner volt a rangidősb, neki kellett volna az első dékánnak lennie s választás esetén ez be is következett volna. Mivel azonban Polner Ödön evangélikus vallású volt s Pozsonyban tartotta udvarát a Habsburg-uralkodóháznak egyik tekintélyes tagja, Frigyes főherceg, ki-nek neje Izabella főhercegnő, Pozsony város ügyei iránt élénk érdeklődéssel viseltetett, az akkori vallás- és közoktatásügyi Miniszter öreá való tekintettel, aki már a kinevezéseknél is befolyását eredménnyel érvényesítette, nem hozhatta javaslatba Polner Ödönnek tárgyi érvek által mindenben alátámasztott dékáni kinevezését.

Az egyetemi jogi kar Pozsonyban abban a régi épületben nyert elhelyezést, melyben a régi kir. jogakadémia volt. (Káptalan-utca 1.) Ezt az épületet még Pázmány Péter építtette, s természetes, hogy már elavultságánál fogva sem volt alkalmas egy jogi kar elhelyezésére. Az akadémiai könyvtár, mely az egyetem jogi karának rendelkezésére bocsátatott, teljesen rendezetlen állapotban volt. Valóban az igényeket rendkívül le kellett szállítani, ha egyetemi színvonalról beszélni akartunk. Az első tanári kar az ország különböző jogakadémiának tanári karából válogatódott össze. Mivel az akkori fizetési rendszer szerint az egyetemi nyilvános rendes tanárok a VI. fizetési osztályba neveztettek ki s csak 15 évi rendes tanári működés után kerültek be az V. fizetési osztályba, s akkor is tapasztalható volt — különösen a tisztviselői osztályban, — a törekvés Budapestre jutni, élénk feltűnést keltett, hogy az igazságügyminiszteriumnak miniszteri tanácsosa, aki a miniszteriumban előkelő állást töltött be, vállal-

kozott egy vidéki csonka egyetemi kar tanári állásának elfogadására.

Ez első tanári karra nagy feladatok vártak. Neki kellett megvetni az új egyetem alapjait, kötelessége lett megvalósítani próbálni az egyetem teljessé tételét, az orvosi, illetőleg a bölcsészeti karral való kiegészítését. Ez nem volt kis feladat, mert Tisza István miniszterelnöknek és kormányának az volt a felfogása, hogy a két új egyetem végleges kiépítése fölött csak a háború vége után lehet dönten. A monarchia 400 év óta tartó háborúi között a világháború volt a legnagyobb, mint a következmények beigazolták, sorsdöntő jelentőségű, s így az ország érdekeinek komoly mérlegelése mellett az akkori kormány álláspontja óvatos és helyes volt. A később bekövetkező események, s csonka országunk mai helyzete, utólag is igazolták ezt. De ezen álláspont nem felelt meg sem Pozsony város helyi, sem pedig a pozsonyi jog- és államtudományi kar érdekeinek. S természetes, hogy mindkét tényező összefogva mindent elkövetett, hogy az illetékes köröket rábirják még a háború alatt az egyetem teljessé tételére.

Az 1914—15. tanév kevés számú hallgató mellett a háború okozta nyomott hangulatban telt el, hiszen a háború kitörésétől kezdve a gorlicei áttörésig nagy katonai erő dolgozott Pozsony katonai védővonalának megerősítésén, s a limanovai csata folyama alatt az ágyuk dörgését Pozsonyban hallani lehetett! Csupán azt említjük meg, hogy e tanév folyamán a vallás- és közoktatásügyi Miniszter szaktanácsmányt hívott össze a jogi oktatás reformja tárgyában. A pozsonyi jogi kar Polner Ödönt és e sorok íróját, ki időközben a katonai szolgálatról szintén felmentést nyert, küldte ki képviselői gyanánt. A szaktanácskozmány a budapesti egyetem jogi karának kezdeményezésére hívatott össze, hogy az új egyetemek felállításával kapcsolatban a szigorlati szabályzat megfelelően módosíttassék, azonban tullepett a szándékolt tervnek határán, s a jogi oktatás reformjának gondolatát egészében napirendre állította. A miniszter leíratott intézett a jogi karokhoz, kérdéseket tett föl, amelyekre választ kért. A pozsonyi jogi kar is megfelelő bizottsági előkészítés után kidolgozta maga álláspontját. Az öttagú kari bizottságnak Polner Ödön volt az előadója, s e sorok írója is tagja volt. A bizottsági javaslatot a jog-

és államtudományi kar 1915. március 1-én, 11., 12. és 15-én tartott folytatólagos ülésében tárgyalta és elfogadta. A határozat a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszterhez felterjesztetett, s nyomtatásban is megjelent, következő cím alatt: „A pozsonyi m. kir. Erzsébet tudományegyetem jog- és államtudományi karának véleménye a jogi oktatás reformja tárgyában“. Pozsony, 1915.

Az emlékirat a bevezetésben megemlékezik a reform fontosságáról, történeti visszapillantást vet jogi oktatásunk rendszerének kialakulására, foglalkozik a hallgatóság decentralizációjának szükségességével, a numerus clausus behozatalával, a hallgatói létszám arányos elosztásával, a rendes tanárok által tartható ú. n. jogositott előadásokkal, azok díjazásával, a magántanárok jutalmazásával, valamint a leckepezér rendszernek kérdésével. Megállapítandónak tartja a leckelátogatási és tanulási kötelezettséget, behozandónak javasolja a kötelező kolloquiumokat, részletes javaslatokat tesz a tanulmányi és vizsgarend, alapvizsgák, képesítő vizsgák és szigorlatokra vonatkozólag. A doktorátust, mint tudományos fokozatot tartja kiépítendőnek. A jog- és államtudományoknak az eddigi vizsgarendszerben való különválasztását eltörlendőnek tartja. Ehelyett a jogi tanfolyamnak jogtörténeti, jogtudományi és államtudományi tárgyakra való felosztását javasolja, úgy azonban, hogy minden joghallgató az összes tárgyakat hallgatni legyen köteles. A kötelező gyakorlatok behozatalát írásbeli dolgozatok készítésével kapcsolatosan meghonosítandónak véli. Kéri a rendes tanszékek mellé tanársegédi állások rendszeresítését. Ellenzi a szigorlatok egy részének a tanulmányi időbe való bekapcsolását. Foglalkozik végül a jogakadémiák kérdésével, amelyeknek eltörlését a felekezetekkel egyetértve kívánja eszközölni.

Az emlékirat Polner Ödönnek és e sorok írójának társas munkája, azonban annak nagyobb részét Polner készítette.

A pozsonyi jog- és államtudományi kar úgy, mint a többi magyarországi főiskolák is, az 1914/15. tanévben nyilvános egyetemi ünnepélyt nem rendezett, csupán 1914. őszén Erzsébet napon, Erzsébet, dicső emlékezetű királynénkről tartott rövid megemlékezést. Az 1914/15. tanév téli hónapjaiban azonban a nagyközönség számára a vármegye nagytermében há-

borús előadásokat rendezett. Ezek során Polner „A háború és a nemzetközi jog” címén tartott előadást.

Az 1915/16. tanévre a kar egyhangúlag dékánjává választja, s a vallás- és közoktatásügyi Miniszter rektori hatáskörrel felruhazza.

A tanév megnyitó ünnepélyen „Az új egyetemek és a nemzeti kultúra” címen tart előadást. Beszédében kiemeli, hogy két új magyar egyetemnek, bár csonka állapotban való megnyitása is oly kulturális esemény, amelynek jelentősége még a világháború idején is méltányolást érdemel. Az új egyetemekre szükség volt, mert „újabb állami és társadalmi életünk az egyetemi oktatást oly nagy mértékben vette igénybe, hogy annak a két régi egyetem, bármennyire fejlődött is, eleget tenni nem birt”. Magyarország különös viszonyaira tekintettel és azért, mert a nemzet kulturális közösség, a nemzeti kultúra érdekei a legelsősorba állítandók. A magyar államnak, mint olyannak fennmaradása, a magyar nemzetnek a magyar államban való hegemoniája, a magyar kultúrának megerősödésétől és minden más kultúra felett való felsőbbbségétől függ. A nemzeti kultúra megerősítésére az alsó- és középiskolák is hatalmas tényezők ugyan, de a nemzet vezetőrétege műveltségének megerősítésére, kiterjesztésére, legfontosabb eszköz a nemzet kultúrájának érdekeit szolgáló felső, illetve egyetemi oktatás. A Magyarország nyugati határszélén felállított pozsonyi egyetemnek különösen nagy lesz a jelentősége a magyar kultúrának megerősítése és terjesztése terén. A pozsonyi egyetemnek feladata lesz, hogy magyar határkö legyen az ország határszélén a kultúra tekintetében is. Ez a határkö juttatja kifejezésre, hogy itt kezdődik a magyar művelődés. De e határkö nem lehet kínai fal, a nemzetek kultúrái külön nemzeti jellegük mellett is kölcsönhatással vannak egymásra, nagyrészüik közös forrásokból táplálkozik. A magyar kultúra is a nyugati nemzetek előhaladottabb kultúrájának hajtásait fogadta magába, de saját hatásait hozzáadva, azzal többé-kevésbé összeolvastva és átalakítva fejlesztette ki a sajátos magyar kultúrát. A pozsonyi egyetemnek nem az lesz a feladata, hogy a német nyelvterület határszélén a német kultúrát átültesse, hanem, hogy azt a sok értékes eredményt, amit a német nép kultúra tekintetében más nemzetek kultúrájának kölcsönhatása

alatt is létrehozott, a magyar kultúrával megismertesse és lehetővé tegye, hogy annak eredményei a magyar szellem és fel fogás hatása alatt magyar kultúra alkatrészévé átalakuljanak, másrészt pedig a német nép felé megismertesse a magyar nemzeti kultúrát. A beszéd végén kifejezi azt a reményét, hogy a pozsonyi egyetem csonkasága mihamarabb meg fog szűnni. Az orvosi kar felállításának égető szükségét, a háború eseményei és tapasztalatai nyilvánvalóvá tették. Megfelelően képzett orvosok nevelése csak két orvostudományi kar mellett lehetetlen. Új orvostudományi kar felállítására pedig sehol sincs alkalmasabb talaj, mint Pozsony városában. Ugyancsak szükséges, hogy egyetemi színvonalú mezőgazdasági főiskola a pozsonyi egyetemen létesítendő természettudományi karral kapcsolatosan hazánkban, mint kiválóan földmivelő államban mielőbb felállíttassék.

Az egyetemi ifjúsággal szemben hangsúlyozza, hogy a tanulás szabadsága nem értelmezhető úgy, hogy az egyetemi polgár csak akkor és annyiban tanul, amikor és amennyiben arra kedve van. „Önkorlátozás és önfegyelmezés nélkül gyakorolt szabadság féktelenségre vezet, s a féktelenség mindig rombadönti azt az intézményt, mely a szabadsággal féktelenül visszaél“. Az egyetemre lépő ifjú a tanulásra vállal önként kötelezettséget. Ezt nem teljesíteni „nemcsak helytelen, de erkölcsileg is megengedhetetlen“. „Pontos köteleességteljesítés nélkül sem háborúkat nyerni, sem államokat igazgatni, s mások dolgait ellátni, semmiféle életpályát becsülettel megfutni nem lehet“.

A tanévnyitó beszéd végén kérte Pozsony város közönségének, hatóságainak és végül a sajtónak támogatását az egyetem iránt. Utóbbira azért volt szükség, mert a kar működését az első tanévben egy kellemetlen incidensből kifolyólag a helyi sajtó állandóan hallgatással mellőzte. Polner, mint dékán kötelességének tartotta e kellemetlen helyzet megváltoztatását, s ez neki sikerült is.

Az 1915. évi november hó 25-én tartott egyetemi ünnepélyes közgyűlésen elnöki megnyitó beszédezt mondott dicsőült Erzsébet királynéről. A harmóniát kereső, a kiegyenlítést és megegyezést előmozdító, s a magas kultúrát kedvelő Erzsébet királynéra emlékezve, a minden kulturális működés megbénulá-

sát előidéző borzasztó háborúnak megegyezéssel béke alapján történő befejezése mellett tör lándzsát.

Az 1916. szeptember 30-án tartott közgyűlésen számol be mint lelépő dékán, az elmúlt tanévről. Sajnálattal említi, hogy a joghallgatók számában háborús behívások szaporodása folytán további csökkenés állott be. A hallgatóság értelmi fajsúlyáról elismerőleg nyilatkozott. Örömmel említi, hogy Pozsony sz. kir. város törvényhatósági bizottsága 1915. december 6-án évi 1200 koronát szavazott meg jogi kari pályamunkák jutalmazására, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter néhai Gárdos János 1.000.000 K-t kitevő alapítványa évi kamatainak felét a pozsonyi egyetem diákasztala javára kiutalta, ami lehetővé tette a diákasztalnak a tanév második felében való megnyitását. A beszámoló sürgeti egyetemi internátus létesítését is. A jogi kar 10 szemináriuma berendezésére és felszerelésére megfelelő összeget kapott miniszteriumtól s azok megnyitása, valamint a gyakorlati joganyag-gyűjtemény felállítása a megvalósítás küszöbén van.

A beszámoló arról is értesít bennünket, hogy a kar még a tanév kezdetén felíratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az orvosi kar felállítása iránt. Az új egyetemekről szóló törvény miniszteri indokolása amellelt foglalt állást, hogy az új orvostudományi kar Pozsonyban állíttassék fel, mivel a pozsonyi állami kórházi épületek aránylag nem nagy költséggel klinikákká átalakíthatók s tantermekkel és laboratóriumokkal könnyen kiegészíthetők, míg Debrecen számára az orvosi kar felállítását csak az esetre helyezte kilátásba, ha ott előbb az egyetemi oktatás céljainak megfelelő közkórház felállítatik. Ha a háború közbe nem jön, minden valószínűség szerint ez a terv nyert volna megvalósulást. A pozsonyi állami kórház, mint a felállítandó orvostudományi kar kiegészítő része, a belügyminiszterium alól már 1913. évben a vallás- és közokt. tárcába vétetett át.

A pozsonyi egyetem elhelyezésére részletes terv is készült, e szerint az egyetem a város belterületén nyer elhelyezést. Évégből a miniszter meg is vett egy nagyobb telket (Lanfrankoni telek) és ugyancsak egy másikat, az ú. n. Schiffbeck telket. Az előbbire kerültek volna az orvoskari és természettudománykari intézetek és klinikák és a sporttelepek, az utóbbin pedig

az egyetem központi épülete, a jog- és államtudományi és a bölcsészeti karral együtt nyert volna elhelyezést. Közben a terven az a módosítás történt Jankovich Béla akkori miniszter elhatározásából, hogy a Schiffbeck telekre kerüljenek az orvoskari klinikák és intézetek, a természettudományi intézetek pedig az állami kórház elmebeteg osztályának elhelyezésére szolgáló épületben helyeztessenek el, az egyetem többi kara és központi épülete számára pedig egy másik telek szereztessék meg. E tervek végleges elfogadása előtt a miniszter foglalkozott azzal a tervvel is, hogy a helyőrségi kórház telke és az azelőtt elterülő nagy katonai gyakorlótér — Eszterházy-tér — szereztessék meg az egyetem számára. Erre vonatkozólag folytak is tárgyalások a hadügyminiszteriummal, de meghiusultak.

Polnernek nagy érdeme, hogy sikerült a vallás- és közokt. minisztert rábírni arra, hogy ezen tervet újból felkarolja s a tárgyalásokat ezek megszerzése iránt újból folyamatba tegye. Evégből, mint dékán, érintkezésbe lépett az illetékes katonai hatóságokkal, részletes terveket dolgozott ki az egyetem e területen történő elhelyezésére s a terv elfogadása iránt a miniszternek előterjesztést tett. Lehetetlen meghatottság nélkül szemlélnem a kezeim közt levő szabatosan kidolgozott, a helyiségek beosztását és pontos térfogatát feltűntető saját maga által készített eredeti terveket. Óriási munkát fektetett azokba! A terv megvalósítására segítő társat talált Tóth Lajos államtitkárban s később gróf Klebelsberg Kunó államtitkárban, aki a tervet Polnerrel együtt megtartott helyszini szemle után lelkesen helyeselte, s Frigyes főherceg pártfogását a hadügyminiszterium álláspontjának megváltoztatásához kieszközölte. Az akadályok elhárítása után a miniszter is hozzájárult a tervhez s 1917. február 7-én leiratot intézett Pozsony város közönségéhez, hogy a város e terv megvalósításával járó rendkívüli városrendezési esztétikai és közegészségügyi előnyök ellenében a tulajdonában lévő városmajort és bizonyos közterületeket az egyetemnek adja át s az Eszterházy gyakorlótér mellett még 2 telektömböt szerezzen meg. A cs. és kir. hadügyminiszter, a magyar állam és Pozsony város áldozatkészségével — a leirat szerint — olyan egyetem létesülhetne, amely az ország határán megnyugvással volna a külföldnek megmutatható, amelyért a felelősséget a jelennek és a jövővel szemben is bátran lehetne viselni.

A miniszteri leirathoz az egyetem elhelyezésének távlati képe is csatoltatott.

Ha a pozsonyi egyetem a magyar állam fennhatósága alatt maradt volna és e tervek szerint épült volna ki, Polner nagy megnyugvással mondhatta volna, hogy ezen elhelyezési terv létrejövetelében neki, mint szellemi kezdeményezőnek, oroszlánrésze van. Más volt azonban megírva a sors könyvében! A tervet elfogadták az illetékes tényezők, a hadügyminisztérium és Pozsony városa is, s a miniszter hozzá is fogott a háború okozta rendkívül nehézségek között annak részleges megvalósításához. Tisza István miniszterelnök 1917. évben bekövetkezett lemondása után alakult új kormányban gr. Apponyi Albert lett a vallás- és közokt. miniszter, aki a pozsonyi egyetem iránt különös jóindulattal viseltetett, s magáévá tette a jogi kar felterjesztésére az egyetemnek orvostudományi- és bölcsészeti karokkal még a háború alatt leendő kiegészítését. A háború okozta nagy nehézségek között egyelőre természetesen csak ideiglenes megoldásról volt szó, s ennek megvalósítása is nagyon lassan haladt. 1917—18. tanévben történt az orvosi- és bölcsészeti kar felállításának elhatározása Finkey Ferenc rector-sága alatt. Az ideiglenes megoldás tervének kidolgozásában s a rectori és bölcsészeti helyiségek bebutorozásában Finkey mellett Polner hűséges segítőtárs volt.

Ugyancsak e tanév folyamán alapos és terjedelmes munkát végzett Polner az egyetemi címer heraldikai tervezése körül. A kiküldött bizottságnak ő volt az elnöke, s egyben előadója is. A bizottsági javaslatot az egyetemi tanács csekély változtatással 1917. október 30. ülésében elfogadta, s a minisztériumnak fölterjesztette azzal, hogy a címer adományozását a királyi felségnél kieszközölje. A tanács javaslatát a belügyminisztérium kiadta véleményezés végett Csánky Dezső Országos levéltári igazgatónak, aki észrevételeit meg is tette. A végleges döntést a monarchia s hazánk összeomlása megakadályozta.

Az egyetemi díszjelvényekre vonatkozó tervezet is Polner munkája. A tanács a Mátyás király korabeli stílusban készült terveket elfogadta, ezekhez a miniszter, valamint 1918. április hó 21-én kelt elhatározással a király is hozzájárult s az elkészítés költségeit magára vállalta. Az összeomlás ezt is eltemette.

Az 1917/18. tanév végén az egyetem Rectorává választá-

ti. Minthogy 1918. év őszén nyílt meg először a pozsonyi egyetemnek orvosi- és bölcsészeti kara, az immár teljesnek mondható egyetemnek Polner lett az első, egyhangúlag megválasztott Rectora. A nyár folyamán az egyetem miniszteri rendeletre a II. félévi előadások befejeztével pótszemesztert tartott a harctérről szabadságot kapott tisztek és tisztjelöltek részére. Emiatt az 1918/19. tanév késedelemmel nyílt meg, s a tanévet megnyitó és az egyetemi Tanácsot beiktató ünnepélyes közgyűlés 1918. október 5-én tartatott meg.

Polner székfoglaló beszédében hangsúlyozva, hogy nehéz időben súlyos körülmények, hazánk egén feltűnedező komoly és komor jelenségek között veszi át az egyetem vezetését. A választást azért fogadta el, mert elve, hogy „senkinek sem szabad kitérnie azon kötelesség elől, amelyet ráronak“.

A székfoglalóban az egyetem jövője irányairól tart előadást. Az Akadémia Istropolitana, melyet Mátyás alapított s amely időbelileg elődje az Erzsébet-egyetemnek, a reneszance-kor szellemét tükrözte vissza, az Erzsébet-egyetemnek a mai kor szellemét kell visszatükröznie. Az egyetem nem lehet egyoldalú és irányzatos tudománynak terjesztője, hanem annak, amely csak a tudományos szempontokat keresi és tartja szem előtt, a minden elfogultságtól és kötöttségtől mentes szabad kutatáson és szabad vizsgálódáson alapszik, de tételeinek felállítása körül a legnagyobb gondosságot és körültekintést tanúsítja s következtetéseiben a tulzásokot és végleteket kerüli. Amidőn a tudományosságnak a szabad kutatás alapján való fejlődését hangoztatja, és a szabad tudományos gondolatnak szószólója, tiltakozik az ellen, hogy ezt összetévesszék a „szabad gondolkodás“-nak nevezett tudományoskodó iránynyal, amely csak azt a gondolkodást ismeri el szabadnak, amely az általa helyesnek tartott irányt követi. A székfoglaló külön kiemeli, hogy a szabad kutatás és szabad tudományos gondolkodás nem ment fel a multtal való szakítás, a történet tanulmányainak figyelmen kívül hagyása alól.

A pozsonyi egyetem tudományos működése másik jövője irányául a székfoglaló a magyar nemzeti gondolatot emeli ki. Franciaországban, Angolországban, általában a nyugateurópai, a természeti, földrajzi viszonyok és történeti tények hatása alatt kialakult államokban az ott élt kü-

lönféle nemzetiségek beolvasztásával az egységes nemzeti állam már régebben megalakult. Ez államok példája azt mutatja, hogy az államalakulás és a nemzeti különállás két irányzata között a kiegyenlítődés nem a „kis nemzetek jogának“, a „népek önrendelkezésének“ most divatba hozott s ezen nemzetek által jelszólul használt elv szerint történt: ellenkezőleg a nemzeti kisebbségek ezen államokban beolvadtak abba a nemzetbe, mely az állam alakítását véghezvitte. Hasonló folyamat ment és megy végbe a történeti magyar államban is, s a nemzetiségi elaprózódásokra való törekvés ellentétben áll nemcsak az általános kultúrával, hanem a nemzetiségek valódi érdekével is. A magyarság, a magyar nemzet sohasem nyugodhatik bele abba, hogy hazánkban a nemzetiségek által lakott terület-részei, a magyar államnak egy évezred óta kialakult s nem mesterséges eszközökkel és konjunkturális politikával összetákolta, hanem a természeti összetartozandóság erejével összekapcsolt részei az egészet képező országterületből kiszakításának.

Végül a tudomány és vallás viszonyaival foglalkozik. Ahol a tudomány végződik, ott kezdődik a hit, amely nem a megismerésnek, hanem az érzelmenek a területe, a szívé, mely a jó eszméjének végső diadalában rendületlenül bízik, s amely erkölcsi magatartásunknak is vezérfonala. A vallás és tudomány útjai nem keresztezik egymást. Felvilágosodott és bölcs tudományosság tiszteletben tartja a vallást és a saját sphaerájában maradó vallásosság nem zavarja a tudományok szabad fejlődését. Reméli, hogy a tudománynak és vallásnak egymás iránti ezen kölcsönös tisztelete a pozsonyi egyetemen nem fog megzavartatni.

Megnyitó beszédének végén az egyetemi ifjúsághoz intézi szavait. Hangsúlyozza, hogy a háború vége a jövő nemzedéket óriási feladatok elé fogja állítani. A háború az erkölcsi romlásnak és züllésnek ijesztő mértékű megnövekedését eredményezte, megsemmisítette úgyszólván az egész vonalon a jog és törvény tisztelet, valósággal az ököljog uralkodik. Az elvadult és elzüllött társadalmat vissza kell vezetni a jog és törvény tiszteletére, a törvény és igazság uralmát vissza kell állítani. Mivel a háború alatt az állami hatalom a gazdasági javak termelésének, megosztásának és fogyasztásának szabályozását

az egyéni kezdeményezést és szabad mozgást elnyomva, anynyira kezébe vetté, mint amilyen mértékben azt csak a kollektív gazdálkodás elvének tulzó hivei kívánhatták, a háború után egyik legnagyobb feladat lesz az individuális termelési rendszert helyreállítani, annak kiáltó igazságtalanságai nélkül. Ugyancsak rámutat arra, hogy a nemzetiségi kérdés kezelése a háború után nemzedék egyik legsúlyosabb gondja lesz. A nemzetközi viszonyok terén is óriási feladatok várnak a jelen és a jövő nemzedékeire a háború után. A világháborút előidézte helyzet olyan gordiusi csomó, amelyet fegyver bogozott ugyan össze, de fegyverrel elvágni nem lehet. A népszövetség, a nemzetközi bíraskodás és végrehajtás gondolatai nagyszerűek, de csődöt mondanak akkor, ha az államok léte, integritása és megcsonkítása forog szóban. A kis nemzetek, kis népek önálló rendelkezési joga, a nemzetiségek autonómiája liangzatos jelszavak, melyek romboló hatást gyakorolhatnak és végzetes következménnyel járhatnak épen azokra, akiknek érdekében felvették. Az életbe lépő ifjúságnak e nehéz feladatok megoldásával kell majd bajlódnia és évégből a legnagyobb kitartással és szorgalommal kell tanulói kötelességeit teljesíteni.

Az események nem engedték, hogy a pozsonyi egyetem nyugodtan befejezhesse első évét. A központi hatalmak hadi helyzete Bulgária kiválásával és a német hadseregnek a nyugati harctéren szenvedett vereségei folytán a nyár óta tetemesen megrosszabbodott, a visszavonulás kezdetét vette és gyors tempóban tartott. Rövidesen fegyverszüneti ajánlat tétetett, s az Ententenak arra adott válasza a vereség és összeomlás végzetes érzését keltette minden aggódó hazafiban. A tragédia következményei azonban korántsem lettek volna oly rettenetesek, ha a Monarchiát és hazánkat a feladatokra teljesen rátermett nagy egyéniségek kormányozták volna. Az októbervégi forradalom minden ellenállás nélkül győzött úgy Ausztriában, mint Magyarországon, s mindkét helyütt tapasztalatlan, a külpolitikai következményeket nem sejtő olyan új elemeket juttatott az ország kormánygépezete birtokába, amelyek minden felelősségérzet nélkül kockázták el egy fényes történeti múlttal bíró négyszázéves politikai összeköttetésnek és egy ezerevés nemzetnek örökségét. Magyarországon a nemzeti tanács, melyet szélsőséges pártcsoportok merész elhatározású

irányítói hívtak életre, úgyszólván minden ellenállás nélkül kezébe ragadta a tétovázó királytól, egy passzív miniszteriumtól és ellenállásra képtelennek bizonyult országgyűléstől az ország sorsának irányítását. Az állam vezető tényezői, a hadsereg, ellenállás nélkül tűrte, hogy a legveszélyesebb politikai kalandoroknak kisdéd társasága az ország nyakára üljön. A hosszú háború alatt a sajtó a cenzura bilincseibe volt nyűgözve, s a való tényállásról senki kellően értesülve nem volt, október végén felszabadulva, a lázításnak és demagógiának mocskos tajtékjával árasztotta el a tájékozatlan közvéleményt. Az ország legnagyobb politikusának orvgyilkosokkal való gyalázatos meggyilkoltatása félelemmel töltötte el a lelkeket. Október végén még maroknyi erővel is meg lehetett volna akadályozni a gátszakadást, az ország felfordítását, de semmi komoly kísérlet sem történt egyetlen hatalmi tényező részéről sem. Minden politikai tényező, polgári és katonai hatóság csődöt mondott. Hiába volt ép és egészséges az ország közigazgatási szervezete, a forradalomnak kitörése az ország központjában minden a vidékről kiinduló kísérletet a haza megmentésére lehetetlenné tett. A Károlyi-kormány az első perctől kezdve a bolsevizmus irányába fordította a kormányrudat, s szabad folyást engedett a szociáldemokrata és kommunista agitációnak, szélnek bocsátotta a hadsereget, s midőn Magyarország történelmének legnehezebb korszaka következett, védtelenné és tehetetlenné tette az ezeréves nemzetet s gyáva prédájává a bennünket körülfogó ellenségeinknek. Hazánknak az októberi forradalomtól Horthy Miklós kormányzónak Budapestre való bevonulásáig tartó korszaka mindenkor leggyászosabb, legszégységteljesebb kora marad ezeréves európai történelmünknek.

1918. október 31-én délután Pozsonyban népgyűlés tartott az ottani 48-as és szociáldemokrata párt vezetőinek kezdeményezésére, amelyre az egyetemi ifjúság is meghívott, s a gyűlésen való megjelenésre a rectortól engedélyt kért. A rector az engedélyt megadta, azzal a figyelmeztetéssel, hogy mérséklőleg igyekezzenek hatni. A gyűlés után jutott közhirré, hogy az ifjúság táviratilag nemcsak üdvözölte a nemzeti tanácsot, de ahhoz való csatlakozását is kijelentette. A rector ezért az ifjúságot megróttá, azzal a figyelmeztetéssel, hogy mivel a nemzeti Ta-

nács a már elszakadt Horvát-országot, valamint a cseh-tót köztársaságot üdvözölte, végeredményben hazánk szétDarabolásához való beleegyezését is kinyilvánította. Mikor a Károlyi-kormány kineveztetett, a pozsonyi egyetem tanárait a rector értekezletre hívta össze magatartásuk megbeszélése végett. A megbeszélés eredménye alapján november 2-án az egyetem rectora táviratot intézet a közoktatásügyi Miniszterhez, amelyben az új kormányt ill. annak az ország függetlensége helyreállítására, a közrend és a szabadság megóvására, valamint az ország területi épségének megvédelmezésére irányuló törekvéseit üdvözölte. Ezen határozat és annak végrehajtása azelőtt történt, mielőtt Pozsonyba megérkezett volna annak hire, hogy a miniszteriumot a király esküje alól feloldotta, és hogy a kormány szükségesnek tartja az államforma kérdésének felvetését. Polner a rendkívüli események hatása alatt az egyetemi tanács december havi ülésén az időközben bekövetkezett politikai eseményekre való utalással a rectori állásról való lemondását bejelentette, „hogy helyét oly egyénnek engedje át, ki az új viszonyokba magát jobban beletalálja“. Az egyetem tanácsa azonban a lemondást nem fogadta el, egyhangúlag kívánta, hogy a rector tartson ki az egyetem kormányrudja mellett.

Prágában október 28-án tört ki a forradalom és a cseh-tót köztársaság egyidejűleg kihirdettetett. Polner tanévvégi beszámolójában, amelyet a bekövetkezett események miatt már Pozsonyban nem mondhatott el és csak pár évvel később magyar területen tett közzé, elmondja, hogy ez esemény, eltekintve egyik-másik pesszimizistikusnak tartott kollégától, kezdetben nem gyakorolta a pozsonyi egyetem tanáira azt a hatást, hogy az Pozsonynak a magyar államhoz való tartozását és ezzel a pozsonyi magyar egyetem létét közvetlenül érintené. Hiszen ez teljesen ellentétben állott a szabadság, a demokrácia, a nemzetiség alapján álló államalakulás, a népek önrendelkezési jogának elvével, amelyeknek védelmét az Entente-hatalmak hangoztatták, s amellet annyira ellenkezett a természetes és történeti államalakulás elveivel is, hogy Pozsony város Magyarországtól való elszakítását, és a cseh-tót államhoz való csatolását mindenki képtelenségnek tartotta. Aki tudja azt, hogy mily maroknyi erő foglalta el felső-Magyarországot, hogy még

1919. május 27-én Massaryk köztársasági elnök a pozsonyi magyar egyetem küldöttségének azt jelentette ki, hogy az állam határai kelet felé megállapítva véglegesen nincsenek, az tisztában van azzal, hogy a felvidék elszakítása, de különösen Pozsony város elcsatolása semmi esetre sem történt volna meg, ha magyar részről megfelelő fegyveres ellenállás történt volna. Mindamellett, mint a Beszámoló mondja, „ez időben Magyarország megcsonkításának réme a maga ijesztő mivoltában megjelent előttünk”. Ilyen körülmények között Polner kötelességének tekintette annak kezdeményezését, hogy a közjog, a politika, a közgazdaságtan, statisztika, a földrajz és a történelem szakának egyetemi tanárai vállvetett munkával emlékiratot dolgozzanak ki, amely tudományos érvekkel száll sikra hazánk tervezett szétdarabolása ellen. Ez emlékirat „Pro Hungaria” címmel 62 nyomtatott lapon 1918. november havában meg is jelent, a magyaron kívül francia és angol nyelven is. Ez emlékirat foglalkozik az államalakulás elveivel, megrajzolja Európa képét a nemzetiségi és geopolitikai elv szerint, vizsgálja Magyarország természeti egységét, területének gazdasági egymásra utaltságát, ismerteti hazánk nemzeti heterogeneitását, annak okait, megcáfolja a nemzetiségi elnyomás vágyát, s végül Magyarország és a nyugateurópai hatalmak egymáshozí viszonyát vázolja, kiemelvén, hogy a magyar állam fennállásának jóformán egész ideje alatt saját testével védte a tatár pusztítás, a török hódítás és az orosz imperializmus ellen a művelt nyugatot. Komoly ok van arra a feltevésre, hogy a pozsonyi magyar tudományegyetem által kiadott ezen emlékirat érvei és adatai a trianoni béke előkészítésénél az illetékes magyar ténnyezők részéről nem maradtak felhasználatlanul.

Az emlékirat jelentékeny része Polner munkája. Sok megállapítását a történelem azóta teljesen igazolta.

1918. november 12-én az egyetem a város összes intézményei részéről olyan nyilatkozatot kezdeményezett, mely szerint Pozsony város tiltakozik a Magyarországtól való elcsatolás ellen. E nyilatkozat november 23-án kelt s a város lakosságának összes rétegei nemzetiségi különbség nélkül óriási számban írták alá. Mivel a cseh megszállás veszélye mindinkább közeledett, az egyetemi tanács szükségesnek tartotta nemcsak felterjesztéseket küldeni a kormányhoz Pozsony város és

az egyetem megmentéséért, de küldöttségileg is tisztelgett Lovászy közoktatásügyi miniszternél, aki a tanácsot megnyugtatta azzal, hogy Pozsony elszakításáról szó sem lehet. A tények hamar bebizonyították, hogy a miniszter nyilatkozatának komoly alapja nem volt, a kormánynak nincs semmi hatalma, nem tud, s talán nem is akar mitsem tenni a benyomulni készülő ellenség feltartóztatására. Az egyetemnek tehát magának kellett kezébe venni sorsa intézését. Polner december hó folyamán több ízben összehívta az egyetem tanári karát az egyetem magatartásának megvitatására. Elsősorban azt a kérdést kellett eldönteni, hogy a fenyegető cseh megszállás, s az egyetem felszereléseinek ezzel bekövetkező elvesztése előtt nem lesz-e helyesebb az egyetem felszereléseit, könyvtárát az ország belső területére elszállítani! Sajnos a forradalom óta a közbiztonság az egész országban s így Pozsonyban is fenekestül felfordult, rablások, fosztogatások napirenden voltak, a vasút nem nyújtott többé biztonságot arra, hogy az általa elszállításra felvett tárgyak tényleg el is fognak szállíttatni. Mindamellet a tanári kar és a tanács elhatározta, hogy az egyetem felszerelését, ha arra mód és lehetőség lesz, Budapestre szállíttatja. A rector vasúti kocsikat kért az üzletvezetőségtől és fegyveres őrseget a katonai hatóságtól a szállítás biztosítására, de a terv már nem valósíthatótt meg, mert 1919. január elsejének éjjelén Pozsonyt a csehek katonailag megszállták.

A cseh kormány Zoch Sámuel modori evangélikus tót lelkeszt nevezte ki pozsonyi zsúpánnak, aki január 6-án fogadtatósította az imperium átvételét a polgári hatóságokkal szemben. A magyar kormány által kinevezett kormánybiztos főispán adta át magyar részről az imperiumot. E napon Polner a magyar kormánybiztos-főispánt kereste éppen hivatalában, amidőn a szomorú actus éppen befejeztetett. A fennhatóságot átvevő zsúpán bemutatkozás után közölte vele, mint rectorral, hogy az imperiumváltás folytán a pozsonyi magyar egyetem a cseh-tót állam tulajdonába ment át, s kijelentvén, hogy a maga részéről nem fogja megakadályozni az egyetem további működését, felszólította, hogy az egyetem vezetését tőle vegye át és vállaljon felelősséget a cseh hatóságokkal szemben az egyetem felszerelésének sértetlen megőrzésére. Polner kijelentette, hogy az imperium átvételét a megszállott területen a fegyver-

szüneti szerződéssel ellenkezőnek s az egyetemnek a cseh-tót állam tulajdonába való átvételét jogellenesnek és erőszakos hatalmi ténynek tekinti, az ellen tiltakozik és óvást emel, a fegyveres erő előtt azonban kénytelen lévén meghajolni, a tényleges hatalom rendelkezéseihez az egyetem zavartalan működésének biztosítása végett alkalmazkodni fog. A zsupán válaszában kijelentette, hogy az Entente-hatalmak véglegesen elhatározták Pozsonynak a cseh-tót államhoz való csatolását, s a fegyverszüneti szerződés idevonatkozó rendelkezéseit is megváltoztatták. A rektor erre azt felelte, hogy nézete szerint a kétoldali fegyverszüneti szerződést egyoldalulag megváltoztatni nem lehet, s Pozsony hovátartozandóságának kérdését jogilag csak a végleges békekötés határozhatja meg, s ily körülmények között az egyetem magatartására vonatkozólag az egyetemi tanács állásfoglalását fogja kérni. Arra nézve vállalta a felelősséget, hogy az egyetem felszereléséből semmi el ne vitsessék és el ne szállíttassék. Erre a zsupán katonai bizottságot küldött az egyetemre, az egyetem átvételének foganatosítására. A bizottság sommás áttekintés és rövid feljegyzések kíséretében az egyetem helyiségeit és felszereléseit átvette és a rectornak ismét átadta. A katonai bizottság írásban foglalt nyilatkozata szerint az egyetem felszerelései a cseh-tót állam tulajdonába mentek át, amelyekért a rector és az egyetem tanácsát felelőssé tették. Erre a rector, valamint a kari dékánok és a könyvtár-igazgató ellen-nyilatkozatot állítottak ki, amely szerint „a pozsonyi egyetem és intézetei birtokában lévő dolgokat úgy a fegyverszüneti szerződések, mint a hadviselés szabályaira vonatkozó hágai egyezmények alapján a békekötés esetleg ellenkező intézkedéséig a magyar állam tulajdonának tekintik, de kötelezik magukat annak sértetlen megóvására“. A másfél napig tartó átvétel után a rector az egyetem tanárait értekezletre hívta össze, amely előtt ismértette a zsupánnal folytatott tárgyalást. A tanári értekezlet s az egyetemi tanács január 10-én jegyzőkönyvbe foglalta tiltakozását az egyetem erőszakos átvétele ellen, s kijelentette, hogy mindaddig, míg a békeszerződés Pozsonyt a magyar államtól el nem csatolja, ill. míg a magyar állam illetékes tényezői arról le nem mondanak, a maga részéről a nemzetközi jog alapján az eddigi állapotot tekinti fenállónak. Készen azonban a megszállás tartama alatt az egye-

tem működését tovább folytatni, a megszálló hatalom iránti loyaltás követelményeinek megfelelőleg az ifjúságot a rendelkezésre álló eszközökkel vissza fogja tartani attól, hogy a megszálló hatalom ellen irányuló cselekményekben részt vegyen, az egyetem falaín belül ily cselekmények elkövetését meg fogja akadályozni, s amennyiben mégis elkövetetnének, meg fogja torolni. Az egyetemi tanács határozatát a rector a zsupánnal írásban közölte, aki válaszában megígérte január 10-én, hogy az egyetem zavartalan működését biztosítani fogja. A rector és a zsupán között a megállapodás írásba foglaltatott.

Úgy látszott, hogy az egyetem ügye ezzel egyelőre nyugvóponttra jutott. Január közepén azonban a zsupán Pozsony város közhatóságainak és közintézményeinek vezetőit, köztük az egyetem rectorát is értekezletre hívta össze, amelynek célja volt a Pozsony városába 1919. február 4-én bevonuló teljhatalmu miniszter, Vavro Srobár fogadtatása ünnepélyességeinek és a fogadtatás részleteinek megbeszélése. Midőn ez alkalommal a zsupán azt javasolta, hogy a tanügyi hatóságok az egyetem rectorának vezetése alatt jelenjenek meg a bevonuló miniszter előtt, Polner kijelentette, hogy erre vonatkozólag az egyetemi tanács határozatát fogja kikérni. Az egyetemi tanács egyhangulag azt határozta, hogy a fogadáson és azzal kapcsolatos ünnepélyeken, amelyek Magyarország megcsonkítása feletti örömet is kifejezésre juttatják, az egyetem nem vehet részt. Ez ellenkeznék a magyar államhoz való hűséggel. A határozatot a rector levélben közölte a zsupánnal, aki erre január 28-án kelt levelével az egyetemet bezárta, azon minden előadást betiltott, az egyetem tanári karának működését felfüggesztette, (kivéve az orvosi kart, amelynek meghagyta, hogy kórházi munkáját végezze úgy, mint eddig,) az egyetemi tanárokat rendőri felügyelet alá helyezte, az egyetem tanári karának felelősségét az egyetem felszereléséért továbbra is megállapította. A rectorot letartóztatta, s két napig a Ferenciek kolostorában fogva tartotta. Srobár teljhatalmu miniszter Pozsonyba érkezése után február 17-én az egyetemi Tanácsot értesítette, hogy az egyetemet újra megnyitja, azonban az egyetemhez dr. Jehlicska Ferenc volt budapesti egyetemi teológiai tanár személyében kormánybiztost nevezett ki, akit teljes felügyeleti jogkörrel felhatalmazott. A kormánybiztos látogatást tett a rectornál;

akit tájékoztattott szándékairól, s akitől tájékoztatást kért az ő fogadtatásáról. A tárgyalások alapján a kormánybiztos hivatalosan bemutatkozott az egyetemi tanácsnál, illetve a tanári karnál, amely alkalommal tájékoztatta a tanárokat működésének alapelveiről és kívánalmairól. A beszédre Polner, mint rector válaszolt, kijelentve, hogy a január 10-iki megállapodásban kifejezésre juttatott közjogi álláspont elvi fenntartása mellett az egyetem működését ismét megkezdi. A kormánybiztos ígéretéhez híven loyálisan gyakorolta a reá ruházott felügyeleti hatalmat. Működése azonban nem tartott sokáig, mert a nyár folyamán összeütközésbe került a cseh hatalommal és Pozsonyt, később a cseh állam területét is, elhagyta.

Az egyetem tanácsát és a tanári kart a legsúlyosabb gondok gyötörték az egyetem jövője iránt. Magyarországon, illetve a meg nem szállott részeken kommunista uralom volt, amelytől az egyetem úgyszólván semmit sem várhatott. A megszállott felvidéknek nemcsak magyar, német, hanem tót lakossága is érdekelve volt a pozsonyi egyetem működésének fenntartásában, hogy fiai tanulmányaikat magyar nyelven fejezhessék be, s több felszólalás jelent meg a sajtóban is ezirányban. A mind nagyobb hullámokat verő mozgalom az egyetem tanácsát arra bírta, hogy tárgyalásokat indítson meg a cseh kormánnyal az egyetem további fenntartása iránt. Evégből az egyetem küldöttséget menesztett a prágai közoktatásügyi miniszterhez és Massaryk elnökhöz. Az elnök válaszában azt jelentette ki, hogy mivel még a cseh-tót állam határai véglegesen megállapítva nincsenek, s nem tudni, hogy az új államba mennyi magyar fog bekebelezettni, végleges választ nem adhat, de biztosítja az egyetemet, hogy 5—6 évig átmenetileg feltétlenül fenn fog tartatni. A válasz kedvezőnek látszott és bizonyos megnyugvást okozott, az események azonban rövidesen beigazolták, hogy az új köztársaságban nem az elnöknek intenciói érvényesülnek, hanem a központosító és egyeduralomra törekvő cseh nacionalista szellem képviselőinek. Június első napjaiban, midőn a magyar vörös hadsereg támadásra indult a cseh csapatok ellen, amelyek a felvidék nagy részét, a Vágtól keletre, kiűritették, a csehek nagyszámú pozsonyi polgárt tuszként letartóztattak. A pozsonyi egyetem tanárai közül Polner Ödön rector és Pekár Mihály orvoskari dékán internáltattak Luhacsovicsre. Kény-

szerű fogságuk 6 hétig tartott. Ezalatt történt, hogy a prágai nemzetgyűlés törvényjavaslatot fogadott el, amely szerint Pozsonyban a magyar egyetem helyébe cseh egyetem állíttatik fel. Július 31-én a magyar egyetem összes tanárai a pozsonyi cseh kormánytól „elbocsátó levelet” kaptak, amelynek értelmében a cseh-tót köztársaság szolgálatából elbocsátottak. Az elbocsátás a jog- és államtudományi kar tanáira vonatkozólag csak formalitás volt, ellenben az orvostudományi és bölcsészeti kar tanáira nézve végleges döntést tartalmazott. A cseh orvosi kar 1919/20 őszen egyelőre csonkán — kevés tanárral és hallgatóval — felállíttatott. A pozsonyi magyar egyetemnek orvosi és bölcsészeti kara ugyanekkor Budapestre költözött, ahol működését a szintén odamenekült kolozsvári egyetemmel együtt kooperálva megkezdte. A jog- és államtudományi kar Pozsonyban még két évig maradt, s 1921. szeptember havában zárt be.

Az itt röviden vázolt történeti események bizonyítják, hogy a pozsonyi egyetem helyén mindaddig megmaradt, amíg helyén-maradása a magyar nemzet iránti hűséggel összeegyeztethető volt. Polner, mint az egyetem rectora méltósággal, férfias határozottsággal és gerincesen képviselte a magyar államot nemzeti lesújtottságunk legnehezebb idejében. Az egyetem tanári kara ragaszkodását és nagyrabecsülését iránta az internáltságból való visszatérése után márványplakettal nyilvánította ki.

1921/22. és 1922/23. tanévekben még Budapesten működik az Erzsébet-egyetem tanári kara, s ezek sorában Polner Ödön is. De már ekkor megindulnak a tárgyalások az egyetemnek Pécsre való elhelyezésére. Az átköltözés előkészítésére kiküldött bizottságnak Polner szorgalmas tagja, aki az egyetem megbízásából többször utazik Pécsre, s az egyetem elhelyezésére vonatkozólag több életre való tervet vet fel, így az ő indítványára kerül a sebészeti klinika mostani helyére, s a pécsi szegényház a közkórházzal összekapcsolódó átalakításának elfogadott terve is tőle származik. 1922/23. tanévre az egyetem ismét őt választja meg rectorává. Ő azonban a választást nem fogadja el, mert már akkor megkapta a szegedi Ferencz József-tudományegyetem jog- és államtudományi karának meghívását a közjogi tanszékre.

A meghívás Polnert nehéz helyzetbe juttatta. Érezte és

tudta, hogy a pozsonyi egyetem kiépítésének munkájában, azután az egyetem önállóságának megmentésében, s az egyetem Pécssett való elhelyezése körül kifejtett tevékenysége őt szinte elválaszthatatlan kötelékekkel kötötték össze az Erzsébet-egyetemmel, viszont Szegedre vonzotta őt az, hogy volt pozsonyi kartársai közül Finkey Ferenc, Kováts Ferenc, Ereky István és e sorok írója, akikkel benső barátságban volt, a szegedi egyetem meghívását már előzőleg elfogadták. Valószínű, hogy vonzóerőt gyakorolt reája az is, hogy Szeged közelebb esik szülővárosához, és fürjespusztai birtokához. Mindezen körülmények okozták, hogy Polner hosszabb töprengés után a szegedi meghívást elfogadta s 1923. május hóban kineveztetése is megtörtént.

Elválása a régi egyetemtől fájdalmas volt, de az új egyetem tanácsa, tanári karai nagy szeretettel és őszinte nagyrabecsüléssel fogadták, amelyeknek látása talán megkönnyítette reá nézve a válás fájdalmait. Már meghívatása is kitüntető formában történt. A kar úgy iktatta be tagjai közé, mintha egyetemi tanári kineveztetése egyenesen a Ferencz József-tudományegyetemre történt volna. Ő Szegeden is ugyanolyan szorgalommal, lelkiismeretes alapossággal folytatta tanári- és egyetemépítő tevékenységét, mint Pozsonyban. Mivel azonban a Ferencz József egyetem régi egyetem volt, amely kialakult hagyományokat hozott magával új székhelyére, s mivel az egyetem vezetése Szegeden a még Kolozsvárott működött tanári kar a rangsor szerint következő tagjainak kezébe került, az ő működése itt kevésbé volt a kívüllég előtt szembeötlő, mint ezeké. Pedig ő itt is sok értékes munkát végzett úgy a jog- és államtudományi karban, mint az egyetemi tanácstól kapott megbízások teljesítése körül. A doktori avatási formula szövegének megállapítása, a tanulmányi és fegyelmi szabályzat átdolgozása az ő munkája volt. Tanácsát kikérték az egyetemi Tanács díszjelvényeinek megállapításánál. Számos fontos bizottságnak volt elnöke és előadója.

1925. évben gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi Miniszter a jog- és államtudományi kart felszólította, hogy a jogi oktatás reformja tárgyában javaslatot készítsen. A kar beható vita után Polner javaslatát fogadta el, s azt a Miniszternek fel is terjesztette. 1932/33. tanévben új kísérlet történt a jogi

oktatás reformjának megvalósítására. A kar által elfogadott javaslatot, mely kézirat gyanánt 27 egész íven nyomtatásban is megjelent, Polner készítette. Közfelfogás szerint e tervezet, amely törvényjavaslat formájába foglalja a reformot, amelyet részletes indokolás követ, kiválóan értékes mű. Jogi oktatásunk nagy vesztesége, hogy e jól átgondolt részleges reformot tartalmazó tervezet a bekövetkezett politikai események miatt törvénnyé nem válhatott.

1931. nyarán gr. Klebelsberg Kunó, aki a szegedi egyetem központi épületét a Dóm-téren fel akarta építeni, úgyhogy abban a jog- és államtudományi kar is elhelyeztessék, megbízást adott Polner Ödönnek, hogy Rerrich Béla műépítész kíséretében tanulmányozza a külföldi újabb egyetemeket s különösen azoknak központi épületét. Egy hónapig tartó tanulmányuton a bizottság 12 német, 4 németalföldi, 4 belga és 3 schweizi egyetemet tekintett meg. A tanulmányutról Polner 27 egész ívre terjedő jelentést készített a jog- és államtudományi karnak, s a Miniszternek. Az időközben bekövetkezett nagy gazdasági válság az építkezést meggátolta.

Polner a Ferencz József-tudományegyetem jog- és államtudományi karának 1926/27. és 1929/30. tanévben Prodeákánja, 1928/29. tanévben Dékánja, 1927/28. tanévben pedig az egyetemnek Prorectora volt.

A Magyar Tudományos Akadémiának rendes tagja.

*

A rövid élettörténeti vázlatot befejezzük. Látható ebből, hogy Polner Ödön egész életében megvalósította a tudományos munkássága terén a „nulla dies sine linea” elvét. Nap-nap mellett állandóan dolgozott a tudomány mezején mint tisztviselő és mint tanár. A tudomány önzetlen munkása, amely előtte — Schiller mondásával élve — mennyei istennő volt, s nem pedig derék fejőstehén, ki őt tejjel, vajjal ellátta. Csak tudományos munkákat írt, tankönyvírásra, amely esetleg jövedelmező lehetett volna, nem jutott ideje. Mint előadó és vizsgáztató tanár a lelkiismeretesség mintaképe, mint kartárs előzékeny, udvarias és önzetlen, mint barát hűséges, mint ember szociális gondolkodású, az ifjúságnak barátja, ki azonban az ifjúságtól a szigorú kötelességteljesítést mindig megkövetelte. Mint férfi

szilárd jellemű, ki véleményét, ha kellett, felfelé is bátran ki-
mondta. Munkabírása páratlan, mintha állandóan szem előtt
tartotta volna Kossuth Lajos mondását: „Maradandó sikerre
csak az ernyedni nem tudó kitartás vezet“. A munka alól soha
ki nem huzta magát, sőt arra önként vállalkozott. A klasszikus
író mintha rászabta volna e jellemző szavakat: „... vir ... integer
vitee, scelerisque purus!“

